

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

Egidijus Papečkys

**LIETUVOS RESPUBLIKOS GYNYBINĖS GALIOS
TRANSFORMACIJA 1990–2004 M.: TARP INDIVIDUALIOS
IR KOLEKTYVINĖS GYNYBOS**

Daktaro disertacija

Humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija (H 005)

Klaipėda, 2021

Mokslo daktaro disertacija rengta 2015–2021 metais Klaipėdos universitete pagal Vytauto Didžiojo universitetui kartu su Klaipėdos universitetu Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2011 m. birželio 8 d. įsakymu Nr. V-1019 ir pagal Vytauto Didžiojo universitetui kartu su Klaipėdos universitetu Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministro 2019 m. vasario 22 d. įsakymu Nr. V-160 suteiktą doktorantūros teisę.

Mokslinis vadovas

prof. dr. Vygantas Vareikis (Klaipėdos universitetas, humanitariniai mokslai, istorija H 005).

Turinys

IVADAS	5
1. KARINIAI IŠŠŪKIAI LIETUVOS RESPUBLIKOS SAUGUMUI 1990–1993 M.	27
1.1. Lietuvos Respublikos karinių pajėgų (at)kūrimas 1990–1993 m.	27
1.2. Lietuvos krašto apsaugos sistemos materialinis-techninis aprūpinimas 1990–1993 metais	48
2. LIETUVOS GYNYBINĖS GALIOS TRANSFORMACIJA 1994–2004 M.	77
2.1. Iš karinės į politinę sąjungą: NATO pokyčiai XX a. 9-ajame dešimtmetyje	77
2.2. „Niekieno žemė“? Lietuvos narystės NATO diskursas	79
2.3. Rusijos šešėlis: politikos poveikis NATO narystei	87
2.4. Lietuvos ginkluotųjų pajėgų vystymas 1994–1998 metais: „Partnerystė taikos labui“	100
2.5. Pasirengimo narystei NATO programa, planai ir jų įgyvendinimas	119
3. TERITORINĖ GYNYBA: ASIMETRINIS ATSAKAS	139
3.1. Teritorinės gynybos istorinė(-ės) patirtis(-ys) Baltijos regiono kontekste	142
3.2. Lietuvos teritorinės gynybos kūrimas ir transformacija 1990–2004 m.	147
IŠVADOS	157
ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS	161
PRIEDAI	181
SANTRUMPOS	183
DOKTORANTO MOKSLINIŲ PUBLIKACIJŲ DISERTACIJOS TEMA SĄRAŠAS	185

Įvadas

Vos atsikūrusi Lietuvos Respublika 1990 metais susidūrė ne tik su tarptautinio pripažinimo bei ekonominėmis problemomis, bet ir su saugumo nuo išorės grėsmės iššūkiais – formaliai nepriklausomos valstybės teritorijoje tebeveikė Sovietų Sąjungos administracinės ir represinės struktūros, šalies miestuose buvo dislokuota okupacinė kariuomenė. Lietuvos valstybingumas *de jure* nebuvo pripažįstamas ir balansavo ties išlikimo riba. Nesant jėgos, galinčios geopolitiškai atsverti Sovietų Sąjungos įtaką, šioji galėjo panaudoti karinę jėgą ir sunaikinti atkurtos valstybės struktūras, taip įtvirtindama penkiasdešimt metų trukusios okupacijos *status quo*. Be abejo, Lietuva susidūrė ir su daugiau egzistencinių grėsmių, kylančių kitose gyvenimo srityse, tačiau šiame tyrime bus nagrinėjamos su karinio saugumo raida susijusios problemos, t. y. tam tikras transformacinis valstybės saugumo užtikrinimo istorinis periodas ginantis nuo išorės agresijos pasinaudojant savo gynybine galia. „Valstybės teisė ir būtinybė gintis yra racionaliai suformuotas esminis prigimtinis įstatymas, taikomas ir šiomis dienomis“, – rašoma 2015 metais publikuotoje Klaipėdos universiteto istorikų monografijoje¹. Autoriai remiasi XVII amžiaus anglų filosofo Thomo Hobbeso suformuluotu principu, kad „kiekvienas žmogus turėtų siekti taikos, kol jis turi viltį ją pasiekti; jeigu jos negalima pasiekti, jam turi būti leista pasinaudoti visomis suteikiančiomis

¹ JOKUBAUSKAS, V., VAIČENONIS, J., VAREIKIS, V., VITKUS, H. *Valia priešintis. Paramilitarizmas ir Lietuvos karinio saugumo problemos*. Klaipėda, 2015, p. 7.

jam pranašumą karo priemonėmis“². Tokia teisė įtvirtinta ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje. Trečiojo straipsnio antroje dalyje skelbiama, kad „Tauta ir kiekvienas pilietis turi teisę priešintis bet kam, kas prievarta kėsina į Lietuvos valstybės nepriklausomybę, teritorijos vientisumą, konstitucinę santvarką“, o 139 straipsnyje yra įtvirtinta, kad Lietuvos valstybės gynimas nuo užsienio ginkluoto užpuolimo yra kiekvieno Lietuvos Respublikos piliečio teisė ir pareiga³.

Tačiau, turėdama formalią teorinę teisę gintis, 1990 metais atkurta Lietuvos Respublika neturėjo *gynybinės galios* šią teisę realizuoti. Šiame tyrime sąmoningai vietoje labiau įprasto termino *karinė jėga* yra naudojama sąvoka *gynybinė galia*, kadangi ji yra platesnė ir apima ne tik karinį, bet ir politinį bei diplomatinį instrumentarijų. Sąvoka *gynybinė galia* yra apibrėžta ir Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatymo antrajame skirsnyje. Lietuvos gynybinė galia grindžiama ne tik kariuomene, jos parengtimi ir apginklavimu, Tautos apsisprendimu ir pasiryžimu priešintis kiekvienam užpuolikui, piliečių pasirengimu visuotiniam ginkluotam ir neginkluotam pasipriešinimui bei pilietinei gynybai, bet ir NATO sąjungininkų teikiama pagalba ir solidarumu⁴.

NATO dėmens įtraukimas į Lietuvos gynybinės galios vertinimą iš esmės keičia tyrimo lauką. Kol vyko politinis mėginimo ištrūkti iš Sovietų Sąjungos procesas, Baltijos valstybių politikai iš pradžių kalbėjo apie Švedijos ir Suomijos atvejus, t. y. neutraliteto siekius⁵. Pasikeitus aplinkybėms, buvo apsispręsta, kad tik Atlanto sąjunga gali sukurti bendrą efektyvią politinę struktūrą ir užtikrinti saugumą Baltijos šalyse ir Europoje. Kaip 1994 metais rašė Henris Kisingeris (*Henry Kissinger*), „virš naujųjų Rytų Europos demokratijų būtų išskleistas saugumo skėtis“⁶. Jungimosi į kolektyvinio saugumo sąjungas, galinčias užtikrinti valstybės saugumo interesus, tyrimo problematika patenka ir į politikos mokslų tyrimų lauką, o kai tiriamas individualios ir kolektyvinės gynybos santykio diskursas, tenka naudotis karo istorijos ir karo teorijos metodologinėmis priemonėmis.

XX a. devintojo dešimtmečio geopolitiniai pokyčiai (Sovietų Sąjungos žlugimas, Varšuvos sutarties organizacijos iširimas, nepriklausomybę atgavusių ir naujai susikūrusių valstybių atsiradimas Vidurio ir Rytų Europos žemėlapyje) paskatino tarptautinių sąjungų bei organizacijų, tarp jų ir NATO bei ES, plėtrą. Spartūs politiniai procesai savo ruožtu suaktyvino politikos mokslo studijas saugumo ir gynybos srityje ne tik įvairiose *think-tank* organizacijose, bet ir universitetuose ar mokslo institutuose. Politikos mokslo sričiai atstovaujantys tyrimai atveria naujas tarpdisciplinines galimybes atliekant ir istorijos tyrimus, o įvairios politologijos studijos taip pat tampa

² HOBBS, T. *Leviatanas*. Vilnius, 1999, p. 142.

³ Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės Žinios*, 1992, Nr. 33-1014.

⁴ Nacionalinio saugumo pagrindų įstatymas. 1996-12-19, Nr. VIII-49. *Valstybės žinios*, 1997-01-08, Nr. 2-16.

⁵ OLDBERG, I. *Reluctant Rapprochement: Russia and the Baltic States in the context on NATO and EU Enlargements*. Stockholm, 2003, p. 13.

⁶ KISSINGER, H. *Diplomatija*, Vilnius, 2003, p. 803.

istorikų tyrimams vertingais šaltiniais. 2012 m. politologo Deivido Šlekio apgintoje disertacijoje Vilniaus universitete TMSPI buvo iškeltas ambicingas tikslas – atnaujinti, papildyti ir į mokslinį diskursą sugražinti politinės teorijos mąstymo tradiciją, kuri sociopolitinius veiksmus valstybėje ir visuomenėje aiškina per karinės dimensijos prizmę⁷. Jis taip pat pastebi, kad politikos mokslo atstovams verta skirti daugiau dėmesio ir rimčiau atsižvelgti į istorijos disciplinos siūlomus tyrimų metodus, prieigas bei įžvalgas, t. y. sugražinti istorinę dimensiją į karo teorijos studijas⁸.

Tarpdisciplininis tyrimo laukas ir pobūdis suponuoja ir šio **tyrimo aktualumą**. Istorikų tyrimai tampa svarbūs ir politikos mokslų atstovams. Deividas Šlekys teigia, kad „pažvelgus į politikos mokslų disciplinos atstovų tyrimus tenka konstatuoti, jog jie gana menkai naudojami empirine medžiaga bei įžvalgomis, kurias pateikia karo istorikai, istorinės sociologijos atstovai“⁹. Tikėtina, kad istorinės šio tyrimo įžvalgos gali padėti ir politikos mokslo tyrimams, susijusiems su Lietuvos kariuomenės raida po 1990 metų, karyba ir saugumo veiksniais.

Tyrinėdamas nesenus istorinius įvykius istorikas tarsi ir rizikuoja prarasti vieną iš savo metodologinių įrankių – galimybę į įvykius ir tiriamąjį objektą pažvelgti iš saugios laiko distancijos. Tačiau, atsižvelgiant į vis spartėjantį gyvenimo tempą, skaitmenizaciją ir modernių technologijų skleidžiamas žinias, istorikai įgauna naujas praeities vertinimo ir refleksijos galimybes, o laikas, reikalingas „istorinei distancijai“ nustatyti, vis labiau traukiasi. Antra vertus, kai kurie įvykiai yra tokie svarbūs valstybei ir visuomenei, kad jų istorinis vertinimas neturėtų būti atidėliojamas teisinantis vien metodologiniu „istorinės distancijos“ nebuvimu, šaltinių stoka ar teiginiais, kad „dar neatėjo laikas“ tyrinėti nesenos praeities įvykių. Antikomunistinės revoliucijos Rytų Europoje, karai Artimuosiuose Rytuose, teroristiniai aktai JAV ir Europoje, Vokietijos susivienijimas, Rusijos agresija Ukrainoje greitai sulaukė didelio tyrėjų dėmesio, siekusių pateikti ne tik tokių įvykių politinę analizę ir vertinimą, bet ir, remiantis istorijos mokslo prieigomis, rinkai gerai perkamas knygas.

Šių laikų Lietuvos istoriografijoje pasitaiko *dvių Lietuvos* – tarpukario Lietuvos ir atkurtosios Lietuvos Respublikos – lyginimo, kai lyginami procesai, vykę „tada ir dabar“. Viena iš tokio abejotino lyginimo priežasčių yra ta, kad abiem atvejais lyg ir susiduriama su panašiomis grėsmėmis valstybingumui, o ieškodami gynybos srities sprendimų galime rasti ir nemažai panašumų. 1918 m. paskelbus Nepriklausomybę, Lietuva susidūrė su valstybės teritorijos gynybos ir saugumo garantijų problemomis. Žlugus Rusijos, Austrijos-Vengrijos ir Vokietijos imperijoms, atsikūrusios ar naujai susikūrusios valstybės Vidurio Rytų Europoje sudėtingai sprendė teritorinius klausimus.

⁷ ŠLEKYS, D. *Military as the Forgotten Dimension of Political Theory* [daktaro disertacija]. Vilnius, 2012, p. 8.

⁸ Ten pat, p. 10.

⁹ ŠLEKYS, D. *Karinis veiksnys kaip užmirštoji politinės teorijos dimensija*. Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius, 2012, p. 8.

mus. Buvo kuriamos nacionalinės kariuomenės ir vystomos karinės gynybos koncepcijos, paremtos vien savo šalies ištekliais, o teritoriniai nesutarimai trukdė sudaryti gyvybingas gynybines sąjungas.

Karą laimėjęsios didžiosios valstybės nesugebėjo sukurti realios saugumo užtikrinimo sistemos Europoje. Pirmoji Lietuvos Respublika balansavo tarp nedraugiškų ar atvirai priešiškų valstybių, o pastangos rasti patikimą sąjungininką tarpukariu buvo nesėkmingos. Todėl visą tarpukario laikotarpį Lietuva buvo priversta tenkintis savarankiškos gynybos sistema, paremta išimtinai Lietuvos kariuomenės ir paramilitarinių organizacijų pajėgomis. Tai lėmė, kad 1938–1940 m. ginti valstybingumą Lietuva galėjo tik individualiai, pasitelkdama tik savas ginkluotąsias pajėgas, neturėdama aiškiai įsipareigojusių sąjungininkų paramos. Be koalicinių pajėgų sinergijos tarpukariu praktiškai buvo neįmanomas ir atgrasymo politikos įgyvendinimas bei ilgalaikio saugumo užtikrinimas.

1990 metais atkurtoji Lietuva sugebėjo rasti naują geopolitinę išėitį ir įstojusi į NATO politiškai *sugrįžti į Vakarus*. Tarpukariu Lietuva užstrigo individualios gynybos gniaužtuose. Antrojo pasaulinio karo išvakarėse pasirinkta neutraliteto politika lietuvių istoriografijoje yra vertinama kritiškai. Baltijos šalių neutraliteto paskelbimas iš esmės pakeitė užsienio politikos gaires, nes jį paskelbdamos šalys atsisakė eventualios kitų valstybių paramos agresijos atveju ir joms teko atsisakyti galimybės sudaryti karines sutartis su trečiomis valstybėmis ar valstybių blokais¹⁰. Algimanto Kasparavičiaus teigimu, Baltijos valstybės turėjo galimybę likti ištikimos Tautų Sąjungos deklaruojamai saugumo sistemai ir taip pagal išgales stabdyti šią pacifikacinę kolektyvinio saugumo sistemos eroziją¹¹. Tačiau reikėtų pastebėti, kad 1990 metais tokių Pirmosios Respublikos pasirinkto neutraliteto akademinų vertinimų labai trūko, jie pasirodė gerokai vėliau, ir sprendimai buvo priimami vadovaujantis kitais kriterijais, o neretai tiesiog politine intuicija.

1990 metais Lietuvos atkurtoji valstybė prisidengė kolektyvinės gynybos skydu. Politologės Margaritos Šešelgytės vertinimu, „šiandienė gynyba yra neatsiejama nuo dalyvavimo tarptautinėse saugumo organizacijose. Gynybinis identitetas neapsiriboja valstybės grėsmėmis ir kariniu atsaku į jas, bet yra susijęs su platesniu valstybės tarptautiniu identitetu“¹². Lietuvos, kaip ir kitų posovietinės erdvės valstybių, politiniam diskursui būdinga tam tikra įtampa, atsirandanti tarp tautinės valstybės identiteto ir integracinių užsienio politikos procesų¹³.

Tad 1990–2004 metai Lietuvos istorijoje buvo nuoseklus kelias įveikiant iššūkius ir įvykdant transformacijas, nuo principo „vienui vieni“ link tvirtų kolektyvinio saugumo užtikrinimo garantijų.

¹⁰ ŽALYS, V. Lietuvos neutralumas ir jos saugumo problemos 1938–1940 m. *Lituanistica*, 1990, nr. 1, p. 40–45.

¹¹ KASPARAVIČIUS, A. *Lietuva 1938–1939 m. Neutralumo iliuzijos*. Vilnius, 2010, p. 251.

¹² ŠEŠELGYTĖ, M. *Europos Sąjungos bendro gynybos identiteto problema*. Vilnius, 2007, p. 37.

¹³ MINIOTAITĖ, G. Tapatybės paieškos šiuolaikinėje Lietuvos užsienio politikoje: tarp Šiaurės ir Rytų dimensijos. *Lietuvos metinė strateginė apžvalga*, 2005, t. 3. Vilnius, 2004.

1990 metais atsikūrusi Lietuvos Respublika susidūrė su panašiais kaip tarpukariu iššūkiams saugumui. Tai buvo siekis ištrūkti iš žlugusios Sovietų Sąjungos įtakos erdvės, karinių pajėgų formavimas nuo *ab ovo*, suverenos valstybės teritorijoje dislokuota svetimos šalies kariuomenė, okupacijos ir sovietizacijos laikotarpio deformuotas šalies ūkis ir žemas ekonomikos lygis¹⁴. Panašiais žodžiais politikai išsakė beveik tas pačias abejones, kam iš viso valstybei yra reikalinga kariuomenė. Jeigu 1918 metais buvo abejojama pačia grėsme šalies valstybingumui, tai 1990 metais vengta potencialiam agresoriui duoti dingstį panaudoti karinę jėgą. Sociologas Zenonas Norkus, lygindamas abi Lietuvos, iškelia klausimą dėl požiūrio į Lietuvos nacionalinę gynybą *tada ir dabar*, tačiau atsakymo į jį nepateikia¹⁵.

Nuo pat Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. ginkluotosios gynybos klausimas buvo vertinamas priešaringai. Dalis visuomenės išreiškėdavo skeptišką požiūrį į Lietuvos nacionalinį saugumą ir galimybes apsiginti nuo eventualių grėsmių. Buvo keliamas klausimas, kad gynybai skiriamos lėšos geriau būtų naudojamos kitoms jautrioms valstybės atsakomybės sritims: socialinei ir sveikatos apsaugai, švietimui, infrastruktūrai ar ekonomikos vystymui finansuoti. Kitaip tariant, buvo siūloma „šautuvą keisti į arklą“. Dažnai buvo pasiremiamas tarpukario Lietuvos pavyzdžiu, o tuometinė ginkluotosios gynybos koncepcija ir jos fiasko 1940 metais *a priori* buvo lyginami su geopolitine padėtimi XX a. pabaigoje–XXI a. pradžioje. Tokios visuomenės dalies reiškiamą nuomonę buvo amorfiška, labiau būdinga marginalioms ar Lietuvai nelojalioms tautinėms bei socialinėms grupėms. Tačiau kartais panašūs diskutuoti klausimai dėl valstybės saugumo užtikrinimo yra keliami ir akademinio lygmeniu. Monografijoje, kurioje lyginami du nepriklausomybės dvidešimtmečiai tarpukario ir atsikūrusioje Lietuvoje, sociologas Zenonas Norkus išskėlė idėją, kad galbūt Lietuvai nereikia savos kariuomenės (verta pastebėti, kad tada dar nebuvo Rusijos agresijos Ukrainoje faktorius). Zenono Norkaus nuomone, mokydamosi iš 1940 metų birželio kapituliacinės, taip pat iš pokario 1944–1953 m. antisovietinio pasipriešinimo patirties, Lietuva galėtų visai atsisakyti reguliariosios kariuomenės (išskyrus misijoms užsienyje skirtus karių profesionalų dalinius) ir krašto gynybą patikėti pokario partizanų pavyzdžiu organizuotoms ir jų taktikos apmokytoms savanorių patriotų rinktinėms¹⁶. Jo nuomone, karinis saugumas galėtų būti užtikrinamas sukūriant vien lengvai ginkluotas, milicijos tipo (panašiai Lietuvoje samprotauta ir XX a. 3-iajame dešimtmetyje), savanorių pajėgas, pagrindinę Lietuvos gynybos našta perkeltant išimtinai NATO pajėgoms.

¹⁴ 1918 m. paskelbus Nepriklausomybę, krašto ūkis buvo stipriai nukentėjęs Pirmojo pasaulinio karo metu, Lietuvoje buvo dislokuotos Vokietijos karinės pajėgos, savą kariuomenę Lietuvai teko kurti be jokio struktūrinio ir materialinio (ginkluotės, amunicijos, ekipuotės atsargų) pagrindo.

¹⁵ NORKUS, Z. *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai*. Vilnius, 2014, p. 38.

¹⁶ NORKUS, Z. *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai...*, p. 38.

Pastebėtina, kad tokį egzistencinį valstybės saugumo klausimą yra mėginama spręsti remiantis vien 1940 m. patirtimi, bet ne gilesne XX a. antrosios pusės karinės strategijos pokyčių analize. Tai rodo, kad atsikūrusios Lietuvos ginkluotos gynybos klausimai tiek visuomenei, tiek akademiniam elitui vis dar lieka *terra incognita*. Ir tam yra paaiškinimas. Vakarų Europoje ir Rusijoje (bei buvusioje Sovietų Sąjungoje, kurioje karo istorijos tyrimai buvo ideologizuoti) dėmesys karo istorijai ir įvairiems karybos aspektams niekada nebuvo sumenkęs ir yra nuolat aktualizuojamas ne tik įvairių karų sukakčių minėjimų metu. Veikia karo istorijos ir karybos tyrimų institutai, valstybiniai ir privatūs *think tank*, atliekantys tyrimus ne tik apie karinius, bet ir apie ekonominius, socialinius ir politinius karybos aspektus, leidžiamos studijos ir monografijos karo istorijos, teorijos ir prognozavimo temomis. Kaip pastebi Vytautas Jokubauskas ir Vygantas Vareikis, dėl sovietinės okupacijos ilgą laiką Lietuvos karo istorijos, karo teorijos, o ypač XX a. karinių konfliktų tyrimai buvo negalimi¹⁷. Politinių įvykių kontekste, remiantis sovietine ideologija ir marksistine metodologine prieiga, buvo tiriami švedų įsiveržimai į Lietuvą XVII–XVIII amžiais, Napoleono karinė kampanija Lietuvoje arba anticariniai XIX a. sukilimai, o Žalgirio mūšio tyrimai sulaukė gerokai daugiau dėmesio negu visas Nepriklausomos Lietuvos laikotarpis. Tik po Nepriklausomybės atkūrimo buvo pradėta nuosekliau dirbti karo istorijos srityje, nors dėl specialistų stokos ir jų parengimo problemų (visaverčių karo istorijos studijų programų Lietuvoje nėra iki šiol) turėjo praeiti tam tikras laiko tarpas, kol šis procesas įgijo pagreitį. Kita problema – nėra specializuotų mokslo institucijų, kurios tirtų karo istoriją¹⁸.

O ir atkurtosios Lietuvos karo istorijos ir karybos tyrimuose dominuoja su Pirmosios Lietuvos Respublikos (1918–1940) karybos problematika susiję tyrimai. Istorikas Vytautas Lesčius vienas pirmųjų pradėjo nagrinėti Nepriklausomybės laikų kovas, karinius veiksmus 1920–1923 metais, lietuvių karių susidūrimus su lenkų pajėgomis Vilniaus krašte¹⁹, tarpukario Lietuvos kariuomenės organizacinę struktūrą, ginkluotę ir aprūpinimą²⁰. Vygantas Vareikis tyrė Lietuvos šaulių sąjungos istoriją pirminiu jos veiklos laikotarpiu ir sėkmingą kariniu būdu 1923 metais realizuotą Klaipėdos užėmimo operaciją²¹. Vytautas Jokubauskas plačiai tyrė Lietuvos karinę galią ir paramilitarizmą

¹⁷ JOKUBAUSKAS, V., VAREIKIS, V. Research into military history: its status and prospects in Lithuania, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, 2014, t. 28, p. 309–319.

¹⁸ Ten pat, p. 310.

¹⁹ LESČIUS, V. *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918–1920*. Vilnius, 2004.

²⁰ LESČIUS, V. Lietuvos kariuomenės organizavimo, dislokavimo ir ginkluotės pokyčiai 1938–1940 m. *Karo archyvas*, 2009, t. 24, p. 116–205; LESČIUS, V. Lietuvos kariuomenė sovietinės okupacijos išvakarėse. *Karo archyvas*, 2010, t. 25, p. 249–365, 399–400; LESČIUS, V. Lietuvos kariuomenės aprūpinimas (1921–1940). *Karo archyvas*, 2011, t. 26, p. 114–271, 368–370.

²¹ VAREIKIS, V. Lietuvos šaulių sąjunga Lietuvos ir Lenkijos konflikto metu (1920–1923 m.). In *Šauliškumas, tautiškumas ir Lietuvos nepriklausomybė*. Vilnius, 1993, p. 51–69; VAREIKIS, V. Išėjimas iš Donelaičio gatvės: Lietuvos šaulių sąjungos karinė veikla 1919 m., *Kauno istorijos metraštis*, Kaunas, 2013, t. 13, p. 147–161; VAREIKIS, V. Politiniai ir kariniai Klaipėdos krašto praradimo aspektai 1938–1939 metais, *Acta Historica Universitatis Klai-*

mažųjų valstybių kontekste, pasirengimą pasipriešinti sovietų agresijai, tarpukario Lietuvos kariuomenės doktrina, strategiją, Lietuvos šaulių sąjungos vietą tarpukario Lietuvos ginkluotojoje gynybinėje sistemoje bei Klaipėdos krašto atplėšimą nuo Lietuvos 1939 metais kariniu požiūriu²². Lietuvos kariuomenės istoriją ir Lietuvos šaulių santykį su Lietuvos kariuomene nagrinėjo Jonas Vaičėnionis²³. 2012–2014 metais Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos tyrėjai vykdė Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą projektą *Lietuvos XIX–XX a. karų patirtis: sisteminė-kiekybinė analizė* pagal JAV vykdomą duomenų apie karus ir jų priežastis kaupimo projektą „Karo koreliatai“ (*Correlates of War*). Projekto metu buvo surinkti duomenys ir apie Lietuvos karinę patirtį, remiantis nacionalinės karinės patirties sisteminė-kiekybine analize²⁴. Paskutiniaisiais metais Lietuvoje pagausėjo tyrimų, susijusių su Pirmuoju pasauliniu karu, jo receptija bei šio karo atminimu ir vertinimu tarpukario Lietuvos visuomenėje²⁵. Galima

- pedensis*. Ekonominiai, socialiniai, kariniai Klaipėdos krašto užėmimo aspektai, t. 21, 2010, p. 69–84; VAREIKIS, V. Dėl „lango į platusį pasaulį“: Lietuvos šaulių sąjunga 1923 metų Klaipėdos sukilimo metu, *Lietuvos šaulių sąjunga: praeitis, dabartis, ateitis*. Leidinys, skirtas Lietuvos šaulių sąjungos gyvavimo 90-mečiui. Mokslinių straipsnių rinkinys, Kaunas, 2009, p. 57–76; VAREIKIS, V. Bandydas apčiuopti šaknis: ideologinės Lietuvos šaulių sąjungos ištakos. In *Paramilitarism in the Eastern Baltics, 1918–1940: Cases Studies and Comparisons = Paramilitarizmas rytų Baltijos regione 1918–1940: atvejo studijos ir lyginimai. Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, Vol. 28. Klaipėda, 2014, p. 19–40.
- ²² JOKUBAUSKAS, V. Tuščias šūvis: galimybės atremti Vokietijos karinę grėsmę 1939 metais, *Istorija*, 2009, t. LXXIII, p. 25–36; JOKUBAUSKAS, V. „Mažųjų kariuomenių“ galia ir paramilitarizmas. *Tarpukario Lietuvos atvejis*. Klaipėda, 2014; JOKUBAUSKAS, V. Karinė doktrina: tarpukario Lietuvos kariuomenės atvejis (1923–1940 m.), *Karo archyvas*, 2014, t. 29, p. 120–188; JOKUBAUSKAS, V. The Concept of Guerrilla Warfare in Lithuania in the 1920–1930s. *Baltic Region*, 2012, No. 2 (12), pp. 32–43; JOKUBAUSKAS, V. Žvelgiant į ateitį: partizaninės kovos taktikos sklaida Lietuvoje ir jos įgyvendinimas 1944–1953 m. *Genocidas ir rezistencija*, 2011, Nr. 1 (29), p. 51–68; ЙОКУБАУСКАС, В. Военная доктрина и оборонительные планы Литвы в конце 30-ых годов XX века. *Исследования Балтийского региона: вестник Социально-гуманитарного парка БФУ им. И. Канта*, 2011, № 2 (8), с. 27–49.
- ²³ VAIČEŅONIS, J. *Lietuvos karyba nuo baltų iki XXI amžiaus*. Vilnius, 2011; VAIČEŅONIS, J. Lietuvos kariuomenės skaičiai 1920–1939 m. *Karo archyvas*, 2002, t. 27, p. 144–180; Lietuvos šaulių sąjunga valstybės gynyboje 1935–1940 metais. *Lietuvos šaulių sąjungos istorijos fragmentai: konferencijos pranešimų medžiaga*, 2002 m. kovo 7 d. Kaunas, 2002, p. 110–119; VAIČEŅONIS, J. Lietuvos šaulių sąjungos integracijos į valstybės gynybos sistemą XX a. 3–4-uoju dešimtmečiais proceso bruožai. In *Paramilitarism in the Eastern Baltics, 1918–1940: Cases Studies and Comparisons = Paramilitarizmas rytų Baltijos regione 1918–1940: atvejo studijos ir lyginimai // Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, Vol. XXVIII, Klaipėda, 2014.
- ²⁴ *Lietuvos karai. Lietuvos XIX–XX a. nacionalinių karų sisteminė kiekybinė analizė*. Sudarė GEDIMINAS VITKUS. Vilnius, 2014.
- ²⁵ SAFRONOVAS, V., JOKUBAUSKAS, V., VAREIKIS, V., VITKUS, H. *Didysis karas visuomenėje ir kultūroje: Lietuva ir Rytų Prūsija*. Klaipėda, 2018.

išvardinti ir daugiau autorių, rašiusių karo istorijos, karybos klausimais po Nepriklausomybės atkūrimo, bet akivaizdu, kad tyrimų apie atkurtosios Lietuvos ginkluotosios gynybos struktūras, raidą, koncepcijas ir transformacijas 1990–2004 metais, išskyrus aprašomojo pobūdžio proginis leidinius ir publikacijas *Metinėje strateginėje apžvalgoje*, yra gerokai mažiau. 2013–2015 metais Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institute buvo vykdomas Lietuvos mokslo tarybos finansuojamas projektas *Paramilitarinių organizacijų reikšmė valstybės gynybos sistemoje: Lietuvos šaulių sąjungos atvejis*, o šio projekto rezultatas – mokslinė monografija, kuri nauju kokybiniu lygmeniu tyrinėjo Lietuvos kariuomenės atkūrimo istorijos peripetijas ir grėsmių nacionaliniam saugumui problematiką moderniais laikais²⁶.

Kad platesnis analitinis ir sisteminis tyrimas yra reikalingas, netiesiogiai patvirtina ir pasirodantys pirmieji Lietuvos kariuomenės (sudedamosios nacionalinės gynybos dalies) istorijos tyrimai. Jau yra publikuoti keletas atskirų kariuomenės dalinių istorijos tyrimai²⁷, studijos, skirtos Lietuvos karo aviacijai²⁸ bei Sovietinės kariuomenės išvedimui iš Lietuvos²⁹. Tam tikri moksliniai tyrimai yra vykdomi Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijoje, kur yra rengiamos analitinės *Metinės strateginės apžvalgos*, metodinės karo istorijos tyrimų rekomendacijos³⁰ ir kt. Nors visi šie darbai suteikė nemažai vertingos informacijos atliekant tyrimą, juose daugiausia nagrinėjami konkretūs siauros karybos srities aspektai bei vyrauja faktografinė medžiaga, o platesni klausimai apie Lietuvos karinių struktūrų atkūrimą ir raidą nuo 1990 iki 2004 metų nėra keliami.

Dar 2000 metais Jonas Vaičenonis aptarė problemas, kylančias vertinant ir lyginant tarpukario ir 1990 metais atkurtą Lietuvos kariuomenės, būtinybę derinti metodus, kad kiekvienu atveju tiriant atskirus klausimus nebūtų gaunami skirtingi rezultatai, kad juos sujungus būtų galima suvokti visą istorinį vaizdą, o tokie duomenys leistų pateikti įvairiapusiškesnę analizę, suteiktų galimybę pažvelgti, kaip vieni ar kiti politiniai įvykiai lemia visuomenės požiūrį bei jo raidą³¹.

Į istorinį tyrimo diskursą vertėtų įtraukti politinio mąstymo tradiciją, kuri socio-politinius veiksmus valstybėje ir visuomenėje aiškina per karinės dimensijos prizmę, ir naujas mokslinių tyrimų strategijas (*new military history, war and society*). Per

²⁶ JOKUBAUSKAS, V., VAIČENONIS, J., VAREIKIS, V., VITKUS, H. *Valia priešintis. Paramilitarizamas ir Lietuvos saugumo problemos*. Klaipėda, 2015.

²⁷ RAKUTIS, V., VAIČENONIS, J. *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo mechanizuotojo pėstininkų bataliono istorija. Dvidešimtmetį minint*. Vilnius, 2012.

²⁸ GAMZIUKAS, A. *Du dešimtmečiai padangės sargyboje. Lietuvos karinės oro pajėgos 1992–2012*. Vilnius, 2012.

²⁹ SURGAILIS, G. *Sovietų kariuomenės išvedimas iš Lietuvos*. Vilnius, 1993; ARLAUSKAITĖ, I., KŠANYTĖ-AMSTRONG, R. *Okupacinė kariuomenė Lietuvoje*, Vilnius, 2007.

³⁰ RAKUTIS, V. *Karo meno istorijos tyrimų metodika*. Vilnius, 2006.

³¹ VAIČENONIS, J. Dvi kariuomenės – dveji tyrimai, *Darbai ir dienos*, 2000, t. 24, p. 183–190.

paskutiniuosius dešimtmečius karybos istorijos tyrimai patyrė naujų pokyčių, į kuriuos reikėtų atsižvelgti ir Lietuvos mokslininkams. Taip vokiečių istorikas Herfriedas Muenkleris 2006 metais išėjusioje studijoje prognozavo, jog XXI amžiaus karai bus apibūdinami kaip asimetriniai karai su prievartos privatizacija, revoliucionalizacija, komercionalizacija ir demilitarizacija, o asimetrinio karo strategija taps tokiu pat įteisintu dalyku kaip ir tradiciniai (konvenciniai karai)³². Kita vertus, atsižvelgiama į istorinį paramilitarizmo fenomeną ir praktiką, kai vykdančios karines operacijas remiamasi paramilitaristinių ir reguliariųjų pajėgų veikimo sinergija. Mano tyrimas, kuriame bus lyginami su tarpukario kitų NATO ir blokui nepriklausančių šalių, tarp jų ir potencialių priešišku, atvejais, leistų sistemškai išanalizuoti ir įvertinti Lietuvos gynybinės galios raidą 1990–2004 metais, transformacijas, kilsius ir kylančius iššūkius. 2014 m. Lietuvoje Antrasis operatyvinių tarnybų departamentas prie KAM įvardijo, kad „konvencinio karo tikimybė artimiausioje Lietuvos geopolitinėje aplinkoje (Baltijos jūros regione) vis dar išlieka gana maža“, tačiau taip pat konstatavo, kad nors 2014 m. Rusija nepajėgi kariauti prieš NATO ir JAV, ji turi tikslą 2016–2025 m. sukurti pajėgas, galinčias vykdyti operacijas remiantis naujais karinio planavimo principais prieš bet kokį priešininką (įskaitant NATO ir JAV)³³.

NATO plėtros ir Lietuvos stojimo į šį kolektyvinės gynybos aljansą aspektai taip pat yra tyrinėti tiek istorijos, tiek politikos mokslų krypties atstovų darbuose. Mano darbo *naujumas ir aktualumas* yra tas, kad pirmą kartą abu šie aspektai yra tiriami ne kaip atskiri reiškiniai, o kaip sinergiškas istorinis procesas, tarpdisciplininiu požiūriu įvertinant politinio dėmens poveikį ir svarbą kariniam veiksmui ir atvirkščiai. Išanalizavus šį klausimą galima pateikti rekomendacijas dėl šiuo metu aptariamos gaudesnės Baltijos šalių, Šiaurės šalių ar Rytų Europos šalių kooperacijos raidos. Po Ukrainos įvykių pasirodė, kad tebėra labai aktuali teritorinės gynybos 1990–2004 m. patirtis, ypač kaip atsakas į hibridines grėsmes. Vytautas Jokubauskas pastebėjo, kad „istorinė Lietuvos teritorinės gynybos patirtis bei partizaninio veikimo analizė nėra tik žinojimas dėl žinojimo. Tai gali turėti apčiuopiamą taikomąją reikšmę, nes, viena vertus, XX a. pirmoje pusėje Lietuva ne tik svarstė ir planavo, bet ir ne kartą praktiškai pritaikė šias koncepcijas. Be to, šalies geografinė lokalizacija bei eventualių konflikto šaltinių išsidėstymas, palyginti su tarpukariu, iš esmės, nepakitė“³⁴. Tyrimas taip pat galėtų praversti analizuojant, kaip yra plėtojama Rytų partnerystės programa, skirta padėti Sakartvelui, Ukrainai ir Moldovai integruotis į NATO struktūras.

³² MÜNKLER, H. *Der Wandel des Krieges. Von der Symmetrie zur Asymmetrie*. Weilerswist, 2006.

³³ *Antrojo operatyvinių tarnybų departamento prie Krašto apsaugos ministerijos grėsmių nacionaliniam saugumui vertinimas*. Vilnius, 2014, p. 7–8.

³⁴ JOKUBAUSKAS, V. Teritorinė gynyba ir partizaninis pasipriešinimas (Lietuvos patirtis). *Lietuvos metinė strateginė apžvalga*. T. XVI: 2017–2018. Vilnius, 2018, p. 327–365.

Karybos sampratai kintant nuo konvencinės link *hibridinės* (NATO vartojamas terminas *hybrid warfare*)³⁵, tikėtina, kad toks tyrimas aktualus ir planuojant Lietuvos valstybės gynybos strategiją. Jis galėtų paskatinti viešą ir argumentuotą diskusiją apie Lietuvos nacionalinio saugumo ir gynybos būklę bei perspektyvas.

Tyrimo objektas – Lietuvos Respublikos gynybinės galios transformacija 1990–2004 m.

Tyrimo tikslas – nustatyti ir įvertinti, kokių sprendimų, veiksmų ir aplinkybių visuma sudarė galimybes Lietuvos Respublikai per 1990–2004 m. laikotarpį iš kariniu požiūriu silpnos valstybės tapti Šiaurės Atlanto sutarties organizacijos (NATO) nare, sukurti reikalavimus atitinkančias karines pajėgas ir spręsti nacionalinio saugumo grėsmes.

Uždaviniai:

1. išanalizuoti atkurtosios Lietuvos Respublikos gynybinės galios (krašto apsaugos sistemos) atkūrimą pradiniam individualios gynybos etape (iki 1994 m.);

2. išnagrinėti Lietuvos Respublikos siekį sukurti politinį gynybinės galios dėmenį tampant NATO nare, šį procesą lėmusius politinius, karinius ir ekonominius veiksnius bei Rusijos darytą įtaką;

3. ištirti krašto apsaugos sistemos raidą, karinio gynybinės galios dėmens stiprinimą ir užsienio valstybių paramą, transformuojant ginkluotąsias pajėgas ir siekiant atitikti NATO keliamus reikalavimus šalims narėms;

4. išnagrinėti teritorinės gynybos, kaip ginkluotos valstybės gynybos pagrindo ir asimetrinio atsako, kūrimą, vystymą ir pokyčius, pereinant nuo individualios (be sąjungininkų) prie kolektyvinės (Šiaurės Atlanto sąjungoje) gynybos principo.

Tyrimo chronologinės ribos apima 1990–2004 metus. Tokį pasirinkimą lėmė tai, kad 1990 metais atsikūrusi Lietuva, pradėjusi vystyti karines struktūras, 2004 metais ginkluotos gynybos srityje pasiekė užsibrėžtą tikslą ir tapo kolektyvinio saugumo aljanso – NATO – nare bei pradėjo naują kolektyvinės gynybos etapą.

Tyrimo metodologinės prieigos, tyrimo metodai

Tyrimo metodai. *Karo moksle* eksperimentinio metodo panauda yra negalima, o dėl *netikėtumo veiksnio* net gerai parengtos karinės pratybos, manevrai ar kompiuterinis modeliavimas neleidžia imituoti eventualių karinių veiksmų ir pasekmių. Tačiau istorinės patirties, kurią pateikia istoriniai tyrimai, svarba yra pripažįstama 2010 metais patvirtintoje Lietuvos karinėje doktrinoje, kur teigiama, jog istorijos ana-

³⁵ Egzistuoja daug šio termino interpretacijų, tačiau mūsų atveju *hibridinę karybą* tinkamiausia būtų apibrėžti kaip konvencinių ir partizaninių pajėgų karo veiksmų ir informacinio karo kombinaciją.

lizė ir išvadų įtraukimas į planavimo procesą nulemia efektyvesnę kariuomenės galios panaudojimą³⁶.

Deskriptyvinis, aprašomasis metodas mano tyrime yra reikalingas pateikti surinktai faktologinei medžiagai, išdėstyti chronologine tvarka, sudaryti galimybes ją naudoti įvairiais pjūviais.

Šiame tyrime nėra koncentruojamasi vien į karinę galią ar jos panaudojimą, nes tenka nagrinėti ir politinius procesus, vykusius Lietuvoje 1990–2004 metais. Tad yra remiamasi tarpdisciplininė prieiga, pasitelkiami ne tik istorijos, bet ir kitų socialinių mokslo kryptių metodai.

Karybos raida yra vertinama istoriniu, geopolitiniu ir valstybės saugumo požiūriu. Karinė galia ir jos raida tiriama pasinaudojant statistiniu metodu, tačiau toks kiekybinio tyrimo metodas naudojamas ir politologų, pvz., vertinant politikų nuomones ir veiklą ar ginklavimosi varžybas – o mūsų atveju – tiriant Lietuvos kariuomenės ginklavimosi raidą. Pasitelkus statistinį metodą tiriami Lietuvos nacionalinę gynybą užtikrinančių ginkluotųjų pajėgų kiekybiniai ir kokybiniai (asmeninė sudėtis, organizacija, ginkluotė ir kt.) parametrai, jų pokyčiai bei finansavimas.

Remiantis Regioninio saugumo kompleksų teorija (*Regional Security Complex Theory* (RSCT)), saugumas bet kokiame geografiniame regione gali būti tiriamas vienu ar visais keturiais pjūviais (kontekstais): lokaliu lygmeniu; tarp valstybių; tarp regionų (arba kompleksų (*complexes*) ir globaliniu lygmeniu³⁷. Mano tyrime yra bandoma aprėpti visus Lietuvos saugumo tyrimo lygmenis – nuo lokalinio (Lietuvos nacionalinio saugumo padėtis *per se*) iki globalinio (santykiai su NATO ir JAV), tokiu pagrindu konstruojant disertacijos struktūrą ir jos naratyvą.

Politinių dokumentų ir politikų pasisakymų analizė, įprastas politikos mokslų atstovų tyrimų įrankis, taip pat yra naudingas atliekant mano disertacijos istorinį tyrimą.

Deja, šiandien nebėra galimybės pakalbinti kai kurių asmenų, dalyvavusių pradiname Lietuvos krašto apsaugos sistemos kūrimo etape, tačiau buvo pasinaudota galimybe nestruktūruoto *interview metodu* tiesiogiai apklausti to meto įvykių dalyvius, 1990–2004 metais buvusius atsakingais už sprendimų priėmimą kuriant ir vystant Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo ir gynybos sistemą. Pažymėtina, kad *interview metodu* surinkta informacija, kuri iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti esanti netiksliai ar neobjektyvi, buvo vertinama kartu analizuojant oficialius rašytinius ir ikonografinius šaltinius (įsakymus, nurodymus ir kitus dokumentus, įstatymus ir nutarimus, vaizdo medžiagą ir nuotraukas, kt.).

Tyrimas remiasi kritine istoriografinės medžiagos analize. Pažymėtina, kad tiriamuoju laikotarpiu atlikti politikos mokslų atstovų tyrimai šiandien jau patys tapo istorijos ir jos tyrimo objektu. Ieškant tyrimui svarbių šaltinių teko kritiškai įvertinti

³⁶ Lietuvos karinė doktrina. Vilnius, 2010, p. 29.

³⁷ BUZAN, B., WAEVER, O. *Regions and powers: the structure of international security*. Cambridge, 2003, p. 50–51.

tai, kad ginkluota gynyba yra itin jautri sritis ir kad dalis su šalies gynyba susijusios informacijos yra įslaptinta ir ja nebuvo galimybės pasinaudoti. Tačiau galima konstatuoti, kad yra pakankamai viešos medžiagos tokiam tyrimui atlikti. Dalis anksčiau įslaptintos arba riboto naudojimo informacijos šiandien yra išslaptinta, o tai sietina su tuo, kad Lietuvai įstojus į NATO ankstesni su individualia gynyba susiję dokumentai bei duomenys tapo nebeaktualūs. Tuo galima įsitikinti Martyno Mažvydo nacionalinės bibliotekos NATO skaitykloje, kur jau galima susipažinti su dokumentais, kurie buvo pažymėti žyma „slaptai“ arba „riboto naudojimo“.

Vadovaujantis LR įstatymais ir kitais norminiais aktais, atitinkančiais NATO standartus, dalis informacijos, suėjus nustatytam terminui, bus sunaikinta. Šitaip nei šiandien, nei po 50 ar po 100 metų ji nebus prieinama istorikams, tad vykdant mano tyrimą teko nuolat susidurti su situacija, kad dalis vertingos informacijos jau yra sunaikinta. Tačiau prieš pat sovietinę okupaciją 1940 metais taip pat buvo sunaikinta dalis Lietuvos kariuomenės dokumentų, susijusių su Sovietų Sąjungos ginkluotosiomis pajėgomis bei jų įgulomis Lietuvoje, pavyzdžiui, tik iš netiesioginių šaltinių yra žinoma apie planą „R“ („Raudonieji rusai“). Vis dėlto šio plano pagrindiniai elementai sėkmingai rekonstruoti, atliekant istorinį tyrimą³⁸. Didžioji dalis ankstesnių amžių dokumentų ir rašytinių šaltinių yra prarasta negrįžtamai ir neatkuriamai, tačiau tai netrukdo istorikams tyrinėti to laikmečio įvykių.

Lietuvos nacionalinės gynybos 1990–2004 m. tyrimas leidžia sistemiškai ją išanalizuoti ir įvertinti. Šiame tyrime būtų logiška palyginti Lietuvos ginkluotųjų pajėgų 1990–2004 metais kitimą su NATO ir ne NATO šalių kariuomenėmis bei su eventualiai priešišku šalių ginkluotosiomis pajėgomis, karybos sampratos kitimą nuo konvencinio link hibridinio karo, palyginti su kitų panašaus likimo šalių, kurios tiesiogiai ar netiesiogiai buvo kontroliuojamos Sovietų Sąjungos, kariuomenėmis ir karinės galios kūrimu, tačiau to buvo atsisakyta dėl didelio faktinės informacijos kiekio ir ribojimų, taikomų disertacijos apimčiai.

Istoriografijos apžvalga

Įvertinti Lietuvos krašto apsaugos sistemos kūrimosi procesų po 1990 metų istorinį ištirtumą yra gana sudėtinga. Mokslinių tyrimų apie geopolitinius procesus, vykusius pirminių valstybės atkūrimo laikotarpiu, apie politinę konfrontaciją su vietos sovietinės valdžios struktūromis ir centrine Sovietų Sąjungos valdžia netrūksta³⁹. Ta-

³⁸ JOKUBAUSKAS, V. Lietuvos kariuomenės „R“ planas (1939–1940 m.). *Istorija*, 2014, t. 93, Nr. 1, p. 5–47.

³⁹ 2008 metais išleistas leidinys išsamiai tiria šias problemas: LAURINAVIČIUS, Č., SIRUTAVIČIUS, V. *Lietuvos istorija. Sąjūdis: nuo persitvarkymo iki kovo 11-osios*. XII tomas, I dalis. Vilnius, 2008.

čiau istoriniai tyrimai, susiję su Lietuvos kariuomenės atkūrimu ir gynybinės galios kūrimu 1990–2004 metais, nėra gausūs. Palyginti su kitomis Rytų Europos šalimis, kuriose 1989–2004 metais vyko panašūs procesai, daugiau gynybinės galios kūrimo srities tyrimų galime surasti Lenkijoje⁴⁰, Čekijos Respublikoje⁴¹, Slovakijoje⁴², o Latvijoje ar Estijoje jų nėra daug⁴³.

Galima teigti, kad plačiausiai išnagrinėta karinė tema yra susijusi su 1991 m. sausio 13 d. įvykiais Vilniuje, savanorių grupių organizavimu, ginklų įsigijimo ypatumais bei 1989–1993 metais vykusiu krašto apsaugos sistemos kūrimu. Šie tyrimai yra vertingi, nes remiasi archyviniais dokumentais, o ne vien atsiminimais ir publikacijomis mokslo populiarinimo leidiniuose. Vertas dėmesio Lietuvos atsargos karininkų sąjungos (LAKS) išleistas istorinis dokumentinis leidinys su komentarais „Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas 1989–1993 m.“⁴⁴, aptariantis Aukščiausiosios Tarybos ir kitų objektų pasirenkimo gynybai bei įvairių krašto apsaugos sistemos padalinių kūrimo aplinkybes ir raidą. Plačiausiai Lietuvos kariuomenės atkūrimo procesus nagrinėjo istorikas Gintautas Surgailis knygoje „Lietuvos kariuomenė 1918–1998“⁴⁵, taip pat tyrimuose apie Krašto apsaugos departamento įkūrimą ir veiklą 1990–1991 metais, apie Lietuvos valstybės sienos apsaugos sistemos raidą 1990–1994 metais⁴⁶. 2004 metais Sovietinės kariuomenės pulkininkas leitenantas Jonas Užurka išleido neigiamų įvertinimų sulaukusią knygą apie Lietuvos kariuomenę, jos atkūrimo pirminiu etapu laikydamas 1988 metus, kai buvo atkurta (tiksliau būtų vartoti „įkūrimo“ terminą, kadangi ši organizacija vienijo buvusius Sovietinės kariuomenės karininkus) Lietuvos atsargos karininkų sąjunga (LAKS)⁴⁷.

Paskutiniuoju dešimtmečiu pasirodė istorinių tyrimų, pagrįstų nežinomais ir nepublikuotais šaltiniais, skirtų atskirų Lietuvos kariuomenės dalinių tyrimams. Min-

⁴⁰ KUPIECKI, R. *NATO w polskiej perspektywie 1989–2019*. Warszawa, 2019; TELEP, D. *Ewolucja struktur organizacyjnych sił zbrojnych RP w systemie bezpieczeństwa państwa*. Rozprawa doktorska, Siedlce, 2014; TOMASZEWSKI, P. Siły zbrojne w polskiej myśli politycznej od roku 1989 do wyborów parlamentarnych w 2011 r. *Historia i Polityka*, 2013, Nr. 9 (16), s. 45–57; WALCZAK, L. *NATO Enlargement: Strategic Impact on Poland's Security*. Quantico, 2004.

⁴¹ TŮMA, M., JANOŠEC, J., PROCHÁZKA, J. *Obranná politika Československé a České Republiky (1989–2009)*, Praha, 2009; Armáda České Republiky 1993–2012. Praha, 2013.

⁴² BYSTRICKÝ, J., ČAPLOVIČ, M., PURDEK, I., ŠTAIGL, J. *Ozbrojené Sily Slovenskej Republiky 1918–2005*. Bratislava, 2005.

⁴³ CIGANOVŠ, J. *The Latvian Army*. Riga, 2019.

⁴⁴ *Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas 1989–1993 m.* Vilnius, 2015.

⁴⁵ SURGAILIS, G. *Lietuvos kariuomenė 1918–1940*. Vilnius, 1998.

⁴⁶ SURGAILIS, G. Krašto apsaugos departamentas ir jo veikla 1990–1991 m. *Karo archyvas*, t. XIX, Vilnius, p. 414–481. SURGAILIS, G. *Valstybės sienos apsauga 1990–1994 metais*. V., 2008.

⁴⁷ UŽURKA, J. *Lietuvos kariuomenės atkūrimas 1988–1991 metais*, Vilnius, 2004. Recenzija: SURGAILIS, G. Jono Užurkos knygos „Lietuvos kariuomenės atkūrimas 1988–1991 metais“ recenzija. *Karo archyvas*, 2005, t. XX, p. 331–341.

daugas Katilius tyrinėjo Lietuvos Respublikos krašto apsaugos departamento Moko-
mojo junginio raidą 1990–1991 metais⁴⁸, Valdas Rakutis ir Jonas Vaičenonis pateikė
Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo mechanizuotojo pėstininkų bataliono istorijos
apžvalgą⁴⁹, o Algirdas Gamziukas istorijos apybraižose „Padangių vyčiai“⁵⁰ ir „Du de-
šimtmečiai padangių sargyboje“⁵¹ nagrinėjo Lietuvos kariuomenės karinių oro pajėgų
raidą 1992–2012 metais. Atsikūrusių Lietuvos karinių jūrų pajėgų istorijai yra skirtas
Lietuvos karinių jūrų pajėgų istorijos metraštis⁵². Buvęs kariuomenės vadas gen. Jo-
nas Andriškevičius mokslo studijoje apžvelgė Lietuvos krašto apsaugos mokyklos,
vėliau tapusios Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, steigimo ir veiklos
istoriją 1990–1994 metais⁵³. Darius Kuodis, remdamasis nepublikuotais šaltiniais,
tyrė sovietinio saugumo (KGB) veikimą prieš Krašto apsaugos departamentą 1990–
1991 m. ir atskleidė mėginimus jį diskredituoti, taip pat pateikė duomenis apie KGB
rinktą informaciją, susijusią su Lietuvos krašto apsaugos ginklavimosi procesais⁵⁴.

Dar viena, kiek plačiau tyrinėta, sritis, susijusi su mano darbo tematika, yra Ru-
sijos kariuomenės išvedimo iš Lietuvos Respublikos teritorijos aplinkybės ir su šiais
procesais susiję politiniai bei kariniai klausimai. Rusijos kariuomenės išvedimui iš
Lietuvos yra skirtos kelios studijos. Česlovas Stankevičius leidinyje „Derybos su Ru-
sija dėl kariuomenės išvedimo iš Lietuvos“ apžvelgė aukščiausiu politiniu lygmeniu
vykusias derybas dėl Rusijos kariuomenės išvedimo iš Lietuvos⁵⁵, o Gintaras Surgai-
lis monografijoje „Rusijos kariuomenės išvedimas 1990–1993 m.“ aptarė Lietuvos
Respublikos politinės vadovybės ir institucijų žingsnius, siekiant atkreipti užsienio
šalių politikų dėmesį į svetimų kariuomenės buvimą Lietuvoje ir praktinį okupaci-
nės kariuomenės išvedimo procesą⁵⁶. Inga Arlauskaitė ir Raminta Kšanytė-Amstrong
knygoje „Okupacinė kariuomenė Lietuvoje“ skiria vietas ir su Rusijos kariuomenės
išvedimu susijusiems procesams⁵⁷. Verta pažymėti ir 2005 metais išleistą informaty-
vų, su Rusijos kariuomenės išvedimu susijusių dokumentų rinkinį su komentarais⁵⁸.

⁴⁸ KATILIUS, M. *Lietuvos Respublikos krašto apsaugos departamento Mokomasis junginys 1990–1991 m. Istorinė apybraiža, atsiminimai, dokumentai*. Vilnius, 2011.

⁴⁹ RAKUTIS, V., VAIČENONIS, J. *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo mechanizuotojo pėstininkų bataliono istorija*. Vilnius, 2012.

⁵⁰ GAMZIUKAS, A. *Padangių vyčiai*. Kaunas, 2008.

⁵¹ GAMZIUKAS, A. *Du dešimtmečiai padangių sargyboje*. Vilnius, 2012.

⁵² *Karinės jūrų pajėgos*. Istorijos metraštis. Sud. Antanas Brencius. Vilnius, 2018.

⁵³ ANDRIŠKEVIČIUS, J. *Nuo Krašto apsaugos mokyklos iki Karo akademijos (1990–1994 m.)*. Vilnius, 2019.

⁵⁴ JUODIS, D. KGB prieš Krašto apsaugos departamentą 1990–1991 m.: informacijos rinkimas ir mėginimai veikti. *Karo archyvas*, 2019, t. XXXIV, p. 240–261.

⁵⁵ STANKEVIČIUS, Č. *Derybos su Rusija dėl kariuomenės išvedimo iš Lietuvos*. Vilnius, 2002.

⁵⁶ SURGAILIS, G. *Rusijos kariuomenės išvedimas 1990–1993*. Vilnius, 2005.

⁵⁷ ARLAUSKAITĖ, I., KŠANYTĖ-AMSTRONG, I. *Okupacinė kariuomenė Lietuvoje*. Vilnius, 2007.

⁵⁸ *Rusijos kariuomenės išvedimas dokumentuose*. Sudarytojai Algis Balaišis ir Gintautas Surgailis, Vilnius, 2005.

Feliksas Žigaras tyrinėjo Baltijos šalių saugumą ir gynybą 1990–2002 m.⁵⁹ bei Baltijos šalių institucinį bendradarbiavimą karinėje srityje 1990–2010 metais⁶⁰. Verta pažymėti informatyvų, su Rusijos kariuomenės išvedimu susijusių dokumentų rinkinį su komentarais, kurį būtų galima priskirti ir šaltinių bazei, bei Lietuvos Respublikos diplomato Vladimiro Jermolenkos straipsnį⁶¹.

Baltijos šalių saugumo ir gynybos problemos, orientacija į NATO, JAV pozicijos Baltijos šalių atžvilgiu kaita ir Rusijos faktorius Šiaurės Europos ir Baltijos regione, Baltijos šalių karinių pajėgų palyginimas po 1990 metų sulaukė didesnio tyrėjų dėmesio, o kai kurios išvalgos buvo vertingos ir mano tyrimui⁶².

Kristina Spohr Readman analizavo politinius Vokietijos veiksmus sprendžiant atsikūrusių Baltijos valstybių saugumo problemas⁶³, o grupė autorių nagrinėjo NATO „atvirų durų“ politiką Europoje informatyviame, 2019 metais publikuotame leidinyje „Open Door: NATO and Euro-Atlantic Security After the Cold War“⁶⁴.

2004 metais Arvydas Pocius JAV armijos karo koledže (*U. S. Army War College*) parengė baigiamąjį darbą apie Lietuvos kariuomenės transformaciją, siekiant atitikti naujus tikslus, iškilusius stojant į NATO⁶⁵.

Norėčiau išskirti mokslininkų Vytauto Jokubausko, Jono Vaičenonio, Vyganto Vareikio ir Hektora Vitkaus Klaipėdos universitete parengtą monografiją⁶⁶, kurioje

⁵⁹ ŽIGARAS, F. *Baltijos šalys: saugumas ir gynyba 1990–2002*. Vilnius, 2002.

⁶⁰ ŽIGARAS, F. *Baltijos šalių institucinis bendradarbiavimas 1990–2010 m.* Vilnius, 2012.

⁶¹ *Rusijos kariuomenės išvedimas dokumentuose*. Sudarytojai Algis Balaišis ir Gintautas Sургailis, V., 2005, 472 p. JERMOLENKO, V. The withdrawal of the Soviet/ Russia armed forces and the end of occupation, *Romanian Journal for Baltic and Nordic studies*, 2016, Vol. 8. No. 2, 103–111 p.

⁶² *Baltic security prospects at the turn of the 21st century*. Ed. A. LEJINS, 2000; BLANK S. J. *NATO enlargement and the Baltic states: what can the great powers do?* Carlise, 1997; JACOBY W. *The enlargement of the European union and NATO. Ordering from the menu in Central Europe*. Cambridge university press, 2004; KNUGSEN, O. F. *Stability and security in the Baltic Sea region*. London, 1999;

LEHTI M. Protege or go-between? The role of the Baltic states after 9/11 in EU-US relations. *Journal of Baltic studies*, 2007, Vol. 38, No. 2, pp. 127–151; DAVIS, M. D. An historical and political view of the reserve and guard forces of the Baltic States at the beginning of the twenty-first century. *Journal of Baltic studies*, 2006, Vol. 37, No. 4, pp. 363–387; LAMOREUX, J., GALBREIT, D. J. The Baltic states as “small states”: negotiating the “East” by engaging the “West”. *Journal of Baltic studies*, 2008, Vol. 39, No. 1, pp. 1–14.

⁶³ SPOHR READMAN, K. *Germany and the Baltic Problem After the Cold War: The Development of a New Ostpolitik, 1989–2000*. Routledge, 2004.

⁶⁴ *Open Door: NATO and Euro-Atlantic Security After the Cold War*. Washington, 2019.

⁶⁵ POCIUS, A. *Joining NATO: transforming the Lithuanian armed forces for new tasks*. Carlisle barracks, 2004, 33 p. [Autoriaus kolekcija, parsisiųsta iš *US War College*].

⁶⁶ JOKUBAUSKAS, V., VAIČENONIS, J., VAREIKIS, V., VITKUS, H. *Valia priešintis. Paramilitarizamas ir Lietuvos saugumo problemos*. Klaipėda, 2015.

įvairiais aspektais buvo tiriama ne tik Lietuvos šaulių sąjungos ir paramilitarizmo istorinė raida, bet ir atkurtosios Lietuvos kariuomenės, SKAT, KASP bei Lietuvos šaulių sąjungos struktūra, finansavimas, ginkluotė, grėsmės nacionaliniam saugumui ir gynybos perspektyvos.

Reikia konstatuoti, kad mano tiriama tematika konceptualių istorinių darbų nėra daug, todėl nėra ir istoriografinės tradicijos, kuria būtų galima remtis. Iš esmės mano darbe suformuoti teiginiai ir vertinimai yra gauti analizuojant duomenis iš nepublikuotų šaltinių, oficialių dokumentų bei interviu metodu gautos informacijos.

Politologinių studijų ir įvairių tyrimų apie politinę ir diplomatinę Lietuvos orientaciją į NATO, gynybos kūrimo strategijas bei konfrontaciją su Rusija saugumo klausimais Baltijos regione netrūksta.

1999 metais publikuotame straipsnyje Darius K. Mereckis vertino Lietuvos partnerystės su Aljansu veiklą pagal programą „Partnerystė taikos labui“, taip pat analizavo Lietuvos perspektyvas tapti NATO nare. Jo teigimu, NATO būtų naudinga Lietuvai pirmąją iš Baltijos valstybių priimti į Aljansą, nes tai padėtų išspręsti Rusijos dilemą, ir tai motyvavo tuo, kad Lietuva neturi sienos su pagrindine Rusijos teritorija (tik su Kaliningrado sritimi), todėl NATO prie Rusijos sienų nepriartės. Anot autoriaus, Lietuva ir Rusija yra pasirašiusios tarpusavio sutartį, neturi problemų su tautinėmis mažumomis, siena tarp valstybių yra pažymėta 1997 metais, o Lietuvos Konstitucija draudžia Lietuvos teritorijoje pastovią kitų šalių kariuomenės dislokaciją, todėl čia nebus sukurta NATO infrastruktūra. Be to, jo nuomone, Lietuvos priėmimas į NATO taptų įrodymu Latvijai ir Estijai, kad yra verta siekti nuolatinės narystės NATO. Vertindami iš istorinės perspektyvos, matome, kad ne visos šios politologinės prognozės pasiteisino – Baltijos valstybės buvo pakviestos stoti į NATO kartu, o joms tapus visavertėmis narėmis, šiose šalyse iš karto buvo pradėta vystyti NATO infrastruktūra⁶⁷.

Rolandas Kačinskas tyrė Lietuvos visuomenės nuomonę saugumo klausimais. Vertindamas atliktų apklausų rezultatus, jis konstatavo, kad svarbu ne tai, kiek procentų žmonių pritaria ar ne vienam ar kitam klausimui, o tai, kad didelė dalis visuomenės iš viso nesidomi saugumo klausimais, ir suformulavo išvadą, kad aiškiai suformuluota saugumo koncepcija leidžia informuoti visuomenę ir pasiekti konsensusą, o tai yra svarbu Lietuvos saugumui ir leidžia aiškiai išreikšti savo saugumo interesus ir lūkesčius užsienio partneriams⁶⁸.

2003 metais publikuotame straipsnyje Kęstutis Paulauskas nagrinėjo Lietuvos kariuomenės transformaciją, pereinant nuo individualios prie kolektyvinės gynybos prin-

⁶⁷ MERECKIS, D. K. Lithuania as a NATO partner. *Lithuanian Foreign Policy Review*, Vol. 4 [interaktyvus] 1999 [žr. 2016-07-19]. Prieiga per internetą: <<http://lfpr.lt/wp-content/uploads/2015/07/LFPR-4-Mereckis.pdf>>

⁶⁸ KAČINSKAS, R. Lithuanian Public View on National Security in a Changing Environment *Lithuanian Foreign Policy Review*, Vol. 2 [interaktyvus] 1998 [žr. 2016-08-29]. Prieiga per internetą: <<http://lfpr.lt/wp-content/uploads/2015/07/LFPR-2-Kacinskas.pdf>>

cipo. Jo teigimu, NATO įtikino Lietuvą ir kitas kandidates atsisakyti teritorinės gynybos koncepcijos ir struktūrų. K. Paulauskas įvertino Lietuvos oro gynybos ir oro policijos trūkumus ir siūlė Lietuvai patirti sukrėtimą, atsisakyti praeities šešėlių ir pasitikti nenuspėjama ateitį. Būti pasiruošus permesti greitojo reagavimo pajėgas bet kada ir bet kur, kur NATO vykdys taikos palaikymo ir saugumo užtikrinimo misijas arba kur kils grėsmė NATO saugumo interesams⁶⁹. Vertindami šias išvalgas iš istorinės perspektyvos pastebėsime, kad autorius gana tiksliai įvertino Lietuvos kariuomenės transformaciją, tačiau suklydo vertindamas teritorinės gynybos kaip „praeities šešėlio“ reikšmę. 2014 metų karo veiksmai ir Rusijos agresija Ukrainoje pademonstravo, kad teritorinė gynyba yra svarbi sudėtinė gynybinės galios dalis, ypač susidūrus su hibridiniu karu, o būtent hibridiniai karo veiksmai būtų neatsiejama hipotetinės agresijos dalis.

2006 metais išleista Gedimino Vitkaus studija nagrinėjo Lietuvos ir Rusijos santykius, kuriuos jis tiria pasitelkdamas po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo sukauptą santykių su Rusija patirtį bei išorinių veiksnių – Europos Sąjungos ir Jungtinių Amerikos Valstijų – įtakos vertinimą⁷⁰. 2020 metais pasirodžiusiame Ainiaus Lašo, Irminos Matonytės ir Vaidos Jankauskaitės darbe yra ištirta istorinių patirčių įtaka Lietuvos visuomenei vertinant kylančias karinio pobūdžio grėsmes⁷¹.

Tyrimo šaltiniai

Tyrimo metu plačiai naudotasi Krašto apsaugos archyvu prie Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerijos (KAA), Krašto apsaugos savanorių pajėgų archyvu (KAS-PA) bei Lietuvos ypatinguoju archyvu (LYA). Dalis dokumentų Krašto apsaugos ministerijos archyve yra su žyma „slaptai“ arba „riboto naudojimo“, bet jie buvo išslaptinti prieš dešimtį metų. Svarbus šaltinis buvo internetinė NATO dokumentų bazė (*nato.int*), JAV prezidentų G. Bušo, B. Klintono, Rusijos prezidento B. Jelcino internetiniai archyvai bei JAV nacionalinės žvalgybos archyvas (*National Security Archive, NASA*).

Tyrimo metu plačiai buvo panaudotas naujas ir nepublikuotas riboto naudojimo šaltinis iš KAA – trys pasirengimo narystei NATO programos⁷², kuriose yra užfiksuoti Lietuvos, siekiančios narystės, išsikelti tikslai ir rezultatai, pateikiami kiekybiniai ir

⁶⁹ PAULAUŠKAS, K. The Driving Logic Behind the Defence Reform in Lithuania: Building the Future Military. *Baltic Defence Review*, 2003, No. 9, Vol. 1, p. 134.

⁷⁰ VITKUS, G. *Diplomatinė aporija: tarptautinė Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos perspektyva*. Vilnius, 2006.

⁷¹ LAŠAS, A., MATONYTĖ, I., JANKAUSKAITĖ, V. Facing past, present, and future: the role of historical beliefs and experiences in the Lithuanian public perception of military threats. *Journal of Baltic studies*, 2020, Vol. 51, No. 2, p. 199–221.

⁷² Lietuvos pasirengimo narystei NATO programa (2000–2001 m.), KAA, f. 2, ap. 7, b. 122; Lietuvos pasirengimo narystei NATO programa (2001–2002 m.), KAA, f. 2, ap. 7, b. 139; Lietuvos pasirengimo narystei NATO programa (2002–2003 m.), KAA, f. 2, ap. 7, b. 166.

kokybiniai karinių pajėgų transformacijos rodikliai, analizuojami ne tik kariniai, bet ir politiniai bei ekonominiai aspektai.

Svarbi nepublikuota šaltinių grupė buvo ir kiti Krašto apsaugos ministerijos archyve sukaupti išslaptinti dokumentai. Deja, buvo susidurta su problema, kad vadovaujantis Valstybės ir tarnybos paslapčių įstatymo reikalavimais daug dokumentų buvo sunaikinta, o skaitmeninės naikinamų dokumentų kopijos buvo pradėtos daryti jau pasibaigus mano tyrimo chronologinėms riboms.

Kaip tyrimo šaltiniai buvo naudojami ir Krašto apsaugos ministro įsakymų 1991–1992 metų leidiniai⁷³.

Vertingos informacijos rengiant disertaciją suteikė publikuoti dim. plk. ltn. Cirilio Norkaus⁷⁴, buvusio Lietuvos kariuomenės vado, dim. gen. ltn. Arvydo Pociaus⁷⁵ bei Aukščiausiosios Tarybos Apsaugos skyriaus (ATAS) vadovo Artūro Skučo atsiminimai⁷⁶. Ši, atrodytų, civilinė institucija buvo pasirengusi tiesiogiai dalyvauti Aukščiausiosios Tarybos gynyboje bei prisidėjo aprūpinant ginklais Savanoriškąją krašto apsaugos tarnybą.

Tyrimo yra plačiai naudojamosi pirminiais ir antriniais šaltiniais. Atrodytų, yra nesunku nustatyti, kokie šaltiniai yra pirminiai, o kokie antriniai, tačiau interviu metodu gauti duomenys taip pat gali būti laikomi pirminiu šaltiniu, nors, jeigu respondentas tiesiogiai nedalyvavo nagrinėjamuose įvykiuose, o perpasakoja informaciją, kurią jam suteikė kiti informantai, toks šaltinis turėtų būti vertintinas kaip antrinis⁷⁷. Mano atveju visi interviu metodu gauti duomenys gali būti vertinami kaip pirminiai šaltiniai, kadangi visi respondantai (buvę krašto apsaugos ministrai, Lietuvos užsienio reikalų ministrai, Lietuvos kariuomenės vadai, Užsienio reikalų ministerijos pareigūnai ar Lietuvos parlamento gynėjai) buvo tiesioginiai tų įvykių dalyviai. Ši šaltinių rūšis buvo surinkta 2015–2020 metais.

Kaip šaltinis tyrimui buvo svarbi ir periodikoje pateikiama informacija – leidiniai „Krašto apsauga“, „Karys“, „Savanoris“, „Kardas“, „Kariūnas“, „Lietuvos metinė

⁷³ Krašto apsaugos departamento generalinio direktoriaus įsakymai 1990–1991. Ats. red. ir sud. G. Surgailis. Vilnius, 2003; Krašto apsaugos ministro įsakymai. T. 1. 1991 Nr. 222–355, 1992 Nr. 01–479. Sudarytojas Gintautas Surgailis, V., 2004; Krašto apsaugos ministro įsakymai. T. 2. 1991 Nr. 222–355, 1992 Nr. 01–479. Sudarytojas Gintautas Surgailis, V., 2004; Krašto apsaugos ministro įsakymai. T. 2. 1992 Nr. 480–749. Sudarytojas Gintautas Surgailis, V., 2006; Krašto apsaugos ministro įsakymai. T. 2. 1992 Nr. 480–749. Sudarytojas Gintautas Surgailis, V., 2006; Krašto apsaugos ministro įsakymai. T. 3. 1992 Nr. 750–975. Sudarytojas Gintautas Surgailis, V., 2006.

⁷⁴ NORKUS, C. *Tėvynės labui*. Klaipėda, 1999, 355 p.

⁷⁵ POCIUS, A. *Nematomuose apkasuose: kaip mes atkūrėme Lietuvos kariuomenę*. Vilnius, 2017.

⁷⁶ SKUČAS, A. A. *Pėstininko užrašai*. Vilnius, 2012. SKUČAS, A. A. *Nepriklausomybės gvardija*. Vilnius, 2018.

⁷⁷ BEACH, D., PEDERSEN, B. R. *Process-tracing methods. Foundations amd guidelines*. Michigan, 2013, p. 132–133.

strateginė apžvalga“, „Foreign Policy Review“. Taip pat kaip tyrimo šaltinis pasitar-
navo ir Sovietų Sąjungos (vėliau – Rusijos Federacijos) gynybos ministerijos specia-
lizuoti karinis periodinis žurnalas „Karinė užsienio apžvalga“⁷⁸, kuriame publikuota
medžiaga skirta supažindinti karininkus su užsienio valstybių karine mintimi, karyba,
karo technikos pavyzdžiais, kariuomenių organizacija ir jų vystymosi perspektyvomis.
Baltijos valstybėms atgavus Nepriklausomybę, šiame žurnale buvo pradėta publikuoti
informacija ir apie jų ginkluotąsias pajėgas. Reikėtų pastebėti, kad didžiausias dėme-
sys šiame leidinyje buvo skiriamas ne atkuriamoms ar kuriamoms Baltijos valstybių
kariuomenėms, o Baltijos valstybių santykiams su NATO, Rusija bei Aljanso plėtrai.

Šaltiniais savo tyrime laikau ir publikuotą KAM bei LK organizuojamų konferen-
cijų, kuriose buvo diskutuojama apie Lietuvos gynybos strategijos kryptis ir perspek-
tyvas, medžiagą, kurioje pateikiama niekur kitur neskelbta informacija⁷⁹, Lietuvos
Aukščiausiosios Tarybos (Atkuriamojo Seimo) pirmininko Vytauto Landsbergio pa-
rengtą dokumentų rinkinį⁸⁰ ir Lietuvos prezidento Valdo Adamkaus 1998–2002 metų
kalbų rinkinį, kuriame yra rašoma apie Lietuvos orientaciją į NATO⁸¹.

Svarbiu tyrimui šaltiniu tapo tiriamuoju laikotarpiu atliktos analitinės politikos
mokslų studijos, skirtos NATO, Baltijos valstybių integracijos ir saugumo problemų
analizei ir prognozėms⁸², turėjusios įtaką tuo metu priimamiems sprendimams tiek
Lietuvoje, tiek JAV ir kitose užsienio šalyse.

Archyvinės medžiagos dokumentai – „kietieji“ (*hard*)⁸³ pirminiai šaltiniai buvo
autentiški dokumentai (Krašto apsaugos ministerijos slapti dokumentai), suteikian-

⁷⁸ *Зарубежное военное обозрение*. Москва.

⁷⁹ Konferencija *Lietuvos gynybos problemos*, Vilnius, 1995; Mokslinė konferencija *Lietuvos gynybos problemos*. Vilnius, 1996; Mokslinė konferencija *Teritorinė gynyba*, Vilnius, 2001.

⁸⁰ LANDSBERGIS, V. *Lietuvos kelias į NATO. 1992–2004 m. idėjos, dokumentai, liudijimai*. Vilnius, 2005.

⁸¹ ADAMKUS, V. *Penkeri darbo metai. Kalbos, interviu, laišakai*. Vilnius, 2002.

⁸² ASMUS, R. D., LARRABEE, S. F. *NATO and the have-nots: reassurance after enlargement*. Santa Monica, 1997; ASMUS, R. D., NURICK, R. *NATO enlargement and the Baltic States*. Santa Monica, 1996; ASMUS, R. D., KUGLER, R. L., LARRABEE, STEPHEN. F. What will NATO enlargement cost? Santa Monica, 1997; KROESEN, F. W. *The Military Aspects of NATO Expansion. NATO After Enlargement: New Challenges, New Missions, New Forces*, Carlisle, 1998; KRAMMER, M. NATO, the Baltic states and Russia: A framework for sustainable enlargement. *International Affairs*, Vol. 78, No. 4, 2002; MEYER, K. R. US Support for Baltic Membership in NATO: What Ends, What Risks? *Parameters*, No. 01, p. 67-82, [interaktyvus] 2000 [žr. 2017-09-21]. Prieiga per internetą: <<http://www.bits.de/NRANEU/docs/Meyer2000.htm>>; OLDBERG, I. *Reluctant Rapprochement: Russia and the Baltic States in the context on NATO and EU Enlargements*. Stockholm, 2003; SAPRONAS, R. *The costs of NATO enlargement to the Baltic States*. [interaktyvus], Washington, 2000, [žr. 2018-06-11]. Prieiga per internetą: <<https://www.nato.int/acad/fellow/98-00/sapronas.pdf>>

⁸³ BEACH, D., PEDERSEN, B. R. *Process-tracing methods...*, p. 136.

tys informaciją, kokiomis aplinkybėmis jie buvo priimti. „Minkštieji“ (*soft*) šaltiniai (politinių veikėjų ir įtakingų asmenų (V. Landsbergio, V. Adamkaus, A. Brazausko) atsiminimai, viešosios kalbos, užrašai⁸⁴) suteikė naudingos informacijos apie politinius stojimo į NATO niuansus.

Šaltiniai iš laikraščių pateikė tam tikros informacijos, kokiomis aplinkybėmis vyko nutarimų priėmimas, tačiau verta pastebėti, nors žurnalistai dažnai tikrai atkartodavo informaciją, kurią gaudavo⁸⁵, tačiau ir ji buvo vertinga kontekstiniu požiūriu.

Ginamieji teiginiai

Atsižvelgiant į disertacijos tyrimo objektą ir išsikeltą tikslą, formuluojami šie ginamieji teiginiai:

1. Paskelbusi nepriklausomybę Lietuva susidūrė su būtinybe atkurti (sukurti) gynybinę galią, reikalingą pasipriešinti eventualiai Sovietų Sąjungos (vėliau – Rusijos) karinei agresijai. Lietuvos Respublikos teritorijoje dislokuotas Sovietų (vėliau – Rusijos) armijos kontingentas, daug didesnis ir geriau ginkluotas už atkurtas Lietuvos Respublikos ginkluotąsias pajėgas, kėlė potencialią grėsmę suverenitetui. Šios svietimos valstybės ginkluotosios pajėgos tapo kliūtimi Lietuvos Respublikai siekiant palaikyti karinio pobūdžio ryšius su užsienio valstybėmis, stabdė eventualios jų karinės materialinės paramos teikimą Lietuvai bei ginklų įsigijimą, užkirto kelią dalyvauti tarptautinėse gynybinėse sąjungose, todėl atkuriamai kariuomenei buvo keliamos tik valstybės (teritorinės) gynybos užduotys.

2. Išvedus Rusijos kariuomenę iš Lietuvos, valstybės gynybinė galia pradėta konstruoti dviem lygiagrečiais vektoriais:

a) vystant ir ginkluojant savo karines pajėgas bei teritorinės gynybos koncepciją (karinis gynybinės galios dėmuo);

b) aktyviai siekiant tapti Šiaurės Atlanto sąjungos nare ir kolektyvinės gynybos sistemos dalimi (politinis gynybinės galios dėmuo).

„Partnerystės taikos labui“ programa sudarė galimybes Lietuvai aktyviai bendradarbiauti su NATO priklausančių šalių kariuomenėmis, dalyvauti taikos palaikymo misijose, įgyti patirties ir priartėti prie NATO kariuomenėms keliamų standartų, užsitaruoti patikimo partnerio reputaciją, palengvinusią atsidaryti NATO duris.

⁸⁴ LANDSBERGIS, V. *Kaltė ir atpirkimas. Apie Sausio 13-ąją*. Vilnius, 2012.

⁸⁵ “Journalists generally repeat the justification of governments or the conventional wisdom of the moment without providing much with which to judge the nature or reliability of the source. Second and more important, even... if reliable, their sheer number and diversity means that the ability of an analyst to present such evidence tells us little or nothing.” (MORAVCSIK, A. *The choice for Europe*. Ithaca, 1998, p. 81).

3. Rusijos Federacija NATO plėtroje Rytų kryptimi išvelgė grėsmę nacionaliniam saugumui. Nepaisant Aljanso pastangų įtraukti Rusiją į sprendimų priėmimo procesus, Rusijos politinė valdžia priešinosi Lietuvos ir kitų Baltijos šalių priėmimui į NATO, mėgino įtraukti į Rytų saugumo sistemos struktūras, suteikti Baltijos valstybėms vienašales Kremliaus saugumo garantijas, grasinusias „įkalinti“ jas pilkojoje Rusijos įtakos zonoje, buvo daromas stiprus politinis spaudimas, siekiant sutrukdyti Lietuvai ir kitoms Baltijos šalims tapti NATO narėmis. JAV buvo pagrindinės Baltijos šalių narystės NATO siekio rėmėjos.

4. Užsienio šalių karinė parama buvo ypač svarbi stiprinant Lietuvos Respublikos gynybinę galią, o šios paramos pobūdis, dydis ir indėlis kito priklausomai nuo svarbių politinių įvykių ir susitarimų. Ją teikė ne tik NATO šalys, bet ir neutrali Švedija. Iš pradžių buvusi chaotiška, palaipsniui karinė parama tapo planinga ir buvo nukreipta į konkrečių tikslų pasiekimą. Kai kurios Lietuvos karinės pajėgos (artilėrijos, oro erdvės kontrolės) buvo sukurtos ir išvystytos tik dėl užsienio šalių paramos.

5. Teritorinės gynybos koncepcija buvo asimetrinis atsakas į didesnės karinės galios keliamas grėsmes. Teritorinės gynybos pajėgos rėmėsi tradiciniu Lietuvai (ir kitoms Baltijos valstybėms) savanoriškosios karo tarnybos principu. Vystant Lietuvos kariuomenę ir stiprinant politinį (kolektyvinio saugumo) valstybės gynybinės galios dėmenį, teritorinė gynyba transformavosi į teritorinę apsaugą.

Darbo struktūra

Disertaciją sudaro turinys, įvadas, dėstomoji dalis, išvados, šaltinių ir literatūros sąrašas bei priedai. Įvade aptariamas darbo aktualumas, naujumas, reikšmingumas, įvardijamas tyrimo objektas, išsikeliamas tikslas ir uždaviniai jam pasiekti, nustatomos tyrimo chronologinės ribos, apžvelgiami metodologija ir taikomi metodai, aptariama istoriografija bei pristatoma šaltinių bazė.

Dėstomąją disertacijos dalį sudaro trys skyriai. Pirmajame skyriuje yra aptariami Lietuvos Respublikos gynybos iššūkiai 1990–1993 m. bei pirmieji krašto apsaugos atkūrimo žingsniai ir problemos, kilusios paskelbus nepriklausomybę ir veikiant okupacijos arba artimos okupacijai padėties sąlygomis. Taip pat yra nagrinėjama pagrindinių krašto apsaugos institucijų ir pajėgų kūrimo raida ir transformacija, apginklavimo ir aprūpinimo problemos bei Rusijos kariuomenės išvedimo reikšmė krašto apsaugos sistemos kūrimui.

Antrajame skyriuje yra nagrinėjamas Lietuvos Respublikos narystės Šiaurės Atlanto sąjungoje siekis. Jame yra pateikiama trumpa informacija apie NATO ir jos geopolitinę svarbą vykstant 1989–1991 metų lūžiams, nagrinėjamas Lietuvos Respublikos vidinis politinis diskursas, politinis konsensusas dėl NATO narystės, atskleidžiamas kategoriškas Rusijos priešinimasis Baltijos valstybių narystei ir NATO plėtrai, JAV paramos svarba atveriant Lietuvai duris į Aljansą ir Lietuvos pastangos šią paramą užsitikrinti. Šiame skyriuje yra analizuojama pasirengimo narystei NATO programa ir jos vykdymas.

Trečiajame skyriuje analizuojamas vis stiprėjantis bendradarbiavimas ir partnerystė su NATO, nagrinėjama gynybinės galios vystymo raida 1994–1998 m., dalyvavimas tarptautinėse taikos misijose, pratybose ir partnerystės programose, pasirengimo narystei programa ir jos vykdymo eiga, paskutiniai karinių pajėgų transformacijos etapai nuo oficialaus Lietuvos pakvietimo momento iki įstojimo į Aljansą.

Ketvirtajame skyriuje yra nagrinėjama teritorinės gynybos, tapusios pagrindiniu asimetriniu atsaku į daug didesnę potencialaus agresoriaus karinę galią, raida, iššūkiai ir problemos.

I.

Kariniai iššūkiai Lietuvos Respublikos saugumui 1990–1993 m.

1.1. Lietuvos Respublikos karinių pajėgų (at)kūrimas 1990–1993 m.

Atsikūrusi Lietuvos Respublika susidūrė ne tik su ekonomikos perorientavimo, laisvos rinkos ir pilietinės visuomenės kūrimo problemomis, bet ir su iššūkiiais šalies saugumui. 1990–1993 m. Lietuvoje tebebuvo dislokuota okupacinė kariuomenė, o savoms ginkluotosioms pajėgoms teko kurtis nuo nulio taško. Nors ir turėdama politinę ir moralinę tarptautinę palaikymą, Lietuva negalėjo tikėtis sulaukti karinės pagalbos Rusijos karinės agresijos atveju. Kaip ir tarpukario metais, teko kliautis vien savo ginkluotosiomis pajėgomis ir tikėtis didžiųjų valstybių saugumo garantijų. Tad Lietuvai teko pasitikėti tik savo ginkluotosiomis pajėgomis ir, remiantis Davido Vitalio „mažų valstybių teorijos modeliu“, arba likti neutraliai ir tikėtis, kad didesnė valstybė nerodys agresijos, arba eiti vieninteliu realiu saugumo garantijų keliu – sudaryti sąjungą su galingesne jėga, perduodant tam tikrą suvereniteto dalį⁸⁶. Lietuvos Respublika suformavo ir išreiškė aiškia politinę valią – tapti tarptautinio karinio bloko, NATO, dalimi. 1991 metų gruodžio 3 d. Lietuvos Respublikos AT pirmininkas Vytautas Landsbergis nusiuntė laišką NATO generaliniam sekretoriui Manfredui Vernerui (*Manfred Wör-*

⁸⁶ VITAL, D. *The survival of small states: studies in small power/great power conflict*. Oxford, 1971, p. 120–124.

ner), kuriame pakvietė jį atvykti į Lietuvą, Šiaurės Atlanto organizaciją įvardindamas kaip „vieną pagrindinių stabilumo Europoje garantų“⁸⁷. Integracija į stipriausią pasaulyje karinę sąjungą, pirmą kartą galinčią suteikti tvirtas saugumo garantijas, ir būtų savotiškas geopolitinis *sugrįžimas į Vakarus* visoms trims Baltijos šalims, išsiveržus iš neaiškios zonos tarp Vakarų ir Rusijos bei NVS šalių. Šiuo laikotarpiu buvo atsisaikyta šalkauskiškos „tarp Rytų ir Vakarų“ idėjos, kuri dar buvo populiarė tiek tarp kai kurių politikų, tiek tarp intelektualų, ir pasirinkta aiški vakarietiška orientacija.

1985 metais čekų rašytojas Milanas Kundera straipsnyje „Atpilėtieji Vakarai, arba Vidurio Europos tragedija“ rašė, kad „Vidurio Europos nebėra. Nes mylimosios Europos akyse jinai tėra sovietinės imperijos dalis ir daugiau niekas. Nieko keista. Viešpataujančios politinės sistemos požiūriu Vidurio Europa yra Rytai, kultūros paveldėjimo požiūriu – Vakarai“⁸⁸. Sovietų Sąjungos žlugimas suteikė naują galimybę Vidurio Europos bei Baltijos šalims radikaliai pasukti į Vakarus, tačiau šia galimybe reikėjo pasinaudoti, kad būtų išvengta tokios situacijos, kuri susidarė po Pirmojo pasaulinio karo, kai, anot Henrio Kisingerio, buvo sukurtos dvi sienų rūšys: vienokios, kurioms galioja saugumo garantijos, ir kitokios, kurioms garantijos nesuteiktos⁸⁹.

Po komunizmo žlugimo praėjus keleriems metams, H. Kisingeris prognozavo, kad „Partnerystės taikos labui“ programa taip pat rizikuoja sukurti Europoje tokias pat sienų rūšis, o tokia padėtis neišvengiamai „gundys potencialius agresorius ir demoralizuos potencialias aukas. Todėl būtina pasirūpinti, kad mėginant išvengti priešpriešos, Rytų ir Vidurio Europoje neatsirasų strateginė ir koncepcinė niekieno žemė – tiekios konfliktų Europos žemyne šaltinis“⁹⁰.

2004 metais Lietuvos ginkluotosios pajėgos užbaigė 14 metų trukusį individualios, teritorinės gynybos paieškų etapą. Šie metai tapo skiriamąja riba prieš tampant dalimi kolektyvinės gynybos, integracijos į stipriausią pasaulyje karinę sąjungą, pirmą kartą Lietuvos istorijoje galinčią suteikti tokias tvirtas saugumo garantijas. Nors nacionalinės gynybos vystymasis nesustojo, buvo užbaigtas individualios gynybos etapas. Buvo padėtas taškas ieškojimų tik tarp Rytų ir Vakarų procese, ir Lietuvos nacionalinė gynyba ėmė plačiai perimti NATO organizacinę ir operatyvinę patirtį, tiesiogiai perimti ir implikuoti šio karinio bloko vidaus procedūras, tapo NATO vykdomos išorinės politikos ir sklaidos dalimi.

Kad valstybė galėtų saugiai egzistuoti bei užsitikrintų savo nacionalinio saugumo ir gynybos interesus, apsaugotų suverenitetą, jai reikalinga karinė galia. 1990 m. kovo 11 d. paskelbusi Nepriklausomybę Lietuvos Respublika susidūrė su poreikiu atkurti

⁸⁷ LANDSBERGIS, V. *Lietuvos kelias į NATO. 1992–2004 m. idėjos, dokumentai, liudijimai*. Vilnius, 2005, p. 11.

⁸⁸ KUNDERA, M. Un Occident kidnappé ou la tragédie de l'Europe centrale, *Le Débat*, 1983, 5, No. 27, p. 21.

⁸⁹ KISSINGER, H. *Diplomatija*. Vilnius, 2003, p. 213.

⁹⁰ Ten pat, p. 802.

savo ginkluotąsias pajėgas. Toks pat poreikis buvo iškilęs ir Lietuvos Respublikai, paskelbus Nepriklausomybę 1918 m. vasario 16 d. Abu šie istoriniai atvejai turėjo ir panašių, ir skirtingų bruožų. Ir vienu, ir kitu atveju atsikūrusioje valstybėje stovėjo gerai ginkluotos karinės okupacinės užsienio šalies pajėgos, visiškai kontroliuojančios paskelbtą suverenią teritoriją. 1918 metais Vokietijos okupacinė valdžia pripažino Lietuvos nepriklausomybę, ir, tegul ir labai rezervuotai, ėmėsi apginkluoti ir materialiai aprūpinti pirmuosius savanorius. 1990 metais Sovietų Sąjunga nepripažino paskelbto Lietuvos suverenumo, o Lietuvos Respublikoje veikė ne tik jos okupacinės kariuomenės pajėgos, bet ir gausios, plačiai įsišaknijusios visuomenėje represinės struktūros (Valstybės saugumo komitetas (KGB – *Комитет государственной безопасности*). Sovietinė okupacinė valdžia siekė užkirsti visus kelius Lietuvos karinėms institucijoms apsiginkluoti bei atimtinę turimus ir jau įsigytus ginklus.

Jau 1919 m. Lietuvos Respublikos ginkluotosioms pajėgoms teko kautis su bolševikais, bermontininkais ir lenkų pajėgomis⁹¹. 1923 m. kilo lokalinis ginkluotas konfliktas su Prancūzijai atstovaujančiomis pajėgomis Klaipėdos krašte, teoriškai kėlęs pavojų susidurti ir su kitų Antantės valstybių pajėgomis. Nuo 1923 iki 1939 m. Lietuvai eventuali karinė grėsmė kilo iš Vokietijos ir Lenkijos, kurią po sutriuškinimo 1939 m. rudens kampanijoje pakeitė grėsmė iš Sovietų Sąjungos.

Po 1990 m. kovo 11-osios iššūkiai Lietuvos saugumui buvo kitokie. 1990 metais karinę grėsmę kėlė tik Sovietų Sąjunga, o, šiai žlugus, jos teises ir imperines aspiracijas perėmusi Rusijos Federacija.

Paskelbus Nepriklausomybę, buvo pradėta formuoti Kazimieros Prunskienės vadovaujama Vyriausybė, kurioje vietos krašto apsaugos ministrui neatsirado. 1990 m. kovo 23 d. ministrė pirmininkė Kazimiera Prunskienė Aukščiausiojoje Taryboje pasiūlė krašto apsaugos ministru paskirti Aukščiausiosios Tarybos deputatą Vidmantą Pavilionį⁹². Šis siūlymas nesulaukė pritarimo, o Aukščiausiosios Tarybos deputatai išsakė nemažai priežasčių, kodėl nėra priimtinas ne tik ministras, bet ir pati ministerija. Viena iš jų ta, kad maža Lietuva nepajėgi apsiginti savo jėgomis, todėl yra reikalingos tik sienos apsaugos struktūros (deputatė Nijolė Oželytė), antra – kad šie klausimai yra vidaus reikalų ministro kompetencija (deputatas Egidijus Bičkauskas), trečia – kad tai prieštarauja Sąjūdžio rinkiminei programai, kurioje Lietuvai buvo numatytas demilitarizuotos valstybės statusas (deputatas Juozas Tamulis). Siūlyta iš viso nevertoti termino „kariuomenė“, galinčio pakenkti nepriklausomybės siekiančiai valstybei (deputatas Vidmantas Žiemelis). Todėl ministrės pirmininkės K. Prunskienės siūlymas paskirti krašto apsaugos ministrą buvo atmestas, klausimą atidedant iki tol, kol Lietuvos parlamente bus aptartas strateginis krašto apsaugos pobūdis⁹³. Politologo Dei-

⁹¹ LESČIUS, V. *Lietuvos kariuomenė kovose dėl nepriklausomybės 1918–1920 m.* Vilnius, 2004.

⁹² SURGAILIS, G. Krašto apsaugos departamentas ir jo veikla 1990–1991 m. *Karo archyvas*, Vilnius, 2004, t. XIX, p. 415.

⁹³ SURGAILIS, G. *Krašto apsaugos departamentas...*, p. 415–417.

vido Šlekio vertinimu, „politikai nesutarė, kaip interpretuoti Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio dokumentuose deklaruojamą neutraliteto ir demilitarizacijos sampratą ir ką šiuose dokumentuose reiškia žodis kariuomenė“⁹⁴.

Sąjūdžio programoje apie šalies saugumą ir karinių pajėgų kūrimą beveik nebuvo rašoma, o tuo metu tarp Lietuvos politikų, siekusių atkurti Nepriklausomybę (galima išskirti nuoseklią politiko ir filosofo Romualdo Ozolo poziciją⁹⁵), buvo populiarios *šalkauskiškos* Lietuvos politinės egzistencijos tarp „Rytų ir Vakarų“ vizijos, pozityviu pavyzdžiu buvo laikoma Suomija, kuri būdama neutrali vakarietiška šalis, sugeba balansuoti tarp Rusijos (Sovietų Sąjungos) ir jai oponuojančių saugumo sistemų (NATO).

1957 metais Amerikoje išleistoje knygoje buvęs Lietuvos kariuomenės vadas generolas Stasys Raštikis, samprotaudamas apie būsimąją Lietuvos kariuomenę, pažymėjo, mano nuomone, du svarbius aspektus. Atsakydamas tautiečiams skeptikams, kurie iš pricipo buvo nusistatę prieš bet kokią kariuomenę, jis rašė, kad „ateityje norėsime ar nenorėsime, bet turėsime turėti savo kariuomenę. Žinoma, būtų klaidinga galvoti apie buvusios kariuomenės atgaivinimą. Ne, tokios kariuomenės jau nebeturėsime. Naujieji mokslo išradimai ir naujieji ginklai jau yra labai pakeitę ir dar labiau pakeis kiekvienos kariuomenės apginklavimą, mokymą ir kautynių taktiką“⁹⁶.

Kita generolo Stasio Raštikio mintis (jis, galbūt, turėjo omenyje tuometinę NATO plėtrą) buvo apie tai, jog „kiekviena valstybė, ypač mažoji, ateityje turės išsižadėti izoliacionizmo ir bus priversta atiduoti dalį savo suverenumo didesniems valstybių susigrupavimams, ir šis reikalavimas bene pirmiausia palies mažųjų valstybių ginkluotąsias pajėgas, jų kariuomenes. Su federaciniais ar grupiniais politiniais susigrupavimais turės būti suderinti ir atskirų valstybių kariuomenių organizacija, apginklavimas, mokymas, uždaviniai ir net jų kariuomenių vadovavimas“⁹⁷.

Tačiau, be aptartų, buvo dar viena, itin svarbi priežastis, kodėl Lietuvoje buvo neskubama kurti ginkluotųjų pajėgų – atkurtoji Lietuvos Respublika dar buvo nepažinta ją okupavusios pusės, o krašto apsaugos sistemos atkūrimas galėjo sukelti čia veikiančių sovietinių karinių ir represinių struktūrų neprognozuojamą reakciją ir, galbūt, karinės jėgos panaudojimą. Iš dokumentų aiškėja, kad toks nuogaštavimas turėjo pagrindą. Sovietinis KGB sukarintas Lietuvos Respublikos struktūras laikė nelegaliomis. 1990 m. balandžio 13 d. Lietuvos TSR Valstybės saugumo komiteto kolegijos posėdyje buvo nutarta neleisti atsikūrusios Lietuvos Respublikos valstybinėms insti-

⁹⁴ ŠLEKYS, D. *Mąslaus Vyčio beieškant...*, p. 94–95.

⁹⁵ Tiesa, vėliau Romualdas Ozolas rašė: „buvau vienas iš tų, kurie dėl Lietuvos stojimo į NATO neturėjau didesnių abejonių. Sakiau: mums nereikia Europos Sąjungos, mums gana NATO, karinės pagalbininkės prieš galimus agresorius“ (OZOLAS, R. *Ant imperijos slenksčio. Lietuvos gyvenimo Europos Sąjungoje užrašai. Faktai ir mąstymai. 2009 metai*. Vilnius, 2010, p. 256).

⁹⁶ RAŠTIKIS, S. *Kovose dėl Lietuvos. Kario atsiminimai*. II dalis. Los Angeles, 1957, p. 678.

⁹⁷ Ten pat, p. 678–679.

tucijoms kurti pagrindžio struktūrų, įsigyti ar naudoti ginklų, sprogstamųjų medžiagų, ypatingą dėmesį skirti saviginos būriams ir neformalioms grupuotėms, kuriančioms savo saugumo tarnybas⁹⁸. Net ir gerokai vėliau, jau po 1991 metų sausio įvykių, krašto apsaugos sistemos sukūrimas buvo vertinamas kaip V. Landsbergio „baudžiamasis organas“, kurį siekta kompromituoti ir diskredituoti Lietuvos visuomenės akyse⁹⁹.

Atsižvelgiant į tai, vietoje Krašto apsaugos ministerijos 1990 m. balandžio 25 d. buvo įkurtas Krašto apsaugos departamentas (KAD), jo generaliniu direktoriumi paskirtas AT deputatas Audrius Butkevičius. Atsižvelgiant į būtinybę viešai neskelbti apie ginkluotųjų pajėgų atkūrimą, KAD generalinio direktoriaus 1990 m. gegužės 31 d. įsakymu Nr. 1 buvo įsteigtas Karinis-techninis ir sportinis klubas su filialais, patvirtinti klubo nuostatai, jo vadovu paskirtas Česlovas Jazerskas¹⁰⁰.

Tokia karinė techninė-sportinė veikla iš esmės tarsi atkartojė sovietinės visuomeninės sukarintos techninės organizacijos SDAARR (DOSAAF)¹⁰¹ pavyzdį ir negalėjo sukelti preteksto sovietų pareigūnams priekaištauti dėl kariuomenės atkūrimo ar sukūrimo. Pastebėsime, kad istorijoje turime panašių pavyzdžių. Austrijos Galicijoje lenkų patriotai prieš Pirmąjį pasaulinį karą kūrė pusiau karines, pusiau sportines sokolų organizacijas, kurios vėliau įsiliejo į lenkų kariuomenę (legionus), o Vokietijoje po Pirmojo pasaulinio karo buvo kuriamos techninės-sportinės draugijos ir klubai, taip apeinant Versalio taikos sutarties draudimus atkurti gausesnes ginkluotąsias pajėgas. Lietuvoje, skirtingai nuo poversalinės Vokietijos, 1990 metų pavasarį ir vasarą buvo siekiama ne pažeisti priisimtus tarptautinius įsipareigojimus, o išvengti okupacinės kariuomenės ir sovietinio represinio aparato trukdymų, galimų išpuolių bei atviro jėgos panaudojimo. Kaip prisiminė vienas pirmųjų KAD darbuotojų Cirilis Norkus, pagrindinė vizija buvo ne tiesiogiai atkurti batalionus, pulkus ir divizijas, o perimti ginkluotą svarbiausių ir stambiausių įmonių apsaugą, ten organizuoti komandas iš kelių būrių, kurioms atstovautų patyrę atsargos karininkai. Šių komandų nariai laisvu

⁹⁸ 1990-04-13 LSSR KGB Kolegijos nutarimas dėl Respublikos KGB darbuotojų tarnybinės karinės pareigos atlikimo susiklosčiusiomis politinėmis ir operatyvinėmis sąlygomis. *KGB slaptieji archyvai 1954–1991*. Sud. Kristina Burinskaitė ir Lina Okuličiūtė. Vilnius, 2011, p. 501.

⁹⁹ Einančio LSSR KGB pirmininko pareigas S. Caplino informacinė 1991 m. gegužės mėnesio (spėjama data pagal įrašą apraše – gegužės mėn. 1–30 d.) pažyma SSRS KGB apie kai kurias Lietuvos Respublikos užsienio politikos kurso momentus. *KGB slaptieji archyvai...*, p. 515.

¹⁰⁰ Krašto apsaugos departamento generalinio direktoriaus A. Butkevičiaus 1990-05-31 įsakymas Nr. 1. In *Krašto apsaugos departamento direktoriaus įsakymai 1990–1991 m.* Sud. Gintaras Surgailis. Vilnius, 2003, p. 5.

¹⁰¹ SDAALR – Savanoriška draugija armijai, aviacijai ir laivynui remti, rus. *ДОСААФ, Добровольное общество содействия армии, авиации и флоту*, visuomeninė sukarinta organizacija, skirta padėti jaunuoliams pasiręgti karo tarnybai bei rengti techninių ir specialiųjų profesijų, reikalingų ir ginkluotosioms pajėgoms, darbuotojus (vairuotojus, ryšininkus, elektrikus, parašiutininkus ir t.t.).

nuo budėjimo laiku turėjo išeiti visą karių mokymo programą¹⁰². Jonas Andriškevičius pastebėjo, kad „net oficialus dalinių pavadinimas buvo užmaskuotas mokomaisiais kursais, padaliniais ir t. t. Tada buvo realūs pavojai“¹⁰³.

Tačiau būta ir pilietinių iniciatyvų iš apačios atkurti krašto apsaugos sistemą. 1990 m. kovo 16 d. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Klaipėdos tarybos posėdyje buvo nutarta įkurti Sąjūdžio piliečių iniciatyvos komitetą, turėjusį padėti formuoti krašto apsaugos pajėgas. Tą pačią dieną ši iniciatyvinė grupė priėmė nutarimą pajūrio zonos sienų apsaugai užtikrinti įsteigti Lietuvos Respublikos krašto apsaugos Klaipėdos savanorių rinktinę, o jos vadu paskirti Cirilį Norkų¹⁰⁴.

Remiantis Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1990 m. gegužės 24 d. nutarimu Nr. 178 ir KAD generalinio direktoriaus 1990 m. birželio 1 d. įsakymu Nr. 2 buvo įsteigti KAD skyriai Alytaus, Kauno, Klaipėdos, Marijampolės, Panevėžio, Šiaulių, Vilniaus zonose mobilizaciniais ištekliams ruošti, jų apskaitai, paskirstymui tvarkyti, jaunuolių karinės tarnybos klausimams spręsti¹⁰⁵. Tokiu būdu, įsteigiant Karinį-techninį ir sportinį klubą bei KAD filialus septynių administracinių regionų zonose, krašto apsaugos sistema įgavo pagrindinį stuburą ir pradėjo veiklą visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje.

Nuo pirmų dienų Krašto apsaugos departamentas ėmėsi tokios ginkluotosioms pajėgoms nebūdingos veiklos kaip ūkio subjektų apsauga. 1990 m. birželio 18 d. KAD generalinis direktorius įgaliojo savo patarėją visuomeninėms organizacijoms Artūrą Merkį atstovauti KAD sudarant sutartis su organizacijomis dėl įvairių ūkio objektų apsaugos¹⁰⁶. 1990 m. rugpjūčio 20 d. buvo įsteigta KAD Apsaugos tarnyba ir patvirtinti jos nuostatai¹⁰⁷. Tad ūkio objektų apsauga, vėliau ją perėmus Savanoriškajai krašto apsaugos tarnybai (SKAT), ilgam tapo vienu iš savanoriškosios krašto apsaugos tarnybos finansavimo šaltinių. Civilinių objektų apsauga buvo įtraukta į KAD funkcijas Lietuvos Respublikos Vyriausybei 1990 m. rugsėjo 27 d. patvirtinus Departamento nuostatus¹⁰⁸.

¹⁰² NORKUS, C. *Tėvynės labui...*, p. 91.

¹⁰³ ANDRIŠKEVIČIUS, J. Regioniniai konfliktai. Jų galima raida. Lietuvos Respublikos gynybos sistemos ypatumai. *Teritorinė gynyba*, 1995 m. sausio 25 dienos seminaro medžiaga, Vilnius, 1995, p. 13.

¹⁰⁴ NORKUS C. *Tėvynės labui...*, p. 18–21.

¹⁰⁵ Krašto apsaugos departamento generalinio direktoriaus A. Butkevičiaus 1990-06-01 įsakymas Nr. 2. *Krašto apsaugos departamento direktoriaus įsakymai 1990–1991 m.* Sudarytojas GINTAUTAS SURGAILIS. Vilnius, 2003, p. 5.

¹⁰⁶ Krašto apsaugos departamento generalinio direktoriaus A. Butkevičiaus 1990-06-18 įsakymas Nr. 3. *Krašto apsaugos departamento direktoriaus įsakymai 1990–1991 m.* Sudarytojas GINTAUTAS SURGAILIS. Vilnius, 2003, p. 9.

¹⁰⁷ Krašto apsaugos departamento generalinio direktoriaus A. Butkevičiaus 1990-08-21 įsakymas Nr. 12. *Krašto apsaugos departamento direktoriaus įsakymai 1990–1991 m.* Sudarytojas Gintautas Surgailis. Vilnius, 2003, p. 13.

¹⁰⁸ 1990-09-27 Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas dėl Krašto apsaugos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės nuostatų patvirtinimo Nr. 395. [interak-

Valdas Rakutis ir Jonas Vaičenonis konstatuoja, kad jau nuo 1990 metų rudens ypatingas dėmesys buvo skiriamas Lietuvos sienų kontrolei, o visos kitos struktūros buvo kuriamos tam, kad užtikrintų Pasienio apsaugos tarnybos (PAT) sėkmingą veiklą. Nuo 1992 metų Lietuvos gynybos sistema buvo plėtojama keturiomis kryptimis: 1) valstybės sienų – sausumos, jūrų ir oro – apsauga; 2) teritorinė gynyba; 3) karinių dalinių kūrimas; 4) civilinė sauga¹⁰⁹.

Tyrinėjant Lietuvos kariuomenės atkūrimą kyla klausimas: kas gi buvo atkuriamą? Ir ar istoriškai tinkama ir logiška yra vartoti šį terminą apibūdinant 1990–1991 metais vykusių procesus? Atkuriant Lietuvos Respubliką buvo remtasi Lietuvos Respublikos, okupuotos ir aneksuotos 1940 metais, atveju, todėl atrodytų būtų logiškas ir gynybinės galios atkūrimas, sekant tarpukario Lietuvos kariuomenės istorine tradicija. Tačiau, nagrinėdami Lietuvos kariuomenės atkūrimą, tokią tradiciją sunkiai išvelgiame – kuriamiems kariniams daliniams nebuvo suteikiami tarpukario Lietuvos kariuomenės dalinių pavadinimai, o kariuomenės rūšių pavadinimai neatitiko tarpukariu priimtų pavadinimų. Taip tarpukario Lietuvos kariuomenėje pėstininkų pulkams buvo suteikiami Lietuvos didžiųjų kunigaikščių arba Lietuvos kunigaikščių vardai. 1990 m. atkurtoji kariuomenė buvo gerokai mažesnė, todėl pulkų joje nebuvo, o tik į brigadą suvesti arba atskiri batalionai, pavadinti miestų, kuriuose arba šalia kurių jie buvo kuriami, pavadinimais (Vilniaus, Kauno, Alytaus, Marijampolės, Panevėžio Tauragės, Šiaulių ir t.t.), kuriems tik vėliau, siekiant išlaikyti tradiciją, buvo suteikti tarpukario tradicijas atitinkantys arba turintys atitikti pavadinimai. Gintauto Surgailio teigimu, 1992 metais „Geležinio Vilko“ brigados batalionams, siekiant užtikrinti Lietuvos kariuomenės tradicijų tęstinumą, buvo suteikti tarpukario Lietuvos pėstininkų pulkų pavadinimai¹¹⁰. Valdas Rakutis ir Jonas Vaičenonis atkreipia dėmesį, kad kai kuriems iš jų vardai buvo suteikti tik 1993 metais. Tų metų rugsėjo 22 d. Tauragės motodesantinis batalionas buvo pavadintas Lietuvos Respublikos kariuomenės trečiuoju dragūnų „Geležinio Vilko“ pulku, kitą dieną Kauno kunigaikščio Vaidoto aštuntojo pulko vardą perėmė Šiaulių batalionas¹¹¹. Vėlgi, atkreiptume dėmesį, kad Tauragės batalionui suteiktas vardas priklausė ne pėstininkų, o kavalerijos, t. y. kitos kariuomenės rūšies, pulkui, kas įnešė dar daugiau sumaišties į bandytą pritaikyti istorinę tradiciją.

Nagrinėjant kariuomenės rūšių pavadinimų suteikimą atkreiptinas dėmesys, kad tarpukario Lietuvoje buvo Lietuvos karo aviacija ir Lietuvos karo laivynas, o 1990 m. atkurtoje Lietuvoje tokie pavadinimai nebuvo priimti. Karo aviacija buvo pavadinta *Karinėmis oro pajėgomis*, o karo laivynas – *Karinėmis jūrų pajėgomis*. Tokie pava-

tyvus] 1990-09-27 [žr. 2018-09-22]. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt?jfwid=2r1mqc5e&documentId=TAIS.4234&category=TAD>>

¹⁰⁹ RAKUTIS, V., VAIČENONIS, J. *Lietuvos didžiojo kunigaikščio...*, p. 109.

¹¹⁰ SURGAILIS, G. *Lietuvos kariuomenė 1918–1998...*, p. 116.

¹¹¹ RAKUTIS, V., VAIČENONIS, J. *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo mechanizuotojo pėstininkų bataliono istorija. Dvidešimtmetį minint*. Vilnius, 2012, p. 111.

dinimai atitiko tarptautinę praktiką, ypač naudojamą NATO, kur kariuomenės rūšims suteikiamas pavadinimas *pajėgos* (angl. *Force*, lenk. *Sily*). Antra vertus, užsienio šalyse, taip ir NATO, karinės jūrų pajėgos vadinamos *laivynu* (angl. *Navy*) arba *kariniu laivynu* (lenk. *Marynarka Wojskowa*), tačiau atkuriant (ar sukuriant) Lietuvos laivyną tarpukario Lietuvos istorine tradicija nebuvo pasinaudota.

Vėliau, suteikiant vardus naujai sukurtiems daliniams, nuo istorinės tarpukario kariuomenės tradicijos atsitraukta dar labiau arba ji visai pamiršta. Pastebėtina, kad į 1990 m. atkurtą Lietuvos kariuomenę visai neperkelta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dalinių tradicija. Išskirtume keletą priežasčių, dėl tokio istorinės tradicijos interpretavimo ir taikymo atkurtoje Lietuvos kariuomenėje. Pirma, atkuriant kariuomenę nedalyvavo buvusios tarpukario kariuomenės karininkai – dėl jų senyvo amžiaus, dėl gana ilgo šiuos istorijos periodus skiriančio intervalo, dėl didelių nuostolių, patirtų Antrojo pasaulinio karo ir represijų okupacijos metu, taip pat dėl jų gyvenimo emigracijoje ir atitrūkimo nuo okupuotos Lietuvos realijų. Antra priežastis buvo Lietuvos kariuomenės istorinių tyrimų nebuvimas sovietinės okupacijos laikotarpiu. Trūko istorinių akademinų tyrimų ir analitinių leidinių. Emigracijoje vykdyti Lietuvos kariuomenės tyrimai neturėjo platesnės sklaidos Lietuvoje, be to, jie rėmėsi įvykių dalyvių atsiminimais, negausiais prieškarinio leidiniais ir tradiciniu naratyvu, neturint galimybės pasinaudoti Lietuvoje likusia archyvine medžiaga¹¹².

Atkuriant Lietuvos kariuomenę buvo formuojamos penkios pagrindinės pajėgos: Sausumos pajėgos (nors jos taip oficialiai vadinamos ir nebuvo), Karinės oro pajėgos (iš pradžių pavadintos Aviacijos dalimi), Karinės jūrų pajėgos, Pasienio apsaugos tarnyba bei Savanoriškosios krašto apsaugos pajėgos.

Palyginus Lietuvos ginkluotųjų pajėgų kūrimą su panašiais procesais kitose Baltijos šalyse, išskirtinumas buvo tas, kad Lietuva pirmoji iš Baltijos šalių atkūrė karines pajėgas – Estijoje ginkluotosios pajėgos (*Eesti Kaitsevägi*) Estijos parlamento nutarimu buvo atkurtos 1991 metų rugsėjo 3 dieną (pirmoji atkurta institucija buvo Generalinis štabas), o Latvijoje ginkluotųjų pajėgų (*Nacionālie Bruņotie Spēki*) atkūrimas yra siejamas su pirmosios organizuotos gynybos struktūros *Zemessardze* įkūrimu 1991 metų rugpjūčio 23 dieną ir Latvijos gynybos ministerijos sukūrimu 1991 metų lapkritį¹¹³. Jeigu į Lietuvos karines struktūras atėjo tarnauti ir dalis sovietinių karininkų lietuvių, jeigu buvo galima įsigyti ginklų iš Sovietinės armijos, tai Estijoje ginkluotųjų pajėgų atkūrimas prasidėjo nuo visiško „nulio“, nes išeidama Rusijos kariuomenė pasiėmė visus išteklius, kokie tik turėjo vertę, įskaitant ir žmogiškuosius. Pirmasis uždavinys buvo greitai organizuoti lengvus pėstininkų junginius, ginkluotus

¹¹² PAPEČKYŠ, E. Neatsakyti ir diskutuoti klausimai tarpukario Lietuvos kariuomenės (1938–1940) istoriografijoje. *Karo archyvas*, 2010, t. XXV, p. 366–390.

¹¹³ DAVIS, M. D. An historical and political view of the reserve and guard forces of the Baltic States at the beginning of the twenty-first century. *Journal of Baltic studies*, 2006, Vol. 37, No. 4, p. 368, 373.

lengvaisiais ginklais, antrasis – sukurti treniruočių ir mokymų sistemą seržantams ir karininkams. Iki 1993 metų buvo sukurti keturi pėstininkų batalionai, dvi atskiros pėstininkų kuopos, Gynybos pajėgų mokykla, ryšių batalionas ir transportavimo padalinys. Tuo pačiu metu atkurta savanoriška *Kaiseliit* organizacija buvo integruota į Estijos gynybinę struktūrą¹¹⁴.

Latvijos išskirtinumas buvo tas, kad šalyje gyveno didelė rusų ir rusakalbių gyventojų, nusistačiusių priešiskai Latvijos ginkluotųjų pajėgų atžvilgiu, dauguma, buvo likę nemažai sovietinių kariškių, kaip ir Lietuvoje trūko finansavimo ir detalių vystymo planų. Taip pat iki 1994 metų spalio 4 d. kariuomenė turėjo dvigubą pavaldumą – nuo 1993 metų pradžios *Zemessardze*, vadovaujama Generalinio štabo pulkininko Girtso Koritovskio, buvo pavaldi naujai išrinktam Latvijos prezidentui, o kitos gynybinės sausumos pajėgos, karinės jūrų pajėgos ir oro pajėgos buvo subordinuotos gynybos ministrui, kuris savo ruožtu buvo atsakingas Premjerui, o ne prezidentui¹¹⁵.

Toliau disertacijoje nagrinėdamas Lietuvos krašto apsaugos sistemos vystymąsi, išskirčiau atskirų pajėgų kūrimo raidą.

Sausumos pajėgų kūrimas

1990 m. gruodžio 6 d. buvo suformuota Atskiroji mokomoji kuopa, kuri saugojo svarbius strateginius objektus bei Aukščiausiosios Tarybos rūmus, o 1991 m. vasario 2 d. – Garbės sargybos kuopa. 1991 m. vasario 22 d. buvo įkurtas Mokomasis dviejų kuopų junginys, kurio vadu buvo paskirtas buvęs sportininkas Česlovas Jezerskas¹¹⁶. Norėtume atkreipti dėmesį, kad žodis „sportininkas“ itin dažnai sutinkamas kalbant apie kariuomenės atkūrimą – be abejo, karinė tarnyba visada traukė sportiškus vaikus ir merginas, o šiuo atveju, manytume, nemažą reikšmę turėjo ir tai, kad iš pradžių kariai buvo neginkluoti, grėsė fizinė sovietų karių agresija, todėl sportinis pasirengimas, ypač kovinių sporto šakų, ir pasitikėjimas savimi buvo itin vertingos krašto apsaugos savanorių savybės. Kontroversiškas žurnalistas Anatolis Lievenas Aukščiausiosios Tarybos rūmus saugančią Artūro Skučo parlamento apsaugą ironiškai pavadino ištikimais Vytauto Landsbergio *pretorijais*¹¹⁷. Istoriografijoje SKAT yra kartais vadinama „Landsbergio kariuomene“, kadangi ji susikūrė tuo metu, kai Vytautas Landsbergis buvo Sąjūdžio lyderis ir *de facto* šalies vadovas¹¹⁸.

1991 m. rugpjūčio pabaigoje po nesėkmingo valstybinio perversmo Maskvoje, Sovietų Sąjungos keliamą karinę grėsmę sumažėjo, o sovietinės kariuomenės kontingentas Lietuvoje jau nebesikišo į atsikūrusios valstybės reikalus. 1991 m. spalio 15 d.

¹¹⁴ DAVIS, M. D. An historical and political view..., p. 368–369.

¹¹⁵ DAVIS, M. D. An historical and political view..., p. 374.

¹¹⁶ JAZERSKAS, Č. Sausumos kariuomenės kūrimas. In *Krašto apsaugos departamento direktoriaus įsakymai 1990–1991 m...*, p. 181–183.

¹¹⁷ LIEVEN, A. *Pabaltijo revoliucija. Estija, Latvija, Lietuva – kelias į nepriklausomybę*. Vilnius, 1994, p. 439.

¹¹⁸ DAVIS, M. D. An historical and political view..., p. 378.

Mokomasis junginys buvo pradėtas performuoti į Greitojo reagavimo brigadą, kurią turėjo sudaryti vadovybė, štabas, vienas greitojo reagavimo batalionas, aptarnavimo bei aprūpinimo pradmenys – iš viso 880 karių¹¹⁹. Brigados vadu buvo paskirtas Česlovas Jezerskas. 1991 m. gruodžio pabaigoje brigadą sudarė trys – Vilniaus, Kauno ir Panevėžio – batalionai¹²⁰. Nuo 1992 m. pavasario pašaukus į tarnybą pirmuosius naujokus „Geležinio Vilko“ brigadą sudarė 8 batalionai: Vilniuje, Kaune, Panevėžyje, Šiauliuose, Tauragėje, Klaipėdoje, Marijampolėje ir Alytuje¹²¹.

1992 m. birželio 19 d. Nemirsetoje buvo įkurtas Klaipėdos atskirasis motodesantinis batalionas, kuris 1993 metais buvo pervadintas į Motorizuotosios brigados „Geležinis Vilkas“ Klaipėdos 7-ąjį dragūnų Pamario batalioną, nuo 1999 m. tapo Lietuvos didžiojo kunigaikščio Butigeidžio dragūnų batalionu. 1993 m. rugsėjo 7 d. šio štabo kuopoje buvo įkurta narų-plaukikų komanda¹²².

1993 m. rugsėjį Alytuje įkurtas atskirasis taikos palaikymo batalionas, nuo tų pačių metų – Alytaus motodesantinis batalionas, o 1994 m. rugsėjo 29 d. jam buvo suteiktas Didžiosios kunigaikštienės Birutės vardas¹²³.

1991 m. gegužės 21 d. Krašto apsaugos departamento direktoriaus įsakymu buvo įkurtas Štabas, kurį sudarė Operatyvinis, Mobilizacinis, Žvalgybos, Ryšių, Inžinerinis-techninis, Oro erdvės, Specialiosios paskirties, Administracinis-ūkio skyriai ir Štabo komendantinė kuopa. Pirmuoju Štabo viršininku buvo paskirtas plk. Nerijus Vidrinskas¹²⁴.

1992 m. vasario 3 d. buvo įkurtas KAM Jungtinis štabas, jo vadu paskirtas plk. lt. V. Tutkus¹²⁵.

Lyginant Lietuvą ir Latviją, pirmasis štabas Latvijoje buvo įkurtas 1992 m. birželio 21 d., o iki tol egzistavo vienintelis Pasienio apsaugos brigados štabas¹²⁶, Estijoje Generalinis štabas įkurtas 1992 m. spalio 23 dieną¹²⁷.

¹¹⁹ 1991-10-15 krašto apsaugos ministro A. Butkevičiaus įsakymas Nr. 231. *Krašto apsaugos ministro įsakymai*. T. 1. 1991 Nr. 222–355, 1992 Nr. 01–479. Sud. Gintautas Surgailis, Vilnius, 2004, p. 7; KATILIUS, M. *Lietuvos Respublikos krašto apsaugos departamento Mokomasis junginys 1990–1991 m.* Istorinė apybraiža, atsiminimai, dokumentai. Vilnius, 2011, p. 53.

¹²⁰ JAZERSKAS, Č. Sausumos kariuomenės kūrimas. *Krašto apsaugos departamento direktoriaus įsakymai 1990–1991 m.* Sudarytojas Gintautas Surgailis. Vilnius, 2003, p. 185–189.

¹²¹ SURGAILIS, G. *Lietuvos kariuomenė...*, p. 116.

¹²² JURGELIONIS, K. Klaipėdos atskirasis motodesantinis batalionas. *Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas 1989–1993 metais*. Vilnius, 2015, p. 220–228.

¹²³ RAMAŠKA, A. Alytaus motodesantinis batalionas. In *Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas 1989–1993 metais*. Vilnius, 2015, p. 211–213.

¹²⁴ Krašto apsaugos ministerijos Gynybos štabui – 15 metų. *Krašto apsauga*, 2006, Nr. 9 (100), p. 6.

¹²⁵ RAKUTIS, V., VAIČENONIS, J. *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo mechanizuotojo pėstininkų bataliono istorija. Dvidešimtmetį minint*. Vilnius, 2012, p. 108.

¹²⁶ Plačiau: CIGANOVŠ, J. *The Latvian Army*. Riga, 2019, p. 185–187.

¹²⁷ History, oficialus Estijos ginkluotųjų pajėgų puslapis, [interaktyvus], [žr. 2016-09-17]. Prieiga per internetą: <<https://mil.ee/en/defence-forces/history-of-the-defence-forces/>>

Pasienio apsaugos kūrimas

Atkūrus nepriklausomą Lietuvos Respubliką, iškilo jos sienų klausimas, todėl jau 1990 m. kovo 15 d. Aukščiausioji Taryba priėmė nutarimą dėl valstybės sienos kontrolės įsteigimo. Iš pradžių planuota valstybės sienos apsaugą pavesti Vidaus reikalų ministerijai, tačiau jau 1990 m. rugsėjo 10 d. Krašto apsaugos departamentui pavesta formuoti tarnybas sienos „ekonominei apsaugai užtikrinti“¹²⁸. Kai kuriose vietose imtasi sienos apsaugą organizuoti savavališkai, nelaukiant atkurtosios valstybės institucijų nurodymų. Jau anksčiau minėtoje Klaipėdos savanorių rinktinėje kovo 18 d. buvo suformuotas pasienio apsaugos būrys, kuris įgyvendino idėją įsteigti pirmą nepriklausomos Lietuvos pasienio postą (Panemunės) prie tilto per Nemuną, prie Tilžės (Sovietų). Įvyko ir žodinis konfliktas su tiltą saugojusiais Sovietinės armijos kariais¹²⁹.

Lietuvos Respublikos sienos tuo metu dar buvo kontroliuojamos SSRS pasienio kariuomenės, o ekonominę grėsmę labiausiai kėlė „vidinės“ sienos, tapusios siena (nepripažinta) tarp Lietuvos Respublikos ir Sovietų Sąjungos. Ekonominės rinkos apsaugos pavedimas karinėms struktūroms atrodo nelabai logiškai. Tuo metu vidaus reikalų sistema išgyveno labai sudėtingą laikotarpį, kai kurie jos vadovai ir darbuotojai dar svyravo, ar vykdyti Lietuvos Respublikos, ar SSRS vidaus reikalų ministerijos nurodymus¹³⁰. Be to, Vidaus reikalų ministerijos vadovybė ir asmeniškai pats ministras Marijonas Misiukonis neturėjo politinio pasitikėjimo. Viena iš priežasčių – Vidaus reikalų ministerija buvo represinė Sovietų Sąjungos institucija, taip pat reikšmės galėjo turėti ir paties ministro asmenybė – pastarasis 1962–1984 m. dirbo Lietuvos TSR KGB¹³¹, o jo tėvas 1941 m., pirmosiomis karo dienomis, buvo nušautas partizanų¹³². Kaip pažymima Lietuvos policijos kronikoje, ankstesnį nepasitikėjimą „raudonu ministru“ dar labiau paaštrino OMON’o skilimas. Pasak laikinajam VRM štabui vadovavusio Liutauro Vasiliausko, „tomis dienomis, kai vadovavau laikinajam VRM štabui, buvau nuolat tardomas AT vadovų dėl numatomų VRM veiksmų: o ką mes veiksime vienu ar kitu atveju, o kur šiuo metu yra ministras, o kur jo pavaduotojai? Tapau tiesiog VRM įkaitu Aukščiausiojoje Taryboje...“¹³³.

Reikia pastebėti, kad Vidaus reikalų ministerija buvo vienintelė Lietuvos Respublikos institucija, iki 1991 metų pradžios visiškai finansuojama iš Sovietų Sąjungos biudžeto, iš kurio buvo teikiamas ir socialinis bei materialinis-techninis aprūpinimas¹³⁴. Lietuvos Respublikos politinei valdžiai su tuo sutinkant, nes priiimti tokios

¹²⁸ *Valstybės sienos apsaugos istorija*. Kolektyvinė monografija. Vilnius, 2010, p. 272–273.

¹²⁹ NORKUS, C. *Tėvynės labui...*, p. 22–23.

¹³⁰ *Valstybės sienos apsaugos istorija*. Kolektyvinė monografija. Vilnius, 2010, p. 274.

¹³¹ MISIUKONIS, M. *Lemtingi metai. VRM istoriniuose įvykiuose*. Vilnius, 2018, p. 13, 25.

¹³² MISIUKONIS, M. *Lemtingi metai...*, p. 12.

¹³³ *Angelo sargo skrydis. Lietuvos policijos kronika*. II dalis, 1991–1992 m. Parengė Zurabas Džavachišvilis. Vilnius, 2005, p. 28.

¹³⁴ MISIUKONIS, M. *Lemtingi metai...*, p. 12.

sistemos išlaikymą būtų buvusi milžiniška finansinė našta, tačiau atkurtos Lietuvos Respublikos valstybinių institucijų likimo sovietinėje planavimo, finansų ir mokesčių sistemoje principą spaudos konferencijoje Vašingtone Vytautas Landsbergis įvertino kaip pavojingą¹³⁵. Nėra jokių abejonių, kad jokioms nepripažįstamos sienos apsaugos tarnyboms SSRS vidaus reikalų ministerija nebūtų nei davusi sutikimo, nei skyrusi lėšų. Krašto apsaugos departamento direktorius atkurtąją policiją pavadino neveiklia ir dėl joje didėjančios korupcijos ir pokyčių trūkumo¹³⁶.

1990 m. spalio 15 d. Vyriausybė skyrė KAD lėšų pasienio apsaugai pagal departamento patvirtintą Pasienio apsaugos tarnybos (PAT) etatų sąrašą. Iš viso PAT buvo skirta 2314 etatų, iš jų 6 – KAD Pasienio apsaugos skyriuje¹³⁷.

1990 m. lapkričio 15 d. Krašto apsaugos departamento generalinis direktorius A. Butkevičius įsakė pradėti tarnybą visuose 64 pasienio kontrolės postuose nuo lapkričio 19 dienos¹³⁸.

Lyginant Lietuvos ir Latvijos atvejus, pastarojoje Pasienio apsaugos brigada buvo įkurta tik 1992 m. sausio 31 d., o valstybės sienos apsaugą iš Rusijos pasienio apsaugos tarnybos pradėta perimti tų pačių metų vasario mėnesį¹³⁹.

Pradėjus saugoti sieną iškilo daugybė problemų. Didžiausia iš jų buvo sieną automobiliais kertantys Sovietinės kariuomenės kariai, kuriuos tikrinti beginkliai kariai neturėjo galimybės. Nuo pirmų dienų prasidėjo susidūrimai su kriminalinėmis struktūromis bei priešiška nusiteikusia civiliais, o Šalčininkų krašte, kuriame dominavo prieš nepriklausomybę nusistačiusių gyventojų dauguma, ir su vietiniais milicininkais.

Prasidėjus sausio įvykiams, sausio 10 d. Aukščiausiosios Tarybos rūmus saugojo apie 600 gynėjų, iš kurių apie 500 buvo pasieniečiai. Jie saugojo ir kitus svarbius objektus Vilniuje (Televizijos bokštą, Vilniaus miesto savivaldybę). Po sausio įvykių iki 1991 m. rugpjūčio pučo vyko nuolatinis teroras prieš PAT pareigūnus ir jų saugomus postus. Pasieniečiai buvo mušami, iš jų atimamos guminės lazdos, postai apšaudomi ir deginami. 1991 m. gegužės 18 d. Šalčininkų pasienio užkardos Šalčininkų postą iš pistoleto TT¹⁴⁰ apšaudė Baltarusijos milicijos apylinkės inspektorius milicijos kpt. A. Fijasis, kuris buvo nukautas atsakomuoju šūviu iš medžioklinio šautuvo¹⁴¹, o kitą dieną tos pačios užkardos Krakūnų poste buvo rastas nužudytas baro pamainos viršininkas Gintaras Žagunis¹⁴².

¹³⁵ LANDSBERGIS, V. *Kaltė ir atpirkimas...*, p. 200.

¹³⁶ Ten pat, p. 172.

¹³⁷ *Valstybės sienos apsaugos istorija...*, p. 276.

¹³⁸ KAD generalinio direktoriaus A. Butkevičiaus 1990-11-15 įsakymas Nr. 25 *Dėl pasienio kontrolės postų išstatymo*. In SURGAILIS, G. *Lietuvos kariuomenė...*, p. 116.

¹³⁹ CIGANOV, J. *The Latvian Army...*, p. 185.

¹⁴⁰ Tokio tipo pistoleto milicijos ginkluotėje nebuvo, todėl darytina prielaida, kad milicijos karininkas naudojo nelegaliai laikomu ginklu [aut. past.].

¹⁴¹ Kadangi pasieniečiams ginklai nebuvo išduodami, tarp jų esantiems medžiotojams buvo leista į tarnybą atsinešti asmeninius medžioklinius ginklus [aut. past.].

¹⁴² *Valstybės sienos apsaugos istorija...*, p. 298.

Visi šie užpuolimai buvo organizuoti teroro aktai, kuriais siekta įbauginti ne tik pasienio pareigūnus, bet ir visus atkurtosios krašto apsaugos sistemos darbuotojus ir visą Lietuvos visuomenę, diskredituoti Lietuvos Respubliką ir sukelti nepasitikėjimą jos galimybėmis užtikrinti saugumą. Žiauriausias teroro aktas įvykdytas 1991 m. liepos 31 d. Medininkų poste. Čia nužudyti 6 pasienio, muitinės ir policijos pareigūnai, o septintajam, Tomui Šernui, pavyko išgyventi po sunkaus sužeidimo. Užpuolimą įvykdė Rygos OMON milicininkai, Sovietų Sąjungos valdžios nurodymu vykdantys valstybinį terorą.

1991 m. rugpjūčio 25 d. buvo priimtas sprendimas apginkluoti PAT darbuotojus, ginklai pradėti išdavinėti 1991 m rugsėjo 10 dieną¹⁴³.

1991 m. rudenį, paskelbus pirmąjį būtiniosios tarnybos karių šaukimą, Pabradėje buvo suformuotas Greitojo reagavimo batalionas¹⁴⁴. 1992 m. pavasarį buvo pradėta saugoti siena su Lenkija, tačiau vis dar kartu su buvusios sovietinės pasienio kariuomenės pareigūnais. Atkurtosios Lietuvos Respublikos valstybės siena vis dar buvo kontroliuojama Sovietų Sąjungos pasienio kariuomenės, priklausančios sovietiniam KGB. Šis momentas užfiksuotas ir JAV Centrinės žvalgybos agentūros darbuotojo Michaelio Sulicko atsiminimuose. Po 1991 m. rugpjūčio pučo mėgindamas patekti į Lietuvą iš Lenkijos be sovietinės vizos (kad neatkreiptų Sovietų Sąjungos specialiųjų tarnybų dėmesio), jis buvo nusteбęs po sovietų kariškių patikrinimo turėjęs praeiti patikrinimą ir Lietuvos pareigūnų poste¹⁴⁵.

Netrukus valstybės sienos apsauga iš Rusijos pasieniečių buvo pradėta perimti, įgyjant valstybės sienos kontrolę. 1992 m. liepos 1 d., vadovaujantis Valstybės sienos apsaugos įstatymu, KAM Pasienio apsaugos tarnyba buvo pervadinta Valstybės sienos apsaugos tarnyba (VSAT)¹⁴⁶. 1992 m. rudenį joje tarnavo 4587 pareigūnai, iš kurių 1752 buvo šauktiniai¹⁴⁷.

Kalbos apie sienos apsaugos perdavimą į Lietuvos vidaus reikalų ministerijos pavaldumą sklido jau nuo 1992 m. antros pusės. Tam labai priešinosi krašto apsaugos ministras Audrius Butkevičius, motyvuodamas tuo, kad tokiu atveju labai susilpnėtų krašto apsauga, praradusi apie 1200 žmonių. Jam atsistatydinus 1993 m. rudenį, naujasis ministras Linas Linkevičius Valstybės sienos apsaugos tarnybos perdavimui Vidaus reikalų ministerijai neaprieštaravo¹⁴⁸.

¹⁴³ *Valstybės sienos apsaugos istorija...*, p. 326.

¹⁴⁴ *Valstybės sienos apsaugos istorija...*, p. 336.

¹⁴⁵ SULICK, Michael J. Remembering 15 years ago. As the USSR Collapsed: A CIA Officer in Lithuania. *Studies in Intelligence*, Vol. 50, No. 2 [interaktyvus]. 2006 [žiūrėta 2016-10-11]. Prieiga per internetą: <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/csi-studies/studies/vol50no2/html_files/CIA_Lithuania_1.htm>

¹⁴⁶ *Valstybės sienos apsaugos istorija*. Kolektyvinė monografija. Vilnius, 2010, p. 356.

¹⁴⁷ LIUBERTAS, P., MANČINSKAS, Č. *Lietuvos policija atkūrus Nepriklausomybę*. Vilnius, 2004, p. 186.

¹⁴⁸ *Valstybės sienos apsaugos istorija...*, p. 402–403.

Sprendimą valstybės sienos apsaugos funkciją iš Krašto apsaugos ministerijos perduoti Vidaus reikalų ministerijai lėmė šios aplinkybės: išvedus iš Lietuvos Rusijos kariuomenę išnyko jos keliamos rizikos ir grėsmės, buvo siekiama įgyvendinti tarpukario Lietuvos tradicijų tęstinumą bei įgyvendinti ES reikalavimus naujoms šalims kandidatėms, siekis nacionalinę teisę suderinti su ES institucine ir teisine baze. Turėjo įtakos ES valstybių narių patirtis, galimybė iš ES institucijų (fondų) gauti finansinę ir techninę paramą bei gauti tokią paramą iš kitų šalių pagal dvišalius susitarimus, kadangi kai kurių valstybių įstatymai draudė ją teikti karinėms struktūroms¹⁴⁹. Galima konstatuoti, kad priimant sprendimą buvo svarbūs ir eurointegracijos veiksniai bei galimybė gauti materialinę Europos fondų paramą.

1994 m. birželio 28 d. Seimas priėmė naują Lietuvos Respublikos valstybės sienos apsaugos įstatymą, numatantį jos apsaugą pavesti Pasienio policijai¹⁵⁰, o pačią reorganizaciją buvo numatyta atlikti iki 1994 m. spalio 15 dienos¹⁵¹. Taigi pasienio apsaugos pajėgos tapo nebe Krašto apsaugos, o Vidaus reikalų ministerijos pajėgomis.

Analogiška padėtis susiklostė ir Latvijoje, tik čia 1997 metais pasienio apsauga buvo perduota Vidaus reikalų ministerijai¹⁵².

KOP atkūrimas

Atkurti karo aviaciją imtasi būdu, panašiu į naudotą Vokietijoje, atkuriant *Luftwaffe* karines pajėgas po Pirmojo pasaulinio karo. Šį kartą imtasi steigti ne aviacijos techninę ir sporto klubą, o prie Krašto apsaugos departamento pirmąją valstybinę Lietuvos aviacijos įmonę, turėjusią atlikti ir karinės transporto aviacijos funkcijas. Su tokiu pasiūlymu, išdėstytu 1991 m. kovo 27 d. rašte, KAD generalinis direktorius Audrius Butkevičius kreipėsi į Lietuvos Ministrą Pirmininką Gediminą Vagnorių. Lietuvos Respublikos Vyriausybė 1991 m. gegužės 6 d. potvarkiu leido įsteigti valstybinę įmonę „Sakalas“ ir skyrė jai iš Vyriausybės rezervo fondo 3 mln. rublių pagrindiniam kapitalui bei 7 mln. rublių neprocentinį kreditą skolintajam kapitalui sudaryti. 1991 m. birželio 11 d. KAD generalinis direktorius patvirtino įmonės įstatus, kuriuose numatyta organizuoti keleivių, krovinių, pašto pervežimą, skraidymo ir aviacinės technikos priežiūros mokymą, aviacijos naudojimą įvairiose liaudies ūkio šakose, sanitarinės pagalbos teikimą gyventojams, bandomuosius ir mokslinius tiriamuosius darbus, aviacijos naudojimą sportiniams, kultūriniais, mokomiesiems tikslams, gelbėjimo darbams stichinių nelaimių metu. 1991 m. liepos 16 d. KAD generalinio direktoriaus įsakymu įmonės generaliniu direktoriumi buvo paskirtas Romualdas Žemaitis¹⁵³.

¹⁴⁹ *Valstybės sienos apsaugos istorija...*, p. 447–448.

¹⁵⁰ Lietuvos Respublikos valstybės sienos apsaugos įstatymas, 1994, Nr. I-513. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 53–993.

¹⁵¹ *Valstybės sienos apsaugos istorija...*, p. 448.

¹⁵² CIGANOVŠ, J. *The Latvian Army...*, p. 189.

¹⁵³ GAMZIUKAS, A. *Du dešimtmečiai...*, p. 18.

1991 m. rugsėjo 7 d. Lietuvos Respublikos Ministras Pirmininkas Gediminas Vagnorius kreipėsi į SSSR aviacijos pramonės ministro pirmąjį pavaduotoją A. Geraščenką, prašydamas įmonei „Sakalas“ skirti tris sraigtasparnius Mi-8MT, tris lėktuvus An-2, tris An-26 bei po vieną An-24 ir Jak-40. 1991 m. spalio 1 d. pasirašytame atsakyme buvo teigiama, kad pageidaujami lėktuvai jau negaminami ir juos galima įsigyti eksploatuojančiose organizacijose, o eksportinį sraigtasparnio variantą Mi-17 galima įsigyti už konvertuojamą valiutą – mat, metiniai fondai jau buvo paskirstyti... Tuo pačiu metu įmonės „Sakalas“ gen. direktorius 1991 m. rugsėjo 6 d. kreipėsi į LR susisiekimo ministrą Joną Biržiškį, prašydamas perduoti įmonei trisdešimt penkis lėktuvus An-2, du An-26, du An-24 ir vieną Jak-40 bei Karmėlavos oro uoste esančius pastatus. 1991 m. rugsėjo 20 d. atsakyme ministras paaiškino, kad nemato galimybės įvykdyti pageidavimų, nes lėktuvai šiuo metu priklauso gyventojų poreikius kvalifikuotai tenkinančioms aviakompanijoms „Lietuvos avialinijos“ ir „Lietuva“, o iš Sovietinės armijos perimami Karmėlavos aerodromo objektai reikalingi Kauno oro uostui¹⁵⁴.

1992 m. Karinės oro pajėgos iš civilinių institucijų gavo 24 civilinius lėktuvus An-2¹⁵⁵. 1993 m. vasario 6 d. Karmėlavos oro uoste nusileido 4 neginkluoti „L-39 Albatros“, buvusios Čekoslovakijos lėktuvai¹⁵⁶, o 1993 m. kovą keturi L-39 lėktuvai buvo parskraidinti iš Kirgizijos į Kauną, jiems reikalinga ginkluotė buvo gauta iš išvedamos Rusijos kariuomenės sandėlių¹⁵⁷.

KOP buvo patikėta ir Lietuvos Respublikos oro erdvės kontrolės funkcija. 1991 m. lapkričio 11 d. KAD buvo įkurtas Oro erdvės apsaugos skyrius, vadovaujamas Algirdo Oreniaus, 1992 m. sausio 2 d. pradėto organizuoti KAM Aviacijos tarnybos Radiolokacinio skyriaus pagrindu, 1993 m. kovo 1 d. įkurta KOP Oro erdvės kontrolės tarnyba, vadovaujama plk. ltn. Vytauto Pacevičiaus¹⁵⁸.

Tačiau realiai oro erdvės kontrolė buvo pradėta 1992 m. balandžio 27 d., Vilniaus oro uoste kariams suteikus patalpas ir pradėjus teikti civilinės aviacijos radiolokacinių stočių duomenis į jų monitorius. 1992 m. vasarą pradėjo veikti oro kontrolės postas Palangos oro uoste¹⁵⁹. 1994 m. lapkritį Aviacijos tarnybai iš Karo mokyklos perduota radiolokacinė stotis P-18 tapo pirmąja sava oro kontrolės priemone¹⁶⁰.

1992 m. lapkričio 18–19 d. Aviacijos tarnybos Radiolokacinio aprūpinimo skyriaus viršininkas plk. ltn. V. Pacevičius dalyvavo NATO būstinėje Briuselyje vykusiame Europos oro erdvės koordinacinio komiteto (CEAC) plenarinėje sesijoje¹⁶¹. Jo

¹⁵⁴ GAMZIUKAS, A. *Du dešimtmečiai...*, p. 19.

¹⁵⁵ VITKŪNAS, M. Iš lėto skrendame į ateitį. *Karys*, 1998, Nr. 32, p. 12.

¹⁵⁶ ADOMAVIČIUS, R. Susipažinkite su Lietuvos karo aviacijos pilotais ir „Albatrosais“. *Krašto apsauga*, 1993-02-04, Nr. 4 (82), p. 167.

¹⁵⁷ Interviu su ats. plk. Jonu Marcinkumi, 2019-02-25.

¹⁵⁸ GAMZIUKAS, A. *Du dešimtmečiai...*, p. 57.

¹⁵⁹ Interviu su Antanu Rimšeliu, 2019-12-20.

¹⁶⁰ GAMZIUKAS, A. *Du dešimtmečiai...*, p. 55.

¹⁶¹ GAMZIUKAS, A. *Du dešimtmečiai...*, p. 56.

pranešimas apie nuolatos vykdomus Lietuvos oro erdvės pažeidimus iš Rusijos pusės sukėlė didelį rezonansą ir NATO susirūpinimą¹⁶².

KOP kūrimo klausimu Lietuvos aviatorių ir užsienio šalių ekspertų nuomonės labai skyrėsi – pirmieji norėjo karo lėktuvų ir oro gynybos priemonių, o NATO buvo suinteresuota oro erdvės kontrole. Lenkijos karo atašė plk. A. Firewiczius prisimeina Lietuvoje rezidavusių užsienio šalių karo atašė apsilankymą KOP štabe Kaune 1992 m. gegužės 26 d. Susitikimo metu KOP vadas plk. Zenonas Vegelevičius pristatė savo vadovaujamų pajėgų ateities viziją – jas turėjo sudaryti trys aviacijos bazės, 84 naikintuvai, 40 sraigasparnių, 10 radiolokacinių stočių ir 3 divizionai oro gynybos sistemų „Patriot“. Pasak A. Firewicziaus, po krašto apsaugos ministro A. Butkevičiaus pasakojimo apie lėšų stygių, tokia vizija atrodė kaip svajonė. Didžiosios Britanijos atašė plk. ltn. D. Holliday'us pareiškė, kad Vakarai neduos Lietuvai puolamojo ginklo, nes yra suinteresuoti tik oro erdvės kontrole ir tik taip nori Lietuvai padėti. Jis patarė pamiršti apie tokią ginkluotę ir susikoncentruoti į sienos apsaugą ir oro erdvės kontrolę¹⁶³. Kaip matysime vėliau, tokios NATO ekspertų rekomendacijos nekito, o Lietuvos KOP funkcijos ir užduotys jiems nuolat kėlė abejonių.

KJP atkūrimas

Krašto apsaugos sistema buvo atsakinga ir už valstybės sienos apsaugą. Kaip ir tarpukariu, atsirado būtinybė saugoti ir Lietuvos jūros pakrantę. 1991 m. birželio 6 d. Klaipėdoje steigiamajame posėdyje įkurta profesionali Ekspertų taryba, kurios uždaviniai: suteikti profesionalią pagalbą Krašto apsaugos departamentui atkuriant Lietuvos Respublikos karinį laivyną. Tarybos pirmininku buvo išrinktas KAM ministras A. Butkevičius, pirmininko pavaduotoju – A. Leišis, sekretoriumi – E. Miliauskas, o nariais – V. Urbas ir V. Sirevičius¹⁶⁴.

Šioms užduotims vykdyti 1991 m. spalio 24 d. krašto apsaugos ministras A. Butkevičius įsakė suformuoti Pakrančių apsaugos brigados struktūras (vadovybę, štabą, kontrolinius praleidimo punktus, 8 pakrančių apsaugos kuopas, atskirą jūrinių laivų divizioną, greitojo reagavimo batalioną, aptarnavimo ir materialinio aprūpinimo tarnybų pradmenis) – iš viso 570 žmonių. Brigados ginkluotės klausimus pavesta spręsti KAD generalinio direktoriaus pavaduotojui I. Stankovičiui. Brigadą numatyta suformuoti iki 1992 m. lapkričio 1 d.¹⁶⁵. Kadangi ji taip ir nebuvo suformuota, ši užduotis teko 1991 m. gruodžio 31 d. KAM ministro A. Butkevičiaus įsakymu Nr. 352 įkurtai Pasienio apsaugos tarnybos Pakrančių apsaugos rinktinei, jos vadu paskirtas Juozapas Algis Leišis. Rinktinę sudarė 8 pasienio užkardos (Palangos, Karklininkų, Girulių,

¹⁶² Interviu su Antanu Rimšeliu, 2019-12-20.

¹⁶³ FIREWITCZ, A. *Vėl Lietuvoje...*, p. 112.

¹⁶⁴ NORKUS, C. *Tėvynės labui...*, p. 271; *Karinės jūrų pajėgos...*, p. 20.

¹⁶⁵ 1991-10-24 krašto apsaugos ministro A. Butkevičiaus įsakymas Nr. 236. In *Krašto apsaugos ministro įsakymai...*, p. 11.

Juodkrantės, Nidos, Rusnės, Pagėgių, Viešvilės), Kontrolės tarnyba, kuriai buvo pavaldūs 5 kontrolės punktai (Klaipėdos, Palangos, Nidos, Būtingės, Pagėgių), Greitojo reagavimo kuopa ir Atskirasis laivų divizionas¹⁶⁶.

Atskirasis laivų divizionas suformuotas 1992 m. birželio 30 d. KAM įsakymu Nr. 478. Jo vadu keletu dienų anksčiau, birželio 24 d., paskirtas Raimundas Baltuška. Atskirajam laivų divizionui perduodamas gelbėjimo laivas „Vėtra“ ir 7 kateriai: hidrografinis, du sargybiniai ir 4 patruliniai, iki diviziono sukūrimo priklausę tiesiogiai Pasienio apsaugos rinktinės vadovybei¹⁶⁷. 1992 m. liepos 4 d. buvo visiškai atkurtos Karinės jūrų pajėgos, o tų pačių metų rugsėjo 29 d. – Atskirojo laivų diviziono pagrindą pradėta formuoti Karinių jūrų pajėgų flotilė.

1992 m. spalio 29 d. iš Rusijos Federacijos Baltijos jūros karinio jūrų laivyno buvo perimti du nupirkti 1124-o projekto mažieji povandeninės kovos laivai MPK-44 ir MPK-108, pastatyti 1980 ir 1979 m. Lietuvoje jie buvo vadinami pagal NATO klasifikaciją lengvosiomis „Grisha“ klasės fregatomis. Fregatoms suteikti numeriai F-11 ir F-12, o 1993 m. rugpjūčio 1 d. atitinkamai joms suteikti vardai „Žemaitis“ ir „Aukštaitis“. Šių fregatų įsigijimas vertintinas prieštaringai. A. Orenius išvelgė problemą, kad taip Lietuva tampa priklausoma nuo Rusijos, nes šiuos laivus prižiūri Rusijos specialistai¹⁶⁸.

Siekiant tinkamai organizuoti valstybės sienos apsaugą ir pasienio kontrolės punktų darbą, KAM 1992 metų rugsėjo 29 dienos įsakymu buvo nurodyta išvesti iš Pakrančių apsaugos rinktinės sudėties Atskirąjį laivų divizioną ir jo pagrindu suformuoti Karinių jūrų pajėgų flotilę, Sienos kontrolės praleidimo punktą ir sukurti Klaipėdos atskirą pasienio kontrolės praleidimo punktą, Pakrančių apsaugos rinktinę toliau vadinti Klaipėdos pasienio rinktine. Vėliau, 1992 m. lapkričio 13 d. priimtas krašto apsaugos ministro A. Butkevičiaus įsakymas „Dėl Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerijos karinių jūrų pajėgų flotilės įkūrimo“. Šiame įsakyme nurodoma Karinių pajėgų flotilę atkurti nuo lapkričio 1 d. bei panaikinti Valstybės sienos apsaugos tarnybos Pakrančių apsaugos tarnybos Pakrančių apsaugos rinktinės Atskirąjį laivų divizioną¹⁶⁹.

Flotilės sudėtyje numatyta Jūros stebėjimo kuopa, kuri buvo įkurta po šiek tiek daugiau kaip mėnesio, 1993 m. sausio 1 d. birželio 2–rugpjūčio 20 dienomis kuopa perėmė iš Rusijos karinio jūrų laivyno ir armijos radiotechninius stebėjimo postus Palangoje, Klaipėdoje ir Nidoje bei kitus pastatus ir ryšių infrastruktūrą. Budėjimą Jūros stebėjimo kuopa pradėjo tik 1993 m. rugpjūčio 31 d. 1997 m. vasario mėnesį bendradarbiaujant su Švedija buvo įdiegti nauji modernūs navigaciniai radarai Palangos, Klaipėdos ir Nidos jūros stebėjimo postuose¹⁷⁰.

¹⁶⁶ *Karinės jūrų pajėgos...*, p. 20; NORKUS, C. *Tėvynės labui...*, p. 272.

¹⁶⁷ NORKUS, C. *Tėvynės labui...*, p. 272; *Karinės jūrų pajėgos...*, p. 23.

¹⁶⁸ ORENIUS, A. Lietuvos Respublikos ir Baltijos šalių geopolitinė padėtis. Grėsmė Lietuvos saugumui. *Teritorinė gynyba*, 1995 m. sausio 25 dienos seminaro medžiaga, Vilnius, 1995, p. 10.

¹⁶⁹ *Karinės jūrų pajėgos...*, p. 37.

¹⁷⁰ *Karinės jūrų pajėgos...*, p. 41.

Mokymo įstaigos

Atsikūrusiai Lietuvos kariuomenei teko rūpintis ir karininkų bei puskarininkių rengimu. Jau pirmajame KAD posėdyje 1990 m. birželio 6 d. buvo pasiūlyta rengti karininkus, įkuriant Karo mokyklą arba karininkų rengimo kursus. Atsižvelgiant į Lietuvoje dislokuotos Sovietinės kariuomenės keliamą grėsmę, buvo pasirinkti kursai. 1992 m. vasario 2 d. plk. Algimantas Vaitkaitis buvo paskirtas laikinai eiti karo mokyklos viršininko pareigas, tuo pačiu įsakymu mokyklai paskirtos buvusios Rusijos radioelektronikos aukštosios mokyklos patalpos Antakalnyje, Vilniuje. Tačiau jos su visa įranga buvo perimtos tik 1992 m. liepos 8 d. Į pirmąjį Karo mokyklos kursą buvo priimti 164 kariūnai¹⁷¹.

Būtina paminėti JAV pagalbą rengiant Lietuvos kariuomenės personalą. 1992 metais sudarė galimybę Lietuvos kariams ir civiliams tarnautojams mokytis JAV karinėse mokymo įstaigose pagal Tarptautinę karinę švietimo ir mokymo programą (angl. *International Military Education and Training program* – IMET), tad kasmet pagal ją išvykdamo mokytis apie 30 asmenų¹⁷². Nuo 1993 metų prasidėjo glaudus Lietuvos kariuomenės ir JAV Pensilvanijos valstijos Nacionalinės gvardijos bendradarbiavimas¹⁷³.

SKAT

Trims Baltijos valstybėms savanoriškumo ir teritorinės gynybos problemos iškilo tik 1990 m. atgavus Nepriklausomybę. Tarpukario laikotarpiu mažųjų šalių gynybos planuose teritorinė gynyba vaidino labai svarbų vaidmenį. Tai buvo vienintelis galimas atsakas į daug stipresnio agresoriaus invaziją. Lietuvoje ir kitose Baltijos šalyse egzistavo klasikinė teritorinės gynybos koncepcija: specialiai tam pritaikytos savanoriškosios pajėgos, veikiančios pagal klasikinę teritorinės gynybos schemą. Tai buvo *Kaitseliit* (Estija), *Aizsargs* (Latvija) ir Lietuvos šaulių sąjunga (Lietuva).

Atrodytų, būtų logiška pritaikyti istorinę analogiją ir teritorinės gynybos pagrindu pasitelkti atkurtą Lietuvos šaulių sąjungą, kurios tarpukario laikotarpio istorija buvo gerai žinoma, tačiau vietoje jos šiam tikslui buvo įkurtos Savanoriškosios pajėgos (SKAT). Kodėl taip nutiko? Lietuvos šaulių sąjunga buvo atkurta dar iki oficialaus Nepriklausomybės atkūrimo. Sąjungoje įtariai žiūrėta į valdžios, kurioje atsirado nemažai buvusių komunistų ir nomenklatūros atstovų, žingsnius, baimintasi ir 1940 m. „neiššauto šūvio“, ir kapituliacijos pasikartojimo. Vertas dėmesio teiginys, kad Sąjungos vadovybė baiminosi integruojantis į Krašto apsaugos pajėgas prarasti asmenines pareigybes, kadangi neturėjo reikiamo karinio išsilavinimo ir karinių laipsnių.

¹⁷¹ VAITKAITIS, A. Lietuvos karo mokyklos įkūrimas. In *Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas 1989–1993 metais*, Vilnius, 2015, p. 135–141.

¹⁷² Bilateral Cooperation [interaktyvus], [žr. 2017-09-17]. Prieitga per internetą: <https://kam.lt/en/international_cooperation_1089/bilateral_cooperation.html>

¹⁷³ Bilateral Cooperation [interaktyvus], [žr. 2017-09-17]. Prieiga per internetą: <https://kam.lt/en/international_cooperation_1089/bilateral_cooperation.html>

Palaiapsniui šauliai buvo nušalinti nuo budėjimo Aukščiausiojoje Taryboje ir kituose objektuose¹⁷⁴. Lietuvos valstybė sureagavo sukurdamą naujas savanoriškąsias pajėgas, skirtas teritorinei gynybai užtikrinti.

Istoriografijoje susiformavo požiūris, kad pirmą kartą apie alternatyvią Lietuvos šaulių sąjungai struktūrą Krašto apsaugos departamento generalinis direktorius A. Butkevičius užsiminė 1990 m. rugsėjo 19 d. vykusiam pasitarime. Ši nauja struktūra turėjo būti panaši į tarpukario Lietuvos šaulių sąjungą¹⁷⁵. Kurti alternatyvią savanoriškąją tarnybą greičiausiai paskatino keliais mėnesiais anksčiau priimti sprendimai. 1990 m. gegužės 21 d. įvykusiame LŠS dalinių atstovų koordinacinės tarybos posėdyje nuspręsta, kad Šaulių sąjunga turi būti pavaldi Krašto apsaugos departamentui, koordinuoti veiksmus su KAD įkurtas LŠS štabas, kurio viršininku paskirtas Jonas Gečas. Tačiau jau liepos 28 d. posėdyje priimtas sprendimas, kad LŠS liks savanoriška visuomeninė organizacija, nepavaldi KAD¹⁷⁶. 1991 m. sausio 14 d. Lietuvos šaulių sąjungos vadui Gediminui Jankui savarankiškai, nepasitarus su Sąjungos centro valdyba, atsisakius organizaciją padaryti pavaldžia Krašto apsaugos departamentui¹⁷⁷, 1991 m. sausio 17 d. buvo įkurtos Savanoriškosios krašto apsaugos tarnybos (SKAT) pajėgos. Pažymėtina, kad 1991 m. sausio 4 d. Lietuvos šaulių sąjungos būstinėje apsilankęs Krašto apsaugos departamento generalinis direktorius Audrius Butkevičius su Sąjungos vadovybe ir Kauno Vytauto Didžiojo šaulių sąjungos aktyvu aptarė tolesnes LŠS veiklos gaires¹⁷⁸. Šiandien sudėtinga pasakyti, kas buvo kaltas dėl susidariusios padėties, nes tiek LŠS, tiek KAD vadovybė akivaizdžiai nebuvo sąžiningos viena kitos atžvilgiu. Kadangi istoriografijoje LŠS ir SKAT atsiskyrimo klausimas yra gana plačiai išnagrinėtas, o Lietuvos šaulių sąjunga mūsų aptariamam laikotarpiu nebuvo krašto apsaugos sistemos dalis, šio klausimo toliau nenagrinėsime, tik konstatuosime, kad SKAT iš esmės perėmė istorinę Lietuvos šaulių sąjungos, kaip teritorinės gynybos institucijos, funkciją. Tai nebuvo tik Lietuvai būdingas atvejis – panaši buvo ir kaimyninių šalių patirtis. Latvijoje buvo pasirinktas panašus sprendimas – ten įkurtos savanoriškos (analogiškos SKAT) *Zemessardze* pajėgos, o prieškarinė *Aizsargiū* organizacija taip ir nebuvo atkurta. Kaip viena iš priežasčių yra nurodomas nenoras vykdyti restituciją – grąžinti aizsargiams sovietų nusavintą nekilnojamąjį turtą. Estijoje *Kaitseliit* buvo atkurtas Estijos parlamento sprendimu, kartu skiriant ir nuolatini

¹⁷⁴ MINTAUTAS, R. Šauliai saugo parlamentą (1991 m.), *Šauliškumas, tautiškumas ir Lietuvos nepriklausomybė*. Sud. A. Liekis. Vilnius, 1993, p. 248.

¹⁷⁵ NORKUS, C. *Tėvynės labui...*, p. 183.

¹⁷⁶ *Lietuvos šaulių sąjunga valstybės ir visuomenės tarnyboje 1919–2004 m.* Sud. Vilius Kavaliauskas, Juozas Širvinskas, Sigitas Jegelevičius. Kaunas, 2005, p. 215.

¹⁷⁷ BAKAITIS, L. Šaulių sąjungos atkūrimas ir veikla 1989–1999 metais. *Trimitas*, 1999, nr. 9 (1144), p. 3.

¹⁷⁸ *Lietuvos šaulių sąjunga valstybės...*, p. 219.

valstybės finansavimą. O Lietuvos šaulių sąjunga iki 1997 metų laikėsi tik dėl narių entuziazmo bei užsienio šalių lietuvių bendruomenių finansinės paramos.

Kęstutis Bartkevičius, tyrinėdamas Lietuvos kariuomenės atkūrimą, išklėlė prielaidą, kad Savanoriškosios krašto apsaugos tarnybos įstatymas¹⁷⁹, kuriuo vadovaujantis 1991 m. sausio 17 d. buvo įkurta SKAT, nebuvo „starto pradžia“, o tik egzistavusios struktūros įteisinimas¹⁸⁰. Tokiai autoriaus nuomonei iš dalies pritartume. Darytume prielaidą, kad priimant sprendimus buvo vadovaujamosi trumpalaikiais, šiandieniniais tikslais, istorinę atmintį ir tradicijas nustumiant į šalį.

Savanorių tarnyba buvo organizuota teritoriniu principu. 1991 metais SKAT sudarė štabas, štabo operatyvinis būrys, SKAT mokykla, aštuonios (Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių, Panevėžio, Alytaus, Marijampolės ir Utenos) rinktinės, 200 kuopų¹⁸¹, per 1991–1992 metus išaugo nuo kelių šimtų iki 7000¹⁸². 1992 m. buvo patvirtinta nauja struktūra, rinktinių liko 10, tačiau buvo sukurti 10 batalionų, kuriuose buvo 120 kuopų, įkurtos trys SKAT aviacijos eskadrilės¹⁸³. 1993 m. sausio 11 d. komendantūros reorganizuotos į teritorinius gynybos štabus, SKAT pavedamos mobilizacinės ir komendantinės funkcijos¹⁸⁴. 1993 m. kovo 1 d. buvo baigta tolimesnė SKAT reorganizacija, tarnybą sudarė štabas, 2 eskadrilės, 8 rinktinės¹⁸⁵, suskirstytos į 128 kuopas, ir 2 eskadrilės, kuriose iš viso buvo 10 860 savanorių ir 1109 etatiniai darbuotojai¹⁸⁶.

1991 m. sausio įvykiai, vėliau ir rugpjūčio pučas, buvo rimtas išbandymas besikuriančiai tarnybai. Tuomet savanorių gretas paliko abejojantys ir atsitikintiniai žmonės.

Po 1991 metais įvykdytos diversijos vienoje Vilniaus elektros pastotėje, SKAT gavo užduotį saugoti 34 svarbiausius Lietuvos energetikos objektus, o užduotį nuo 1991 m. gruodžio iki 1992 m. gegužės vykdė 1000 savanorių¹⁸⁷.

1992 m. gegužę SKAT buvo pavesta tris mėnesius blokuoti Rusijos karinius dalinius, neleidžiant į Lietuvą įvesti papildomų pajėgų. Šiam tikslui buvo įrengti 44 postai, juose vienu metu budėjo 201 savanoris, iš viso buvo patikrinti 18341 karinis automobilis ir 47810 Rusijos kariuomenės karių¹⁸⁸.

¹⁷⁹ Lietuvos Respublikos savanoriškosios krašto apsaugos tarnybos įstatymas, 1991 m. sausio 17 d. Nr. I-958, Vilnius, *Lietuvos aidas*, 1991-01-20, Nr. 14-0.

¹⁸⁰ BARTKEVIČIUS, K. *Lietuvos kariuomenės kūrimo problemos 1991–1995 metais*. [Magistrinis darbas, VDU]. Kaunas, 2004, p. 70.

¹⁸¹ *Mes – savanoriai. Savanoriškoji krašto apsaugos tarnyba 1991–1995 m.* Vilnius, 1995, p. 5.

¹⁸² BARTKEVIČIUS, K. *Lietuvos kariuomenės kūrimo...*, p. 71.

¹⁸³ *Mes – savanoriai...*, p. 7.

¹⁸⁴ ORENTAS, Z. Šiaulių apskrities komendantūra. In *Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas 1989–1993 metais*, Vilnius, 2015, p. 130.

¹⁸⁵ *Mes – savanoriai...*, p. 9.

¹⁸⁶ BARTKEVIČIUS, K. *Lietuvos kariuomenės kūrimo ...*, p. 71.

¹⁸⁷ *Mes – savanoriai...*, p. 6.

¹⁸⁸ Ten pat, p. 5.

Tačiau SKAT tuo metu tapo politizuota sukarinta struktūra, siejama su dešiniojo politinėmis jėgomis ir Aukščiausiosios Tarybos pirmininku Vytautu Landsbergiu. Dėl jos veiklos buvo sulaukta įvairių kontroversiškų vertinimų. Buvęs Klaipėdos SKAT vadas Cirilis Norkus teigė, kad krašto apsaugos sistemoje buvo įteisinta niekam nepavaldi struktūra, o pačioje tarnyboje atsirado privileijuota etatinių darbuotojų kasta¹⁸⁹. Kęstučio Bartkevičiaus teigimu, „SKAT tapo skaitlingiausia, bet taip pat ir nedrausmingiausia KAS struktūra“¹⁹⁰.

1992 m. rugpjūčio 15 d. vykusiame Pirmajame SKAT suvažiavime buvo išreikštas nepasitenkinimas KAM reorganizacija ir siūlyta SKAT pagrindu sukurti Nacionalinę gvardiją su atskiru biudžetu, pavaldžią tik AT pirmininkui, o ateityje, galbūt, Lietuvos prezidentui. Suvažiavimo metu teigta, kad yra bijomasi Lietuvos išdavystės, piktintasi KAM tarnaujančiais „raudonaisiais pulkininkais“, t. y. karininkais, tarnavusiais Sovietų Sąjungos ginkluotosiose pajėgose¹⁹¹. Nepasitenkinimas karininkais, prieš tai tarnavusiais Sovietinėje armijoje, reiškėsi ir visuomenėje. 1993 m. kovo 25 d. savaitraštyje „Krašto apsauga“ buvo išspausdintas Algimanto Trimako laiškas laikraščio „Biržiečių žodis“ redakcijai. Laisko autorius teigė, kad „daug negerovių į mūsų karines pajėgas atėjo su sovietiniais karininkais, pasišovusiais „uoliai“ tarnauti Lietuvai. [...] Manau, kad padaryta didžiulė žala, kuriant Lietuvos kariuomenę, kurioje daugumą sudaro sovietiniai karininkai bei praporščikai“, kaltino juos dėl kariuomenėje pasitaikančių nestatutinių santykių¹⁹². Į šiuos kaltinimus, gindamas Sovietinėje armijoje tarnavusius karininkus, atsakė Lauko kariuomenės brigados „Geležinis Vilkas“ Informacijos tarnybos viršininkas Kęstutis Stravinskas¹⁹³.

1993 metais rinkimus į Lietuvos Seimą laimėjus kairiajai LDDP partijai, o Lietuvos prezidentu išrinkus šios partijos lyderį Algirdą Mykolą Brazauską, SKAT savanorių nepasitenkinimas išsiliejo į ginkluoto nepaklusnumo akciją, kuriai prilipo „savanorių maišto“ arba „Pakaunės įvykių“ pavadinimai. 1993 m. rugsėjo mėnesį kelios dešimtys savanorių, vadovaujamų SKAT Kauno rinktinės j. ltn. J. Maskvyčio ir j. ltn. A. Pangonio, savavališkai pasiėmė ginklus ir pasitraukė iš tarnybos vietos¹⁹⁴.

Konfliktą sureguliuavo Seimo sudaryta komisija ir 1993 m. rugsėjo 22 d. savanoriai grįžo į dislokacijos vietas bei atidavė visus paimtus „valdiškus“ ginklus. Iki 1993 m. spalio 7 d. buvo atliktas patikrinimas, pradėta SKAT tarnybos savanorių atestacija ir padėtis normalizavosi¹⁹⁵.

¹⁸⁹ NORKUS, C. *Tėvynės labui...*, p. 186.

¹⁹⁰ BARTKEVIČIUS, K. *Lietuvos kariuomenės kūrimo ...*, p. 70.

¹⁹¹ Ten pat, p. 75–77.

¹⁹² Nuojauta neapvyllė. *Krašto apsauga*, 1993-03-25, Nr. 0-11, p. 4.

¹⁹³ STRAVINSKAS, K. Kur suka ponas A. Trimakas. *Krašto apsauga*, 1993-03-25, Nr. 13–14, p. 4.

¹⁹⁴ *Mes – savanoriai...*, p. 9.

¹⁹⁵ *Mes – savanoriai...*, p. 9; KAŠAUSKIENĖ, V. *Lietuvos Respublikos Vyriausybės...*, p. 41.

Panašūs savanoriškų sukarintų organizacijų savavališki veiksmai tuo pačiu laikotarpiu vyko Latvijoje bei Estijoje. Pastarojoje 1993 m. liepą kilo vadinama krizė, kai viena savanorių karių kuopa atsisakė būti perdislokuota¹⁹⁶. Kontroversijų iškilo ir dėl SKAT karių kontrolės: „Atskiras ir ypač svarbus klausimas – SKAT buvimas kariuomenės sudėtyje. [...] Civilinė šios tarnybos kontrolė neįmanoma, nes neįmanoma visiška karinė kontrolė. [...] Todėl iškart seka išvada – SKAT tuoj pat civilinės kontrolės vardan, t. y. demokratinės valstybės kūrimo vardan, turi būti nuo kariuomenės atskirta“¹⁹⁷. Pastebėsime, kad vėliau buvo pasirinktas kitas sprendimas, patikimai užtikrinęs savanoriškų pajėgų civilinę kontrolę – jos buvo integruotos į Lietuvos kariuomenės sausumos pajėgas.

Taigi, 1990–1993 m. susiformavo pagrindinės krašto apsaugos sistemos struktūros, buvo įkurtos valdymo ir mokymo institucijos, Savanoriškosios krašto apsaugos tarnyba, Sausumos pajėgų branduolys, sudarytas iš motorizuotosios pėstininkų brigados „Geležinis Vilkas“, Karinės oro ir Karinės jūrų pajėgos. 1991 m. sausio įvykiai ir rugpjūčio pučas tapo atsikuriančios Lietuvos krašto apsaugos sistemos „krikštu“. Išbandymu tapo ir 1993 m. rudenį įvykęs savanorių „maištas“, turėjęs politinę potekstę, o 1993 m. rugpjūtį išvedus Rusijos kariuomenę atsivėrė naujos galimybės bendradarbiauti su užsienio šalimis ir vystyti tolimesnę gynybinę galią. Tuo metu ypač svarbus tapo kariuomenės aprūpinimo ginkluote klausimas.

1.2. Lietuvos krašto apsaugos sistemos materialinis-techninis aprūpinimas 1990–1993 metais

Atkuriant krašto apsaugos sistemą susidurta su rimtais iššūkiais ne tik kuriant pačią organizacinę sistemą, bet ir aprūpinant ją ginkluote ir technika. Abi šios sudedamosios dalys yra vienodai svarbios vertinant ginkluotųjų pajėgų karinės parengties raidą. Galima pritarti Vytauto Jokubausko teiginiui, kad „analizuojant valstybių karinį saugumą, jų armijų galią, konstatuoti karių skaičių pajėgose negana, būtina nustatyti, kokia ginkluote jie aprūpinti“¹⁹⁸.

Klausimas, ar valstybės gynyba yra įmanoma neturint ginkluotės, skamba juokingai. Tačiau būtent tokia padėtis susiklostė 1990 metais atkūrus Nepriklausomybę. 1990 m. lapkričio 2 d. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo ir Ministrų Tarybos posėdyje Ministro Pirmininko pavaduotojas Romualdas Ozolas pasiūlė ginkluotu būdu

¹⁹⁶ LANE, T., PABRIKS, A., PURS, A. *The Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania*. Routledge, 2013, p. 84–85.

¹⁹⁷ GAŠKA, K. *Civilinė ginkluotųjų pajėgų kontrolė*. Pranešimas mokslinėje konferencijoje „Lietuvos gynybos problemos“. Vilnius, 1996, p. 9.

¹⁹⁸ JOKUBAUSKAS, V. Atkurtosios Lietuvos Respublikos kariuomenės pajėgumai: finansavimas, personalas ir ginkluotė. *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2014–2015*, Vilnius, 2015, t. 13, p. 158.

ginti Vilnių, Klaipėdą ir Kauną¹⁹⁹. Tačiau Krašto apsaugos departamentas neturėjo nei pakankamai pajėgų ginkluotai gynybai, nei ginklų tokioms pajėgoms apginkluoti.

Per 1991 m. sausio įvykius Aukščiausiosios Tarybos rūmuose susibūrę gynėjai turėjo visiškai nedaug šaunamųjų ginklų, kurių didžioji dalis buvo civiliniai arba seni, naudoti tarpukario ir Antrojo pasaulinio karo metais, bei menkai tinkami kovoti su reguliariais Sovietinės armijos daliniais ir specialiosios paskirties pajėgomis. Parlamento gynėjų ginkluotė slapta buvo suvežta iš visos Lietuvos, tačiau jų neužteko. Kaip rašė vienas gynėjų, „tai buvo įvairūs medžiokliniai šautuvai, Pirmojo ir Antrojo pasaulinio karo šautuvai bei karabinai ir to paties laikotarpio pistoletai bei revolveriai. Buvo vienas kitas pistoletas, kulkosvaidis, turėta kiek granatų.“²⁰⁰ Apytiksliais duomenimis, tuo metu AT rūmuose buvo 678 gynėjai, ginkluoti 83 medžiokliniais ir 26 sportiniais šautuvais, 1 karabinu, vienu vokišku automatu, 36 pistoletais, „Molotovo kokteiliais“, peiliais bei metaliniais strypais²⁰¹. Tačiau Lietuvoje dislokuotos okupacinės kariuomenės vadovybei atrodė, kad net ir menkai ginkluotos atkurtos Lietuvos pajėgos kelia realią grėsmę. Todėl 1991 m. rugpjūtį prasidėjus valstybiniam perversmui su AT pirmininku V. Landsbergiu ir KAD direktoriumi A. Butkevičiumi susitikęs 107-osios motošaulių divizijos vadas gen. mjr. V. Uschopčikas pareikalavo atiduoti ginklus. A. Butkevičius paklausė, ar jis žino, kur dabar yra 300 granatsvaidžių, kurie prieš dvi savaites dar buvo divizijos sandėliuose. Taip pat pasakė, kad turi 15 000 medžioklinių šautuvų, kurių kiekvienas po vieną kartą iššaus²⁰². Tokie A. Butkevičiaus žodžiai buvo visiškai netiesa, nes Lietuvos karinės struktūros neturėjo net panašaus skaičiaus ginklų, tačiau tokia bravūra buvo politinio poveikio priemonė.

Ginklų trūkumas karinėse struktūrose buvo ilgalaikė problema. „Viską galime turėti, bet jei neturėsime ginklų – naudos iš mūsų bus mažai“, – 1992 m. rugsėjį sakė SKAT štabo viršininkas plk. lt. J. Gečas. Tuo metu buvo galvojama apie tai, kad kiekvienas karys turėtų šautuvą. Tačiau vystantis krašto apsaugos sistemai individualių šaunamųjų ginklų nebuvo užteko, reikėjo sunkesnių paramos priemonių, minosvaidžių ir artilerijos, prieštankinių ir oro gynybos ginklų, taip pat sraigtasparnių, lėktuvų ir laivų atkuriamoms karinėms oro ir jūrų pajėgoms.

Galbūt ši tyrimo dalis, skirta ginklų įsigijimui 1990–1993 metais aprašyti, gali pasirodyti neproporcingai didelė, tačiau manytume, kad ji verta detalesnės analizės dėl neįprastų, nestandartinių būdų, net ir kalbant apie Baltijos regioną, ir dėl svarbos atku-

¹⁹⁹ PAPEČKYŠ, E. Lietuvos Respublikos krašto apsaugos sistemos ginklų ir karo technikos įsigijimo 1990–2004 m. ypatumai. *Karo archyvas*, 2020, t. XXXV, p. 344.

²⁰⁰ MINTAUTAS, R. Šauliai saugo parlamentą (1991 m.), *Šauliškumas, tautiškumas ir Lietuvos nepriklausomybė*. Sud. A. Liekis. Vilnius, 1993, p. 244.

²⁰¹ JEZERSKAS, Č. Nuo sporto-techninių klubų iki Lietuvos kariuomenės. Sausumos kariuomenės kūrimas. In *Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas 1989–1993 metais*. Vilnius, 2015, p. 183.

²⁰² BUTKEVIČIUS, A. Sąjūdis, politiniai sprendimai. Krašto apsaugos sistema 1990–1940 m. In *Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas 1989–1993 metais*, Vilnius, 2015, p. 39.

riamos Lietuvos krašto apsaugos vystymuisi ir raidai, nes tik apginkluoti kariai tampa bent nominalia karine jėga, o be ginkluotės yra beprasmiška kalbėti apie gynybinę galią. Antra svarbi aplinkybė, reikalaujanti išsamesnio tyrimo ir analizės, yra šio Lietuvos istorijos etapo nepakartojamumas – tai unikalumu ir daugiau niekada nepasikartos.

Normaliai funkcionuojančiose valstybėse ginklų įsigijimo procedūra yra gana paprasta – nustačius poreikį yra organizuojamas konkursas, vertinami pasiūlymai ir testuojami pavyzdžiai. Ginklai ir karinė technika perkami planingai, įvertinant ir jų tinkamumo ateityje bei galimos modernizacijos perspektyvas. Lietuvos krašto apsaugai teko rinktis sudėtingesnius kelius – iš pradžių užsienio šalys vengė tiekti ginklus dėl galimos konfrontacijos su Rusija. Tad politiniai motyvai buvo vienas iš svarbiausių veiksnių, nulėmusių įvairius ginklų ir karinės technikos įsigijimo būdus ir kelius 1990–2004 metais.

Antras veiksnys buvo ekonominis – Lietuvos Respublikai trūko lėšų ne tik ginklams pirkti, bet ir minimalioms socialinėms reikmėms. Krašto apsaugos sistemos darbuotojai neretai būtiniausias priemones ir kurą automobiliams turėjo įsigyti iš asmeninių lėšų. Pvz., 1991 m. birželio mėnesį dėl nepakankamo aprūpinimo kuru, KAD tarnybų vairuotojai iš asmeninių lėšų nupirko 1860 litrų benzino (vėliau išlaidas KAD direktorius nurodė kompensuoti)²⁰³. Itin tiksliai tuometinę padėtį nusako JAV pulkininko R. Barziloskio frazė, išarta atvykus dirbti pagal programą *Military to Military* (kariškiai – kariškiams) – „Lietuva išleidžia gynybai mažiau, nei kainuoja vienas lėktuvas F-16“²⁰⁴. Tuo pačiu metu Lietuvos ginkluotosios pajėgos buvo kuriamos, plėtojamos, transformuojamos ir apginkluojamos. Gynybos sritį finansuojant ne pagal poreikius, o pagal galimybes, sukurti vakarietiškus standartus atitinkančią kariuomenę, kuri, tapusi Aljanso nare, būtų aprūpinta, parengta ir galėtų užduotis vykdyti ne prasčiau negu NATO narės senbuvės, atrodo sunkiai įgyvendinama svajonė, teigė buvęs Lietuvos kariuomenės vadas, gen. ltn. Arvydas Pocius²⁰⁵.

Ginklų įsigijimo Baltijos šalių kariuomenėms istorija yra verta nuotykių romano. Pasak žurnalisto A. Lieveno, 1992 metais Estijos Vyriausybė sulaukė 21 sovietinę šarvuotą mašiną, kurios buvo skirtos vienam Vokietijos ginklų prekiautojui, ir nėra aišku, ar persiuntimas buvo nelegalus, ar Estijos Vyriausybė pasinaudojo proga už dyką įsigyti šarvuočių. Nepatikrintais duomenimis, estai taip pat konfiskavo 15 000 pistoletų „Makarov“, vežamų per Taliną Anglijos ginklų prekiautojui, bei prieštankines raketas, skirtas armėnų pajėgų Kalnų Karabacho kovotojams²⁰⁶.

²⁰³ 1991 m. liepos 18 d. KAD direktoriaus A. Butkevičiaus įsakymas Nr. 93, in *Krašto apsaugos departamento generalinio direktoriaus įsakymai 1990–1991*. Red. G. Surgailis. Vilnius, 2003, p. 144.

²⁰⁴ DRIŽIUS, A. Lietuva išleidžia gynybai mažiau, nei kainuoja vienas lėktuvas F-16. *Krašto apsauga*, 1993-09-16, Nr. 31 (109), p. 285.

²⁰⁵ POCIUS, A. Lietuvos kariuomenės kelias į NATO. *Lietuva ir NATO: 10 metų kartu*, konferencijos medžiaga, Vilnius, 2014, p. 95.

²⁰⁶ LIEVEN, A. *Pabaltijo revoliucija. Estija, Latvija, Lietuva – kelias į nepriklausomybę*. Vilnius, 1994, p. 334–336.

Lietuvos kariuomenė tuo metu buvo apginkluojama chaotiškai. Dar 1992 metais Klaipėdos motodesantinio bataliono kariai mokėsi su medinėmis automatų „Kalašnikov“ imitacijomis, kadangi jokių ginklų batalionas neturėjo²⁰⁷. Šiuo laikotarpiu įsigyjant ginklus, ne visi sandoriai buvo efektyvūs – pirmųjų Lietuvos karo mokyklos kariūnų mokymui buvo gauta apie 200 senų, nekokybiškų, nurašytų, už grynuosius pinigus iš įmonės „Selma“ pirktų automatų²⁰⁸.

Atkuriama krašto apsaugos sistema turėjo galimybę pasinaudoti Lietuvos teritorijoje esančiais ginklais ir karine technika bei įsigyti jų užsienyje. Sąlyginai šiuos įsigijimo būdus galime suskirstyti taip: 1) civilinės ir žinybinės priklausomybės ginklai; 2) „partizanų ginklai“; 3) juodoji rinka; 4) oficialiai įsigyti ginklai iš Rusijos ir jos ginkluotųjų pajėgų; 5) pirkimai iš kitų užsienio šalių; 6) užsienio šalių parama.

Kiek ir kokios ginkluotės būta Lietuvoje paskelbus Nepriklausomybę?

1990 m. paskelbus Nepriklausomybę Lietuvoje buvo keletas ginkluotų institucijų ir subjektų, į kurių turimus ginklus galėjo pretenduoti atsikuriančios Lietuvos krašto apsaugos struktūros: 1) okupacinės Sovietinės armijos daliniai Lietuvoje; 2) okupacinė represinė struktūra, sovietinis Valstybės saugumo komitetas (KGB); 3) Vidaus reikalų ministerijos (toliau – VRM) padaliniai; 4) sukarintos valstybinės apsaugos, karinio rengimo struktūros, įvairios mokymo įstaigos; 5) civiliams gyventojams priklausantys ginklai; 6) gyventojų nelegaliai laikomi ginklai.

Sovietų Sąjungoje ginklų kontrolė buvo itin griežta. Viena vertus, ginklų būta itin daug, kita vertus, sovietinis režimas stropiai kontroliavo ginklų patekimą į piliečių rankas. Pastebėsime, kad aptariamam metu gyventojai ginklus galėjo gauti tik būdami medžiotojų būrelio nariais. Nedidelė dalis visuomenės buvo gavusi vardinius ginklus, tačiau jie būdavo suteikiami tik sovietiniam režimui lojaliems asmenims, ir duomenų apie tokių ginklų patekimą į KAS negauta.

Vidaus reikalų ministerijos ir gyventojų turimi ginklai

Atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę, vienintelė gerai ginkluota valstybinė institucija buvo Vidaus reikalų ministerija (toliau – VRM). Jos centrinėse įstaigose bei miestų ir rajonų skyriuose buvo: 612 5,45 mm kalibro automatų „Kalašnikov“ (5 AK-74²⁰⁹

²⁰⁷ JURGELIONIS, K. *Klaipėdos atskirasis motodesantinis...*, p. 222.

²⁰⁸ VAITKAITIS, A. *Lietuvos karo mokyklos...*, p. 136.

²⁰⁹ AK-74, rus. *автомат Калашникова обр. 1974 г.*, sovietinis 1974 m. pvz. Kalašnikovo automatas, pagrindinis individualus kario ginklas Sovietų Sąjungos ir Rusijos ginkluotose pajėgose. Kalibras – 5,45 mm, svoris – 3,3 kg, ilgis – 940 mm, dėtuė – 30 šovinių.

ir 607 AKS-74U²¹⁰), 12 7,62 mm snaiperio šautuvų SVD²¹¹, 177 5,6 mm mažo kalibro šautuvai (59 TOZ-18-01²¹² su optiniu taikikliu²¹³, 93 TOZ-12, 25 SM-2), 8453 pistoletai ir revolveriai (pistoletai: 8119 vnt. 9 mm PM²¹⁴ („Makarov“), 186 vnt. 5,45 mm PSM²¹⁵, 97 sportiniai 5,6 mm „Margolin“ ir 51 sportinis [tekste konkretus ginklo modelis nenurodytas – *E.P.*] 7,62 mm revolveris „Nagan“), iš viso 9 254 vnt. šaunamųjų ginklų. Pažymėtina, kad aukšto SSRS MVD organizacinio skyriaus pareigūno duomenimis, nė vienas VRM ginklas nebuvo dingęs, pagrobtas ar prarastas²¹⁶.

Nemažai ginklų priklausė gyventojams (medžiotojams) ir įvairioms valstybinėms įstaigoms. 1990 m. kovo 1 d. Lietuvoje buvo 24 930 medžiotojų, kurie turėjo 29 520 medžioklinių šautuvų, tarp jų 358 graižtvinius su taikikliais. Įmonėse ir organizacijose buvo 3895 ginklai: 2178 pistoletai ir revolveriai, 14440 mažo kalibro šautuvų ir 117 lygiavamzdžių, naudojamų apsaugai²¹⁷.

1990 m. balandžio 3 d. dim. plk. Antanas Pakalka²¹⁸ gavo nurodymą iš miesto karinių komisariatų surinkti visų mokyklų mokomuosius automatų, mažo kalibro šautuvus ir šovinius, juos nuvežė į 45-osios mokyklos ginklų sandėlį ir 1990 m. rugsėjo 12 d. perdavė Česlovui Jezerskui²¹⁹. Tris mažo kalibro šautuvus TOZ-8 balandžio dieną jis perdavė saugoti į Kauno miesto vidaus reikalų valdybos sandėlį, o iš čia

²¹⁰ AKS-74U, rus. *автомат Калашникова обр. 1974 г., укороченный*, sovietinis patrum-pintas 1974 m. pvz. Kalašnikovo automatas, užlenkiama buože. Dėl mažesnių gabaritų skiriamas kovinių mašinų ekipažams, pagalbinių specialybių kariams (pvz., ryšininkams) ir naudojamas teisės saugos tarnybose. Kalibras – 5,45 mm, svoris – 2,7 kg, ilgis – 730/490 (užlenkta buože) mm, dėtuvė – 30 šovinių.

²¹¹ SVD, pagal rusišką abreviatūrą *СВД, снайперская винтовка Драгунова*, Dragunovo snaiperio šautuvai. Kalibras – 7,62 mm, svoris – 4,5 kg, ilgis – 1225 mm, dėtuvė – 10 šovinių.

²¹² TOZ, pagal rusišką abreviatūrą *ТОЗ, Тульский оружейный завод*, Tulso ginklų fabrike sukonstruotas ir gaminamas mažo 22LR kalibro (5,6 mm) šautuvai, skirtas sportui ir šaudymo pradžiai mokytis.

²¹³ Pažymėtina, kad šie mažo kalibro šautuvai su optiniu taikikliu buvo numatyti priskirti po vieną vienetą kiekvienam milicijos operatyviniam būriui, formuojamam pagal LTSR VRM ministro 1988-12-29 slapta įsakymą Nr. 099, LYA, f. V-141, ap. 1, b. 892, l. 307–321.

²¹⁴ PM, pagal rusišką abreviatūrą *ПМ, пистолет Макарова*, liet. Makarovo sistemos pistoletas, kalibras 9 mm, svoris – 0,73 kg, ilgis – 161 mm, dėtuvė – 8 šoviniai.

²¹⁵ PSM, pagal rusišką abreviatūrą *ПСМ, пистолет самозарядный малогабаритный*, liet. pusiau automatinis, nedidelių matmenų pistoletas, kalibras 5,45 mm, svoris – 0,46 kg, ilgis – 155 mm, dėtuvė – 8 šoviniai.

²¹⁶ SSRS VRM Organizacinio inspektavimo skyriaus viršininko papulkininkio N. Rogozianskio 1990-10-15 raštas Nr. 12/20S, „Slaptai“, kopija Nr. 2, rusų k., LYA, f. V-105, ap. 1, b. 50, l. 56.

²¹⁷ MISIUKONIS, M. *Lemtingi metai. VRM istoriniuose įvykiuose*. Vilnius, 2018, p. 120.

²¹⁸ KAD IV skyriaus viršininkas [aut. pastaba].

²¹⁹ Pirmosios Lietuvos Respublikos karinės formuotės – karinio techninio ir sporto klubo – viršininkas.

1991 m. lapkričio 28 d. jie buvo perduoti karininkų kursams. V. Žukui²²⁰ iš tos pačios 45-osios mokyklos buvo perduotos 42 mokomosios rankinės granatos F-1 ir RGD-5 tam, kad būtų perdarytos į kovines²²¹.

Sovietų Sąjungos prezidento M. Gorbačiovo 1990 m. kovo 21 d. įsake „Dėl papildomų priemonių, galinčių garantuoti tarybinių piliečių teises, apsaugoti TSRS valstybės suverenumą LTSR teritorijoje“ buvo nurodyta uždrausti prekybą ginklais piliečiams, gyvenantiems Lietuvos TSR teritorijoje, o Lietuvos piliečiams per septynias dienas atiduoti saugoti vidaus reikalų organams turimus medžioklinius ir kitus šaunuosius ginklus ir uždrausti jų pardavimą²²². Atiduoti ginklų gyventojai neskubėjo. Tačiau, nepaisant to, kad Lietuvoje tuo metu buvo toks didelis VRM priklausančių ginklų kiekis, 1991 m. sausio įvykių dienomis AT rūmuose, pasak šaltinių, buvo 678 asmenys, ginkluoti 83 medžiokliniais šautuvais, 36 pistoletais, 26 sportiniais šautuvais „TOZ“, 6 karabinais, vienu vokišku Antrojo pasaulinio karo automatu, „Molotovo kokteiliais“, peiliais ir metaliniais strypais²²³.

Taigi, galima teigti, kad dėl įvairių priežasčių VRM turimi ginklai į krašto apsaugos sistemą nepateko. Šis klausimas reikalauja atskiro tyrimo ir kelia kontroversinį klausimą – kiek VRM buvo pavaldi ir lojali Lietuvos Aukščiausiai Tarybai? Ar buvo Ministrų Tarybos bandymų užtikrinti parlamento gynimą naudojantis VRM pajėgomis ir ginkluote? Buvusio vidaus reikalų ministro Marijono Misiukonio teigimu, vieno iš AT vadovų prašomas, jis turėjo perduoti ginklus AT pirmininką saugojančiam Jonui Maskvyčiui, tačiau perduoti jų nelegaliai nenorėjo, o jo siūlymas priimti oficialų AT Prezidiumo ar Vyriausybės nutarimą dėl dalies VRM ginklų perdavimo Krašto apsaugos departamentui ar Aukščiausiosios Tarybos Apsaugos skyriui net nebuvo svarstomas²²⁴.

Dalis žinybinių ir civilių asmenų ginklų buvo perduodami savanoriams, tačiau dėl savo techninių ir kovinių savybių šie ginklai karo tarnybai nelabai tiko, ir vėliau gavus didelį kiekį automatinų šautuvų, civilinės paskirties ginklų poreikio nebebuvo.

Vertas dėmesio faktas, kad skirtingai nei VRM atveju, ginklai iš sovietinės represinės struktūros – Lietuvos SSR VSK (KGB) – buvo perimti. 1992 m. vasarį Lauko brigados perimtų iš VSK ginklų sąrašė buvo 151 automatas AK-74, 8 lengvieji kulkosvaidžiai RPK (klaidingai nurodyti kaip RPS), pistoletai (84 PM, 22 PSM, 8 APS (dalis pistoleto buvo mokomieji), 5 SPŠ ginklai – greičiausiai buvo taip pavadinti

²²⁰ Tuo metu – KAD II skyriaus inspektorius.

²²¹ PAKALKA, A. Lietuvos kariuomenės užnugario tarnybos atkūrimas. *Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas 1989–1993 metais*. Vilnius, 2015, p. 152–153.

²²² TSRS Prezidento kovo 21 d. įsakas. *Tiesa*, 1991-03-22. *Misiukonis, M. Lemtingi metai...*, p. 120.

²²³ JEZERSKAS, Č. Nuo sporto-techninių klubų iki Lietuvos kariuomenės. Sausumos kariuomenės kūrimas. In *Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas 1989–1993 metais*. Vilnius, 2015, p. 183.

²²⁴ MISIUKONIS, M. *Lemtingi metai...*, p. 323.

snaiperio šautuvai SVD²²⁵. Tačiau ginklai taip pat buvo perimami ir anksčiau, bet į šį sąrašą nepateko. Taip 1991 m. Jurbarke dislokuotas greitojo reagavimo būrys iš laikinai saugoto LSSR VSK pastato Vilniuje parsivežė į nuolatinės dislokacijos vietą kelis lengvuosius kulkosvaidžius RPK, automatinių šautuvų AK-74, 6 prieštankinius granatsvaidžius „Mucha“²²⁶.

„Partizanų ginklai“

Šis pasirinktas sąlyginis pavadinimas savaime nurodo į Lietuvoje vykusio partizaninio karo metu (1944–1953) paslėptus ginklus, tačiau sunku pasakyti, kurie iš jų buvo paslėpti partizanų, o kurie buvo išlikę po Antrojo pasaulinio karo. Pasak Algirdo Petrusevičiaus, ieškoti ginklų saugyklų buvo nuspręsta dar 1989 metais. Kalėdamas kartu su partizanais, A. Petrusevičius iš jų sužinojo, kur galima ieškoti ginklų slėptuvių. Tiesa, jo teigimu, partizanai slėptuves paprastai rengdavo saugoti 3–4 mėnesius, todėl daugeliu atveju jų surasti ginklai ir šaudmenys buvo nebetinkami naudoti. Vis dėlto pavyko rasti ir suremontuoti dalį ginklų. Asmeniškai turėtais pistoletais „Walther“ ir „Parabellum“ A. Petrusevičius pasidalino su kitais AT gynėjais 1991 m. sausį²²⁷. Savanoris Albertas Daugirdas prisimena, kad „vadovaudamiesi buvusių partizanų nuorodomis, nuvykome ir į kelias buvusių bunkerių vietas, o vieną iš jų net ryžomės pakasinėti. Buvę partizanai pasakojo, kad dalis bunkerių turėdavo dvigubas grindis, po kuriomis būdavo slepiami ginklai. Todėl ne visuomet sovietai net ir užimtuose bunkeriuose viską surinkdavo...“²²⁸ Ginklų atnešdavo ir gyventojai. Savanoris Gediminas Trakimas prisimena, kad „buvo ir jautrių atvejų, kuomet viena močiutė, našlė, atnešė vyro Valteriuką (vokišką „Walther Polizeipistole“ PP): iš nosinės išvyniojo puikiausios būklės ginklą ir įteikė kavos dėžutę, pilną šovinių.“²²⁹

Ginkluotė, įsigyta iš Rusijos kariuomenės

Šiuo laikotarpiu galime išskirti du ginklų įsigijimo iš okupacinės Sovietinės (o vėliau – Rusijos) kariuomenės būdus. Ginklai buvo perkami slapta mokant grynai-

²²⁵ Krašto apsaugos ministro A. Butkevičiaus 1992-02-06 įsakymas Nr. 65 dėl buvusių VSK ginklų perėmimo ir paskirstymo. *Krašto apsaugos ministro įsakymai. T. 1. 1991 Nr. 222-355, 1992 Nr. 01-479*. Sud. Gintautas Surgailis, V., 2004, p. 141.

²²⁶ ŠLĖGAITIS, Č. Tauragės motodesantinis batalionas. *Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas 1989–1993 metais*. Vilnius, 2015, p. 238.

²²⁷ 2019-02-12 interviu su Algirdu Petrusevičiumi, autoriaus asmeninis archyvas.

²²⁸ DAUGIRDAS, A. *Vilniaus pedagoginio universiteto studentų-savanorių kuopa 1991–1996 m.* Vilnius, 2011, p. 40.

²²⁹ TRAKIMAS, G. Kaip buvo ginkluoti savanoriai. *Savanoris*, 2017, Nr. 4–5, p. 8.

šiais pinigais kariškiams už pagrobtus iš karinių dalinių ginklus ir šaudmenis. Vėliau buvo organizuotas oficialus pirkimas iš atskirų karinių dalinių. Buvo tikėtasi ir siekta perimti ginklus iš išvedamos Rusijos kariuomenės pagal oficialų tarpvalstybinį susitarimą, tačiau to pasiekti nepavyko. Didelis kiekis ginklų kuriamoms Lietuvos struktūroms per privačias įmones buvo įsigytas mainais už išvedamų Rusijos karinių dalinių karininkams statomus butus Kaliningrado srityje.

Juodoji rinka

Sovietinės kariuomenės kariškiai dar iki Nepriklausomybės atgavimo juodojoje rinkoje pardavinėjo maisto produktus, kurą, automobilių dalis ir įvairią techniką, kurią buvo galima pasisavinti iš karinių sandėlių ir kuri turėjo paklausą civilinėje rinkoje. Gyventojai taip pat pardavinėdavo laikomus nelegalius ginklus, kuriems įsigyti atskiriems padaliniais buvo skirtos grynųjų pinigų sumos. Galima pateikti keletą egzotiškų pavyzdžių, iliustruojančių, kaip vyko toks ginklų pirkimo ir pardavimo procesas. 1991 m. sausio įvykių metu AT buvo suburta 12 žmonių grupė, kurios pagrindiniai uždaviniai buvo žvalgyba, kontržvalgyba, aprūpinimas ginklais. Dieną grupė važinėjo po Lietuvą, ginkluotę ir amuniciją pirko už savo lėšas²³⁰.

„Sužinojom, kad yra galimybė nupirkti nemažą kiekį šalmų. Su Ramūnu Kaletka iš karto nuvykome pas SKAT štabo vadovybę. Ten šią galimybę rimtai apsvarstė ir be jokių ceremonijų įdavė mums pundelį „vagnorkių“. Tai buvo 200 tūkst. talonų, banknotais po 500. Skyrė sunkvežimį ir vairuotoją. 1992 m. vėlyvą pavasarį radom galimybę įsigyti ir NURS-ų – aviacinių nevaldomų raketų, tačiau SKAT ginkluotės specialistai tuo metu nutarė su jomis neprasidėti.“ „1992 m. Rusijos armijos kariškiai apsižiūrėjo, kad sandėlyje trūksta nevaldomų oras-oras raketų ir dviejų sraigtasparniuose naudojamų pabūklų. Paašškėjo, kad 44 raketos S-8 ir pabūklus įsigijo SKAT Kauno rinktinės ginklininkas J. Maskvytis iš Rusijos armijos kariškio. Minėta ginkluotė buvo gražinta.“²³¹

Batalionas turėjo 3 stambaus kalibro kulkosvaidžius: vieną 14,5 mm KPVT (parsiųžtą iš brigados štabo) ir du 12,7 mm DŠK (nupirkti Kaliningrado srityje iš Rusijos kariškių)²³². Šiuos du kulkosvaidžius atvežė iš Kaliningrado vienas verslininkas ir juos padovanojo²³³.

1992 m. rugsėjo 25 d. netoli Kauno esančioje Rokų gyvenvietėje kelių policijos pareigūnai aptiko desanto kovos mašiną BMD-1 ir pranešė SKAT. Savanoriai šią

²³⁰ ŠLĖGAITIS, Č. *Tauragės motodesantinis batalionas...*, p. 238.

²³¹ Vieša paslaptis. *Krašto apsauga*, 1992-09-03, Nr. 35 (62), p. 3.

²³² ŠLĖGAITIS, Č. *Tauragės motodesantinis batalionas...*, p. 240, 242.

²³³ 2017-05-04 interviu su ats. št. serž. Ričardu Dapkumi, tuo metu batalione ėjusiu priešlėktuvinės gynybos būrio vado pareigas, asmeninis autoriaus archyvas.

BMD pasiėmė, ir po kelių dienų grąžino, išmainę į 2000 šovinių automatams „Kalašnikov“. Pasirodė, kad girtas kareivis išvažiavo pasivažinėti, o pasibaigus kurui tiesiog metė šarvuotąją mašiną ir parėjo pėsčiomis²³⁴.

Sėkmingiausiu laikytinas 1991 m. rugpjūtį įvykęs vienkartinį prieštankinių granatsvaidžių pirkimas iš Sovietinės armijos kariškio, paminėtas anksčiau, kada buvo įsigyta apie 250 vienetų šių ginklų. Remiantis žodiniais atsiminimais, keliolika jų buvo išmainyta su Latvijos kariškiais į vieną ar keletą latviškų mikroautobusų RAF, tačiau dokumentais pagrįstos šios istorijos patvirtinimo nėra. Papildomai tokių granatsvaidžių buvo įsigyta juodojoje rinkoje po keletą vienetų, taip pat mokant grynaisiais pinigais. Pradėjus savanorius aprūpinti ginklais iš karinio arsenalo, tokie pirkimai buvo uždrausti.

Ginkluotės pirkimas iš Rusijos Federacijos karinių struktūrų

Atvirai prekiauti Rusijos ginklais su Rusijos firmomis buvo leidžiama tik Lietuvai, nes ji suteikė teisę gyvenantiems šalyje rusakalbiams gyventojams įgyti pilietybę.

1992 m. iš Rusijos Federacijos Baltijos karinio jūrų laivyno²³⁵ bazės Lietuvos kariuomenės pajėgoms buvo įsigyti automatiniai šautuvai AK-74²³⁶, lengvieji kulkosvaidžiai RPK-74, povamzdiniai granatsvaidžiai GP-25, 15 šarvuotųjų transporterių BTR-60 ir 2 „Griša“ tipo karo laivai. Nors šis pirkimas sukėlė įvairių kontroversinių politinių vertinimų, jų įsigijimas sudarė sąlygas apginkluoti šaunamaisiais ginklais Lauko pajėgų brigadą ir kitus dalinius bei aprūpinti laivais Karinės jūrų pajėgas. Šaltiniuose iškyla pirkimo autorystės klausimas – buvęs krašto apsaugos ministro A. Butkevičiaus patarėjas dimisijos generolas Stepanas Nekrošius 1992 m. kovo 16 d. surengtoje konferencijoje teigė, kad iš Rusijos įsigyti ginklai buvo gauti per jo ryšius, o A. Butkevičius teigia, kad ginklų įsigyta tik dėl jo ryšių ir be S. Nekrošiaus pagalbos²³⁷.

Už ginklų pirkimą buvo sumokėta įmonei „Selma“, kuri už juos Kaliningrado srityje pastatė butus Rusijos kariuomenei. Dėl šių ginklų pirkimo buvo atliekami įvairių institucijų tyrimai, taip pat ir Lietuvos Respublikos Seime²³⁸, tačiau šis klausimas nepatenka į mūsų tyrimo ribas. A. Orenius šį pirkimą įvertino neigiamai, kadangi Lietuvai sutikus statyti Karaliaučiuje butus mainais į ginklus, susidarė precedentas ilgesnei

234 Respublikos spaudos skylyse. *Krašto apsauga*, 1992-10-15, Nr. 41 (68), p. 8.

235 BUTKEVIČIUS, A. *Sąjūdis, politiniai sprendimai...*, p. 41.

236 5000 vnt. priimti Arsenale pagal 1992-08-15 važtaraštį, L. e. p. Arsenalo viršininko V. Drupo 1993-09-21 raštas Nr. 149 Lietuvos Respublikos Seimo Ekonominių nusikaltimų tyrimų komitetui, KAA, f.22, ap.1, b.4, l. nesunumeruotas.

237 ZEGERIENĖ, L. Du komentarai. *Krašto apsauga*, 1993-03-25, Nr. 10-11 (88-89), p. 193.

238 L. e. p. Arsenalo viršininko V. Drupo 1993-09-21 raštas Nr. 149 Lietuvos Respublikos Seimo Ekonominių nusikaltimų tyrimų komitetui, KAA, f.22, ap.1, b.4, l. nesunumeruotas.

šio rajono militarizacijai²³⁹. Iš dalies jam pritartume, tačiau Karaliaučiaus srities militarizacija labiausiai priklausė nuo Rusijos geopolitinių interesų, ir karinis kontingentas čia būtų buvęs stiprinamas nepriklausomai nuo esamų ar nesamų butų kariškiams.

Ginklai iš Rusijos kariuomenės buvo perkami ir vėliau. Taip, pagal 1993 m. liepos 19 d. sutartis su Rusijos kariniu daliniu Nr. 24/147 ir 24/148, Arsenalo ltn. Ž. Palevičius iš karinių dalinių Nr. 61415 Klaipėdoje ir Nr. 09980 Plungėje perėmė inžinerinius sprogmenis (prieštankines minas)²⁴⁰. Už juos turėjo sumokėti Arsenalas, tačiau tam skirtų 57 tūkst. Lt pritrūko, todėl buvo prašoma papildomai skirti 57 600 Lt²⁴¹.

1992 m. iš Rusijos buvo įsigyta 15 vnt. šarvuotųjų transporterių BTR-60PA (kituose dokumentuose nurodomas modelis BTR-60PB), dalis kurių buvo neapginkluoti. Buvusio Lietuvos kariuomenės vado ats. gen. ltn. A. Pociaus teigimu, šie šarvuotieji transporteriai buvo įsigyti iš išvedamos Rusijos kariuomenės, bet ne tiesiogiai, o iš verslininko, jau po kariuomenės išvedimo, o 5 vnt. nupirkti iš Kauno tankų remonto gamyklos, įforminus kaip pagalbines civilines transporto priemones²⁴². Pastaruosius perėmė 1992 m. gegužės 15 d. sudaryta Krašto apsaugos ministerijos komisija²⁴³. Šis teiginys nekoreliuoja su oficialiais Lietuvos Respublikos 1992 m. ir 1995 m. pranešimais Jungtinių Tautų įprastinės ginkluotės registru. Pirmajame buvo nurodyta, kad 15 vnt. šarvuotųjų transporterių BTR-60PA, ginkluotų 14,5 mm kulkosvaidžiais, įsigyti iš Rusijos 1992 m.²⁴⁴, antrajame – kad 14 vnt. BTR-60PB nupirkti Rusijoje 1995 m.²⁴⁵. Atsižvelgiant į tai, kad 1995 m. Lietuvos pranešime²⁴⁶ pakartotinai nurodytos ir 2 dar 1992 m. įsigytos iš Rusijos „Griša“ tipo fregatos (paminėtos ir 1992 m. pranešime), darytume prielaidą, jog 15 šarvuotųjų transporterių BTR-60PB (tik tokia modifikacija nurodoma vėlesniuose LK ginklų sąrašuose) buvo įsigyti 1992 metais, o vienas iš jų galėjo būti

²³⁹ ORENIUS, A. Lietuvos Respublikos ir Baltijos šalių geopolitinė padėtis. Grėsmė Lietuvos saugumui. *Teritorinė gynyba*, 1995 m. sausio 25 dienos seminario medžiaga, Vilnius, 1995, p. 10.

²⁴⁰ SKAT štabo viršininko plk. J. Gečo 1993-04-02 raštas Nr. 188 „Dėl šaudmenų“, adresatas nenurodytas, *KASPA*, f. 1, ap. 1, b.45, l. nesunumeruotas.

²⁴¹ L. e. p. Arsenalo viršininko V. Drupo 1993-08-05 raštas Nr. 124, Ginkluotųjų pajėgų štabo viršininkui S. Kneziui, *KAA*, f.22, ap.1, b.4, l. nesunumeruotas; L. e. p. Arsenalo viršininko V. Drupo 1993-08-11 raštas Nr. 129 Finansų ir apskaitos departamento direktoriui A. Samajauskui, S. Kneziui, *KAA*, f.22, ap.1, b.4, l. 24.

²⁴² POCIUS, A. *Lietuvos kariuomenės kelias...*, p. 100.

²⁴³ Krašto apsaugos ministro A. Butkevičiaus 1992-05-14 įsakymas Nr. 319 dėl šarvuotųjų priėmimo. *Krašto apsaugos ministro įsakymai. T. 1. 1991 Nr. 222-355, 1992 Nr. 01-479*. Sud. Gintautas Surgailis, V., 2004, p. 354.

²⁴⁴ Lietuvos Respublikos pranešimas JTO, [interaktyvus] 1992 [žr. 2017-02-01]. Prieiga per internetą: <<https://www.unroca.org/lithuania/report/1992/>>

²⁴⁵ Lietuvos Respublikos pranešimas JTO, [interaktyvus] 1995 [žr. 2017-02-01]. Prieiga per internetą: <<https://www.unroca.org/lithuania/report/1995/>>

²⁴⁶ Lietuvos Respublikos pranešimas JTO, [interaktyvus] 1995 [žr. 2017-02-01]. Prieiga per internetą: <<https://www.unroca.org/lithuania/report/1995/>>

įsigytas ne tiesiogiai iš Rusijos tarpvalstybinio pirkimo metu, bet, matyt, tarpininkaujant privačiam asmeniui, iš atskiro karinio dalinio. 1992 m. gegužę trys šarvuotieji transporteriai BTR-60PB buvo perduoti Pasienio apsaugos tarnybai, o septyni – „Geležinio Vilko“ brigadai²⁴⁷. 1993 m. šie šarvuotieji transporteriai jau buvo naudojami greitojo reagavimo brigados „Geležinis Vilkas“ Kauno ir Panevėžio batalionų pratybose²⁴⁸.

Ginkluotės pirkimas iš kitų užsienio šalių

Bandymai legaliai įsigyti ginklų iš užsienio bei NATO šalių yra fiksuojami 1991 metų pabaigoje. 1991 metų gruodžio 18 d. Lietuvos AT pirmininkas Vytautas Landsbergis laiške NATO generaliniam sekretoriui Manfredui Vernerui rašė: „Lietuvai gali būti didelė parama, jeigu jūs galėtumėte padėti mums įsigyti karinės technikos (*hardware*) ir lengvosios ginkluotės, kuri reikalinga mūsų atkuriamai kariuomenei, kad ji galėtų užtikrinti patikimą Lietuvos Respublikos sienų gynybą“²⁴⁹. NATO generalinio sekretoriaus atsakyme buvo pranešta, kad apie Lietuvos kariuomenės reikmes bus informuotos NATO šalių vyriausybės²⁵⁰. Pradiniame Lietuvos kariuomenės etape pirkimas iš užsienio šalių buvo praktiškai neįmanomas, o pirmieji ginklai buvo pradėti gauti 1992 metais. Tačiau sovietines institucijas informacija apie mėginimus jų įsigyti pradėjo pasiekti nuo 1990 m. rudens. Taip KGB agentas *Aitvaras* teigė, kad nežino, iš kur, bet 1990 m. lapkričio pabaigoje Krašto apsaugos departamentas gavo du konteinerius ginklų. Ten būta automatų, kulkosvaidžių, optikos prietaisų snaipe-riniams šautuvams, šaudmenų²⁵¹. O LSSR KGB Plungės rajono skyriaus viršininkas plk. A. Lisovskis pranešė, kad 1990 m. lapkričio 26 d. jų šaltinis tarnybiniais reikalais lankėsi Krašto apsaugos departamente ir jo rūsyje matė 30–40 ginklų dėžių, pažymėtų hieroglifais. KAD darbuotojai sakė, kad dėžes saugo laikinai ir kad jos bus pervežtos kitur²⁵². Šią informaciją paneigia surinkti duomenys apie Krašto apsaugos departamento ir jo padalinių ginkluotę, o ypač apie ginklus, turėtus Aukščiausiosios Tarybos ir kitų svarbių objektų gynėjų per 1991 m. sausio įvykius. Šiandien sunku pasakyti, ar agentas pateikė neteisingą informaciją, nes tokią surinko, ar „informacija“ buvo kuriama specialiai, siekiant sukurti legitimumo regimybę eventualiam sovietų kariuomenės jėgos panaudojimui ateityje.

²⁴⁷ Krašto apsaugos ministro A. Butkevičiaus 1992-05-19 įsakymas Nr. 328 dėl šarvuotųjų priėmimo. *Krašto apsaugos ministro įsakymai. T. 1. 1991 Nr. 222-355, 1992 Nr. 01-479*. Sud. Gintautas Surgailis, V., 2004, p. 356.

²⁴⁸ KASTECKAS, P. Vilniaus motodesantinis batalionas. In *Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas 1989–1993 metais*. Vilnius, 2015, p. 209.

²⁴⁹ LANDSBERGIS, V. *Lietuvos kelias į NATO...*, p. 12.

²⁵⁰ Ten pat, p. 13.

²⁵¹ JUODIS, D. *KGB prieš Krašto...*, p. 254.

²⁵² JUODIS, D. *KGB prieš Krašto...*, p. 254–255.

Nors ir kildavo įvairių sunkumų ir trikdžių, KAD (vėliau – KAM), ginklus visgi pirkto ir iš kitų šalių. 1992 metais iš Lenkijos Respublikos valstybinės įmonės „Cenzin“ buvo gauti bandymams 2 automatiniai šautuvai AK²⁵³, vėliau įsigyta apie 5000 šturmo karabinų AK-47S (po kapitalinio remonto). Pasak buvusio KAM ministro Audriaus Butkevičiaus, šie ginklai buvo įsigyti jo iniciatyva 1992 m. pradžioje ir jais buvo apginkluota Pasienio apsaugos tarnyba ir specialiojo padalinio kariai (pastarieji vėliau perginkluoti AK-74 automatiniais šautuvais)²⁵⁴. Jie į Arsenalą perduoti iš VRM sandėlių (1992-10-30 2900 vnt. ir 1993-03-21 1600 vnt.)²⁵⁵. Taip pat iš Lenkijos, greičiausiai iš firmos „Cenzin“, buvo įsigytas nedidelis kiekis pistoletų-kulkosvaidžių wz. 53/56, kurie istoriografijoje nėra minimi ir nepavyko jų rasti oficialiuose ginklų sąrašuose, tačiau yra minimi žodiniuose atsiminimuose²⁵⁶.

1992 m. spalio 12 d. į Vilnių atvyko Lenkijos gynybos ministro P. Grudzinskio vadovaujama delegacija, kurios tikslas buvo parengti tarpžinybinę sutartį tarp abiejų valstybių krašto apsaugos (gynybos) ministerijų. Pasak pirmojo Lenkijos karo atašė Lietuvoje plk. Andrzejaus Firiewicziaus, šio susitikimo metu Lietuva buvo ypač suinteresuota galimybėmis įsigyti ginkluotę, tačiau Lenkija jos įsigijimą siejo su planuojamu Rusijos kariuomenės išvedimu ir konkrečiai kalbėtis dėl sandorio rengėsi tik sužinojusi, kiek ginklų iš Rusijos kariuomenės liks Lietuvoje.

Pažymėtina, kad išvedus Rusijos kariuomenę iš Lietuvos, pagausėjo siūlymų pirkti ginklus iš kitų užsienio valstybių. Viena iš valstybių, galinčių ir siūliusių parduoti ginklus, buvo Čekijos Respublika. Čekoslovakijos prezidentui Vaclovui Havelui 1990 metais pasirašius Įprastinės ginkluotės Europoje sutartį²⁵⁷, o 1991 m. birželio 19 d. ją ratifikavus Federaliniam Suvažiavimui, didelė dalis tuometinėse ginkluotose pajėgose turimų ginklų turėjo būti pašalinti iš ginkluotės, iš jų (1992 m. sausio 1 d.): 1880 tankų, 2453 šarvuotosios mašinos, 2335 didesnio nei 100 mm kalibro artilerijos pabūklai, 101 kovinis lėktuvas²⁵⁸. Svarstyta Čekijos Respublikoje²⁵⁹ įsigyti

²⁵³ L. e. p. Arsenalo viršininko V. Drupo 1993-11-08 rašto Valstybės kontrolės departamentui kopija, be numerio, nepasirašyta, KAA, f.22, ap.1, b.4, l. 178.

²⁵⁴ 2019-02-04 interviu su Audriumi Butkevičiumi, autoriaus asmeninis archyvas.

²⁵⁵ L. e. p. Arsenalo viršininko V. Drupo 1993-12-27 raštas Nr. V-205 Valstybės kontrolės departamentui, kopija, KAA, f.22, ap.1, b.4, l. 103.

²⁵⁶ Lenkijoje gaminta sovietinio pistoleto kulkosvaidžio PPS-43 versija su medine nesulenkiama buožė [aut. pastaba]. Šių ginklų įsigijimo dokumentų rasti nepavyko. Tuo metu Savanoriškosios krašto apsaugos tarnybos ginklininko pareigas ėjusio ats. kpt. Gedimino Trakimo teigimu, šių ginklų kiekis nebuvo didelis, kada tiksliai ir iš kur jie buvo gauti, jis nepamena. Tai, kad tokie pistoletai-kulkosvaidžiai buvo jų kuopų ginkluotėje, patvirtina ir kiti buvę SKAT savanoriai.

²⁵⁷ *Conventional Armed Forces in Europe (CFE) Treaty*.

²⁵⁸ *Armáda České Republiky...*, p. 25–26.

²⁵⁹ 1993 m. sausio 1 d. Čekoslovakija draugišku susitarimu pasidalino į Čekijos Respubliką ir Slovakijos Respubliką.

pistoletų CZ75, 100 mm prieštankinės artilerijos pabūklų vz. 53 ir 122 mm lauko haubicų D-30, oro gynybos pabūklų vz. 53/59, šarvuotųjų transporterių OT-64 ir OT-65, tankų T-55 vairuotojų mokymui²⁶⁰, tačiau įsigyta tik minėtų pistoletų. Manytume, kad kiti ginklai neįsigyti visų pirma dėl lėšų trūkumo. Siūlyta įsigyti iš Švedijos pistoletų „Husqvarna 07“, tačiau palyginus su Europoje gaminamais kitais pistoletais, jų techninės charakteristikos buvo įvertintos neigiamai²⁶¹.

Plk. A. Firiewicziaus teigimu, Lietuvoje lankiusis NATO karinio komiteto pirminko gen. V. Eide'o vadovaujama delegacija informavo Lietuvos atstovus apie pasirengimą parduoti „už nedidelę kainą“ ginkluotės perteklių, atitekusį Lenkijai NATO šalims sumažinus savo kariuomenes, tačiau Lietuva neturėjo lėšų jiems įsigyti²⁶².

Rusijos ekspertai tuo metu padėti dėl ginkluotės įsigijimo vertino kaip Vakarų valstybių suinteresuotumą išplėsti savo ginklų pardavimo rinką į Baltijos šalis, tačiau kartu ir išreiškė susirūpinimą, kad dėl to galėtų paaštrėti politinė padėtis regione, o ginklai galėtų būti panaudoti arba prieš Rusijos kariuomenę arba kituose kariniuose konfliktuose²⁶³. Todėl ginklų pardavimas Lietuvai buvo siejamas su Rusijos kariuomenės išvedimu iš Baltijos šalių. 1993 metais Vokietijos gynybos ministerijos sekretoriui B. Wilzui lankantis Estijoje, buvo pasiūlyta Baltijos šalims įsigyti ginklų iš perimtų VDR kariuomenės atsargų. Anot Rusijos analitikų, Baltijos šalys norėtų įsigyti būtent vakarietišku ginklų, tačiau to negali padaryti dėl stiprios valiutos trūkumo. Analogiška padėtis susidarė ir dėl šalių, nepriklausiančių NATO blokui, paramos ginklais²⁶⁴. Atkreiptinas dėmesys, kad informacija apie B. Wilzo vizitą Estijoje ir diskusijas apie ginklų įsigijimą Rusijos kariniame leidinyje buvo publikuota praėjus vos keliems mėnesiams nuo vizito, nors tuo metu iš Baltijos valstybių buvo baigiama išvesti Rusijos kariuomenė ir tarpusavio santykiai buvo pakankamai geri. Galime teigti, kad padidėjęs Rusijos ginkluotųjų pajėgų dėmesys Baltijos regionui nebuvo niekur išnykęs.

1993 m. vasario 26–27 d. Lietuvoje lankėsi Vokietijos gynybos ministro pavaduotojas B. Wilzas su delegacija, kurios lankymosi tikslas buvo geriau susipažinti su Baltijos šalių gynybos pajėgomis ir galimybėmis suteikti karinę pagalbą. Vizito metu buvo numatyta pasirašyti sutartį, pagal kurią Lietuvai būtų perduoti 200 automobilių, 450 žieminių uniformų, daug sanitarinės medžiagos, 2 transporto lėktuvai L-410,

²⁶⁰ L. e. p. Arsenalo viršininko V. Drupo 1993-10-18 „Karinės technikos ir šaunamųjų ginklų įvertinimas“, kopija, be numerio, KAA, f.22, ap.1, b. 4, l. nesunumeruotas; L. e. p. Arsenalo Ginkluotės skyriaus viršininko K. Peško 1993-10-16 raštas l. e. p. Arsenalo viršininkui V. Drupui „Artilerijos ginklų įvertinimas“, be numerio, KAA, f.22, ap.1, b.4, l. nesunumeruotas.

²⁶¹ L. e. p. Arsenalo viršininko V. Drupo raštas Lietuvos kariuomenės vadui J. Andriškevičiui, kopija, be datos, be numerio, KAA, f.22, ap.1, b.4, l. nesunumeruotas.

²⁶² FIRIEWICZ, A. *Vėl Lietuva...*, p. 85.

²⁶³ КОЛЬЧУГИН, И. Военные контакты стран Балтии с Западом. *Зарубежное военное обозрение*, 1993, № 6, с. 18–19.

²⁶⁴ Ten pat, с. 18–19.

keletas pasienio apsaugos katerių²⁶⁵. 1993 metais šie kateriai buvo gauti²⁶⁶. Leidinyje „Military Balance“ buvo pateikta informacija, kad Lietuva tikisi gauti vieną „Kondor“ tipo minavimo laivą ir 3 „Osa I“ tipo raketinius katerius, priklausiusius buvusios VDR karinėms jūrų pajėgoms²⁶⁷, tačiau tokie raketomis „laivas-laivas“ ginkluoti kateriai Lietuvai perduoti nebuvo. Nėra abejonės, kad tokios ginkluotės įsigijimas būtų sulaukęs aštrios Rusijos atstovų reakcijos.

Manytume, kad tokie A. Firiewicziaus ir I. Kolčiugino vertinimai yra teisingi tik iš dalies. Taip, lėšų įsigyti ginkluotei trūko, tačiau dar svarbiausias veiksnys buvo politinis. I. Kolčiuginas pažymėjo, kad, vykstant Švedijos kariuomenės perginklavimui, liko daug artilerijos sistemų ir šaunamųjų ginklų, kuriuos utilizuoti būtų gana brangu, todėl geriau būtų juos padovanoti Baltijos šalims, taip sustiprinant jų potencialą, tačiau Švedijos Vyriausybė neskubėjo to daryti dėl saugumo politikos Baltijos regione²⁶⁸.

Giliau šią problemą nagrinėjusi K. Spohr Readman pažymi, kad 1992–1994 metais Vokietijos VRM suteikė 3 mln. Vokietijos markių paramą kiekvienos iš Baltijos valstybių teisėsaugos struktūroms, o Gynybos ministerijai suteikė galimybę Baltijos šalių kariūnams studijuoti Vokietijos karo mokyklose. Tačiau kitokia padėtis buvo dėl eventualaus ginklų įsigijimo. Baltijos šalys buvo itin suinteresuotos gauti buvusios VDR ginkluotės ir karinės technikos. Tačiau tokios jų viltys žlugo, nes Vakarų Europos valstybės laikėsi nerašyto embargo, kuris buvo ne teisinis, bet politinis, siekiant išvengti bet kokio Maskvos provokavimo ar jos interesų pažeidimo. Didelį rezonansą sukėlė atvejis, kai 1993 metais Estijos Respublika kariuomenei apginkluoti įsigijo iš Izraelio šaunamųjų ir prieštankinių ginklų bei ryšio priemonių už 59 mln. JAV dolerių (informacija apie 3 prieštankinių valdomų raketų sistemų MAPATS įsigijimą Izraelyje pateikta ir Jungtinių Tautų registru²⁶⁹ – aut. past.). Tuo metu Vakarų šalys Baltijos šalims tiekė karinę techniką su išmontuota ginkluote²⁷⁰.

Pažymėtina, kad 1993 metais sausio 1 d. suvienyta Vokietija turėjo didelius kiekius įprastinės ginkluotės, smarkiai viršijančius Įprastinės ginkluotės Europoje sutartimi nustatytus limitus (1 lentelė)²⁷¹.

²⁶⁵ ŽALYS, K. Vokietijos kariškių ir žurnalistų viešnagė. *Krašto apsauga*, 1993-03-04, Nr. 8(86), p. 183.

²⁶⁶ GAMZIUKAS, A. *Du dešimtmečiai padangės...*, p. 50.

²⁶⁷ *The Military Balance*. 1993–1994. 1993, Vol. 93, p. 68.

²⁶⁸ КОЛЬЧУГИН, И. *Военные контакты стран...*, с. 18–19.

²⁶⁹ Estijos pranešimas JTO įprastinės ginkluotės registru [interaktyvus] 1994 [žr. 2015-10-22]. Prieiga per internetą: <<https://www.unroca.org/estonia/report/1994/>>

²⁷⁰ READMAN, SPOHR, K. *Germany and the...*, p. 151.

²⁷¹ *The Military Balance*. 1993, Vol. 93, p. 252.

1 lentelė. Vokietijos turėtos įprastinės ginkluotės kiekis 1993 m. sausio 1 d.

	Tankų	Šarvuotųjų mašinų	Artilerijos sistemų	Atakos sraigtasparnių	Kovinių lėktuvų
Iš viso turėta	6733	8626	4369	306	946
Leista turėti	4166	3446	2705	306	900
Viršija limitą	2577	5180	664	0	46

Šaltinis: *The Military Balance*, 1993.

Tačiau nė vienas tankas, nė viena šarvuotoji mašina ir nė vienas artilerijos pabūklas nebuvo perduotas kaip karinė parama Lietuvai ar kitai iš trijų Baltijos valstybių, nors net nedidelis jų skaičius būtų labai sustiprinęs jų karinius pajėgumus ir palengvinęs karių rengimą.

Kitoms buvusio socialistinio bloko valstybėms NATO šalys tuo metu taip pat vengė pardavinėti ginkluotę. 1993 m. balandį Vengrija ir Vokietija pasirašė susitarimą, pagal kurį į Vengriją turėjo būti tiekiamos tik atsarginės dalys karinei technikai iš buvusios VDR kariuomenės atsargų, tačiau nebuvo perduota nei ginkluotės, nei kovinės technikos, kurios VFR neberekėjo²⁷².

Tačiau parduodant buvusios VDR kariuomenės ginklus ir karinę techniką kitoms NATO ar Vakarų šalims, apribojimų nebuvo taikoma. Taip 1992 metais Švedijai Vokietija pardavė 5 tankus T-72 ir 5 šarvuotuosius transporterius MT-LB²⁷³, 1993 metais – 9 šarvuotuosius transporterius MT-LB²⁷⁴, 1994 metais Graikijai – 139 šarvuotuosius transporterius MT-LB, taip pat 501 pėstininkų kovos mašiną BMP-1 ir 150 salvinių artilerijos sistemų RM-70, 30 pėstininkų kovos mašinų BMP-1, 27 122 mm savaeigių artilerijos pabūklus 2S1 ir 166 130 mm artilerijos pabūklus M-46 – Suomijai²⁷⁵.

Istoriografijoje įsitvirtino kontroversija dėl galimo anksčiau VDR pasienio apsaugos tarnybai priklausiusių ginklų perdavimo Lietuvai. Cirilis Norkus atsiminimų knygoje pateikė informaciją, kad 1991 m. rugsėjį į Klaipėdą atvykęs Vokietijos pasienio apsaugos atstovas Verneris Kudžius pasiūlė krašto apsaugos daliniams nemokamai buvusios Demokratinės Vokietijos lengvosios ginkluotės: neribotą kiekį rusiškų automatų su šoviniais, ryšio priemonių ir automobilių. Krašto apsaugos ministrą pavada- vęs N. Vidrinskas neva sutikęs išversti į vokiečių kalbą ir pasirašyti raštą Vokietijos pasienio apsaugos tarnybai, tačiau tai sužinojęs A. Butkevičius šia galimybe nepa-

²⁷² Из компетентных иностранных источников. *Зарубежное военное обозрение*, 1993, № 6, с. 61.

²⁷³ Vokietijos pranešimas JTO įprastinės ginkluotės registrai. [interaktyvus] 1992 [žr. 2016-06-12]. Prieiga per internetą: <<https://www.unroca.org/germany/report/1992/>>

²⁷⁴ Vokietijos pranešimas JTO įprastinės ginkluotės registrai. [interaktyvus] 1993 [žr. 2016-06-12]. Prieiga per internetą: <<https://www.unroca.org/germany/report/1993/>>

²⁷⁵ Vokietijos pranešimas JTO įprastinės ginkluotės registrai. [interaktyvus] 1994 [žr. 2016-06-12]. Prieiga per internetą: <<https://www.unroca.org/germany/report/1994/>>

sinaudojo, nors vėliau tokių pat rusiškų ginklų buvo įsigyta, tik jau už tvirtą valiutą – dolerius²⁷⁶. Šią informaciją pakartojo Valdas Rakutis ir Jonas Vaičenonis Algirdo batalionui skirtoje monografijoje²⁷⁷. Tačiau išanalizavus krašto apsaugos ministro įsakymus, buvo nustatyta, kad N. Vidrinskui toks prašymas išversti į vokiečių kalbą buvo pateiktas 1991 m. gruodžio 6 d., nurodant išsiųsti faksu iki 16 valandos. Ir jau tą pačią dieną ministras A. Butkevičius įsakymu nustatė, kad ryšius su užsienio valstybių institucijomis kontroliuoja krašto apsaugos ministras²⁷⁸. Šią informaciją vertintume kritiškai – pirma, Cirilis Norkus pats jautėsi persekiojamas KAM vadovybės ir neįvertintas, antra, atsižvelgiant į minėtą neoficialų Vokietijos draudimą perduoti ar dovanoti ginklus Lietuvai, tai neatrodo įmanoma. Greičiausiai tai tebuvo neoficialus, asmeninis esamo ar buvusio Vokietijos pasienio tarnybos darbuotojo pasiūlymas, ar tik pamąstymas neformalioje aplinkoje.

1993 m. birželio mėn. buvo pasirašytas Lenkijos gynybos ministerijos ir Lietuvos krašto apsaugos ministerijos susitarimas, kuris teisiškai sukūrė galimybę Lenkijai teikti karinę paramą Lietuvai. Po sutarties pasirašymo, 1993 m. liepos 15 d. minint Žalgirio metines, Lenkija perdavė 3 sovietines šarvuotas žvalgybines mašinas BRDM-2, 10 automatinių šautuvų „Kalašnikov“²⁷⁹, 10 granatsvaidžių RPG-2, 3 kulkosvaidžius, šaudmenis ir daug aprangos bei smulkios karinės ekipuotės, o ministrui A. Butkevičiui ir dar 8 delegacijos nariams buvo įteikti asmeniniai pistoletai P-83. Dar 7 šarvuočiai BRDM-2 buvo perduoti po mėnesio, Lietuvą jie pasiekė viena kolona. Mašinos buvo ne naujos. Pakeliui viena jų sugedo ir į Lietuvą atvyko velkama kitos mašinos²⁸⁰.

Neabejotina, kad bilateraliniai Lenkijos ir Lietuvos tarpusavio ryšiai ir strateginė partnerystė buvo labai svarbūs ir reikšmingi abiem šalims. Tačiau būtų klaidinga manyti, kad Lenkijos dėmesys Lietuvai karinėje srityje buvo išskirtinis. Paraleliai vyko sutarčių rengimas ir su kaimyninėmis valstybėmis. 1993 m. balandį įvyko Estijos ir Lenkijos karinių institucijų vadovų susitikimas, kurio metu susitarta dėl karinio bendradarbiavimo sutarties pasirašymo, taip pat, analogiškai kaip Lietuvos atveju, kad Lenkija perduos nemokamai karinės technikos ir rengs karininkus²⁸¹. O pirmieji du Lenkijos šarvuočiai Latvijai buvo perduoti jau 1992 metais²⁸².

²⁷⁶ NORKUS, C. *Tėvynės labui*. Klaipėda, 1999, p. 253.

²⁷⁷ RAKUTIS, V., VAIČENONIS, J. *Lietuvos didžiojo kunigaikščio...*, p. 108.

²⁷⁸ Krašto apsaugos ministro A. Butkevičiaus 1991-12-06 įsakymas Nr. 231. *Krašto apsaugos ministro įsakymai. T. I. 1991 Nr. 222-355, 1992 Nr. 01-479*. Sud. Gintautas Surgailis, V., 2004, p. 64–65.

²⁷⁹ Buvo perduoti naujesnio tipo 5,45 mm kalibro automatiniai šautuvai wz. 88, sovietinio AK-74 versija, gaminta Lenkijoje [aut. pastaba].

²⁸⁰ FIRIEWICZ, A. *Vėl Lietuva...*, p. 145–147.

²⁸¹ Из компетентных иностранных источников. *Зарубежное военное обозрение*, 1993, № 6, с. 61.

²⁸² Lenkijos pranešimas JT įprastinės ginkluotės registrui. [interaktyvus] 1992 [žr. 2016-04-12]. Prieiga per internetą: <<https://www.unroca.org/poland/report/1992/>>

Lietuvos šarvuotųjų mašinų parką papildė ir Tauragės batalionui perduoti iš Švedijos gauti 13 ratinių šarvuotųjų transporterių TgbL m/42²⁸³. Jie buvo gauti be ginkluotės, tad vėliau pačių karių daliniuose buvo apginkluoti kulkosvaidžiais²⁸⁴. Pažymėtina, kad šie transporteriai buvo nurodyti Švedijos Karalystės 1993 m. pranešime Jungtinių Tautų įprastinės ginkluotės registru²⁸⁵, tačiau Lietuvos Respublika 1993 metais tokio pranešimo nepateikė ir apie gautus šarvuotuosius transporterius Registro neinformavo. Kadangi švediški šarvuotieji transporteriai buvo neginkluoti, darytina prielaida, kad jie buvo perduoti ne kaip kovinės mašinos, o kaip transporto priemonės.

Iš Baltijos šalių išvedus Rusijos kariuomenę, buvusios sovietinės karinės jūrų bazės Maskvai prarado savo reikšmę, kadangi Paldiskio ir Liepojos bazės negynė pačios Rusijos teritorijos. Baltijos jūroje Rusijai liko Kaliningrado ir Sankt Peterburgo bazės. Kita vertus, sumažėjus bazių skaičiui Baltijos jūroje, Rusijai nebereikėjo tiek karo laivų, todėl dalis jų buvo parduota kitoms šalims, taip pat ir Lietuvai. Nagrinėjant ginklavimosi problemas, būtina plačiau aptarti ir 1992 m. spalio 29 d. iš Rusijos Federacijos įsigytas „Griša“ tipo lengvasias fregatas „Žemaitis“ (F11) ir „Aukštaitis“ (F12)²⁸⁶. A. Butkevičiaus teigimu, šiuos laivus Lietuvai patarė pirkti britų kariškiai. „Po ilgų diskusijų buvo pasirinktas laivas, kuris būtų buvęs mums naudingas ginant placdarmą (pajūrį) į kurį išsilaiptinę sąjungininkai krizės Lietuvoje metu. Mes nupirkome ne šiaip sau laivus, bet strateginę ginkluotę, kuri pagal savo turimos technikos lygį galėjo kontroliuoti orą, vandenį ir sausumą. To meto NATO ekspertų požiūriu, pasaulyje nebuvo laivo, labiau prikimo ginklų į kvadratinį centimetrą, nei „Griša“²⁸⁷. Šių laivų įsigijimas sudarė sąlygas 1992 m. rugsėjo 25 d. įkurti Karinę jūrų flotilę. Laivuose buvo sumontuotos priešlėktuvinės valdomų raketų sistemos „Osa“, 1990–2004 metais tokio pajėgumo ginkluotės neturėjo nei Lauko kariuomenė, nei Karinės oro pajėgos. Vėliau šiuos laivus buvo atsakyta remontuoti ir modernizuoti, 2008 m. spalio 22 d. Lietuvos Vyriausybės nutarimu jie buvo nurašyti ir išbraukti iš KJP sąrašų²⁸⁸. Nors tokį sprendimą kritikavo ir politikai, ir kariškiai²⁸⁹, jį reikėtų vertinti teigiamai, kadan-

²⁸³ ŠLĖGAITIS, Č. Tauragės motodesantinis batalionas. *Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas 1989–1993 metais*, Vilnius, 2015, p. 243; Švedijos pranešimas JTO [interaktyvus] 1993 [žr. 2017-04-02]. Prieiga per internetą: <<https://www.unroca.org/sweden/report/1993/>>

²⁸⁴ Sumontuoti ant šių šarvuotųjų kulkosvaidžiai matomi studijuojant to meto pačių karių darytų nuotraukų ikonografiją.

²⁸⁵ Švedijos Karalystės pranešimas JTO įprastinių ginklų registru [interaktyvus] 1993 [žr. 2017-04-02]. Prieiga per internetą: <<https://www.unroca.org/sweden/report/1993/>>

²⁸⁶ Lietuvos Respublikos pranešimas JTO [interaktyvus] 1992 [žr. 2017-04-01] Prieiga per internetą: <<https://www.unroca.org/lithuania/report/1992/>>

²⁸⁷ 2019-02-04 interviu su Audriumi Butkevičiumi, autoriaus asmeninis archyvas.

²⁸⁸ Karinės jūrų pajėgos. *Istorijos metraštis*. Vilnius, 2012, p. 246.

²⁸⁹ Koncentruotą kritiką išreiškė Romuladas Ozolas: „Istorija su Lietuvos fregatomis „Žemaitis“ ir „Aukštaitis“, kurių viena jau supjaustyta ir atiduota į metalo laužą, o kita rengiama šiai ope-

gi jis leido išvengti Rusijos valstybinių įmonių indėlio į šių laivų remontą ir pereiti prie vakarietiško tipo karo laivų įsigijimo.

Su problema įsigyti ginklų Vakarų valstybėse susidūrė ir Latvija bei Estija. Estijoje buvo priimtas radikalus sprendimas ir 1992 m. rudenį Izraelyje įsigyta ginkluotės ir šaudmenų už maždaug 49 mln. JAV dolerių. Šis sprendimas sulaukė kritikos dėl neva neskaidraus pirkimo ir neva jį lydėjusios korupcijos. Buvo teigiama, kad buvo įsigyti naudoti prastos kokybės ginklai²⁹⁰. Tuometinis Estijos gynybos ministras Hainas Rebas teigia, kad buvo kruopščiai patikrinta ginklų kokybė, jie buvo modernūs ir atitiko NATO standartus²⁹¹, o pirkimas leido apginkluoti kariuomenę. Pasak ministro, „mes parodėme [Vakarų] pasauliui, kad norime jam priklausyti“²⁹². Estijos parlamento Nacionalinio gynybos komiteto narys Peeteris Lorentzas pirkimą pavadino *labai specifiniu*, kainas *labai specifinėmis*, tačiau pastebėjo, kad jis vyko remiantis geranoriškumo principu ir kilęs politinis sąmyšis greitai nutilo²⁹³. Iš tiesų ginklų pirkimas Izraelyje 1992 m. beveik nėra minimas istoriografijoje. Buvo nupirkti jau minėti automatiniai šautuvai „Galil“, prieštankiniai granatsvaidžiai B-300 ir trys prieštankinės valdomų raketų sistemos MAPATS²⁹⁴.

Šį pirkimą vertintume teigiamai, kadangi, skirtingai nei Lietuvos atveju, buvo sugebėta įsigyti užsienyje didelį kiekį NATO šaudmenis naudojančių šautuvų, prieštankinių granatsvaidžių ir, nors ir nedidelį kiekį, prieštankinių valdomų raketų sistemų, taip įgyjant pajėgumus kovoti su potencialaus agresoriaus šarvuotąja technika. Estijos politinės valdžios sprendimas išleisti apie 50 mln. JAV dolerių ginklams, kai visas gynybos biudžetas buvo apie 37 mln.²⁹⁵, vertintinas kaip politiškai drąsus esamomis ekonominėmis sąlygomis, netgi atsižvelgiant į tai, kad mokėjimai buvo išdėstyti dalimis iki 2000 metų²⁹⁶. 1992 m. Estijos „Kalevo“ pėstininkų bataliono kariai Raaski

racijai, rodo, kad buvau naivus ir dėl NATO geranoriškumo: priskyrusi mus „aptarnaujančių valstybių kategorijai“, NATO naikina bet kokias nacionalines karinės galios struktūras ir perginkluoja mus šiukšlininkų vaidmeniui“ (OZOLAS, R. *Ant imperijos slenksčio. Lietuvos gyvenimo Europos Sąjungoje užrašai. Faktai ir mąstymai. 2009 metai*. Vilnius, 2010, p. 256.).

²⁹⁰ LANE, T., PABRIKS, A., PURS, A. *The Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania*. Routledge, 2013, p. 84.

²⁹¹ Automatiniai šautuvai „Galil“ šaudė 5,56 x 45 mm kalibro standartiniais NATO šaudmenimis.

²⁹² Kuidas hindate täna 1993. aasta Iisraeli relvatehingut? *EestiPäevaleht* [interaktyvus] 2000-01-02 [žr. 2016-11-19]. Prieiga per internetą: <<https://epl.delfi.ee/artikkel/50782567/kuidas-hindate-tana-1993-aasta-iisraeli-relvatehingut>>

²⁹³ Ten pat.

²⁹⁴ Tik pastarųjų skaičius patvirtintas 1994 m. Estijos pranešime Jungtinių Tautų įprastinės ginkluotės registrai [interaktyvus] 1994 [žr. 2019-11-17]. Prieiga per internetą: <<https://www.unroca.org/estonia/report/1994/>>, tačiau analogiškame Izraelio pranešime nėra paminėti. Gali būti, kad įsigytų šių sistemų skaičius galėjo būti ir didesnis, tik apie tai nebuvo pranešta Registrai.

²⁹⁵ *Military Balance*, 1993, p. 225.

²⁹⁶ Kuidas hindate täna 1993. aasta Iisraeli relvatehingut? *EestiPäevaleht* [interaktyvus] 2000-01-02 [žr. 2016-11-19]. Prieiga per internetą: <<https://epl.delfi.ee/artikkel/50782567/kuidas-hindate-tana-1993-aasta-iisraeli-relvatehingut>>

geležinkelio stotyje netikėtai aptiko 20 sovietinių šarvuotųjų transporterių BTR-80 (valdymo ir vadovavimo versija), kurie buvo konfiskuoti ir priimti ginkluotėn taip papildant Estijos ginkluotųjų pajėgų arsenalą²⁹⁷.

„Ateina kartą bobutė su maišeliu“: SKAT ginklų įsigijimo ypatumai

Savarankiškai ginklų įsigijimu rūpinosi ir 1991 m. sausio 17 d. įkurta Savanoriškoji krašto apsaugos tarnyba (SKAT), kuriai taip pat teko spręsti katastrofiško ginklų trūkumo problemą. Ats. mjr. Albertas Daugirdas, tuo metu buvęs studentu ir savanoriu, prisiminė, kad „ginklų labai trūko. Beveik visą objekto²⁹⁸ apsaugos laikotarpį studentai-savanoriai turėjo tik revolverį „Nagant“ [trumpam vienu metu buvo paskirtas ir pistoletas PM – E. P.], mažo kalibro šautuvą „TOZ“ ir Pirmojo pasaulinio karo vokišką karabiną „Mauzer“, vėliau pakeistą į rusišką šautuvą „Mosin“. Pirmomis savaitėmis saugumo sumetimais sargybinėje buvo laikomas net savadarbis mažo kalibro šaunamasis prietaisas, kadangi buvo jaučiama reali užpuolimo grėsmė“²⁹⁹.

Pirminiam etape savanoriai ginklus įsigydavo taip pat kaip ir kiti – už grynus pinigus pirkdavo juodojoje rinkoje arba gaudavo iš patriotiškai nusiteikusių gyventojų. Toks ginklų pirkimas „iš po skverno“ sudarė terpę piktnaudžiauti ir nusikalsti. 1992 m. pabaigoje apie tai pradėjo rašyti Lietuvos spauda. 1992 m. gruodžio 16 d. „Respublika“ publikavo straipsnį „Po valstybės padu“, kuriame kritikavo tokį krašto apsaugos vykdymą ginklų įsigijimą³⁰⁰. Tyrimus dėl ginklų įsigijimo pradėjo ir Valstybės kontrolė.

Po kiek laiko SKAT ginklus pradėjo pirkti iš užsienio šalių firmų. 1992 m. iš firmos „Franconia Jagd“ Austrijoje buvo nupirkti 750 vienetų karabinų KO-44, kurie buvo pristatyti laivu „Hornbaltik“ į Klaipėdos uostą 1992 m. rugsėjo mėnesį³⁰¹. Oficialiuose dokumentuose šie ginklai buvo įvardinti kaip kolekciniai, jų skaičius nenurodytas, tik nurodytas bendras 33287 kg svoris ir įpakavimas (8 dėžės ir 1 maišas)³⁰². Tuo metu SKAT štabo viršininko pareigas ėjęs ats. gen. lt. Arvydas Pocius prisimena, kad baiminantis informacijos nutekėjimo ir ginklų pervežimo operacijos žlugimo, apie gabenimo kelią jūra buvo

²⁹⁷ URMAS, A. Vene sugemetega soomukid sõitsid taas Eesti pinnal. *Sõdur*, 2017, No. 4, p. 17–20.

²⁹⁸ Vilniaus dujų pilstymo stotis.

²⁹⁹ DAUGIRDAS, A. *Vilniaus pedagoginio universiteto studentų-savanorių kuopa 1991–1996 m.* Vilnius, 2011, p. 50.

³⁰⁰ GAIVENIS, V. Po valstybės padu. *Respublika*, 1992-12-16.

³⁰¹ KO-44 – 1944 m. pvz. 7,62 mm kalibro Mosino karabinas, gamintas Sovietų Sąjungoje. Vėliau šie ginklai, nuėmus nuo jų durtuvą, buvo parduodami medžiotojams, taip pat eksportuojami į užsienio šalis. Galima teigti, kad šie ginklai Lietuvą pasiekė tik todėl, kad nebebuvo laikomi koviniais, o krovinio dokumentuose buvo pažymėti kaip kolekciniai.

³⁰² 1992-09-21 priėmimo-perdavimo aktas Nr. 861 [rusų kalba], *Ats. kpt. G. Trakimo asmeninis archyvas*.

informuoti vos keli žmonės, o kiti SKAT darbuotojai buvo nusiųsti į Lietuvos ir Lenkijos pasienio Lazdijų postą, taip siekiant sumėtyti pėdas³⁰³. Tuo metu Čekijoje buvo įsigytas nedidelis kiekis automatinų šautuvų vz. 58³⁰⁴. Ketinimas įsigyti karabinų jau pačioje pradžioje sulaukė refleksijos KGB pranešimuose. Čia gauta operatyvinė informacija, kad Lietuvos Vyriausybė užsakė Vakarų Europoje pagamintų 350 nupjautavamzdžių medžioklinių karabinų su optiniais taikikliais ir planuoja juos nelegaliai pervežti per sieną³⁰⁵. Kaip matome, pranešimas buvo iš dalies teisingas, jį vykdė ne Lietuvos Vyriausybė, o SKAT, pats pirkimas užtruko iki pat 1992 m. rudens, t. y. beveik 2 metus.

Dar vienu ginklų šaltiniu SKAT savanoriams tapo visiškai civilinė struktūra – Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (toliau – AT) Apsaugos skyrius (toliau – ATAS). Šis skyrius įkurtas AT pastatų ir aukščiausių šalies vadovų apsaugai ir buvo viena slapčiausių ginkluotųjų struktūrų atkurtoje valstybėje pirmaisiais jos gyvavimo metais. Iš pradžių ši civilinė struktūra ginklavosi taip pat, kaip ir atsikuriančios krašto apsaugos sistemos padaliniai. Įsigydavo ginklus, kur tik buvo galima gauti ir kokius tik buvo įmanoma rasti. Šį procesą vaizdžiai atskleidžia ATAS darbuotojų prisiminimų medžiaga: „Ginklų paieška rezultatų nedavė. DOSAAF šaudyklos sportiniai ginklai jau buvo išvežti, Kino studijoje visi ginklai butaforiniai. Vėliau šiek tiek ginklų gavome iš medžiotojų.“³⁰⁶ Kitas liudininkas teigė: „Kai jau buvo aišku, kad rusų kariuomenė traukiasi, sužinojome, kad labai sparčiai parceliuojama ginkluotė iš Šiaurės miestelio ir kitų dalinių. Buvo skirtos specialios lėšos, mėginta tiesiog supirkti tokius ginklus. Man irgi teko dalyvauti tokiaame užpirkime, lydėti. [...] ėjome į butą, nupirkome porą granatsvaizdžių, rubliais dar atsiskaitėme. Ne vieną kartą buvo tokia akcija daroma, su pardavėjais buvo atsiskaitoma iš specialaus fondo gautais pinigais.“³⁰⁷ „Per sausio įvykius turėjome gal 10 TT pistoletų, keletą Kalašnikovo automatų ir apie 15 medžioklinių šautuvų. Bankui ir medžiotojams buvo grąžinti visi iš jų paimti ginklai. [...] O tada, per sausio įvykius, pistoletai TT atsirado [...] gavo kažkur iš inkasatorių.“³⁰⁸ Šią istoriją patikslina Lietuvos banko valdytojo ir AT deputato Viliaus Baldišio atsiminimai. Pasak jo, išsiaiškinęs, koks ginklų rezervas yra banke (kiti turimi ginklai buvo kasdien naudojami pinigų ir vertybių pervežimo saugumui Lietuvoje užtikrinti), jis pasiūlė V. Landsbergiui šiuos ginklus perduoti AT Apsaugos skyriui. A. Skučui parašius prašymą, iš viso iš Lietuvos banko ATAS buvo perduoti 4 automatai, 15 pistoletų TT ir po 1000 šovinių automatams ir pistoletams. Ginklai buvo atvežti į AT sausio 12 d.

³⁰³ POCIUS, A. *Lietuvos kariuomenės kelias...*, p. 95.

³⁰⁴ 1993-11-16 LR KAM Ginkluotųjų pajėgų štabas, Patikrinimo aktas Nr. 9S, išslaptinta. *KAA*, f. 4, ap. IŠSL, b. 32, l. nesunumeruotas.

³⁰⁵ JUODIS, D. *KGB prieš Krašto ...*, p. 254.

³⁰⁶ ATAS darbuotojo Antano Smailio prisiminimai. In SKUČAS, A. A. *Pėstininko užrašai*. Vilnius, 2012, p. 198.

³⁰⁷ Ten pat, p. 201–202.

³⁰⁸ ATAS darbuotojo Giedriaus Dambrausko prisiminimai: ten pat, p. 241.

vakare tarnybiniu V. Baldišio automobiliu „Moskvič“, laikantis konspiracijos – bijota, kad gali sustabdyti ir atimti ginklus Sovietinės armijos kariai³⁰⁹.

Dar vienas liudininkas prisiminė: „Ateina kartą bobutė su maišiuku. Maišiuke – vokiškas automatas – puikiai suteptas, tvarkingas, imk ir šaudyk“³¹⁰. 1991 m. pabaigoje užsienio valstybėms pradėjus pripažinti Lietuvos Respublikos Nepriklausomybę, ATAS, kaip civilinei įstaigai, nekilo didelių problemų ginklus įsigyti užsienyje legaliai, kadangi jai nebuvo taikomi jokie karinio embargo apribojimai. Pirmiausia Austrijoje buvo įsigyta 100 pistoletų „Glock“³¹¹. Verta atkreipti dėmesį į dar vieną aplinkybę, trukdžiusią įsigyti KAS ginklų, būtent jų atgabenimo į Lietuvą sunkumus. Pvz., ATAS įsigyti „Glock“ pistoletai buvo pristatyti iš Austrijos pasamdytu kroviniu automobiliu, kuris vežė komercinį krovinį į Maskvą. Kartu buvo vežamos ir kelios dėžės su pistoletais. Iškrovus pagrindinį krovinį Maskvoje, sunkvežimis su pistoletais išvažiavo į Vilnių³¹². Tikimybė, kad kroviniai su ginklais bus sulaikyti Rusijoje ar kitoje tranzitinėje valstybėje, buvo itin didelė.

Netrukus buvo pradėti pirkti galingesni ginklai, kurių dalis vėliau buvo perduoti SKAT. ATAS viršininkas Artūras Skučas prisimena, kad po pistoletų pirkimo Izraelyje buvo įsigyti 100 ar daugiau pistoletų-kulkosvaidžių „Uzi“: „Vyriausybė prieš perkant iš karto pareiškė, kad 30 vnt. reikės atiduoti savanoriams. Dar šių automatų užsinorėjo VRM, ir dalį iškeitėme į „kalašnikovus“ santykiu vienas prie dviejų. Netrukus atvyko Dudajevio delegacija ir dalį „Uzi“ [su D. Dudajevio apsauga – aut. pastaba] iškeitėme į „kalašnikovus“ santykiu 1:2, visus „kalašnikovus“ atidavėme savanoriams. „Uzi“ jau atgabeno per Vilniaus oro uostą, kurį kontroliavo Lietuvos pasieniečiai.“³¹³

Verta pažymėti, kad ATAS ginklų pirkimas vyko slepiant informaciją nuo kitų valstybės institucijų, siekiant išvengti informacijos nutekėjimo. Vis dėlto „Uzi“ pirkimas neliko nepastebėtas Rusijos žvalgybos struktūrų. Apie ketinimus jų įsigyti informacija buvo gauta Lietuvos KGB padalinyje. Pranešta, kad 1990 m. rudenį į Lietuvą per Uzbekistaną atvežta keli šimtai Izraelio gamybos automatų, šiais ginklais apginkluota valstybės vadovo apsauga³¹⁴. Informacija buvo iš dalies klaidinga, kadangi šie ginklai į Lietuvą pristatyti gerokai vėliau – jeigu būtų pristatyti nurodytu laiku, 1991 m. sausio 13 d. jie būtų užfiksuoti Aukščiausiosios Tarybos gynyboje, KGB operatyvinius duomenis paneigia ATAS darbuotojų prisiminimai ir kita surinkta medžiaga. O Rusijos karinėje spaudoje buvo konstatuota, kad Lietuva Izraelyje įsigijo 250 vnt. „Uzi“

³⁰⁹ BALDIŠIS, V. *1991 m. sausio 13-oji – mūsų Pergalės diena*. [interaktyvus], 2015-01-11 [žr. 2020-01-12]. Prieiga per internetą: <<http://alkas.lt/2015/01/11/v-baldisis-1991-m-sausio-13-oji-musu-pergales-diena/>>

³¹⁰ ATAS darbuotojo Gintaro Šatkaus prisiminimai in: ten pat, p. 264.

³¹¹ SKUČAS, A. A. *Pėstininko užrašai...*, p. 485.

³¹² SKUČAS, A. A. *Pėstininko užrašai...*, p. 486.

³¹³ SKUČAS, A. A. *Pėstininko užrašai...*, p. 485–486.

³¹⁴ JUODIS, D. *KGB prieš Krašto ...*, p. 254.

po 300 dolerių už vieneta, tačiau „išgyvenančiai gilią ekonominę krizę respublikai tai buvo per didelė kaina ir tolimesni jų pirkimai sustabdyti“³¹⁵. Matome, kad Rusijoje liko neįvertinta, kad ginklai buvo perkami ATAS ir kad dalis jų buvo skirta ne KAD, o SKAT. Atkreiptume dėmesį į tai, kad dviejų skirtingų SSRS žinybų – „politinės policijos“ (KGB) ir armijos informacija skyrėsi.

Įsigyjant ginklus SKAT reikmėms per ATAS, konstatuotina ir tam tikra politinė kovos įtaka, konkurencija tarp AT pirmininko Vytauto Landsbergio ir KAM ministro Audriaus Butkevičiaus. Teigiant, kad KAM sėkmingai nesugeba įsigyti ginklų, ATAS buvo pervestos lėšos jiems įsigyti, už kuriuos norėta pirkti 1000 vnt. automatiinių šautuvų, keliolika kulkosvaidžių ir sunkiųjų granatsvaidžių. Pinigai buvo pervesti tarpininkui JAV, patys ginklai įsigyti ir, deja, negauti, nes „JAV valstybės departamentas – išsigando ar pasidavė Rusijos propagandai ir šį sandėrį sustabdė, nors beliko nupirktus ginklus sukrauti į lėktuvą ir išgabenti“³¹⁶.

Anot žurnalisto A. Lieveno, „Artūras Skučas, gavęs iš Vagnoriaus vyriausybės vieną milijoną dolerių ir įvykdęs kelis sandorius tarptautinėje ginklų rinkoje, jis sugebėjo apsiginkluoti apsaugą „Uzi“ automatais ir amerikiečių gamybos raketiniais prieštan kiniais šautuvais“³¹⁷.

Šis sandėris taip pat buvo tiriamas Valstybės kontrolės ir teisėsaugos institucijų, tačiau jo teisinis vertinimas nėra mūsų darbo objektas. Galima daryti prielaidą, kad ginklus buvo mėginama įsigyti neįvertinus JAV teisinių ypatumų. Skirtingai negu Europoje, kovinius ginklus neužteko tik nupirkti, jiems išvežti į kitą šalį buvo reikalingas JAV valstybės institucijų leidimas, ir toks leidimas nebuvo gautas.

Po 1993 metų „savanorių maišto“ buvo atliktas SKAT ginkluotės patikrinimas, kuriame dalyvavo komisija, sudaryta iš kariuomenės, SKAT, VRM, Generalinės prokuratūros ir Lietuvos teisės instituto atstovų. 1993 m. lapkritį buvo nustatyta, kad SKAT iš viso turi 8479 vienetus įvairių šaunamųjų ginklų, 49 trūko sąrašuose ir 9 turimi buvo neužpajamuoti. Konstatuota, kad dalis ginklų, daugiausiai iš ATAS, gauti be perdavimo dokumentų³¹⁸. Sugriežtinus ginklų kontrolę ir pradėjus juos tiekti centralizuotai iš KAM arsenalo, pradinio kūrimosi etapo problemos ir ypatumai iš esmės baigėsi.

Ginklų ir šaudmenų gamybos bandymai Lietuvoje

Jau prieš 1991 m. sausio įvykius būta individualių bandymų pasigaminti savadarbius ginklus, dažnai tam panaudojant išlikusias Antrojo pasaulinio karo ginklų dalis.

³¹⁵ КОЛЬЧУГИН, И. *Военные контакты стран...*, c. 18.

³¹⁶ Plačiau: SKUČAS, A. A. *Pėstininko užrašai...*, p. 289–290, 487–488.

³¹⁷ LIEVEN, A. *Pabaltijo revoliucija. Estija, Latvija, Lietuva...*, p. 112.

³¹⁸ 1993-11-16 LR KAM Ginkluotųjų pajėgų štabas, Patikrinimo aktas Nr. 9S, 1 priedas, išslaptinta. KAA, f. 4, ap. IŠSSL, b. 32, l. nesunumeruotas.

Savadarbiu ginklu tapo ir „Molotovo kokteiliai“, tačiau tai buvo mažai efektyvi prieš modernią šarvuotąją techniką, ilgai saugoti netinkama priemonė, pavojinga ir patiems juos naudojantiems kovotojams.

Tuo metu buvo perdaromos į granatas priešpėstinės³¹⁹ minos POMZ-2 (į mokomosios minos korpusą įpilta lydyto trotilo ir įstatyti vadinamieji medžiotojų degtukai, kuriuos padegus ir „Tesaugo jus Dievas“ – vadinamoji *Bumbumo* technologija)³²⁰.

Rankinės granatos Lietuvoje buvo pradėtos gaminti nuo pat 1991 m. sausio įvykių. Valstybės eksperimentinė įmonė „Vytis“ gamino 4 tipų granatas – puolamąją³²¹, ginamąją³²², sukurti, bet dar nepradėti gaminti dviejų tipų mokomųjų granatų pavyzdžiai³²³.

Su „Vyčio“ įmone 1992 m. pabaigoje buvo sudarytos sutartys:

1. 1992-12-30 Nr. 93-1 „Pagaminti rankinių puolamosios paskirties granatų – 20000 vnt.“ už 10275800 talonų;

2. 1992-12-31 Nr. 93-2 „Pagaminti 50 vnt. 50 mm ir 50 vnt. 82 mm minosvaidžių ir 2000 minų jiems“ už 13865000 talonų;

3. 1992-12-30 Nr. 93-3 „Pagaminti pėstininkų minų (tipo POMZ) – 1500 vnt., priešdugninių³²⁴ minų (MVZ-67 tipo) ir pastatų atakos minų su mechaniniais ir spec. sprogdikliais“ už 5133000 talonų.

Šių sutarčių kontrolė 1993 m. gegužę buvo perduota Arsenalui, pervedant lėšas joms finansuoti³²⁵. Tačiau 1993 m. birželio 2 d. buvo sudaryta nauja KAM ir VGEĮ „Vytis“ sutartis Nr. 93-11, pagal kurią buvo numatyta pagaminti po 3 vnt. 50 mm (svoris – 12 kg, šaudymo tolis – iki 800 m) ir 82 mm (svoris – 60 kg, šaudymo tolis – iki 3 km) minosvaidžių bei po 300 kiekvieno kalibro minų už 4 mln. talonų³²⁶.

Buvęs KAM ministras A. Butkevičius paaiškino, kad granatos, 50 ir 82 mm minosvaidžiai bei pistoletas-kulkosvaidis³²⁷ „Vytis“ buvo programos, skirtos pasiruošti

³¹⁹ Minos, skirtos pažeisti skeveldromis prieš gyvąją jėgą ir nešarvuotąją techniką [aut. past.].

³²⁰ KATILIUS, A. *Lietuvos Respublikos krašto apsaugos departamento Mokomasis junginys 1990–1991*. Vilnius, 2011, p. 168.

³²¹ Granata, skirta pažeisti prieš gyvąją jėgą sprogimo banga, su nedideliu kaunamuoju spinduliu, kad nebūtų kliudytas ją metęs karys [aut. past.].

³²² Granata, skirta pažeisti prieš gyvąją jėgą susidarantiomis skeveldromis ir sprogimo banga, su dideliu kaunamuoju spinduliu, kurią galima naudoti tik pačiam esant už priedangos, todėl dažniausiai naudojama esant gynyboje, pasilėpus patalpose, už kliūties arba lauko fortifikacijose [aut. past.].

³²³ JAKAVONIS, G. Stok, šausiu. *Krašto apsauga*, 1993-01-13, Nr. 52 (79), p. 339.

³²⁴ Mina su dideliu sprogstamo kiekio užtaisu, sprogstanti virš jos pravažiuojant šarvuotai technikai, sprogimo banga pramušanti jos dugną, pažeidžianti vidaus įrangą, amuniciją ir įgulą [aut. past.].

³²⁵ 1993-05-23 KAM ministro A. Butkevičiaus įsakymas Nr. 447 Dėl VGEĮ „Vytis“ sutarčių perdavimo, *KAA*, f.22, ap.1, b.4, l. nesunumeruotas.

³²⁶ KAM ir VGEĮ „Vytis“ 1993-06-02 sutartis Nr. 93-11, *KAA*, f.22, ap.1, b.6, l. 30-33.

³²⁷ Pistoletas-kulkosvaidis – tai kompaktiškas automatinis ginklas, šaudantis mažesnio galingumo šaudmenimis (dažniausiai naudojamais pistoletuose) nei šturmo šautuvai ir kul-

partizaniniam pasipriešinimui, dalis. Iš esmės tokiu būdu buvo sekama Jungtinės Karalystės patirtimi, II pasaulinio karo metu paruošiant nesudėtingo automatinio ginklo (STEN MK) ir sprogmenų gamybą giliame priešo užnugaryje³²⁸.

Šie projektai taip ir liko neįgyvendinti. Matyt, tai įvyko dėl pasikeitusios geopolitinės padėties (Rusijos kariuomenės išvedimas iš Lietuvos) ir įsigytų didesnių kiekių konvencinių ginklų. VĮ „Vytis“ finansinė padėtis tapo komplikuota – nebuvo skiriama lėšų kurti naujiems ginklų tipams ir, svarbiausia, nebuvo valstybinio intereso organizuoti ginklų gamybos Lietuvoje. „Vyčio“ atstovai apie organizuojamus ginklų įsigijimo konkursus sužinodavo tik iš nuogirdų, negaudavo nė vieno oficialaus pranešimo, net nebuvo svarstoma alternatyva – pirkti ar gaminti, ir išreiškė viltį, kad šis „nepriklausomos Lietuvos ginklų pramonės nemaloniausias puslapis bus greitai užverstas“³²⁹.

Karinė vadovybė dairėsi ir į karinę automobilių remonto gamyklą Kaune, tikėdamasi gauti dalį jos produkcijos. Tačiau ši gamykla pati kovos mašinų negamino, tik perdirbo Sovietinės armijos šarvuotuosius transporterius BTR-60 į civilines transportines mašinas ūkio ir avariniams darbams.

1992 metais dvi skirtingos institucijos, KAM ir ATAS, inicijavo pistoletų-kulkosvaidžių gamybą. Pažymėtina, kad tai vienas paprasčiausių automatinių ginklų, daugelyje šalių gaminamas net ir pagrindžio sąlygomis. ATAS organizuoti konstravimo ir gamybos darbai vyko iš sovietinio saugumo perimtų garažų patalpose. Tuo metu Kaune buvo sukurtas bandomasis 9 mm sovietiniais „Makarov“ tipo šoviniais šaudantis pistoleto-kulkosvaidžio „Vytis“ pavyzdys. Šis ginklas veikė sovietinio PPŠ principu, turėjo 40 šovinių dėtuve. Tačiau jis pasižymėjo per dideliu šaudymo tempu, todėl buvo sukurtas naujas modelis „Vytis-2“. Kaip ir pirmasis, jis buvo sukonstruotas šaudyti sovietiniais 9 mm kalibro PM („Makarov“) tipo šoviniais. Tai buvo visavertis kovinis ginklas. Pirmasis jo egzempliorius taip pat buvo pagamintas Raimondo Velykio privačiose dirbtuvėse Aleksote, Kaune. Visi kiti „Vytis-2“ buvo pagaminti „Tvirutinimo detalių“ įmonėje Kaune. 1992 m. kovo 4 d. turėjo vykti bandymai / rungtynės tarp KAM ir ATAS užsakytų pistoletų-kulkosvaidžių. Jos neįvyko, nes kauniečių variantas nebuvo parengtas laiku. Tačiau abu ginklai neatitiko keliamų reikalavimų, tad ir nebuvo pradėta jų serijinė gamyba. Iš viso ATAS buvo pagaminti 5 vienetai, KAM – keliolika vienetų pistoletų-kulkosvaidžių bandomųjų pavyzdžių³³⁰.

kosvaidžiai [aut. past.]. Dėl nedidelių gabaritų, paprastumo ir nedidelio šaudymo atstumo labiausiai tinkamas specialiosios paskirties, diversinėms ir partizaninėms užduotims [aut. past.].

³²⁸ 2019-02-04 interviu su buvusiu krašto apsaugos ministru Audriumi Butkevičiumi, autoriaus asmeninis archyvas.

³²⁹ GRIGAITIS, V. *Ginkluotės gamybos Lietuvoje problemos*. Pranešimas mokslinėje konferencijoje „Lietuvos gynybos problemos“. Vilnius, 1996, p. 87–88.

³³⁰ SKUČAS, A. A. *Pėstininko užrašai...*, p. 492.

A. Petrusėvičiaus teigimu, konkurentų pistoletas-kulkosvaidis nebuvo užbaigtas, nes jie nepajėgė išspręsti problemų, susijusių su graižtvinio vamzdžio gamyba. 1993 m. birželio 2 d. buvo sudaryta KAM ir VGEĮ „Vytis“ sutartis, pagal kurią iki 1993 m. spalio 30 d. buvo numatyta pagaminti bandomąją priešserijinę partiją – 30 vnt. pistoletų-kulkosvaidžių „Vytis-2“ už 5 mln. talonų sumą³³¹. Panaikinus VGEĮ „Vytis“, ginklų ir šaudmenų gamyba Lietuvoje nutrūko. Antra vertus, įsigijus pakankamai automatinių šaunamųjų ginklų – įvairių modelių „Kalašnikov“ tipo automatų, poreikis jiems buvo patenkintas, ir būtinybės gamintis patiems nebeliko.

Apibendrinami galime konstatuoti, kad 1990–1993 m. ginklų pirkimas vyko chaotiškai. Buvo naudojamosi visais įmanomais būdais įsigyti bet kokių ginklų. Pirkimas juodojoje rinkoje, per tarpininkus, atsiskaitant grynaisiais pinigais bei perduodant ginklus iš vienos institucijos į kitą sudarė sąlygas piktnaudžiauti padėtimi bei grobstyti ginklus, kurie kartais patekdavo į nusikalstamų struktūrų rankas. Išryškėjusi politinė priešprieša Lietuvoje buvo juntama ir krašto apsaugos sistemoje, o ji pasireiškė konkurencine kova perkant ginklus ir organizuojant jų gamybą. Nors dauguma įsigytos technikos ir ginklų buvo sovietinio tipo, ryškėjo siekis ateityje įsigyti vakarietiško tipo ginklų ir technikos. Nuo 1992 metų antros pusės ginklų įsigijimas tapo planingesnis, o įsigyti karo laivai ir lėktuvai buvo strategiškai būtinas komponentas atkuriant Lietuvos karines jūrų ir oro pajėgas.

NATO ir kitos Vakarų valstybės, vengdamos galimų politinių komplikacijų ir konfrontacijos su Rusija, ginklų ir kovinės technikos Lietuvos kariuomenei nepardavė ir neteikė paramos ginklais. Materialinė parama iš kitų šalių buvo nežymi. Dažniausiai buvo teikiamos uniformos, logistinė įranga, transporto priemonės, bet ne kovinė technika ir ekipuotė. Pirkimai Rusijoje ir Lenkijoje leido aprūpinti kariuomenę ir savanoriškąsias pajėgas individualiais automatiniiais ginklais, tačiau prieštankinių ir priešlėktuvinių priemonių praktiškai įsigyta nebuvo. Keliolika naudotų sovietinės gamybos šarvuotųjų pėstininkų transporterių buvo tik simbolinis ginkluotės kiekis, nepatenkinantis Lietuvos kariuomenės poreikių.

Problema kėlė ir faktas, kad ginklų pirkimuose krašto apsaugos sistemai dalyvavo ne karinės institucijos ir struktūros, o Vidaus reikalų ministerija ir Aukščiausiosios Tarybos Apsaugos skyrius.

Išvedus iš Lietuvos Rusijos kariuomenę ir sumažėjus eventualių karo veiksmų bei partizaninio pasipriešinimo tikimybei bei apsirūpinus dideliu kiekiu sovietinio tipo šaunamųjų ginklų, sumažėjo poreikis ir būtinybė gaminti ginklus ir šaudmenis Lietuvoje.

³³¹ KAM ir VGEĮ „Vytis“ 1993-05-31 sutartis Nr. 93-12, KAA, f.22, ap.1, b.6, l. 47–53.

Rusijos kariuomenės išvedimas iš Lietuvos ir ginkluotės klausimai

Išvedant Rusijos kariuomenę buvo tikimasi, kad dalis jos ginklų bus palikta Lietuvos kariuomenei. Vienas iš keliamų politinių reikalavimų derybose dėl Rusijos kariuomenės išvedimo iš Lietuvos buvo 1940 m. pagrobtą Lietuvos kariuomenės ginkluotę ir karinį turtą kompensuoti nauja ginkluote ir karine technika, reikalinga Lietuvos gynybiniam pajėgumui atkurti. Apytikriais ekspertų skaičiavimais, okupacinės Sovietinės kariuomenės Lietuvos kariuomenės turto nusavinimu padaryta žala siekė 735 mln. JAV dolerių³³². Tokią poziciją, kad Sovietinė kariuomenė turi būti išvesta iš Baltijos šalių, o dalis technikos palikta nepriklausomybę atgavusioms valstybėms, kaip kompensacija už 1940 metas pasisavintą karinį turtą, išsakė ir Rusijos atsargos karininkų organizacija „Ščit“ („Skydas“), tačiau tokioms viltims nebuvo lemta išsipildyti.

1992 m. rugsėjo 8 d. ryte Lietuvos ir Rusijos delegacijos suderino susitarimo dėl kariuomenės išvedimo tekstus. Į susitarimą buvo įtrauktas punktas, kad Rusijos Federacija perduos kaip kompensaciją būtiną kiekį ginkluotės, karinės technikos, šaudmenų ir karinio turto pagal atskirą susitarimą, kurį šalys sudarys per mėnesį nuo šio susitarimo dienos. „Rusijos Federacija sutiko abiem pusėms naudingomis sąlygomis ateityje parduoti Lietuvos Respublikai kitą ginkluotę, karinę techniką [...]. Tačiau tos pačios dienos vakare Rusija nusprendė pasirašyti tik 3 iš 7 susitarimų, o dėl ginkluotės perdavimo susitarta nebuvo“³³³.

Tuo metu ėjusio KAM ministro pareigas Audriaus Butkevičiaus teigimu, nesutikdamas su derybų delegacijos vadovo Česlovo Stankevičiaus pozicija, jis asmeniškai pradėjo paralelinių derybų liniją su Rusijos gynybos ministerijos vadovu Piotru Gračiovu. Su juo ir Rusijos gynybos ministerija buvo suderinta Lietuvoje palikti didelį kiekį karinės įrangos, įskaitant aviaciją ir priešlėktuvinę gynybą. Anot Audriaus Butkevičiaus, „siekdami išvengti neįmanomų suderinti formuluočių, mes sutarėme, kad Lietuvos pusė tai traktuos kaip kompensaciją už paimtą ar sunaikintą Lietuvos kariuomenės turtą 1940 metais, o Rusija – kaip kompensaciją už Lietuvos pagalbą išvedant Rusijos pajėgas iš Vokietijos (per Lietuvos teritoriją), pagalbą aptarnaujant Rusijos kariuomenės dalis Lietuvos teritorijoje išvedimo metu bei ekologinių nuostolių padengimą“³³⁴.

Sunku įvertinti, ar Rusija būtų perdavusi dalį savo ginkluotės, jeigu šis procesas nebūtų siejamas su kariuomenės išvedimu iš Lietuvos ir su okupacijos padarytos žalos (pasisavintus ir sunaikintus tarpukario Lietuvos kariuomenės ginklus ir karinį turtą)

³³² ARLAUSKAITĖ, I., KŠANYTĖ-AMSTRONG, R. *Okupacinė kariuomenė Lietuvoje...*, p. 323.

³³³ STANKEVIČIUS, Č. V. *Derybos su Rusija dėl kariuomenės išvedimo iš Lietuvos*. Vilnius, 2002, p. 37, 40, 111, 114.

³³⁴ 2019-02-04 interviu su buvusiu krašto apsaugos ministru Audriumi Butkevičiumi, autoriaus asmeninis archyvas.

atlyginimu, ar tai tebuvo taktinis žingsnis siekiant suskaldyti Lietuvos valstybines ir karines institucijas ir įgyti pranašumą derybose. Bet neabejotina, kad bet kokie papildomi ginklai būtų leidę greičiau apginkluoti Lietuvos krašto apsaugos sistemą ir pagerinti karių rengimą. Tačiau tai galėjo sukelti ir problemų – nebūtų gauta tiek karinės paramos iš Vakarų valstybių, būtų perkama daugiau sovietinio ir rusiško pavyzdžio ginklų, suderinamų su jau turimais, būtų kilę problemų remontuojant ir modernizuojant ginkluotę, neišvengiamai didžiąją dalį darbų ir pirkimų vykdant Rusijos Federacijoje. Šiandien su tokia problema susiduria visos buvusiam socialistiniam blokui priklausiusios NATO narės, taip pat ir Lietuva, eksploatuojančios sovietinę aviacinę techniką. Tiesa, skirtingų NATO narių požiūris į sovietinės technikos remontą Rusijoje skiriasi. 2017 m. vasarį dėl ketinimo remontuoti Lietuvos KOP sraigtasparnius Mi-8 Rusijoje buvo nušalintas nuo pareigų ir vėliau atleistas KOP vadas plk. Audronis Navickas³³⁵. Bulgarijoje, atvirakščiai, kaltinimai pareikšti gynybos ministrui Nikolajui Nenchevui³³⁶, kuris, siekdamas išvengti priklausomybės nuo Rusijos, sutartį atlikti sovietinių naikintuvų MiG-29 variklių remontą patikėjo NATO sąjungininkės Lenkijos įmonei³³⁷. Tai buvo išskirtiniai atvejai, tačiau būtinybė sovietinę techniką remontuoti Rusijoje (dėl gamintojo teisių ar dėl kitose šalyse negaminamų sistemų dalių) tebekeikia problemų ir kitose NATO šalyse.

Rusijos kariuomenės išvedimą iš Baltijos šalių itin rėmė ir JAV, pasinaudodamos ir finansinės paramos instrumentais. Kai 1993 m. pradžioje Rusija sulėtino kariuomenės kontingento išvedimą, pasak oficialios versijos, dėl trūkstančių darbo vietų ir gyvenamojo ploto trūkumo išvedamiems kariams ir karininkams, JAV prezidentas B. Klintonas per susitikimą su Rusijos prezidentu B. Jelcinu 1993 m. balandį pasiūlė finansinę pagalbą gyvenamiesiems namams statyti³³⁸. Buvo susitarta per ateinančius du metus Rusijoje pastatyti penkis tūkstančius butų. Pokalbyje su JAV gynybos sekretoriumi, Rusijos gynybos ministras pareiškė didelę padėką už pagalbą aprūpinant gyvenamuosiu būstu į Rusiją grįžtančius kariškius³³⁹.

³³⁵ Po tarnybinio tyrimo atleidžiamas Karinių oro pajėgų vadas. *Vakarų ekspresas* [interaktyvus] 2017-02-10 [žr. 2017-02-10]. Prieiga per internetą: <<https://www.ve.lt/naujienos/lietuva/lietuvas-naujienos/po-tarnybinio-tyrimo-atleidziamas-kariniu-oro-pajegu-vadas-1530435/>>

³³⁶ Bulgarijos gynybos ministro pareigas ėjo nuo 2014-11-07 iki 2017-01-27 [aut. past.].

³³⁷ Bulgaria charges defence minister over jet-repair deal with Poland. Reuters. [interaktyvus] 2016-11-23 [žr. 2016-11-23]. Prieiga per internetą: <[³³⁸ KEMPSTER, N. Clinton May Offer U.S. Aid to Repatriate Russian Troops. *Los Angeles Times* \[interaktyvus\] March 31, 1993 \[žiūrėta 2016-05-07\]. Prieiga per internetą: <<https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1993-03-31-mn-17223-story.html>>](https://www.reuters.com/article/bulgaria-defence-charge/bulgaria-charges-defence-minister-over-jet-repair-deal-with-poland-idUSL8N1D01VR></p></div><div data-bbox=)

³³⁹ Memorandum of the Record, declassified [interaktyvus], 1994-01-05 [žiūrėta 2019-10-07], Clinton Digital Library, internetine prieiga: <<https://clinton.presidentiallibraries.us/items/show/49420>>

Rusija ir vėliau pageidavo tęsti šį projektą, tai tapo efektyvia galimybe JAV ir NATO paveikti sprendimų priėmimą Kremliuje.

Galima konstatuoti, kad 1991–1993 metais susiformavo pagrindinės Lietuvos Respublikos krašto apsaugos struktūros – buvo sukurtos Sausumos, Karinės oro ir Karinės jūrų pajėgos bei Savanoriškoji krašto apsaugos tarnyba. Tačiau ginkluotės trūkumas buvo išspręstas tik iš dalies – kariuomenė buvo apginkluota tik lengvaisiais ginklais ir mokomąja technika. Tuo laikotarpiu galima išskirti Lietuvos karines jūrų pajėgas, disponuojančias dviem karo laivais, ginkluotais artilerija ir raketinėmis oro gynybos sistemomis. Kartu buvo užmegztas bendradarbiavimas su NATO ir kitomis užsienio valstybėmis bei pradėta dalyvauti bendruose manevruose.

1993 m. rugpjūtį Rusijos kariuomenė iš Lietuvos buvo išvesta. Lietuva galėjo tikėtis visiškai kito bendradarbiavimo saugumo ir gynybos srityje su NATO ir kitomis Vakarų valstybėmis lygmenis. Buvusi tolimesnė viltis tapti NATO dalimi ėmė virsti konsoliduota politine valia.

II.

Lietuvos gynybinės galios transformacija 1994–2004 m.

Svarbiausias nacionalinio saugumo klausimas buvo tarptautinis Nepriklausomybės pripažinimas ir stiprių demokratinių Vakarų valstybių bei tarptautinių organizacijų suteiktos saugumo garantijos. Lietuva negalėjo sau leisti likti viena ir negalinti apsiginti eventualios Rusijos agresijos akivaizdoje. Buvo būtina užsitikrinti tarptautinę politinę ir, pageidautina, karinę paramą, o vienintelis patikimas saugumo faktorius buvo narystė NATO.

2.1. Iš karinės į politinę sąjungą: NATO pokyčiai XX a. 9-ajame dešimtmetyje

Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, pirmą kartą modernių laikų istorijoje pasaulis pasidalijo į tokius du ideologiškai priešiškus blokus. Jeigu anksčiau Sovietų Sąjunga buvo viena valstybė, sugebėjusi jėga ir represijomis išlaikyti didžiąją buvusios Rusijos imperijos dalį, tai 1945 metais padėtis kardinaliai pasikeitė. Raudonoji armija nepasitraukė iš užimtų Rytų ir Centrinės Europos valstybių ir jose suformavo marionetines vyriausybes. Vokietija buvo padalinta į Rytų ir Vakarų, o į tokias pačias zonas padalintas Berlynas atsidūrė Rytų Vokietijos teritorijoje. Priešpriešai stiprėjant, Vakarų Berlynui teko atlaikyti sovietų blokadą – miestas buvo aprūpinamas sąjungininkų aviacijos organizuoju „oro tiltu“. Sovietų Sąjungos ir Vakarų valstybių prieš-

priešai stiprėjant, dvylika Vakarų demokratijos šalių 1949 m. balandžio 4 d. įkūrė karinį aljansą NATO (Šiaurės Atlanto sutarties organizaciją). Sutartis turėjo susieti Šiaurės Amerikos ir Vakarų Europos šalis ilgalaikiais kariniais ir diplomatiniais ryšiais ir užtikrinti Vakarų Europos saugumą³⁴⁰. Šaltojo karo metais Sovietų Sąjungos ekspansija Europoje kėlė pavojų, o „Jungtinės Amerikos Valstijos buvo didelio, įvairaus, daugiacyviliacinio valstybių, turinčių bendrą tikslą – sulaukyti Sovietų Sąjungos plėtimąsi – susigrupavimo centras“³⁴¹.

Pradžioje tarp abiejų blokų kylant „geležinei uždangai“, karinių veiksmų grėsmė neatrodė didelė, tad ir sutartis realiai neveikė. Tačiau 1950 m. prasidėjęs karas Korėjoje, kuriame aktyviai dalyvavo Sovietų Sąjungos ir komunistinės Kinijos karinės pajėgos, sukėlė naują grėsmės bangą, kurią galėtume palyginti su 2014 m. įvykiais Ukrainoje. Todėl 1952 m. į NATO įstojo Graikija ir Turkija, kurių tarpusavio prieštaravimus nustelbė bendras komunistinės sistemos keliamas pavojus. 1955 m. gruodžio 12 d. Vokietijos Federacinėje Respublikoje buvo įkurtos ginkluotosios pajėgos – Bundesveras ir Vokietijos valstybė tapo NATO nare.

Tolimesnė NATO plėtra sustojo, o su tam tikromis išlygomis Aljansas pasipildė tik viena nauja nare, kai 1982 metais į jį buvo priimta Ispanija.

Savo ruožtu Sovietų Sąjunga 1955 metais suformavo socialistinių valstybių Varšuvos sutarties šalių karinį bloką, dažnai vadinamą Varšuvos paktu, kurio narėmis tapo Albanija (pasitraukė 1968 m.), Bulgarija, Čekoslovakija, Lenkija, Rytų Vokietija (1956 m.), Rumunija ir Sovietų Sąjunga. Skirtingai nei NATO, kurios partneriai buvo lygiateisės demokratinės valstybės, Varšuvos sutarties organizacijoje visos kitos valstybės sukosi Sovietų Sąjungos orbitoje. Tą aiškiai parodė 1956 m. įvykiai Vengrijoje ir 1968 m. įvykiai Čekoslovakijoje, kurių metu šios abi šalys patyrė sovietų ir kitų Pakto šalių karinę invaziją.

Laikui bėgant, NATO stiprino tarpusavio bendradarbiavimą ir kūrė bendrus valdymo organus. Nepaisant nuolat kylančių krizių ir tarpusavio nesutarimų, Aljansas tapo patikimu Europos saugumo garantu. 1966 m. Prancūzija pasitraukė iš NATO karinių struktūrų (nors tebeliko nare). Tai vertė Aljansą peržvelgti savo tikslus ir uždavinius. 1967 m. gruodžio 13 d. Šiaurės Atlanto Taryba pateikė pranešimą „Aljanso ateities uždaviniai“³⁴², dažnai vadinamą „Harmelio pranešimu“³⁴³, o Sovietų Sąjungo-

³⁴⁰ Sutartį pasirašė JAV, Kanada, Belgija, Danija, Islandija, Italija, Liuksemburgas, Nyderlandai, Norvegija, Portugalija, Prancūzija ir Jungtinė Karalystė (WILSON, J. R. *Building an international Alliance. 60 Years of Leadership. NATO 1949–2009*. Tampa, 2009, p. 6–9).

³⁴¹ HUNTINGTON, S. P. *Civilizacijų susidūrimas ir pasaulio pertvarka*. Vilnius, 2011, p. 145.

³⁴² „The Future Tasks of Alliance“, NATO Tarybos pranešimas, [interaktyvus], 1967-12-14 [žiūrėta 2018-10-15]. Prieiga per internetą: <https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_26700.htm?>

³⁴³ *Harmel report* buvo pavadintas buvusio Belgijos užsienio reikalų ministro ir ministro pirmininko Pierre'o Harmelio, vieno iš šios doktrinos idėjos autorių, vardu. 1966 m. gruodį NATO užsienio reikalų ministrų susitikimo metu P. Harmelis pasiūlė atlikti studiją ir nu-

je – „Armelio doktrina“. Šiame pranešime buvo padėti pagrindai tolimesniam NATO vystymuisi ir paminėti du kertiniai veiklos principai santykiuose su Sovietų Sąjunga: atgrasymas (*deterrence*) ir dialogas (*détente*). Tai sudarė pagrindą išspręsti ir naujus, 1989–1991 m. kilusius iššūkius³⁴⁴.

1990 m. liepą Londone susitikę NATO valstybių ir jų vyriausybių vadovai konstatavo, kad nuo 1989 iki 1991 m. įvykę politiniai procesai iš esmės pakeitė padėtį, nes buvę sovietų satelitai tapo suverenomis valstybėmis, Baltijos valstybės atgavo nepriklausomybę, o Sovietų Sąjungoje prasidėjo radikalūs išorės politikos pokyčiai, kai Sovietinę armiją iki 1994 metų buvo planuojama išvesti iš Vokietijos, Lenkijos, Čekoslovakijos ir Vengrijos. Visi šie pokyčiai suformavo būtinybę transformuoti Aljansą. 1990 m. lapkričio 7 d. buvo priimta nauja NATO strateginė koncepcija. Koncepcija numatė platesnį bendradarbiavimą su Vakarų Europos institucijomis³⁴⁵.

1991 metais Pirmajame Persijos įlankos kare JAV vedamai daugianacionalinei koalicijai sutriuškinus diktatoriaus Sadamo Huseino valdomo Irako pajėgas ir išvadavus Kuveitą, tai ryškiai kontrastavo su Sovietų Sąjungos kariniu pralaimėjimu Afganistane, pasibaigusiu visų pajėgų išvedimu iš šios šalies.

Tačiau NATO viduje padėtis buvo gana įtempta. Atrodytų, Vokietijos susivienijimas savaimė turėjo sustiprinti NATO tiek karine (Rytų Vokietijos karinės pajėgos įsiliėjo į Bundesverą), tiek politine (dėl Sovietų Sąjungos susilpnėjimo ir sunkios ekonominės būklės) prasmėmis. Tačiau suverenios Vokietijos atkūrimas iškėlė ir klausimų bei problemų, tiek NATO viduje, tiek išorėje. Tad situacija NATO viduje ir tarptautinė padėtis, Lietuvai atgavus Nepriklausomybę ir dairantis saugumo garantijų bei alternatyvų, buvo komplikauta.

2.2. „Niekieno žemė“? Politinis Lietuvos narystės NATO diskursas

Būtų buvę idealu, jeigu po komunizmo žlugimo Rytų Europoje būtų kuriama tokia tarptautinė tvarka, kurioje tarptautinė teisė ir tarptautinės institucijos būtų svarbesnės negu atskirų valstybių galia, teisė, kur vienašališki galingų valstybių veiksmai būtų draudžiami ir kur visos šalys, nepriklausomai nuo jų galios, turėtų lygias teises ir būtų vienodai ginamos visuotinai pripažintų tarptautinio elgesio normų. Tačiau taip nebuvo ir nėra praėjus net ir 30 metų nuo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo. Kolektyvinio saugumo siekis Lietuvai atgavus nepriklausomybę gynybos politikos ir galios balanso

statyti ateities gaires. Šiaurės Atlanto Taryba tą pavedė padaryti specialiai sukurtai vyriausybių deleguotų atstovų grupei, vadovaujamai NATO generalinio sekretoriaus, kuri savo darbą pradėjo 1967 m. vasarį.

³⁴⁴ Harmel Report, [interaktyvus], 2017-11-16, [žiūrėta 2018-10-15]. Prieiga per internetą: <https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_67927.htm>

³⁴⁵ The Alliance's New Strategic Concept, [interaktyvus], [žiūrėta 2018-10-15]. Prieiga per internetą: <https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_23847.htm>

Europoje suvokimo prasme buvo suprantamas – negalima tikėtis mažos šalies saugumą užtikrinti vien savo materialinėmis, finansinėmis ir karinėmis pajėgomis. Ypač, kai didelė, galinga ir stipriai militarizuota kaimyninė šalis, iš kurios politinės priklausomybės okupacijos buvo ką tik išsiveržta, nebuvo linkusi lengvai palikti geopolitinės erdvės Baltijos regione.

Apskritai Lietuvos valstybės strateginės krypties paieškos gali būti apibūdinamos keturių alternatyvų pasirinkimu:

1. Lietuvos, Latvijos ir Estijos bendrystės ir bendradarbiavimo ugdymas,
2. tarpukario Lietuvoje išsakytos *Baltoskandijos* idėjos gaivinimas,
3. „trečiojo kelio“ galimybės paieška,
4. svarstymai apie orientaciją Vakarų Europos link („sugrįžimas namo“)³⁴⁶.

Būtų klaidinga manyti, kad net ir valstybingumui kylančių pavojų sąlygomis Lietuvoje vyravo vieningas politinis „sugrįžimo namo“, t. y. suartėjimo su NATO, ES ir kitomis Vakarų struktūromis ir integracijos į jas, naratyvas ar visiškai kariniu požiūriu buvo suvokiama eventuali Rusijos grėsmė. 1990–1993 metais Lietuvos visuomenėje ir tarp dalies politikos lyderių buvo įvairių diskursų, o nuomonės dėl stojimo į NATO dažnai iš esmės skyrėsi. Orientacijai į NATO ir vakarietiškas gynybos struktūras priešinosi ne tik prorusiškai nusiteikę ar nelojalūs Lietuvos gyventojai. Saugumo užtikrinimo požiūriu, „trečiojo kelio“ – Suomijos, kuri vienu metu palaiko gerus santykius su Rusija (prieš tai su Sovietų Sąjunga) bei nėra karinio bloko narė, „finliandizacijos“ pavyzdys daug kam tada Lietuvoje atrodė viliojančiai.

Dalis visuomenės valstybės saugumo identitetą suvokė kaip neutralios šalies egzistenciją tarp Rytų ir Vakarų. Tokį požiūrį atskleidžia sociologinio tyrimo metu vieno paimto interviu fragmento citata. Nors šis interviu yra gerokai vėlesnis nei mūsų nagrinėjamo 1993 metų laikotarpio, jis demonstruoja tokio požiūrio (stereotipo) gajumą visuomenėje svarstant saugumo problemas: „Lietuvai nekyla grėsmė iš niekur, nebent netyčia įsiveltų [į konfliktus], nes mes nei Rytai, nei Vakarai, tokia tarpukelė“³⁴⁷. Tokią pozicija galima vertinti kaip *šalkauskiško* požiūrio į kultūrinę Lietuvos padėtį viduryje tarp Rytų ir Vakarų perkėlimą į karinio saugumo erdvę.

1993 m. gruodžio 3–7 d. vykusioje Lietuvos gyventojų apklausoje Visuomenės nuomonės tyrimų centras (VNTC) pirmą kartą uždavė klausimą apie požiūrį dėl Lietuvos įstojimo į NATO perspektyvų: „Jeigu Lietuva turėtų galimybę įstoti į NATO organizaciją, ar pritartumėte tokiai narystei?“

³⁴⁶ MINIOTAITĖ, G. Tapatybės paieškos šiuolaikinėje Lietuvos užsienio politikoje: tarp Šiaurės ir Rytų dimensijų. *Lietuvos metinė strateginė apžvalga*, 2004, Vilnius, 2005, p. 82–97.

³⁴⁷ JANUŠAUSKIENĖ, D., NOVAGROCKIENĖ, J. Lietuvos gyventojų požiūrio į saugumą analizė. Lent. 12A. *Lietuvos metinė strateginė apžvalga*, 2002, Vilnius, 2003, p. 294.

Dauguma apklaustų gyventojų (65 proc.) palaikė Lietuvos siekį įstoti į NATO, 23 proc. neturėjo nuomonės. o „prieš“ buvo 12 proc. apklaustųjų. Už stojimą į NATO labiau pasisakė jaunimas, turintieji aukštąjį išsilavinimą, aukštesnes pajamas turintys žmonės, o tarp priešininkų daugiau buvo rusakalbių gyventojų, nors apskritai pusė jų pritarė įstojimui³⁴⁸. Galime daryti prielaidą, kad dalis šių žmonių arba neįžvelgė karinio pavojaus Lietuvai, buvo nelojalūs neseniai atsikūrusiai valstybei arba buvo pacifistinių pažiūrų.

Rezervuotą požiūrį į judėjimą NATO link atspindi ir dim. gen. mjr. Stepono Nekrošiaus, pretendavusio 1993 metais užimti Lietuvos kariuomenės vado postą, viešai spaudos konferencijoje išdėstytos mintys. Jo nuomone, Lietuva turėtų laikytis karinio neutraliteto, o kilus pavojui ir prasidėjus agresijai turėtų kariauti netradiciniais būdais bei organizuoti nesmurtinį pasipriešinimą, dalyvavimas kariniuose Vakarų blokuose Lietuvai saugumo nesuteiktų. Tuo metu gen. S. Nekrošius konsultavo politinės daugumos atstovo Lietuvos Seime ir įtakingo LDDP politiką Gedimino Kirkilo vadovaujamą Seimo Nacionalinio saugumo ir gynybos komitetą. Tokia jo pozicija sukėlė opozicijos, kurioje dominavo konservatoriai, priekaištus ir prieštaravimą galimam jo paskyrimui į Lietuvos kariuomenės vado postą³⁴⁹.

1995 m. gruodį pasirodęs dim. gen. S. Nekrošiaus kritinis straipsnis dienraštyje „Diena“ sukėlė diskusiją dėl Lietuvos stojimo į NATO³⁵⁰. LDDP atstovas, LR Seimo narys Kęstutis Gaška pareiškė, kad „NATO mūsų neapsaugos“, o jo kolega ir bendrapartietis Algimantas Tauras pasakė, kad 180 mln. litų gynybos biudžetas su papildomai skirtais 30 mln. yra per didelė našta ekonomikai, bei siūlė kurti neutralumu grįstą politiką ir ryžtingai pasisakė prieš stojimą į bet kokius karinius blokus. Jiems prieštaravo kitas LDDP atstovas, krašto apsaugos ministras Linas Linkevičius bei kiti diskusijos dalyviai. Lietuvos kariuomenės vadas gen. mjr. J. Andriškevičius buvo santūresnis vertindamas jungimosi į vakarietiškas karines sąjungas klausimą. Tačiau jis išsakė atsargią nuomonę, kad kelias į NATO bus ilgas, pareikalaus daug laiko ir lėšų, bet tikslas yra prasmingas, nors tai dar bus „ne rytdienos įvykis“³⁵¹.

Atrodytų paradoksalu, tačiau dar viena idėja, kuri buvo žalinga stojimo į NATO procesui, tapo eventuali Baltijos valstybių regioninės karinės sąjungos galimybė. Ši idėja, kuri buvo iškilusi ir tarpukario metais, bet nebuvo realizuota dėl įvairių politinių priežasčių³⁵², sklandė nuo pat nepriklausomybės atkūrimo 1990 metais. Manytume,

³⁴⁸ GAIDYS, V., TUREIKYTĖ, D. *Visuomenės nuomonės tyrimai Lietuvos istorinio lūžio laikotarpiu*. Vilnius, 2015, p. 151.

³⁴⁹ FIREWICZ, A. *Vėl Lietuva...*, p. 279–280.

³⁵⁰ Niūrios prognozės dėl NATO perspektyvų. *Diena*, 1995-11-12, Nr. 265, p. 2.

³⁵¹ Būsime ginami, jei mokėsime gintis patys. *Diena*, 1995-12-07, Nr. 279, p. 1, 5.

³⁵² Plačiau: ŽALYS, V. Dėl karinio bendradarbiavimo Baltijos antantės sistemoje (1939–1940 m.) *Lietuvos istorijos metraštis*, 1988 metai. 1989, p. 59–78; PAPEČKYŠ, E. Karinio veiksnio reikšmė Baltijos šalių sąjungos kūrimui. *Karo archyvas*, 2014, t. 29, p. 308–343.

kad idėjų apie Baltijos karinę sąjungą pagrindu tapo bendra visoms trimis kaimyninėms šalims Sovietų Sąjungos ir jos teises perėmusios Rusijos grėsmė, bendra nuo 1940 metų okupacijos istorija ir bendro Baltijos jūros regiono kūrimo idėja³⁵³.

1995 m. vasario 27 d. Vilniuje trijų Baltijos valstybių krašto apsaugos ministrai pasirašė tarpžinybinį ministerijų susitarimą dėl bendradarbiavimo gynybos srityje, o Lietuvos krašto apsaugos ministrui Linui Linkevičiui vėliau teko aiškinti, kad šis bendradarbiavimas nėra bendra gynybos sutartis³⁵⁴. 1995 m. lapkritį Jūrmaloje vykusiaame Baltijos valstybių kariuomenių vadų susitikime dar kartą buvo akcentuota bendra gynybinės sąjungos idėja ir pasisakyta už bendros gynybinės sąjungos kūrimą³⁵⁵. Tai, kad visų trijų Baltijos valstybių siekis stoti į NATO yra itin vieningas ir prezidentų požiūris visiškai sutampa, pabrėžė užsienio reikalų ministras Povilas Gylys ir Lietuvos prezidento Algirdo Mykolo Brazausko patarėjas užsienio politikos klausimais ambasadorius Justas Paleckis³⁵⁶.

Bendros gynybinės sąjungos idėją aktyviai palaikė tuo metu narystei NATO prieštaravęs Nepriklausomybės Akto signataras Romualdas Ozolas, kuris teigė turintis žinių, kad NATO paremtų tokią Baltijos valstybių gynybinę sąjungą³⁵⁷. Jam oponavo ir tokiai sąjungai nepritarė Lietuvos užsienio reikalų ministras Povilas Gylys, teigdamas, kad taip tik sustiprėtų NATO priešininkų pozicijos ir tarp NATO ir Rusijos būtų sukurtas buferinis blokas³⁵⁸.

Vertindamas savo 1993 m. gegužės 17 d. kalbą Vilniaus universitete, kurioje išdėstė Lietuvos užsienio politikos kryptis, prezidentas Algirdas Mykolas Brazauskas vėliau pastebėjo, kad „tuo metu tolome nuo neutralumo politikos, kaip geriausios išeities Lietuvai, sampratos. Ieškojome naujų saugumo garantijų tuo metu, kai šalyje dar buvo Rusijos kariuomenė“³⁵⁹.

1990 metų pabaigoje priimta nauja NATO strateginė koncepcija³⁶⁰ numatė įsteigti specialią instituciją – Šiaurės Atlanto bendradarbiavimo tarybą (angl. *North Atlantic Cooperation Council*, sutr. NACC), kurią sudarė 16 NATO šalių, Sovietų Sąjunga, 5

³⁵³ Apie Baltijos jūros regiono saugumo idėją žr. LEHTI, M. Possesing a Baltic Europe: Retold National Narratives in the European North, in *Post-Cold War Identity Politics. Northern and Baltic Experiences*. Ed. LEHTI, M. & SMITH, D. J. London, 2003, p. 11–49.

³⁵⁴ GAIŽAUSKAITĖ, V. Sutarta kartu žengti į NATO, bet ne drauge gintis. *Lietuvos rytas*, 1995-02-28.

³⁵⁵ MIKŠIŪNAS, G. Baltijos šalių karinė sąjunga dar tik generolų diskusijose. *Lietuvos aidas*, 1995-12-02.

³⁵⁶ Būsime ginami, jei mokėsime gintis patys. *Diena*, 1995-12-07, Nr. 279, p. 5.

³⁵⁷ R. Ozolas turi žinių, kad į NATO mūsų nepriims. *Lietuvos aidas*, 1995-12-15.

³⁵⁸ Šiaurės šalis rems Baltijos šalis derybose dėl stojimo į ES. *Lietuvos aidas*, 1996-04-16.

³⁵⁹ BRAZAUSKAS, A. *Penkeri Prezidento metai: įvykiai, prisiminimai, mintys*. Vilnius, 2007, p. 219.

³⁶⁰ The Alliance's New Strategic Concept, [interaktyvus], [žiūrėta 2018-10-15]. Prieiga per internetą: <https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_23847.htm>

Rytų Europos ir 3 Baltijos valstybės. Atsižvelgiant į SSRS viduje vykstančius dezintegracinius procesus, NATO neatmetė galimybės, kad ateityje priimta formulė „16+9“ galėtų kisti, o šios Tarybos narių skaičius gali padidėti. Šiaurės Atlanto bendradarbiavimo taryba buvo įsteigta 1991 m. gruodžio 20 d., o Lietuva tą pačią dieną tapo jos nare³⁶¹.

Rusijoje, kuri, 1991 m. gruodžio 6 d. oficialiai nustojo egzistuoti Sovietų Sąjungai, tapo jos teisų perėmėja, tokia bendradarbiavimo tarp NATO ir NVS šalių forma buvo įvertinta teigiamai, kaip atitinkanti abiejų pusių interesus. Tačiau kartu liko ir ambicingo įtarumo. NATO Romoje surašė dokumentą „Dėl įvykių SSRS“, kuriame numatė reikalavimus NVS šalims, norinčioms tapti Tarybos narėmis, o tai Kremliaus buvo įvertinta priešiška. Rusijoje teigta, kad dokumentas surašytas įsakmiu tonu, kad jis sulaukė kontroversinių vertinimų ir todėl nepasirašė Prancūzijos prezidentas F. Mitteranas³⁶².

Tuo metu buvo keliamos ir tokios iniciatyvos (idėją iškėlė Lenkijos prezidentas L. Valensa) kaip siūlymas sudaryti Rytų ir Centrinės Europos bloką, atitinkantį NATO struktūrą. Anot karinių analitikų, Lenkijos prezidentas, stojimo į NATO perspektyvą matydamas kaip tolimą, tikėjosi sukurti savotišką rytinį NATO bloką ir tokią iniciatyvą siūlė suprasti kaip spaudimą NATO dėl spartesnio Rytų ir Centrinės Europos šalių priėmimo į šią organizaciją, atsakant į kai kurių Vakarų politikų rekomendacijas (Z. Bžežinskio), raginimą Rytų Europos valstybėms kiek galima aktyviau belstis į NATO duris³⁶³. Idėją, pavadintą „NATO – bis“, t. y. galimybę sukurti Vidurio Europoje naują saugumą užtikrinančią organizaciją, į saugumo zoną įtraukiant ir NVS valstybes, palaikė ir Lietuvos Respublikos prezidentas Algirdas Brazauskas³⁶⁴. Prezidentas neslėpė ir palaikymo Suomijos santykių su Sovietų Sąjunga ir Rusija modeliui. Nors terminas „finliandizacija“, t. y. tam tikras priklausomumas nuo daug didesnės kaimyninės valstybės, A. M. Brazausko nuomone, buvo „ne menkesnis stabilumo veiksnys kaip ir priklausymas kolektyvinio saugumo organizacijoms“³⁶⁵. Tokias alternatyvas jau egzistuojančiai NATO organizacijai laikytume klaidingomis, tačiau atitinkančiomis aptariamo laikotarpio Lietuvos ir kitų šalių dalies visuomenės ir politinio elito lūkesčius.

Buvęs krašto apsaugos ministras Linas Linkevičius atkreipė dėmesį į NATO generalinio sekretoriaus Manfredo Vernerio vizitą Lietuvoje 1992 m. kovo 15–16 d., kuris tapo pirmuoju Lietuvos ir NATO santykių indikatoriumi³⁶⁶, o krašto apsaugos minis-

³⁶¹ Lithuania – NATO Chronology of key events [interaktyvus] [žr. 2019-02-12]. Prieiga per internetą: <<https://www.nato.int/invitees2004/lithuania/chronology.htm>>

³⁶² ГУЛЬКО, А., ВАСИЛЬЕВ, А. Новые аспекты военной доктрины НАТО. *Зарубежное военное обозрение*, 1992, № 1, с. 3–4.

³⁶³ ВАСИЛЬЕВ, А. НАТО и Восточная Европа. *Зарубежное военное обозрение*, 1992, № 10, с. 3–4.

³⁶⁴ BRAZAUSKAS, A. *Penkeri Prezidento metai ...*, p. 219.

³⁶⁵ Ten pat, p. 376.

³⁶⁶ Interviu su buvusiu krašto apsaugos ministru Linu Linkevičiumi, 2018-07-10.

tras Audrius Butkevičius pareiškė, kad šis vizitas yra „ženklas, kad pasaulis, kuriame gyvename, keičiasi“³⁶⁷.

Įprasta galvoti, kad Baltijos valstybių siekis gauti NATO saugumo garantijas ar įstoti į šią organizaciją vienakryptis judėjimas, nulemtas istorinių aplinkybių. Žinoma, Rusijos baimė ir prisiminimai, kurie buvo plačiai eksploatuojami Lietuvoje per atminimo kultūrą, susijusią su trėmimais, partizaninio karo numalšinimu ir okupacijos sukeltomis pasekmėmis, skatino gyventojų daugumos norą prisijungti prie NATO saugumo sistemos.

Politologas S. P. Huntingtonas, žvelgdamas į saugumo problemą iš civilizacinės perspektyvos, rašė, kad Baltijos valstybės „yra vienintelės buvusios sovietinės respublikos, kurios yra aiškiai vakarietiškos pagal savo istoriją, kultūrą ir religiją. Vakarai nuolat rūpinosi jų likimu. Formaliai Jungtinės Amerikos Valstijos niekada nepripažino, kad Baltijos respublikos priklauso Sovietų Sąjungai, o jai žlungant palaikė jas siekiant nepriklausomybės ir primygtinai reikalavo, kad rusai laikytųsi susitaro plano išvesdami savo karines pajėgas iš šių respublikų. Taip norėta duoti rusams suprasti, kad Baltija yra už bet kokios įtakos sferos, kurią galbūt jie norės sukurti kitose buvusiose sovietų respublikose, ribų“³⁶⁸. Lietuvoje, kaip ir daugelyje Vidurio ir Rytų Europos šalių, „Rytai daugiausia asocijavosi su atsilikimu, skurdu, laisvės stoka ir svetimų užsienio jėgų viešpatavimu, *Vakarai* arba *Europa* – su gerove, laisve, nepriklausomybe ir saugumu“³⁶⁹.

1993 m. informatyviame Rusijos Federacijos specializuotame periodiniame leidinyje „Karinė užsienio apžvalga“ rašyta apie Aljanso ketinimus įsitvirtinti Baltijos regione. NATO interesas aiškintas tuo, kad Baltijos jūra patenka į naujai sukurtos Aljanso Šiaurės-Vakarų vadovybės atsakomybės zoną, tad pasak straipsnio autoriaus, dar 1991 m. pavasarį NATO priėmė sprendimą sukurti „greitojo reagavimo pajėgas“ Baltijos jūroje, kurias turėjo sudaryti keturios grupės: smogiamoji, išminavimo, kovos su povandeniniais laivais ir lengvoji. Pagal šį planą, kaip pagrindinę šių pajėgų bazę planuojama panaudoti Lenkijos Gdynės uostą, taip pat kitų Baltijos šalių buvusias sovietines karines jūrų bazines, uostus ir aerodromus. NATO planavo stiprinti oro gynybą, siekdama sudaryti bendrą visų trijų Baltijos šalių oro gynybos sistemą, kuri ateityje taptų NATO priešakinių dalinių regione oro gynybos sistema³⁷⁰. Tokią Baltijos valstybių geopolitinę reikšmę tiek NATO, tiek Rusijai, paminėjo ir LK Generalinio štabo patarėjas dr. Vytautas Algirdas Kanauka, kurio teigimu, pasitraukusi iš Baltijos valstybių, Rusija prarado galimybę kontroliuoti regiono oro erdvę ir laivyno judėjimą Baltijos jūroje³⁷¹.

³⁶⁷ Manfredas Verneris Lietuvoje, *Lietuvos aidas*, 1992-03-17.

³⁶⁸ HUNTINGTON, S. P. *Civilizacijų susidūrimas...*, p. 149.

³⁶⁹ RADU, M. Why Eastern and Central Europe looks West. *Orbis*, 1997, Vol. 41, No. 1, p. 39–40.

³⁷⁰ КОЛЬЧУГИН, И. Военные контакты стран Балтии с Западом. *Зарубежное военное обозрение*, 1993, № 6, с. 17.

³⁷¹ KANAUKA, V. A. *Baltijos šalių strateginė svarba Vakarams*. Pranešimas mokslinėje konferencijoje „Lietuvos gynybos problemos“. Vilnius, 1996, p. 10.

Galima teigti, kad Lietuva 1993 metų pabaigoje pasiekė politinį konsensumą, pagrindine savo nacionalinio saugumo konstanta ir pagrindiniu prioritetu pasirinkusi narystę NATO. Tačiau toks Lietuvos (bei kitų Baltijos šalių) siekis iškėlė ir politinio pobūdžio problemų. Viena iš jų buvo ta, kad ne visos Lietuvai kylančios grėsmės sutapo su NATO aljansui kylančiomis grėsmėmis³⁷². Pagrindinė kliūtis NATO plėtrai į Rytus buvo Rusijos pozicija. Vakarų valstybės vengė bet kokio galimo įtampos židinio santykiuose su Rusija, bijodamos (ir ne be pagrindo), kad tai gali suaktyvinti konservatyvias jėgas Rusijoje ir sutrukdyti pradėtoms prezidento Boriso Jelcino demokratinėms permainoms ir reformoms.

Manytume, kad oficialiu Lietuvos kelio į NATO atskaitos tašku reikėtų laikyti Lietuvos Respublikos prezidento Algirdo Brazausko 1994 m. sausio 4 d. laišką, išsiųstą NATO generaliniam sekretoriui Manfredui Vernerui. Praėjus trims savaitėms po šio laiško, 1994 m. sausio 27 d. Algirdas Brazauskas pasirašė „Partnerystės taikos labui“ (angl. k. – *Partnership for Peace*, sutr. PFP)³⁷³ sutartį ir taip Lietuva prisijungė prie šios programos. Ji tapo antrąja valstybe, prisijungusi prie „Partnerystės taikos labui“ susitarimo³⁷⁴. Šis bendradarbiavimo saugumo ir gynybos srityje formatas tapo ypač svarbus Lietuvai siekiant visavertės narystės NATO. Visų pirma dėl savo individualaus pobūdžio, kadangi programa buvo pagrįsta dvišaliais santykiais tarp kiekvienos atskirai valstybės partnerės ir NATO aljanso. Tai leido partnerėms konstruoti individualius santykius su NATO ir pasirinkti labiausiai tinkančias bendradarbiavimo karinėje srityje formas. Nors šis Bilo Klintono inicijuotas planas buvo vertinamas prieštarai (buvęs JAV valstybės sekretorius Henris Kisingeris jį pavadino „miglotą kolektyvinio saugumo sistema“ bei „vilsonizmo ir tramdymo teorijos mišiniu“³⁷⁵), jis padėjo optimizuoti karinius išteklius ir sudarė galimybę Lietuvos kariams kartu su NATO pajėgomis dalyvauti tarptautinėse taikos operacijose. Ne mažiau svarbi „Partnerystės taikos labui“ reikšmė buvo integracijos tarp narių ir potencialių kandidačių tapti narėmis sustiprinimas ir jų suartėjimas. Dalyvavimas „Partnerystės taikos labui“ programoje automatiškai negarantavo Lietuvos narystės NATO, tačiau, kaip konstatavo Ričardas Ruppas, Lietuva šią programą pavertė politiniu įrankiu siekti eventualaus pakvietimo³⁷⁶. Kaip narystės siekianti NATO partnerė, Lietuva pradėjo įnešti savo indėlį į

³⁷² NORKUS, R. *Defense Transformation: A Lithuanian Perspective*. Garmisch-Partenkirchen, Vokietija. [interaktyvus] 2006-04-09 [žr. 2017-05-21]. Prieiga per internetą: <https://kam.lt/lt/naujienos_874/kalbos_878/2006_m_kalbos/defense_transformation_a_lithuanian_perspective_mr_renatas_norkus.html>

³⁷³ Partnership for Peace: Framework Document [interaktyvus] 1994-01-11 [žr. 2018-04-12]. Prieiga per internetą: <https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_24469.htm>

³⁷⁴ KRONKAITIS, J. Development of the Lithuanian Armed Forces – an Important Step for Regional Security and Stability. *Lithuanian Foreign Policy Review*. 1998, Vol. 2, p. 1–3.

³⁷⁵ KISSINGER, H. *Diplomatija*. Vilnius, 2004, p. 802–803.

³⁷⁶ RUPP, R. Lithuanian campaign for NATO membership [interaktyvus], [žiūrėta 2018-09-15]. *Lituanus*, 2002, Volume 48, No. 2. Prieiga per internetą: <http://www.lituanus.org/2002/02_2_04.htm>

Aljanso taikos palaikymo operacijas. Nuo 1994 metų Lietuvos kariai – pėstininkų būrys (LITPLA-1³⁷⁷) – Danijos bataliono sudėtyje vyko dalyvauti taikos palaikymo operacijose Kroatijoje ir Bosnijoje³⁷⁸. Šio būrio kariai tapo pirmaisiais, pargabentais iš už Lietuvos ribų vykstančios operacijos Lietuvos karinių oro pajėgų lėktuvu An-26³⁷⁹.

Kaip pastebėjo 1999–2004 metais Lietuvos kariuomenės vadu buvęs gen. mjr. Jonas Kronkaitis, jau pirmieji žingsniai davė efektyvius rezultatus: „sėkmingas Lietuvos dalyvavimas NATO vadovaujamoje taikos palaikymo misijoje Bosnijoje ir neseniai vykusiose pratybose *Baltic Challenge* ir *Cooperative Assembly* Albanijoje rodo, kad Lietuvos kariniai vienetai gali vykdyti NATO užduotis“³⁸⁰. Buvusio aukšto JAV kariuomenės pareigūno gen. mjr. Jono Kronkaičio paskyrimas Lietuvos kariuomenės vadu, kaip ir buvusio JAV jūrų pėstininkų karininko Valdžio Pavlovskio – Latvijos kariuomenės vadu, matyt, turėjo įtakos kariniam bendradarbiavimui su JAV.

Nors geopolitiškai pagal „Partnerystės taikos labui“ programą nebuvo galima išspręsti dviejų tarpusavyje susijusių problemų: Rytų Europos saugumo ir Rusijos integravimo į tarptautinę bendriją³⁸¹, Lietuvai tai buvo sėkmingas sprendimas, kuris iš karto atvėrė kelius gauti pagalbą ginklais ir kita karine medžiaga iš kitų NATO šalių. Tačiau NATO šalys perduoti ginklus Lietuvai neskubėjo, prioritetą suteikdamos karių rengimui, mokymams, aprūpinimui kitomis svarbiomis priemonėmis.

Tuo metu visavertės Lietuvos narystės Šiaurės Atlanto sąjungoje klausimas Vakarų politikams ir kariškiams neretai kėlė šypseną. 1995 m. sausį Lenkijos karo atašė plk. A. Firewiczius, susitikęs su į Lietuvą atvykusios Vokietijos gynybos ministerijos delegacijos vadovu gen. W. Fischeriu, paklausė apie Lietuvos galimybę tapti NATO nare. Generolas nusišypsojo ir atsakė: „Ar jūs, pone pulkininke, įsivaizduojate, kad galima situacija, jog Aljanso teritorijos viduje atsirastų rusiškasis Kaliningrado srities anklavas?“ A. Firewiczius teigimu, po šio atsakymo jam tapo aišku, kad Lietuvos kelias į NATO bus ilgas arba visai neįmanomas, kol egzistuoja Kaliningrado karinė apskritis³⁸².

Tuo metu vyko net diskusijos apie „ketvirtąją Baltijos valstybę“ ar plačią šio krašto autonomiją³⁸³, tačiau Rusijos Federacijai priklausanti Kaliningrado sritis kėlė rimtą problemą Lietuvai kariniu atžvilgiu bei karinio tranzito per Lietuvos teritoriją klausimu.

³⁷⁷ LITPLA – *Lithuanian Platoon* (Lietuvos būrys).

³⁷⁸ Danijos suteikta parama turėjo lemiamos svarbos Lietuvos kariuomenės ateičiai. *Krašto apsauga*, 2002, Nr. 22, p. 7.

³⁷⁹ *Du dešimtmečiai padangės...*, p. 50.

³⁸⁰ KRONKAITIS, J. *Development of the...*, p. 2.

³⁸¹ KISSINGER, H. *Diplomatija*. Vilnius, 2004, p. 802.

³⁸² FIREWICZ, A. *Vėl Lietuva...*, p. 339. Siekiant išvengti terminų painiavos, būtina pastebėti, kad terminas „karinė apskritis“ yra panaudotas neteisingai. Manytume, kad tai vertėtų klaida. „Apskritis“ yra terminas, taikomas tik civiliniam administraciniam teritoriniam vienetai. Greičiausiai anglų k. buvo pasakyta „military district“, kas šiuo atveju galėtų būti verčiama kaip „karinis rajonas“.

³⁸³ MISIUNAS, R., TAAGEPERA, R. *The Baltic states. Years of Dependence. 1940–1990*. University of California press, 1992, p. 343–349.

2.3. Rusijos šešėlis: politikos poveikis NATO narystei

Rašydami apie ilgus istorinius procesus Baltijos regione, istorikai Česlovas Laurinavičius ir Vladas Sirutavičius pastebėjo, kad į juos galime „žiūrėti kaip į amžiną Rusijos ir Pabaltijo tautų kovą – kuri kurią įveiks. Galima išvelgti ir savotišką mėginimą sugyventi. Kad ir kaip būtų, nors imperijos ir mažų tautų varžybose akivaizdus moralinis pranašumas priklausytų tautų apsisprendimui, tačiau būtų nedovanotina klaida neįvertinti imperijos galių bei realiųjų“³⁸⁴.

Nebesitikėdami integruoti Lietuvos, Latvijos ir Estijos į savo kuriamas transnacionalines struktūras, Rusijos lyderiai bandė paversti jas tarsi „neutralia zona“ tarp Vidurio Europos ir Rusijos. Rusijos politika nuo pat pradžių konceptualiai buvo nukreipta prieš kaimyninių šalių integraciją į vakarietiškas gynybos struktūras, kadangi atstumta nuo strateginės sienos, einančios per Vokietijos vidurį iki beveik XVIII amžiuje buvusių ribų, ir matydama, kad tradicinis NATO pranašumas (dar iki plėtros) yra kur kas didesnis už tą, kurį ji pati turėjo šaltojo karo laikais, Rusija suvokė, kad būtent Vakaruose ji patiria sąlygiškai didžiausius nuostolius savo pozicijų regione atžvilgiu³⁸⁵.

Ne visos NATO valstybės narės rėmė NATO plėtrą į Rytus, o kai kurios jai atvirai prieštaravo, kadangi vieni nenorėjo erzinti Rusijos Federacijos, o kiti buvo sunerimę, kad plėtra į Rytus gali sukelti pavojų demokratiniam procesams Rusijoje ir, galbūt, visai juos užbaigti. Kaip rodo vėlesni įvykiai, tokie nuogaštavimai nebuvo be pagrindo.

Ypač svarbi eventualiai NATO plėtrai į Rytus buvo trijų NATO narių – Vokietijos, Prancūzijos ir ypač JAV – pozicija bei parama. Didžioji Britanija, kaip ir tarpukario metais, neturėjo didesnių interesų Baltijos regione. Po komunizmo žlugimo Vakaruose išnyko ne tik bendras sovietinis priešas ir būtinybė veikti bendroje gynybos sistemoje. Išnyko ir didžioji vadinamųjų „Vakarų“ darnos ir vienybės gynimo bei stiprinimo strategija, kuria buvo vadovaujama abiejose Atlanto pusėse³⁸⁶. 1990 metais susivienijusi Vokietija, finansuojanti buvusio Sovietinės armijos kontingento išvedimą, nenorėjo jokias klausimais konfliktuoti su Rusija. Tuo labiau kad pačiai Vokietijai visų pirma rūpėjo Rusijos valstybės neprieštaravimas naujosios Vokietijos narystei NATO. Derybų metu buvo padaryta daug nuolaidų, siekiant nuraminti Kremliaus įtarimus. Taip buvo pažadėta, kad buvusios Rytų Vokietijos teritorijoje nebus jokių NATO bazių. Iš esmės, jeigu ne milžiniška ekonominė Vokietijos parama Sovietų Sąjungai, Rusija nebūtų sutikusi leisti suvienytai Vokietijai tapti NATO nare³⁸⁷, todėl Vokietijos

³⁸⁴ LAURINAVIČIUS, Č., SIRUTAVIČIUS, V. *Lietuvos istorija. Sąjūdis: nuo persitvarkymo iki kovo 11-osios*. Vilnius, 2008, p. 18.

³⁸⁵ HALL, G. NATO and Russia, Russians and NATO: A turning point in Post- Cold War East- West relations? *World Affairs*, 1999, Vol. 162, No. 11, p. 26.

³⁸⁶ KAGAN, R. *Apie rojų ir galią. Amerika ir Europa naujojoje pasaulio tvarkoje*. Vilnius, 2004, p. 79.

³⁸⁷ WINKLER, H. A. *Germany: The Long Road West: Volume 2: 1933–1990*. Oxford, 2007, p. 22, 527.

vengimas aštrinti santykius su Rusija buvo visiškai suprantamas. Prancūzija taip pat nebuvo linkusi pritarti NATO plėtrai į Rytus dėl santykių su Rusija ir vidinių motyvų, nes, kaip pastebėjo prancūzų apžvalgininkas Dominique'as Moisi, „daugumai prancūzų rinkėjų... saugumas neturi beveik jokių sąsajų su abstrakčia ir tolima geopolitika. Jiems labiau svarbu tai, kuris politikas sugebėtų juos apginti nuo gatvėse ir priemiesčiuose siautėjančių nusikaltėlių“³⁸⁸.

Prancūzijos prezidentai F. Miteranas ir Ž. Širakas nuo pat pradžių nerėmė net pačios idėjos apie galimą Lietuvos ir kitų Baltijos šalių nepriklausomybę. Taigi, vienintelė valstybė, kurios paramos buvo galima tikėtis, buvo stipriausias ir įtakingiausias Aljanso narys, kuris, anot Vokietijos užsienio reikalų ministro Joschos Fischerio, tapo „vieninteliu tikrai globaliu žaidėju“ po komunizmo žlugimo³⁸⁹.

Lietuvai svarbiu veiksniu, siekiant JAV paramos, galėjo tapti ir stipri lietuvių išeivių bendruomenė Amerikoje, kuri nuolatos primindavo apie Lietuvos okupacijos nelegitimumą, o JAV oficiali pozicija buvo Baltijos šalių okupacijos nepripažinimas. Pasak Lino Kojalos, JAV kryptingai laikėsi Baltijos šalių sovietinės okupacijos nepripažinimo, įprasmino 1941 m. liepos 23 d. laikinai ėjusio JAV valstybės sekretoriaus pareigas Sumnerio Welleso pareiškimė³⁹⁰. 1982 m. birželio 14 d. JAV prezidentas R. Reiganas deklaracijoje įvardijo kaip Baltijos šalių laisvės dieną, o ją patvirtino JAV Senatas ir Atstovų Rūmai³⁹¹. 1988 m. vasario 11 d. JAV prezidentas R. Reiganas, remdamasis Kongreso rezoliucija, paskelbė 1988 m. vasario 16-ąją Lietuvos Nepriklausomybės diena, pabrėždamas ištikimybę ir pritarimą visoms tautoms, siekiančioms laisvės ir nepriklausomybės³⁹².

Tačiau Rusija nuo pat pradžių buvo priešiška NATO plėtrai į Rytus. Būtų netikslu teigti, kad Rusija baiminosi galimo NATO užpuolimo, bet Kremlius nebuvo pasirengęs prarasti įtakos ir leisti dominuoti artimiausioje geopolitinėje erdvėje, kurią jie vadino „artimuoju užsieniu“, JAV ir NATO. Pasak Vytauto Algirdo Kanaukos, NATO plėtimąsi į Rytus Rusija matė kaip savo strateginės pozicijos, kuri leistų vykdyti agresyvius veiksmus prieš Vakarų, susilpninimą ir kartu – kaip Vakarų pozicijos stiprinimą pasipriešinti agresijai iš Rytų³⁹³. Nepaisant to, nors NATO iniciatyva partnerystė ir bendradarbiavimas su Rusija stiprėjo, Kremliaus priešinimasis NATO plėtrai į Rytus ne tik nesilpo, o vis labiau ir labiau stiprėjo.

Vienu iš Rusijos prieštaravimo argumentų tapo abstraktus Vakarų valstybių vadovų pažadas nesiplėsti į buvusios Sovietų Sąjungos kontroliuojamas teritorijas. Šios

³⁸⁸ Cit. pagal: KAGAN, R. *Apie rojų ir galią...*, p. 71.

³⁸⁹ KAGAN, R. *Apie rojų ir galią...*, p. 149.

³⁹⁰ KOJALA, L. *Baltieji rūmai ir Lietuva: Bushas, Obama, Trumpas...?* Vilnius, 2020, p. 90.

³⁹¹ BATŪRA, R. *Į Laisvę Baltijos keliu 1989–2009*. III knyga, Vilnius, 2009, p. 14.

³⁹² BATŪRA, R. *Į Laisvę...*, p. 15.

³⁹³ KANAUKA, V. A. *Baltijos šalių strateginė svarba Vakarams*. Pranešimas mokslinėje konferencijoje „Lietuvos gynybos problemos“. Vilnius, 1996, p. 10.

problemos analizė neįeina į mano darbo temą, tačiau siekiant aiškiau suprasti Rusijos argumentus dėl Lietuvos ir kitų Baltijos šalių narystės NATO būtina apžvelgti ir šį klausimą. 1990 m. sausio 31 d. Vokietijos užsienio reikalų ministras (Hansas Dietrichas Genscheris, kalbėdamas Tutzinge, Bavarijoje) pirmą kartą viešai išsakė požiūrį, kad „pokyčiai Rytų Europoje ir Vokietijos susivienijimo procesas neturi sukelti sovietinio saugumo interesų pažeidimo. Todėl NATO turėtų atmesti savo kontroliuojamos teritorijos išplėtimą į Rytus, kuris priartintų ją prie sovietų sienų“. Hansas Dietrichas Genscheris taip pat pasiūlė idėją, kad NATO infrastruktūros objektų nebūtų net buvusios Rytų Vokietijos teritorijoje³⁹⁴. Ši vadinamoji „Tutzingo formulė“ ilgai išliko valstybių vadovų dienotvarkėje. Atskirų tyrėjų nuomonė šiuo klausimu nesutampa: Markas Krameris teigia, kad NATO pažadas nesiplėsti į Rytus buvo ir yra mitas³⁹⁵, o Joshua R. Itkowitzus Shifrinsonas jam oponuoja, teigdamas, kad JAV tuo metu žaidė dvigubą žaidimą žadėdama įtraukti Sovietų Sąjungą į bendras Europos saugumo struktūras, tačiau pati stiprino savo hegemoniją Europoje ir stiprino NATO³⁹⁶.

Būtina įvertinti, kad NATO nuolat ir nuosekliai dėjo pastangas, siekdama išsklaidyti Sovietų Sąjungos (vėliau – Rusijos) įtarimus ir mėgindama ją įtraukti į su NATO veikla ir saugumo iššūkiais susijusias diskusijas ir sprendimų priėmimą. 1990 m. liepą vykusiame Šiaurės Atlanto Tarybos susitikime paskelbus „Londono deklaraciją“ apie NATO transformaciją³⁹⁷, buvo sumažintas aplink Jegorą Ligačiovą susibūrusios konservatyvios opozicijos spaudimas SSRS prezidentui Michailui Gorbačioviui, leidęs tęsti pradėtą bendradarbiavimą su Vakarais³⁹⁸. Su tokiu pačiu stipriu politinės aplinkos spaudimu, nukreiptu prieš NATO ir jos plėtrą, susidūrė ir Rusijos prezidentais Borisas Jelcinas.

Siekdama sumažinti Rusijos pasipriešinimą, JAV stengėsi įtraukti ją į visus derybų dėl NATO plėtros lygmenis. 1993 m. sausio 5 d. JAV gynybos sekretorius D. Cheney'is paskambino Rusijos gynybos ministrui Pavelui Gračioviui, teiraudamasis jo asmeninės nuomonės ir numanomo Rusijos politikų požiūrio į 1993 metais numaty-

³⁹⁴ NATO Expansion: What Gorbachev Heard. [interaktyvus] 2017-12-12 [žr. 2017-12-20]. Prieiga per internetą: <https://nsarchive.gwu.edu/briefing-book/russia-programs/2017-12-12/nato-expansion-what-gorbachev-heard-western-leaders-early#_edn4>

³⁹⁵ KRAMMER, M. The Myth of a No-NATO-Enlargement Pledge to Russia. *The Washington Quarterly*, April 2009, pp. 39-61. [interaktyvus] [žr. 2017-12-25]. Prieiga per internetą: <https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/publication/twq09aprilkramer.pdf>

³⁹⁶ ITKOWITZ SHIFRINSON, J. R. Deal or No Deal? The End of the Cold War and the U.S. Offer to Limit NATO Expansion. *International Security*, Spring 2016, Vol. 40, No. 4, pp. 7-44. [interaktyvus] [žr. 2017-12-28]. Prieiga per internetą: <https://www.mitpress-journals.org/doi/pdf/10.1162/ISEC_a_00236>

³⁹⁷ Declaration on a Transformed North Atlantic Alliance (“London Declaration”). [interaktyvus], London, July 05-06, 1990 [žr. 2018-10-12]. Prieiga per internetą: <https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_23693.htm?>

³⁹⁸ WINKLER, H. A. *Germany: The Long Road West. Volume 2: 1933–1990*. Oxford, 2007, p. 527.

tą NATO viršūnių susitikimą, kuriame pagrindinis dėmesys buvo numatytas galimai Aljanso plėtrai. Pavelas Gračiovas atsakė, kad kiekviena valstybė turi suverenią teisę užsitikrinti savo saugumą padedant politinėms ir karinėms sąjungoms, bet NATO plėtra į Rytus nėra tinkamas šios problemos sprendimas. Jis pažymėjo, kad Baltijos šalys neturėtų spekuliuoti Rusijos grėsmės mitu, nes šioms valstybėms nėra reikalo saugotis stojant į NATO. Saugumą, anot P. Gračiovo, turėtų užtikrinti kolektyvinė, bet į karinius blokus neorientuota Europos saugumo sistema³⁹⁹. Vertinant iš istorinės perspektyvos, tokia Rusijos apeliacija į Europos saugumo struktūras ir kolektyvines sutartis atrodo klastinga – tuo metu tokios sistemos ir struktūros neegzistavo, Rusija nebandė jų kurti, nebuvo jokių realių prielaidų joms su(si)kurti, o saugumo sistemų Rytų Europoje, nesusijusių su NATO, nėra ir šiandien. Nuo 1992 metų vidurio iki 1993 metų pradžios Rusijoje įsivyravo ekspansinis požiūris ir Maskvos užsienio politikoje atsirado daugiau konfrontacijos⁴⁰⁰, padidėjo jautrumas Vakarų ketinimų atžvilgiu, griežtesnė tapo ir „provokarietiškojo“ užsienio reikalų ministro Andrejaus Kozyrevo pozicija, kad Rytų Europa neva tebėra „gyvybiškai svarbių Rusijos interesų sritis, o 1993 m. rudenį jis pareiškė, kad Rusija turi strateginių interesų visose buvusiose sovietinėse teritorijose“⁴⁰¹.

Analogišką politiką vykdė ir Didžioji Britanija: „Rusijos vaidmuo sprendžiant naujas grėsmes Europos saugumui yra labai svarbus. [...] NATO pasirengusi pradėti dialogą su Rusija dėl krypties, kuria turėtų pasukti mūsų bendradarbiavimas. [...] Turime nustatyti pagrindinius saugumo bendradarbiavimo principus dėl saugumo Europoje“, – buvo rašoma atmintinėje, skirtoje Didžiosios Britanijos ministro pirmininko Johno Majoro susitikimui su Rusijos prezidentu Borisu Jelcinu 1995 m. birželio 17 dieną⁴⁰². Teigta, kad „labai svarbu, kad šis NATO – Rusijos bendradarbiavimas yra skaidrus ir kitiems bei nevaržo jų teisių“. Manytume, kad tie „kiti“ buvo Rytų ir Centrinės Europos valstybės, tarp jų – ir Lietuva.

Tokiomis politinėmis aplinkybėmis 1994 m. birželio mėn. į Rygą su vizitu atvykęs B. Klintonas tapo pirmuoju JAV prezidentu, pastačiusiu koją ant Baltijos valstybės žemės⁴⁰³. Vizitas buvo labai svarbus visoms trimis Baltijos valstybėms ir simbolizavo naują

³⁹⁹ 1994-01-05 memorandum of the Record, declassified, Clinton Digital Library, [interaktyvus], [žiūrėta 2019-08-12]. Prieiga per internetą: <<https://clinton.presidentiallibraries.us/items/show/49420>>

⁴⁰⁰ MALCOLM, N. Et al., *Internal factors in Russia foreign policy*. Oxford university press, 1996, p. 21–26.

⁴⁰¹ BUGAJSKI, J. *Šaltoji taika. Naujasis Rusijos imperializmas*. Vilnius, 2006. p. 17.

⁴⁰² Prime Minister's Bilateral with President Yeltsin NATO/Russia, Restricted, (išslaptinta), be datos, numanoma – 1995 m. birželis, be numerio, autorius nežinomas, archives reference PREM 19/19/5393, p. 49. [Interaktyvus], 1995 [žr. 2019-01-24]. Prieiga per internetą: <<https://www.nationalarchives.gov.uk>>

⁴⁰³ BRIDGE, A. Baltic states pin their hopes on Clinton visit. *Independent*, [interaktyvus] 1994-06-05 [žiūrėta 2019-08-12]. Prieiga per internetą: <<https://www.independent.co.uk/news/world/europe/baltic-states-pin-their-hopes-on-clinton-visit-1411701.html>>

tarpusavio santykių etapą. „Šiuo vizitu JAV pademonstruos pasauliui, kad mes esame nepriklausomi ir kad mes planuojame tokiais išlikti ir vėliau. Mes tikimės, kad JAV prezidentas įvertins tą pažangą, kurią pasiekėme per paskutinių trijų metų reformas“, – sakė Latvijos prezidento G. Ulmanio administracijos vadovas Janis Eichmanis⁴⁰⁴.

1996–1997 metai tapo itin svarbūs tolimesnei NATO plėtrai, tačiau nelabai palankūs Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių politikams. Visų pirma, 1996 metais Rusijoje turėjo vykti prezidento rinkimai, o Borisui Jelcinui itin opūs tapo tiek Baltijos valstybių geopolitinės orientacijos, tiek „rusakalbių gynimo“ šiose šalyse, tiek NATO plėtros klausimai. 1996 metais jis net pasiūlė Lietuvai stoti į NVS, tačiau šis pasiūlymas buvo kategoriškai atmestas. Klausimą dėl NATO plėtros B. Jelcinas iškėlė pokalbyje telefonu su JAV prezidentu B. Clintonu, kuris Rusijos prezidentui garantavo, kad 1996 metais jokios naujos valstybės į NATO nebus kviečiamos, vyks individualūs pokalbiai su „Partnerystės taikos labui“ programos narėmis ir kad dar užtruks daug laiko, kol jos atitiks narystės NATO reikalavimus. Pasak prezidento Bilo Klintono, NATO 1996 metais yra numaćiusi visą dėmesį skirti Bosnijai ir IFOR, tai yra tose srityse, kur yra bendradarbiaujama kartu su Rusija⁴⁰⁵. Kad NATO plėtra ir sprendimas „kas ir kada“ [bus priimti į NATO] bus priimti ne anksčiau kaip 1996 m. viduryje, dar 1995 m. birželį buvo užfiksuota ir Didžiosios Britanijos diplomatiniuose dokumentuose⁴⁰⁶.

Antra, 1996–1997 metais pasirodė nemažai studijų, kuriose Baltijos valstybių priėmimas į NATO buvo vertinamas kritiškai. Svarbaus analitinio *Think tank RAND Corporation* (kurio paslaugomis JAV politikai ir naudojami, kai iškyla sudėtingos klausimų priėmimo dilemos) studijoje *NATO enlargement and the Baltic States* Baltijos valstybių stojimo į NATO klausimas (*Baltic strategy*) buvo įvardintas kaip vienas jautriausių Aljansui. Pripažįstant būtinybę jas tvirtai susieti su Vakarais, buvo įvertintos konflikto tarp NATO ir Rusijos grėsmės („Vakarai turi pripažinti Rusijos teisėtą jautrumą ir sugebėti išaiškinti savo strategiją Rusijos vadovams“) bei galimas sienų perbraižymas Vidurio Rytų Europos regione. Išvadoje teigta, kad Baltijos valstybės greičiausiai nebus pakviestos į NATO su pirmąja plėtros banga, tad autoriai siūlė penkis pagrindinius tolesnio Baltijos valstybių sprendimo principus:

- 1) stiprinti reformas Baltijos valstybėse,
- 2) plėtoti Baltijos ir Šiaurės valstybių bendradarbiavimą, kadangi tai sustiprintų abiejų pusių saugumą ir nesukeltų Maskvos nepasitenkinimo,

⁴⁰⁴ BRIDGE, A. Baltic states pin their hopes on Clinton visit. Independent [interaktyvus] 05-06-1994 [žr. 2016-08-21]. Prieiga per internetą: <<https://www.independent.co.uk/news/world/europe/baltic-states-pin-their-hopes-on-clinton-visit-1411701.html>>

⁴⁰⁵ Memorandum of telephone conversation No. 1096, declassified. [interaktyvus] 1996-02-21 [žr. 2019-02-10]. Prieiga per internetą: <<https://clinton.presidentiallibraries.us/>>

⁴⁰⁶ Halifax Summit: Prime Minister's Bilateral with President Yeltsin, Restricted, (išslaptinta), 1995 m. birželio 14 d. be numerio, autoriaus pavardė neįskaitoma, archives reference PREM 19/19/5393, p. 56. [Interaktyvus], 1995-06-14 [žr. 2019-01-24]. Prieiga per internetą: <<https://www.nationalarchives.gov.uk>>

3) skatinti ES plėtrą,

4) „laikyti atvertas duris“ tolesnei NATO plėtrai. Tai, kad Baltijos valstybės nebus priimamos su pirmąja banga, nereiškia, kad jos nebus priimtoms ateityje. Dokumente buvo konstatuota, kad priešingu atveju Baltijos valstybės liktų „saugumo vakuume“,

5) bendradarbiauti su Rusijos Federacija⁴⁰⁷.

Studijos išvados sukėlė susirūpinimą Lietuvoje⁴⁰⁸, ypač po to, kai vėliau vienas iš jos autorių Ronaldas Asmusas tapo JAV valstybės sekretorės Margaretos Albright padėjėju Europos klausimais⁴⁰⁹. 1997 metais kitose RAND studijose buvo toliau diskutuojama, kokias valstybes pirmiausia reikia pakviesti į NATO tam, kad būtų galima išvengti griežto Rusijos „veto“ ir pasipriešinimo⁴¹⁰, ir kiek finansiškai galėtų kainuoti NATO plėtra į Rytus⁴¹¹.

1996 m. rugsėjį JAV valstybės sekretorius W. Perry'is pasakė, kad Baltijos šalys dar yra nepasirengusios stoti į NATO⁴¹². Daug politinių aplinkybių lėmė, kad 1997 m. Madrido viršūnių susitikime NATO paskelbė sprendimą pakviesti į Aljansą tris buvusias Varšuvos pakto nares – Čekiją, Vengriją ir Lenkiją, o Baltijos valstybėms toks kvietimas įteiktas nebuvo.

Iškilo dar viena nepalanki Lietuvai politinė aplinkybė – Holokausto ir karo metais konfiskuoto žydams priklausiusio turto restitucijos klausimas⁴¹³. Su Lietuvos stojimu į NATO buvo susiję ir kai kurie vidaus politikos klausimai bei teisiniai, atrodytų tik istorinių įvykių, vertinimai, kurių Lietuvos politika niekaip negalėjo išvengti. Kaip pažymi Vygantas Vareikis, Lietuvai siekiant tapti NATO ir Europos Sąjungos nare, Holokausto pasekmių šešėlis (dėl Lietuvos Vyriausybės paskelbtos sovietų nuteistų žmonių reabilitacijos, į kurių sąrašą pateko ir genocido vykdymu įtariamais asmenys, karo nusikaltėlių teisinio persekiojimo problemos, torų, laikomų Lietuvos saugyklose ir bibliotekose, sugražinimas žydų bendruomenei, restitucijos klausimai ir pan.) kabėjo virš daugelio politinių susitikimų darbotvarkių⁴¹⁴. Diplomatas ir istorikas A. Eidintas pastebėjo Lie-

⁴⁰⁷ ASMUS, R. D., NURICK, R. *NATO enlargement and the Baltic States*. Santa Monica, 1996.

⁴⁰⁸ LANDSBERGIS, V. *Lietuvos kelias į NATO...*, p. 173–176.

⁴⁰⁹ Interviu su URM darbuotoju Dariumi Degučiu, 2018-07-10.

⁴¹⁰ ASMUS, R. D., LARRABEE, S. F. *NATO and the have-nots: reassurance after enlargement*. Santa Monica, 1997.

⁴¹¹ ASMUS, R. D., KUGLER, R. L., LARRABEE, S. F. *What will NATO enlargement cost?* Santa Monica, 1997.

⁴¹² SHENON, P. U. S. Says Baltic Nations 'Not Ready' for NATO Membership. *The New York Times*, [interaktyvus] 1996-09-28 [žr. 2018-10-11]. Prieiga per internetą: <<https://www.nytimes.com/1996/09/28/world/us-says-baltic-nations-are-not-ready-for-nato.html>>

⁴¹³ Interviu su Lietuvos URM darbuotoju Rytu Paulausku, 2019-10-10.

⁴¹⁴ VAREIKIS, V. Ką atsiminti? Holokausto tyrimai Lietuvoje: problemos ir kontroversijos, *Holokaustas nacių okupuotose Rytų ir Vakarų Europos valstybėse: tyrimai ir atmin-tis*. Kaunas, 2017, p. 32.

tuvos politinio elito nesuvokimą, vertinant Holokausto reikšmę tarptautinės politikos kuluaruose. Jis teigia, kad nuo 1997 metų, kai JAV viceprezidentas Alas Gore'as pokalbyje su Lietuvos Seimo pirmininku V. Landsbergiu iškėlė torų perdavimo žydams reikalą ir A. Lileikio bylos sprendimo problemą, Holokausto pasekmių problema galutinai parėjo į dvišalę Lietuvos ir JAV santykių darbotvarkę: „preliminariu skaičiavimu, iki 2000 m. JAV valstybės departamentas šešiuose savo pareiškimuose skyrė dėmesio Lietuvai, iš jų penkiuose kalbėta apie Holokausto įveikimo problemas Lietuvoje...“⁴¹⁵.

1997 metais buvo pasirašytas NATO ir Rusijos bendradarbiavimo aktas⁴¹⁶. Tačiau tuo metu pastebimas ir dar didesnis Rusijos spaudimas Lietuvai ir Baltijos šalims. 1997 metais Vilniuje vykusiame Rytų Europos vadovų susitikime Rusijos ministras pirmininkas V. Černomyrdinas pasiūlė „Baltijos iniciatyvos“ projektą – suteikti vienašališkas saugumo garantijas Estijai, Latvijai ir Lietuvai, jeigu jos nestotų į NATO, ir dvišales garantijas – Rusijos ir NATO. Maskva dar siūlė demilitarizuoti Kaliningrado sritį, kad Baltijos šalys nebijotų karinės grėsmės. Tokioje formuluotėje slypėjo pavojus Lietuvai patekti į Rusijos interesų zoną, prarandant Vakarų saugumo garantijas⁴¹⁷. Kremlius siūlė įvairias „protektorato sutartis“, duodamas suprasti, kad tokios garantijos gali būti tik vienašalės (t. y. duotos tik iš Rusijos pusės), arba dvišalės – suteiktos Rusijos ir JAV. Rusijos diplomatai aiškino, kad pasirašius Rusijos ir JAV bendradarbiavimo aktą, atsirado papildomų galimybių spręsti Baltijos valstybių saugumo klausimams. Kartu buvo daromas spaudimas, siekiant atgrasyti Lietuvą stoti į NATO. Nepaisant visų pasirašytų susitarimų, Rusija NATO matė kaip jai ir jos interesams priešišką karinį ir politinį aljansą⁴¹⁸. Anot buvusio Lietuvos krašto apsaugos ministro Lino Linkevičiaus, nuolat girdėjosi Rusijos politikų ir kariškių replikos – „mes jums suteiksim tas saugumo garantijas, ko jūs čia veržiatės į tą NATO“⁴¹⁹.

Siekdamos aiškiai išreikšti paramą Baltijos valstybėms, JAV su jomis 1998 m. sausio 16 d. pasirašė JAV ir Baltijos valstybių partnerystės chartiją (*A Charter of partnership among the United States of America and the Republic of Estonia, Republic of Latvia, and Republic of Lithuania*)⁴²⁰. Tikėtasi, kad Chartijos projektas bus parengtas iki 1997

⁴¹⁵ EIDINTAS, A. *Žydai, lietuviai ir Holokaustas*. Vilnius, 2002, p. 369–371.

⁴¹⁶ Founding Act on Mutual Relations, Cooperation and Security between NATO and the Russian Federation, Paris. [Interaktyvus] 1997-05-27 [žr. 2017-08-26]. Prieiga per internetą: <https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_25468.htm>

⁴¹⁷ HERD, G. P. *Russia-Baltic relations, 1991–1999: characteristics and evolution*, London, 1999, p. 4–5.

⁴¹⁸ 1997-04-01 ambasadoriaus dr. Alfonso Eidinto susitikimas su RF ambasados Vašingtone ministru patarėju Valerijumi Fomičiovu, KAA, f.2, ap.7, b. 110.

⁴¹⁹ Interviu su buvusiu Lietuvos krašto apsaugos ministru Linu Linkevičiumi, 2018-07-10.

⁴²⁰ A Charter of partnership among the United States of America and the Republic of Estonia, Republic of Latvia, and Republic of Lithuania. [interaktyvus] 1998-01-16 [žr. 2018-12-04]. Prieiga per internetą: <https://1997-2001.state.gov/www/regions/eur/ch_9801_baltic_charter.html>

metų NATO viršūnių susitikimo Madride. Tačiau to pasiekti nepavyko, nes JAV nenorėjo įsipareigojimus dėl Baltijos valstybių priėmimo į NATO padaryti dvišale, o ne kolektyvine sutartimi. Chartiją buvo numatyta pasirašyti 1997 metų rudenį, jeigu bus rastas „langas“ prezidento Bilo Klintono darbotvarkėje. Chartija su Baltijos valstybėmis buvo išskirtinio palankumo ženklas, kadangi kitos šalys tokios sutarties neturėjo. Rusija ir Ukraina turėjo bilateralinius susitarimus su NATO, o ne dvišalius su JAV⁴²¹.

Pasak Lietuvos užsienio reikalų ministerijos darbuotojo Dariaus Degučio, vienu metu atrodė, kad Estija pirma bus pakviesta stoti į Europos Sąjungą (tai būtų atitikę 1996 metais RAND atliktos studijos rekomendacijas), o Lietuva – į NATO. Tačiau atvykus į JAV paaiškėjo, kad savaime tokie procesai neįvyks ir kad pirmiausia reikia įtikinti JAV Kongresą, kad Lietuva ir kitos Baltijos šalys pasirengusios būti NATO narėmis. Iš esmės NATO plėtros klausimas pateko į JAV valstybės sekretoriaus padėjėjo Europai Ronaldo Asmuso rankas ir tai sukėlė nerimą tarp Lietuvos politikų. Vis dėlto paaiškėjo, kad jis nėra priešiškas nusiteikęs NATO plėtros į Baltijos šalis klausimu, tačiau galvojo, kaip reikia tiksliau veikti geopolitiniu požiūriu. 1998 m. kovo mėnesį Darius Degutis buvo paskirtas dirbti su JAV Kongresu ir užsiėmė NATO plėtros klausimais. Tuo metu JAV Kongrese vyko paskutinės balsavimo procedūros dėl Lenkijos, Vengrijos ir Čekijos priėmimo į Šiaurės Atlanto aljansą. Ir, anot Dariaus Degučio, susidarė palankios sąlygos siekti Lietuvos stojimo į NATO⁴²². JAV Kongrese buvo įkurta grupė *Baltic Caucus*⁴²³, kurios nariai svariai prisidėjo prie Baltijos valstybių siekio stoti į NATO įgyvendinimo.

Tuo pat metu vyko glaudus Lietuvos ir Lenkijos politikų ir diplomatų bendradarbiavimas, siekiant padėti Lietuvai patekti tarp pirmųjų pakviestų tapti narėmis valstybių. Lenkijos ir Lietuvos į ateitį orientuotas bendradarbiavimas tuo metu, skirtingai negu vėlesniu laikotarpiu, gali būti laikomas pavyzdiniu modeliu kitoms valstybėms⁴²⁴. Sėkmingos Lietuvos pastangos ieškant jas palaikančių įtakingų politinių veikėjų ir jėgų Amerikoje neliko nepastebėtos. Turkijos parlamento Užsienio reikalų komiteto pirmininkas K. Inanas, susitikęs su Lietuvos KAM ministru L. Linkevičiumi, pastebėjo, kad „Lietuva turi puikų *lobby* Amerikoje“⁴²⁵.

⁴²¹ 1997-05-27 ambasadoriaus dr. Alfonso Eidinto susitikimo su JAV valstybės departamento politikos direktoriaus pavaduotoju R. Holley'umi atmintinė, *KAA*, f.2, ap.7, b.110.

⁴²² Interviu su URM darbuotoju Dariumi Degučiu, 2018-07-10.

⁴²³ JAV Kongreso ir Senato narių komitetas, skirtas Baltijos valstybėms remti. Prieiga per internetą: <<https://www.jbanc.org/house-baltic-caucus>>

⁴²⁴ KORZENIEWSKA-WOLEK, K. Leaving history behind? Poles and Lithuanians in the year 2001. *Lithuanian foreign policy review*, 2001, Vol. 7, p. 24.

⁴²⁵ 2001-12-01 LR KA ministro L. Linkevičiaus vizito Turkijoje gruodžio 3–5 d. atmintinė Nr. 1180RN, išslaptinta, *KAA*, f.2, ap.7, b.154, l. 80. Verta pastebėti, kad JAV lietuvių ir kitų sovietų okupuotų Baltijos šalių emigrantai nuo Antrojo pasaulinio karo pabaigos sėkmingai veikė, kad Baltijos šalių okupacijos nepripažinimo klausimas liktų tarptautinėje darbotvarkėje (žr. MORRIS, H. M., MADE, V. Emigres, Dissidents and International

JAV dažnai lankėsi Lietuvos Respublikos prezidentas Valdas Adamkus, kuris inauguracinėje kalboje, pasakytoje Seime 1998 m. vasario 26 d., pažymėjo, kad „vyraujanti užsienio politikos kryptis – kuo greičiau tapti NATO ir Europos Sąjungos nare“⁴²⁶. 2002 m. sausį Valdas Adamkus susitiko su JAV prezidentu Džordžu Bušu bei JAV gynybos sekretoriaus pavaduotoju Paulu Wolfowitzu⁴²⁷.

Didelę reikšmę politinei raidai turėjo ir Rusijos prezidento Boriso Jelcino epochos pabaiga. 1999 m. gruodžio 31 d. JAV prezidentas B. Klintonas paskutinį kartą paskambino Rusijos prezidentui B. Jelcinui, kuris pažadėjo visokeriopą pagalbą naujam prezidentui Vladimirui Putinui⁴²⁸. Atrodytų paradoksalu, tačiau būtent pradinis prezidento V. Putino prezidentavimo laikotarpis tapo ypač sėkmingas įgyvendinant Lietuvos siekį tapti NATO nare.

Atsižvelgiant į tai, kad JAV ir NATO yra linkusios labiau atsižvelgti į didesnių grupės valstybių siekius, buvo inicijuotas „Vilniaus dešimtuko“ susitikimas. 2000 m. gegužės 18–19 d. Vilniuje įvyko devynių NATO kandidačių užsienio reikalų ministrų susitikimas, kurio metu paskelbtu „Vilniaus pareiškimu“ patvirtintas išipareigojimas kartu su Europos valstybėmis, JAV ir Kanada kurti vieningą bei laisvą Europą. Šio susitikimo dalyvės (vėliau prisijungus ir Kroatijai) susibūrė į „Vilniaus dešimtuko“ grupę⁴²⁹.

2001 m. rugsėjo 11 d. su teroristine „al-Queda“ siejami teroristai įvykdė išpuolius Jungtinėse Amerikos Valstijose ir jos pirmą kartą aktyvavo NATO sutarties 5 straipsnį, prašydamos sąjungininkų pagalbos. 2001 m. rugsėjo 11-osios data tapo posūkio tašku ir sukūrė naujas galimybes Lietuvai ir kitoms Rytų Europos šalims bendradarbiavimo su JAV srityje. JAV po šių teroristinių išpuolių ėmė veikti atskirai, bet kartu suprato, kad visų palankiai nusiteikusių šalių parama yra labai svarbi, ir aktyviai pradėjo orientotis į „naujosios“ Europos, t. y. posovietinės, šalis, kurios labiau buvo linkusios remti JAV politiką ir interesus. JAV po šių teroristinių išpuolių kariniais metodais ėmė veikti atskirai, bet kartu suprato, kad visų palankiai nusiteikusių šalių parama yra labai svarbi. JAV prezidentas Džordžas Bušas atvyko į Lietuvą ir ištarė savo garsiąją frazę, kuri „perlaužė“ mąstymą Europoje. Pirmiausia Amerika pati apsisprendė, kad jie gins Lietuvą kilus krizei. Ir tada Europoje atsirado pokytis mąstyme, nes buvusi Sovietų

Organisations, *The Baltic Question during the Cold War*. Eds. HIDDEN, J., MADE, V. & SMITH, D. J. London, 2008, p. 151).

⁴²⁶ ADAMKUS, V. *Penkeri darbo metai. Kalbos interviu, laišakai*. Vilnius, 2002, p. 23.

⁴²⁷ Lietuvos Respublikos prezidento Valdo Adamkaus veikla 1998–2003 metais. Statistiniai duomenys. [Interaktyvus], [žr. 2019-12-08]. Prieiga per internetą: <<http://adamkus.president.lt/pdf/savadas1998-2003.pdf>>

⁴²⁸ 1999-12-31 Memorandum of telephone conversation. D Nr. 18. [interaktyvus] 1999-12-31 [žr. 2018-12-15]. Prieiga per internetą: <<https://nsarchive2.gwu.edu//dc.html?doc=4950577-Document-18-Memorandum-of-Telephone-Conversation>>

⁴²⁹ Lietuvos narystė Šiaurės Atlanto sutarties organizacijoje (NATO). [interaktyvus] 2013-12-05 [žr. 2018-12-10]. Prieiga per internetą: <<https://www.urm.lt/default/lt/uzsienio-politika/uzsienio-politikos-prioritetai/lietuvos-saugumo-politika/nato>>

Sąjungos teritorija daug kam iki tol buvo tabu⁴³⁰. 2003 m. sausį, prieš operaciją Irake, JAV gynybos sekretorius Donaldas Rumsfeldas nubrėžė distinkciją tarp „naujosios“ Europos šalių, kurios JAV atžvilgiu yra nusiteikusios draugiškai, ir „senųjų“ valstybių, kurios priešinasi JAV interesams. „Naujajai“ stovyklai atstovavo šalys, kurios siekė narystės NATO (tarp jų ir Baltijos šalys), o „senoji“ atstovavo Prancūzijos ir Vokietijos ašiai. Naujoji Europa buvo suvokiama kaip Jungtinių Amerikos valstijų *protežė*, o jos vaidmuo buvo atstatyti politinį tiltą tarp abiejų Atlanto pusių. Baltijos šalys šame etape tapo pačiomis ištikimiausiomis JAV sąjungininkėmis⁴³¹.

Lietuvos užsienio reikalų ministras Linas Linkevičius pažymi ir Rusijos pozicijos pasikeitimą ir savotišką santykių „atšilimą“. 2002 m. gegužę Linas Linkevičius, skrisdamas tranzitu per Maskvą, paprašė susitikimo su Rusijos užsienio reikalų ministru Sergejumi Ivanovu ir labai nustebė, kai šis sutiko jį priimti, nes tokia praktika užsienio politikoje nėra įprasta. Susitiko tik dviese, be jokių žurnalistų, be jokių patarėjų, o tada, pasak L. Linkevičiaus, „kažkokia chemija atsirado“. S. Ivanovas pažadėjo atvykti vizito į Lietuvą ir 2002 metų vasarą atvažiuoti automobiliais per Nidos pasienio punktą Kaliningrado srityje. Ministras susitiko Nidoje, vėliau Palangos „Auskos“ poilsio namuose praleido pusantros dienos. S. Ivanovas domėjosi, ar Lietuva jau kitais metais bus NATO narė, į ką L. Linkevičius atsakė, kad „kitais metais bus kandidatė, o, jeigu viskas gerai, nare taps 2004 metais. Ir S. Ivanovas tam neprieštaravo. Bet visa tai atsirado po to, kai rusai suprato, kad Lietuvą priims į NATO, nepaisant jų prieštaravimo. Kol manė, kad nepriims, iš viso nekreipė dėmesio“⁴³². Šio susitikimo metu buvo kalbama ir apie Rusijos karinį tranzitą į Kaliningrado sritį, o Sergejus Ivanovas pareiškė, kad Maskvą tenkina dabartinės karinio tranzito per Lietuvą sąlygos⁴³³.

Tačiau archyvinių dokumentų analizės duomenys konfrontuoja su Lino Linkevičiaus atsiminimais. Yra užfiksuota, kad dėl jo susitikimo su Rusijos užsienio reikalų ministru S. Ivanovu buvo susitarta asmeninio pokalbio metu Miuncheno konferencijoje dar 2002 m. vasarį⁴³⁴.

Kodėl pradėjo keistis Rusijos pozicija? Lietuvos pozicija pamažu tapo labiau rezervuota Rusijos atžvilgiu ir buvo prabilta apie tai, kad Lietuvos euroatlantinė integracija ir geri santykiai su Rusija yra suderinami dalykai⁴³⁵. Rusija atvirai nedemons-

⁴³⁰ Interviu su užsienio reikalų ministru Linu Linkevičiumi, autoriaus kolekcija, 2018-07-10.

⁴³¹ LEHTI, M. Protege or go-between? The role of the Baltic states after 9/11 in EU-US relations. *Journal of Baltic studies*, 2007, Vol.38, No. 2, p. 127.

⁴³² Interviu su užsienio reikalų ministru Linu Linkevičiumi, autoriaus kolekcija, 2018-07-10.

⁴³³ Trojos arklio istorija nepamiršta. [interaktyvus], 2003-07-24, [žiūrėta 2019-02-12]. Prieiga per internetą: <<https://kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/trojos-arklio-istorija-nepamirsta-439390>>

⁴³⁴ Miuncheno saugumo konferencijos, vykusios 2002 m. vasario 2–3 d., dvišalių pokalbių atmintinė, 2002-02-12, Nr. 1RN, riboto naudojimo (išslaptinta), Egz. Nr.1, KAA, f.2, ap.7, b.182, l. nesunumeruotas.

⁴³⁵ Lietuva negali nuolat būti istorijos įkaite. Kalba Lietuvos visuomenei 2000 metų birželio 23 dieną. In. ADAMKUS, V. *Penkeri darbo metai...*, p. 62.

travo agresijos. Rusijos ir NATO bendradarbiavimas išsiplėtė, kadangi po 2001 metų rugsėjo 11-osios teroristinių išpuolių sustiprėjo Rusijos ir JAV, didžiausios ir įtakingiausios NATO narės, bendradarbiavimas kovos su terorizmu ir kovos su prekyba narkotinėmis medžiagomis, iš kurios gautos lėšos naudojamos finansuoti terorizmui, klausimais. Taip pat išliko aktualūs bendri branduolinių ginklų kontrolės klausimai, o 2001 metais prasidėjus ISAF misijai Afganistane, krovinių gabenimas čia dislokuotam NATO kariniam kontingentui per Rusijos teritoriją tapo itin svarbiu veiksmu⁴³⁶.

Pasak Maskvos Karnegio (*Carnegie*) instituto direktoriaus Dmitrijaus Trenino, V. Putinas 2000 metais siekė Rusijos narystės NATO, o nuo 2001 metų tapti svarbiausiu JAV sąjungininku, todėl įsakė visokeriopaipai remti JAV karių aprūpinimą Afganistane, kartu puoselėdamas idėjas sukurti „Didžiąją Europą nuo Lisabonos iki Vladivostoko“⁴³⁷.

2001 m. spalio 21 d. Šanchajuje Rusijos prezidentas Vladimiras Putinas ir JAV prezidentas Džordžas Bušas paskelbė bendrą pranešimą apie kovą su tarptautiniu terorizmu. Abu prezidentai išreiškė įsitikinimą, kad Rusijos ir JAV bendradarbiavimas yra kertinis globalios kovos su terorizmu elementas⁴³⁸.

2002 m. gegužės 24 d. Maskvoje Rusijos prezidentas Vladimiras Putinas ir JAV prezidentas Džordžas Bušas pasirašė sutartį dėl strateginio puolamojo potencialo sumažinimo⁴³⁹. Ši sutartis buvo pavadinta svarbiu naujų strateginių abiejų šalių santykių elementu⁴⁴⁰.

2002 metais NATO viršūnių susitikime Italijoje buvo priimta Romos deklaracija „NATO ir Rusijos santykiai: nauja kokybė“ bei įsteigta NATO ir Rusijos taryba, vienijanti 19 Aljanso narių ir Rusiją (19+1). Joje numatytas konsultacijų, sprendimų priėmimo ir bendrų veiksmų mechanizmas, o NATO ir Rusija kaip lygiavertės partnerės susitarė spręsti daugelį NATO svarbių klausimų⁴⁴¹.

⁴³⁶ PADRTOVÁ, B. NATO-Russia relations. In *NATO's future partnerships*. Bratislava – Warszawa, 2012, p. 24.

⁴³⁷ ТРЕНИН, Д. 20 лет Владимира Путина: трансформация внешней политики. Ведомости, [interaktyvus], 2019-08-14, [žiūrėta 2019-09-08]. Prieiga per internetą: <<https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2019/08/14/808755-20-let-putina>>

⁴³⁸ A joint declaration on combating international terrorism was adopted at a meeting between Russian President Vladimir Putin and US President George W. Bush [interaktyvus]. 2001-10-21 [žr. 2018-04-15]. Prieiga per internetą: <<http://en.kremlin.ru/events/president/news/40567>>

⁴³⁹ The Treaty between the United States of America and the Russian Federation on Strategic Offensive Reductions (SORT or Moscow Treaty) [interaktyvus]. 2002-05-24 [žr. 2018-12-05]. Prieiga per internetą: <<https://www.congress.gov/treaty-document/107th-congress/8/document-text>>

⁴⁴⁰ Letter of transmittal [interaktyvus]. 2002-06-20 [žr. 2018-05-12]. Prieiga per internetą: <<https://2001-2009.state.gov/t/ac/trt/18016.htm>>

⁴⁴¹ NATO - Russia Council. Rome Summit Declaration. [interaktyvus] 2002-05-28 [žr. 2019-02-15]. Prieiga per internetą: <<https://www.nato.int/docu/comm/2002/0205-rome/rome-eng.pdf>>

Darytume prielaidą, kad šios aplinkybės leido Rusijai ir jos prezidentui Vladimirui Putinui pasijusti svarbiu ir lygiaverčiu JAV ir NATO partneriu (emociniai motyvai mažiau demokratinių ir autoritarinių valstybių vadovams yra labai svarbūs priimant sprendimus). Antra, galima manyti, kad Rusija po pirmų trijų valstybių priėmimo į NATO 1998 metais suprato, kad tolimesnė Aljanso plėtra iki tam tikros ribos yra neišvengiama (Baltijos valstybės civilizaciniu požiūriu buvo laikomos labiau „vakarie-tiškomis“ ir būdamos Sovietų Sąjungos sudėtyje).

Tuo metu Lietuvoje ne visos politinės jėgos buvo patenkintos artėjančiu stojimu į NATO ir reiškė abejones dėl tokio žingsnio. 2002 metų vasarą grupė Seimo narių ir Nepriklausomybės Akto signatarų ėmėsi organizuoti referendumą dėl Lietuvos stojimo į NATO. Referendumo iniciatoriai šalies narystėje NATO išvelgė pavojų, teigdami, jog dėl to nukentės finansavimas švietimui, socialinei bei sveikatos apsaugai. Referendumo dėl NATO iniciatyvinei grupei priklausė Seimo nariai Rolandas Pavilionis, Ramūnas Karbauskis ir Egidijus Klumbys bei du buvę parlamentarai, Nepriklausomybės Akto signatarai – Kęstutis Grinius ir Rolandas Paulauskas. Pastarieji trys buvo nedidelės Tautos pažangos partijos nariai, o didelę dalį iniciatyvinės grupės narių sudarė akademinio sluoksnio atstovai, visuomenės veikėjai⁴⁴².

Pagal Lietuvos Respublikos referendumo įstatymą per tris mėnesius nuo referendumo užregistravimo jo dalyviai turėjo surinkti 300 tūkst. referendumo idėją remiančių piliečių parašų. Tėvynės Sąjungos (Lietuvos konservatorių) lyderis Vytautas Landsbergis ragino Lietuvos piliečius referendumo idėjos nepalaikyti ir nepasirašyti ant parašų lapų, nes referendumo organizatoriai „trokštamo rezultato nepasieks, tačiau klaidinančių pranešimų pasauliui, neva Lietuva ėmė abejoti, gali būti pasiūsta“⁴⁴³.

NATO priešininkams nepavyko surinkti pakankamai piliečių parašų surengti referendumui dėl Lietuvos stojimo į Šiaurės Atlanto aljansą. Tai pripažino iniciatyvinės grupės referendumui surengti lyderis, Seimo Švietimo, mokslo ir kultūros komiteto pirmininkas Rolandas Pavilionis. Tačiau jis vis dar vylėsi, kad „Lietuvos politikams užteks valios referendumą dėl stojimo į NATO surengti kartu su gegužės mėnesį vykšančiu visuotiniu balsavimu dėl stojimo į Europos Sąjungą“⁴⁴⁴.

Darytina prielaida, kad referendumo organizatoriams smūgį sudavė ir JAV prezidento vizitas Vilniuje. 2002 m. lapkričio 23 d. JAV prezidentas Džordžas Bušas Vilniuje padarė svarbų išsipareigojantį pareiškimą: „Baigėsi ilga ir tamsi baimės, neti-

⁴⁴² V. Landsbergis ragina ignoruoti referendumą dėl stojimo į NATO. *Delfi* [interaktyvus] 2002-09-27 [žr. 2019-02-17]. Prieiga per internetą: <<https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/vlandsbergis-ragina-ignoruoti-referenduma-del-stojimo-i-nato.d?id=1407221>>

⁴⁴³ V. Landsbergis ragina ignoruoti referendumą dėl stojimo į NATO. *Delfi* [interaktyvus] 2002-09-27 [žr. 2019-02-17]. Prieiga per internetą: <<https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/vlandsbergis-ragina-ignoruoti-referenduma-del-stojimo-i-nato.d?id=1407221>>

⁴⁴⁴ GUDAVIČIUS, S. NATO priešininkai patyrė fiasko. *Diena* [interaktyvus] 2002-12-31 [žr. 2019-02-17]. Prieiga per internetą: <<https://www.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pul-sas/nato-priesininkai-patyre-fiasko-437763>>

krumo, vienatvės naktis. Jūs įsiliegate į stiprią ir augančią NATO šeimą. Mūsų sąjunga yra pasiryžusi ginti savo nares. Tie, kurie pasirinktų Lietuvą savo priešu, taptų ir Jungtinių Amerikos Valstijų priešu. Drąsiems Lietuvos, Latvijos ir Estijos žmonėms niekada nebeteks agresijos akivaizdoje kovoti vieniems“⁴⁴⁵.

Tai buvo esminis proveržis, sulaužęs visas ribojančias linijas, ir minia Vilniaus aikštėje vieningai skandavo: „Ačiū! Ačiū! Ačiū!“ Nuo šio momento JAV garantavo Lietuvos saugumą, o narystė NATO turėjo tapti oficialia šio saugumo patvirtinimo išraiška.

2002 metų lapkričio 21–22 d. NATO viršūnių susitikime Prahoje septynios geriausiai narystei Aljanse tuo metu pasirengusios kandidatės (Bulgarija, Estija, Latvija, Lietuva, Rumunija, Slovakija ir Slovėnija) buvo pakviestos tapti NATO narėmis, o 2004 m. kovo 29 d. jos tapo visateisėmis NATO narėmis⁴⁴⁶. Nors visuomenėje dominavo euforinės nuotaikos, šis žingsnis buvo sutiktas priešaringai. Filosofas Vytautas Radžvilas NATO sprendime priimti septynias šalis įžvelgė JAV siekį sustiprinti savo pozicijas Aljanso viduje: „Manau, kad jos [priimamos į NATO 7 šalys – aut. past.] sustiprins JAV pozicijas tiek NATO viduje, tiek ilgalaikę Jungtinių Valstijų poziciją santykiuose su ES. Tai yra vienas iš būdų amerikiečiams išlaikyti beslystančią įtaką Europoje“⁴⁴⁷. Galima konstatuoti, kad Lietuvos ir kitų Baltijos bei Vidurio Rytų Europos šalių įstojimas į NATO, Henrio Kisingerio žodžiais tariant, „virš naujų Rytų Europos demokratijų išskleidė saugumo skėtį“⁴⁴⁸ bei sukūrė rimtas saugumo garantijas strateginėje „niekieno žemėje“.

⁴⁴⁵ G. W. Bušas: „Lietuvos priešas taps JAV priešu“. *Delfi* [interaktyvus] 2002-11-22 [žr. 2019-02-21]. Prieiga per internetą: <<https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/gwbushas-lietuvos-priesas-taps-jav-priesu-atnaujinta.d?id=1603993>>. Originalus tekstas: „Our Alliance has made a solemn pledge of protection, and anyone who would choose as an enemy has also made as enemy of the United States of America. In the face of aggression, the brave people of Lithuania, Latvia and Estonia will never again stand alone.“, in TEFFT, J. F. Lithuania and the United States: an Evolving Partnership. *Lithuanian Foreign Policy Review*, [interaktyvus] 2015 [žr. 2019-04-21]. Prieiga per internetą: <<http://lfpr.lt/wp-content/uploads/2015/07/LFPR-11-12-Tefft.pdf>>; Public Papers of the Presidents of the United States. Washington, 2005 [e-book, Google Play skaityklė]

⁴⁴⁶ Lietuvos narystė Šiaurės Atlanto sutarties organizacijoje (NATO). [interaktyvus] 2013-12-05 [žr. 2018-12-10]. Prieiga per internetą: <<https://www.urm.lt/default/lt/uzsienio-politika/uzsienio-politikos-prioritetai/lietuvos-saugumo-politika/nato>>

⁴⁴⁷ Priėmimą į NATO švęsti per anksti. XXI amžiaus horizontai, 2002, gruodžio 4 d., Nr. 43 (43) [interaktyvus]. 2002 [žr. 2018-04-29]. Prieiga per internetą: <http://www.xxiamzius.lt/archyvas/priedai/horizontai/2002_43_43/01.html>

⁴⁴⁸ KISSINGER, H. *Diplomatija*. Vilnius, 2004, p. 803.

2.4. Lietuvos ginkluotųjų pajėgų vystymas 1994–1998 metais: „Partnerystė taikos labui“

Tolimesnį ginkluotųjų pajėgų (kaip karinio gynybinės galios dėmens) vystymąsi galime suskirstyti į du etapus: 1994–1998 metai ir 1999–2004 metai. Pirmasis etapas prasideda aiškiai išreikšta Lietuvos politine valia stoti į NATO 1994 m. sausio mėnesį ir pasirašyta „Partnerystės taikos labui“ sutartimi, turėjusia ypatingą reikšmę karinio dėmens raidai. „Partnerystės taikos labui“ programa tęsėsi ir po 1998 metų, tačiau įgyvendinant politinį gynybinės galios dėmenį (narystę NATO) ir 1999 m. pasirašius Individualios narystės programos susitarimą, abi gynybinės galios sudėtinės dalys, t. y. ir politinis, ir karinis dėmuo, buvo vystomi pagal aiškiai apibrėžtas pasirengimo narystei NATO programas.

Vertindami Lietuvos ginkluotųjų pajėgų vystymąsi 1990–2004 m., susiduriame su probleminiu klausimu – kokiais parametrais remiantis ir ką reikėtų vertinti? Karo istorijos tyrimuose, vertinant karinius pajėgumus taikos metu ir jų raidą, yra įprasta remtis kiekybine statistika ir analizuoti karių bei ginkluotės skaičius ir jų dinamiką, lyginti su eventualaus priešininko kariniais pajėgumais. Pirmosios Lietuvos Respublikos ginkluotųjų pajėgų tyrimuose Vytautas Jokubauskas pasiūlė metodologiją, kaip kariuomenių materialinio aprūpinimo, ypač apginklavimo, statistinę analizę atlikti trimis pjūviais: pirma, absoliučiaisiais skaičiais – kiek ginkluotės, amunicijos ir intendantūros turto kariuomenės turėjo sukaupusios, Lietuvos atveju – ir kaip tos atsargos kito 1923–1940 metų laikotarpiu. Antra, ginkluotės ir turėtos amunicijos santykinė lyginamoji analizė, nustatant, kiek vidutiniškai amunicijos teko vienam turėtam šaunamajam ginklui. Trečia, kiek ginkluotės santykinai teko 1000 karių ir 10000 gyventojų⁴⁴⁹. Tačiau vertindami 1990 metais atkurtosios Lietuvos gynybinę galią mes susiduriame su paradoksu – šie skaičiai yra tokie nedideli, kad jų absoliučių skaičių analizė ir lyginimas su potencialaus priešo karine galia yra beprasmis užsiėmimas, atsižvelgiant į Rusijos (o būtent ji vienintelė tiriamuoju laikotarpiu kėlė karinio pobūdžio grėsmę Lietuvai) milžinišką tiek gyvosios jėgos, tiek ginkluotės, tiek kovinių dalinių skaičiaus persvarą (nekalbant apie tai, kad šiandien tokių absoliučių, ypač smulkių ginklų, skaičių yra neįmanoma nustatyti). Kaip galima lyginti tankų arba artilerijos pabūklų skaičių, jeigu jų Lietuvos kariuomenė ilgą laiką neturėjo, o tankų neturi ir šiandien, praėjus 16 metų nuo mūsų tiriamojo laikotarpio baigiamosios chronologinės ribos? Jonas Vaičėnonis yra atkreipęs dėmesį į problemas, kylančias vertinant ir lyginant tarpukario ir 1990 metais atkurtą Lietuvos kariuomenės, būtinybę derinti metodus, kad kiekvienu atveju tiriant atskirus klausimus nebūtų gaunami skirtingi rezultatai, kad juos sujungus būtų galima suvokti visą istorinį vaizdą, o tokie duomenys leistų

⁴⁴⁹ Žr.: JOKUBAUSKAS, V., „Mažųjų kariuomenių“ galia..., p. 15.

pateikti įvairiapusiškesnę analizę, suteiktų galimybę pažvelgti, kaip vieni ar kiti politiniai įvykiai lemia visuomenės požiūrį bei jo raidą⁴⁵⁰.

Todėl statistinį metodą vertėtų naudoti tik tiek, kiek tai bus reikalinga atskleisti vienų ar kitų naujų karinių pajėgų (pvz., oro gynybos, artilerijos, kolektyvinės paramos, oro erdvės kontrolės) sukūrimui bei įvertinti ginklų įsigijimo ir paramos iš užsienio valstybių svarbai.

Kitas svarbus veiksnys šiame Lietuvos kariuomenės kūrimosi etape buvo dalyvavimas tarptautinėse misijose. Jis buvo svarbus ne tik dėl praktinių karių įgūdžių ir patirties veikti sudėtingomis sąlygomis formavimo, bet turėjo ir itin svarbią politinę reikšmę – įtaką integracijai į NATO ir valstybės reputacijos tarptautinio saugumo srityje stiprinimui. Šie faktoriai vėliau padėjo tvirtus pagrindus siekiant narystės gynybinėje Šiaurės Atlanto sąjungoje, kadangi bene svarbiausia gynybinės galios sudedamoji dalis yra būtent kolektyvinės gynybos sistema.

Analizuojant Lietuvos gynybinės galios vystymą 1994–1998 metais, ypač svarbios buvo užsienio partnerių remiamos keturios bendros Baltijos valstybių programos:

Baltijos valstybių batalionas (BALTBAT (*Baltic [Infantry] Battalion*),

Baltijos oro erdvės kontrolės sistema (BALTNET (*Baltic Air Surveillance Network*),

Baltijos eskadra (BALTRON (*Baltic Squadron*),

Baltijos gynybos koledžas (BALTDEFCOL), kuris buvo įsteigtas 1999 metų vasario mėnesį Tartu mieste.

Šie projektai įtraukė į Baltijos šalių karinį bendradarbiavimą visas kariuomenės rūšis ir jų svarbiausias funkcines sritis (BALTBAT – sausumos pajėgas, BALTRON – karines jūrų pajėgas, BALTNET – oro erdvės stebėjimą ir gynybą, BALTDEFCOL – karinį mokymą). Vėliau buvo įkurta BALTCCIS (*Baltic Command and Control Information System*) programa, kontroliuojama Vokietijos ir skirta ugdyti karinės vadybos ir komunikavimo gebėjimams⁴⁵¹. Didžioji Lietuvos krašto apsaugos sistemos dalis buvo vienaip ar kitaip įtraukta į reguliarius kontaktus su Latvijos ir Estijos valstybių kolegoms bei konsultuojama geriausių karinių ekspertų iš Vakarų šalių. Visi šie projektai prisidėjo prie to, kad trijų Baltijos šalių kariuomenės pagal pažangiausius modelius būtų nuosekliai plėtojamos vakarietiškos karybos pagrindais⁴⁵². Kitaip tariant, padėjo nuo sovietinio karinio modelio pasukti link mažiau autokratinio vakarietiško modelio.

⁴⁵⁰ VAIČENONIS, J. *Dvi kariuomenės – dvejetainiai tyrimai...*, p. 183–190.

⁴⁵¹ Apie Baltijos šalių bendradarbiavimą saugumo srityje: DAVIS, M. D. An historical and political view of the reserve and guard forces of the Baltic states at the beginning of the twenty-first century. *Journal of Baltic studies*, 2006, Vol. 37, No. 4, p. 378–383.

⁴⁵² ŠAPRONAS, R. Baltijos karinis bendradarbiavimas – kelio į NATO pradžia. In *Lietuva ir NATO – 10 metų kartu*. Vilnius, 2014, p. 20.

Vis dėlto būta ir mėginimų keisti situaciją. 1998 metais vykusio JAV ir Lietuvos atstovų susitikime Vašingtone JAV Gynybos departamento darbuotojas Džonas Berry'is užsiminė apie įtampas, kylančias dėl netolygiai paskirstytų investicijų ir Estijos bei Latvijos nenoro siųsti savo personalo į Lietuvą (pagal BALTNET programą), paprašė Lietuvos padaryti reikiamus žingsnius. Ambasadorius S. Sakalauskas atkreipė dėmesį, kad projektai yra paskirstyti tolygiai: BALTBAT – Latvijos teritorijoje, Estijoje – BALTRON ir BALTEFCO, Lietuvoje – BALTNET. Jis paprašė priminti partneriams apie šį paskirstymą ir paprašyti nekelti įtampos⁴⁵³.

Šios programos beveik neturėjo reikšmės tiesioginei galimybei karine galia atsakyti į potencialią karinę agresiją, tačiau jos itin sustiprino bendrą Lietuvos gynybinę galią, skatino bendradarbiavimą su kitomis Baltijos, Skandinavijos ir NATO priklausančiomis valstybėmis.

Didelę reikšmę turėjo Lietuvos krašto apsaugos finansavimas ir jo dinamika tiriamuoju laikotarpiu. 1994–1998 metais gynybos finansavimas nuolatos augo: 1994 m. krašto apsaugai buvo skiriama 130,242 mln., 1995 m. – 126,726 mln., 1996 m. – 178,252 mln. Lt, 1997 m. – 311,8 mln. Lt, o 1998 metais pašoko iki 586 mln. Lt (žr. 1 pav. *Krašto apsaugos ministerijos asignavimai 1994–1998 m.*)⁴⁵⁴.

Šis dėmuo padeda įvertinti iš užsienio šalių gautos paramos vertę ir svarbą kariuomenės pajėgoms vystyti.

1994 metus Lietuvos kariuomenė pradėjo patirdama personalo, ginkluotės ir finansavimo sunkumus ir trūkumus. 1995 metais Generalinio štabo viršininkas plk. Valdas Tutkus pažymėjo, kad „yra batalionų, kuriuose tarnauja 260–460 žmonių, iš kurių beveik pusė – aprūpinimo tarnyboje“⁴⁵⁵.

Kareivių tarnybos ir mokymo sąlygos batalionuose buvo labai varganos, krašto apsaugos biudžeto asignavimų, kurie 1996 metais siekė vos 0,65 proc. bendrojo vidaus produkto, nepakako net pagrindiniams kariniams daliniams tinkamai finansuoti⁴⁵⁶.

„Atsižvelgiant į turimos kariuomenės sudėtį, turimos ginkluotės galimybes bei materialinio-techninio aprūpinimo lygį, Lietuvos kariuomenė šiuo metu gali spręsti tik labai ribotas šalies gynybos užduotis“, – 1996 metais teigė Gynybos štabo viršininkas plk. A. Jurgaitis⁴⁵⁷.

⁴⁵³ Lietuvos Respublikos Seimo ir JAV Gynybos departamento delegacijų susitikimo, įvykusio 1998 m. kovo 30 d. atmintinė, 1998-03-30. Nr. 03-203, naudotis tarnyboje (apribojimas panaikintas), *KAA*, f.2, ap. 7, b.119, l.5.

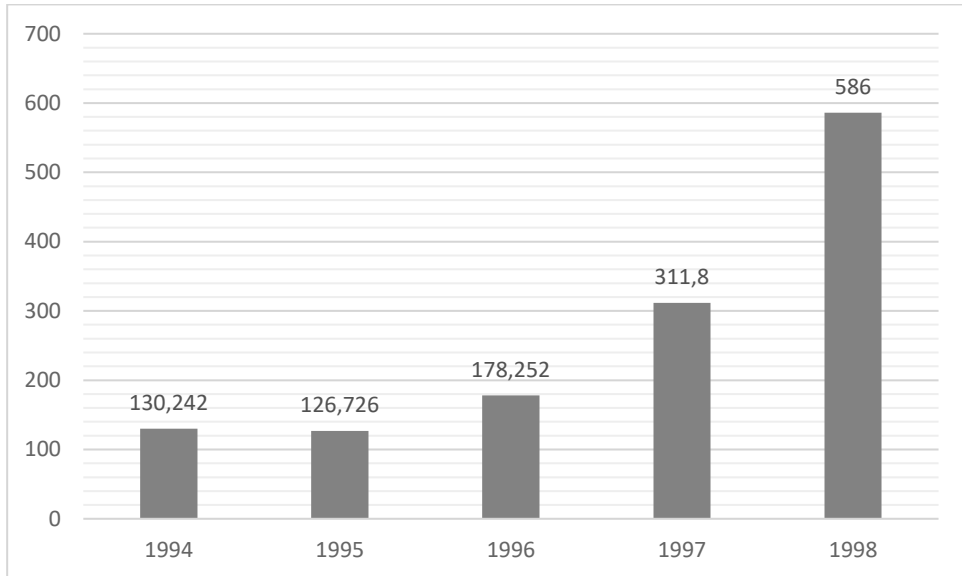
⁴⁵⁴ Parengta pagal 1994–1998 m. biudžeto įstatymus, Lietuvos Respublikos Seimo svetainė lrs.lt

⁴⁵⁵ VOVERIS, V. Mažinti kariuomenės mes neįgalioji, *Karys*, 1995, Nr. 7, p. 9.

⁴⁵⁶ STANKEVIČIUS, Č. Krašto apsaugos pertvarka ir plėtotė 1997–2000 metais. In *Lietuva ir NATO – 10 metų kartu*. Vilnius, 2014, p. 28.

⁴⁵⁷ JURGAITIS, A. *Lietuvos kariuomenės vystymosi iki 2005 m. kryptys bei etapai*. Pranešimas mokslinėje konferencijoje „Lietuvos gynybos problemos“. Vilnius, 1996, p. 39.

2. Lietuvos gynybinės galios transformacija 1994–2004 m.

1 pav. Krašto apsaugos ministerijos asignavimai 1994–1998 m., mln. Lt

1995 m. vykusiame seminare, skirtame teritorinės gynybos klausimams, buvo aptartos ir bendros Lietuvos kariuomenės problemos, pasiūlyti jų sprendimo būdai.

Karo akademijos Mokymo skyriaus vedėjas plk. Gintautas Tamulaitis pastebėjo, kad prireikė ketverių metų atkurti Lietuvos kariuomenę. Šiuo pereinamuoju laikotarpiu jos struktūra iš dalies tenkino, tačiau buvo nemažai trūkumų: kariuomenė turėjo tiksliai lengvąją ginkluotę, padaliniai buvo nepakankamai mobilūs, nepritaikyti veikti izoliuotoje vietovėje, buvo tik pradamos formuoti visapusiško mūšio aprūpinimo ir valdymo sistemos. Gintauto Tamulaičio nuomone, tankų, šarvuočių, sunkiosios artilerijos, lėktuvų ir laivų artimiausiu metu reikėtų tik tiek, kiek jų reikia paruošti specialistams, o visas dėmesys turi būti skirtas lengvajai prieštankinei ir priešlėktuvienei ginkluotei įsigyti⁴⁵⁸.

Motorizuotosios pėstininkų brigados „Geležinis Vilkas“ vadas plk. Jonas Vytautas Žukas, vėliau tapęs Lietuvos kariuomenės vadu, kėlė aštirus kariuomenei rūpimus klausimus: „Ar brigados štabas sugebės vadovauti 8 batalionams su esama ryšio technika ir etatais? Ar gali batalionai su esamomis šiandien finansinėmis techninėmis problemomis, etatais, ginkluote, pasiruošimo lygiu būti apskritai traktuojami kaip ko-

⁴⁵⁸ TAMULAITIS, G. Padalinių, vykdančių teritorinę gynybą, organizacinė struktūra ir ginkluotė. In *Teritorinė gynyba*, 1995 m. sausio 25 dienos seminario medžiaga, Vilnius, 1995, p. 16.

viniai vienetai? Tas liečia ir SKAT rinktines“. Jonas Vytautas Žukas siūlė vykdyti sparčias reformas, o galvojant apie būsimą Lietuvos kariuomenės modelį ir einant į NATO, vadovautis principu 1:2, t. y. turėti vieną greitojo reagavimo ir dvi pėstininkų brigadas. Jis dar kartą pabrėžė, kad brigados štabas vadovauti aštuoniems batalionams negali, ir siūlė vietoje aštuonių nepilnos sudėties batalionų turėti keturis pilnos ir keturis nepilnos sudėties batalionus, o sutaupytas lėšas skirti kariniam parengimui gerinti ir prieštankinei bei priešlėktuvinei ginkluotei įsigyti⁴⁵⁹.

Tuo metu kariškai gerai suprato, kad būtina kariuomenės reforma. 1996 m. vykusioje Lietuvos karo akademijoje mokslinėje konferencijoje buvo aptartos Lietuvos gynybos problemos. Šioje konferencijoje Generalinio štabo Operatyvinės valdybos viršininkas plk. lt. A. Jurgaitis išdėstė vystymosi iki 2005 m. planus. Lietuvos kariuomenę ateityje turėjo sudaryti:

Gynybos štabas, trys karinės apygardos, Karinės oro pajėgos, Karinės jūrų pajėgos, Savanoriškoji krašto apsaugos tarnyba, centrinio pavaldumo atskiri daliniai ir padaliniai (Atskirasis jėgerių batalionas, Atskirasis komendantinis batalionas ir Radioelektroninės kovos kuopa), karinio mokymo įstaigos (Lietuvos karo akademija ir Puskarininkių mokykla), Taikos palaikymo pajėgų mokymo centras ir Taikos palaikymo pajėgų palaikymo batalionas, Arsenalas, Centrinis poligonas, kariuomenės mobilizacinis rezervas (aktyvusis ir individualusis).

1. Sausumos junginiai ir daliniai:

Pirmosios karinės apygardos daliniai ir padaliniai, dislokuoti Vilniaus, Kauno bei Alytaus apskrityse,

Antrosios karinės apygardos daliniai ir padaliniai, dislokuoti Klaipėdos, Tauragės bei Telšių apskrityse,

Trečiosios karinės apygardos daliniai ir padaliniai, dislokuoti Šiaulių, Panevėžio bei Utenos apskrityse,

centrinio pavaldumo daliniai bei padaliniai,

Atskirasis komendantinis batalionas (Vilnius),

Atskirasis jėgerių batalionas (Kaunas),

Radioelektroninės kovos kuopa (Panevėžio raj., Pajuostėje).

Iš viso sausumos pajėgose taikos metu – iki 10000 žmonių, karo metu – apie 36000 žmonių.

2. Karinės oro pajėgos

Jas sudaro karo aviacija, oro erdvės kontrolės padaliniai bei zenitiniai raketiniai padaliniai.

⁴⁵⁹ ŽUKAS, J. V. Reguliaros kariuomenės ir teritorinės gynybos dalinių sąveikos problemos. In *Teritorinė gynyba*, 1995 m. sausio 25 dienos seminaro medžiaga, Vilnius, 1995, p. 35–36.

2.1. Karo aviacijoje oro erdvę saugo priešlėktuvinės gynybos ir mokomųjų naikintuvų eskadrilė, dislokuota dviejose aviacijos bazėse – Šiauliuose ir Panevėžyje. Atsarginė aviacijos bazė – Kazlų Rūda. Sausumos junginių ir dalinių bei Karinių jūrų pajėgų kovos veiksmams palaikyti ir kitiems tikslams aviacijos sudėtyje turi būti sraigtasparnių eskadrilė bei transporto orlaivių grandis.

Paieškos bei gelbėjimo darbams reikia turėti sraigtasparnių grandį.

2.2. Oro kontrolei tikslinga išskleisti iki 10 radiolokacinių padalinių. Oro erdvės kontrolės tarnybos postai kartu su Valstybinės skrydžių valdymo tarnybos radiolokacinėmis stotimis turi sudaryti oro erdvėje vientisą radiolokacinį lauką ir kontroliuoti oro erdvę nuo 200 metrų iki 20–25 km aukščio.

2.3. Zenitinė raketinė gynyba organizuojama svarbių valstybinę ir strateginę reikšmę turinčių objektų priedangai nuo užpuolimo iš oro. Tokie objektai yra valstybės valdymo organai (sostinė Vilnius), Ignalinos valstybinė atominė elektrinė (Visaginas), Kauno užtvanka, Klaipėdos jūrų uostas bei Karo aviacijos bazės. Gynybai tikslinga turėti keturias zenitines raketines baterijas, ginkluotas vidutinio tolumo savaeigiais zenitiniais raketiniais kompleksais (po 4 kiekvienoje), kurių formavimas numatomas po 2005 m.⁴⁶⁰ Karo aviacijos aerodromų priedangai skiriama zenitinė artilerija bei nešiojamieji zenitiniai raketiniai kompleksai.

Karinėse oro pajėgose taikos metu – 900 žmonių, karo metu – apie 1100 (4 numatytos suformuoti baterijos – 228 žmonės).

3. Karinės jūrų pajėgos

Jų sudėtis: flotilė iš keturių įvairios paskirties mažo tonažo karo laivų ir aštuonių įvairios paskirties katerių, priešlaivinė raketinė baterija (3 raketiniai kompleksai), jūros stebėjimo kuopa iš trijų radiotechninių stebėjimo postų.

Pagrindinė flotilės bazė – Klaipėdos jūrų uostas, manevrinės bazės – Šventosios uostas ir Alksnynės plaukiojančios prieplaukos.

Iš viso Karinėse jūrų pajėgose taikos metu – 700 žmonių, karo metu – apie 1000 žmonių.

4. Savanoriškoji krašto apsaugos tarnyba

Savanoriškoji krašto apsaugos tarnyba organizuojama teritoriniu principu. Ją sudaro 10 rinktinių, suskirstytų į batalionus ir kuopas. Rinktinių štabai dislokuojami apskričių centruose: Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Panevėžyje, Šiauliuose, Marijampolėje, Alytuje, Utenoje, Tauragėje bei Telšiuose. SKAT daliniai pavaldūs karinių apygardų vadams.

5. Kariuomenės mobilizacinis rezervas

Kariuomenės mobilizacinį rezervą sudaro Lietuvos Respublikos piliečiai, tinkantys karinei tarnybai ir turintys karinį pasirengimą. Jis skiriamas kariuomenės daliniams papildyti žmonėmis bei naujoms karinėms formuotėms sudaryti krizių metu.

⁴⁶⁰ Nepaisant nustatyto termino po 2005 m., mėginimai įsigyti oro gynybos priemonės fiksuoti nuo 1997 m.

Yra dvi rezervo stadijos: tarnyba aktyviajame rezerve ir vėlesnis priklausymas individualiam mobilizacijos rezervui.

Iš viso šalyje yra iki 510000 karo prievolinių, mobilizacinėje apskaitoje – 378000 atsargos karių. Šiuo metu mobilizacinį rezervą realiai galėtų sudaryti apie 60000 atsargos karių⁴⁶¹.

Išanalizavus prie šio pranešimo pateiktas schemas matyti, kad karinės apygardos turėjo atitikti brigados dydžio vienetus, jas turėjo sudaryti štabas, karo policijos, inžinerinė, prieštankinė ir (eventualiai) PLG kuopos, vienas arba du šarvuočių batalionai (1-oji ir 2-oji KA – po 2, 3-ioji KA – 1), vienas arba du motorizuotųjų pėstininkų batalionai (1-oji ir 2-oji KA – po 2, 3-ioji KA – 1), kelios SKAT brigados (1-oji KA – 4, 2-oji KA – 2, 3-ioji KA – 3). Karo atveju inžinerinės kuopos turėjo būti performuojamos į inžinerinius batalionus, kiekvienai brigadai papildomai priskiriama specialiujų pajėgų kuopa ir po 9 teritorinės gynybos batalionus. Taikos metu karinę apygardą turėjo sudaryti 2546, karo – 8778 žmonės (be SKAT dalinių)⁴⁶². SKAT turėjo sudaryti štabas, SKAT aviacijos junginys, 9 brigados ir 35 batalionai (iš viso – 10046 žmonės)⁴⁶³.

Ambicingas kariuomenės reformos planas vietoje 8 turimų batalionų numatė 5 šarvuočių ir 4 motorizuotųjų pėstininkų batalionus, atskirus komendantinį, jėgerių (1995 m. „Geležinio Vilko“ brigadai priklausęs Kauno motodesantinis batalionas buvo performuotas į Vytauto Didžiojo jėgerių batalioną Sausumos pajėgose⁴⁶⁴) ir Pamaro gynybos batalionus. Buvo numatytos trys prieštankinės⁴⁶⁵ ir trys priešlėktuvinės kuopos, o po 2005 m. – net 4 priešlėktuvinės raketinės baterijos, kurioms ginklų nebuvo, o jų įsigijimas būtų itin brangus (tai aptarsime kitoje darbo dalyje). Vienas rimtas trūkumas šioje struktūroje buvo tai, kad joje visiškai nebuvo numatyti artilerijos padaliniai. Šis planas konfrontuoja su vėlesniais planais, pasirengimo narystei programomis ir realia tolimesnio vystymosi eiga.

1995 m. sausio 31 d. Lietuva prisijungė prie PTL programos Gynybos planavimo ir peržiūros proceso (angl. PARP – *Planning and Review Process*). Tai suteikė unikalų galimybę iš karto kurti pajėgas, atitinkančias NATO standartus, suderintas su Aljanso struktūromis ir galinčias veikti kartu su kitų NATO valstybių pajėgomis, naudoti efektyvius planavimo metodus ir racionaliau naudoti lėšas⁴⁶⁶.

Po 1996 m. rinkimų į Lietuvos Respublikos Seimą buvo suformuota nauja Vyriausybė, vadovaujama Gedimino Vagnoriaus. Krašto apsaugos ministru buvo paskirtas

⁴⁶¹ JURGAITIS, A. *Lietuvos kariuomenės vystymosi iki 2005 m. kryptys bei etapai*. Pranešimas mokslinėje konferencijoje „Lietuvos gynybos problemos“. Vilnius, 1996, p. 39–50.

⁴⁶² Ten pat, 1 schema, p. 46.

⁴⁶³ Ten pat, 6 schema, p. 49.

⁴⁶⁴ RIBAKAS, V. Kauno motodesantinis batalionas. In *Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas 1989–1993 metais*. Vilnius, 2015, p. 214.

⁴⁶⁵ Specializuotos prieštankinės kuopos Lietuvos kariuomenėje neįkurtos ik dabar [aut. pastaba].

⁴⁶⁶ Lietuvos dalyvavimas NATO Planavimo ir peržiūros procese (PARP). *Krašto apsauga*, 2002, Vilnius, p. 484.

Česlovas Stankevičius, kuris patarėjais pasikvietė išeivijos lietuvių, tarnavusių JAV ginkluotosiose pajėgose. 1997 metais Lietuvos krašto apsaugos viceministru tapo JAV ats. plk. Jonas Kronkaitis. Galima daryti prielaidą, kad būtent tada ypač sustiprėjo bendradarbiavimas su NATO valstybėmis ir visų pirma JAV.

Be kitų privalumų, „Partnerystės taikos labui“ programa sudarė galimybę kreiptis į NATO dėl konsultacijų ir ekspertinės pagalbos, ir tuo buvo pasinaudota. JAV atsiliepė į Lietuvos prašymą įvertinti Lietuvos karinių pajėgų pasirengimą vykdyti NATO narių karinius įsipareigojimus. Įvertinimo grupė, vadovaujama JAV armijos gen. mjr. H. A. Kievenaro, parengė studiją, kurioje buvo išskirtos keturios sritys, kurių įgyvendinimas vertintas kaip prioritetas:

- a) karių gyvenimo sąlygų gerinimas,
- b) vadovavimo, kontrolės, ryšių ir informacinių sistemų vystymas,
- c) priešlėktuvinės gynybos sistemos sukūrimas,
- d) pėstininkų pajėgų su integruotais prieštankinės ir priešlėktuvinės gynybos komponentais sukūrimas⁴⁶⁷.

Atkreiptume dėmesį, kad karių gyvenimo sąlygų gerinimas buvo nurodytas kaip pirmasis prioritetų sąrašas.

1998 m. buvo parengtas ilgalaikis 10 metų Lietuvos kariuomenės vystymo planas ir pagrindinės reformos kryptys: pagal Vakarų standartus parengti karius, sukurti šiuolaikinius standartus atitinkantią infrastruktūrą ir įsigyti atitinkamą ginkluotę⁴⁶⁸.

Sudarius šį planą buvo numatyta, kad po dešimties metų Lietuvos kariuomenėje bus 23 tūkst. PKT ir PPKT (48 %) karių bei gausios savanorių pajėgos, kurių sudėtyje turėjo būti ir rezervo vienetai⁴⁶⁹. XX a. 10-ojo dešimtmečio pabaigoje KAS struktūra buvo orientuojama į mobilios teritorinės manevrinės gynybos veiksmus visoje Lietuvos teritorijoje, kartu siekiant NATO valstybių karinės paramos. Buvo numatyta plėtoti 3 brigadų-apygardų (pagal partizanų terminologiją – sričių) SP struktūrą, apimančią integruotus KASP vienetus, vieną ar dvi greitojo reagavimo bei logistikos brigadas. Ši struktūra buvo vystoma taip, kad galėtų sąveikauti su NATO pajėgomis pagal NATO procedūras ir doktrinos standartus⁴⁷⁰. Sumažinus batalionų skaičių vienintelėje brigadoje ir plėtojant karines pajėgas, 1998 metais buvo įkurtas Vakarų brigados štabas⁴⁷¹, o 1999 metais išplėtotas jos pajėgumas, brigadai buvo priskirti trys batalionai, dislokuoti Klaipėdoje, Taurageje ir Šiauliuose⁴⁷².

⁴⁶⁷ Lietuvos pasirengimo narystei NATO programa. Vilnius, 1999. *KAA*, f. 2, ap. 7, b. 122, l. 100.

⁴⁶⁸ KRONKAITIS, J. Pagrindiniai Lietuvos kūrimo principai, užtikrinę integraciją į NATO. In *Krašto apsaugai – 15 metų*. Vilnius, 2005, p. 66.

⁴⁶⁹ EINIKAITĖ, M. Tikslas – padėti Lietuvai. *Trimitas*, 1999, Nr. 11, p. 3.

⁴⁷⁰ KRONKAITIS, J. Pagrindiniai Lietuvos kūrimo principai, užtikrinę integraciją į NATO. In *Krašto apsaugai – 15 metų*. Vilnius, 2005, p. 66.

⁴⁷¹ 1998-10-16 Lietuvos krašto apsaugos ministro įsakymas Nr. 1178 dėl Vakarų brigados štabo aprūpinimo, kopija, *KAA*, f.58, ap.1, b.4, l.2.

⁴⁷² JONUŠAS, K. Startuoja Vakarų brigada. *Karys*, 1999, Nr. 24, p. 13.

Iškelti planai buvo labai ambicingi, ypač ginkluotės įsigijimo, jis buvo grindžiamas šiais reikalavimais: ginkluotės ir įrangos tipų įvairovės mažinimas, pigus jos išlaikymas, NATO standartų atitikimas⁴⁷³. Ginklų trūkumas Lietuvos kariuomenėje vis dar buvo didelis, o ypač trūko prieštankinių ginklų. Pavyzdžiui, pagrindiniame Sausumos pajėgų junginyje – motorizuotojoje pėstininkų brigadoje „Geležinis Vilkas“ – buvo vos devyni vienetai pasenusio tipo sovietinių prieštankinių granatsvaidžių RPG-2 ir 52 vnt. sovietinių vienkartinį granatsvaidžių RPG-18. Taip pat brigada turėjo vieną sovietinį valdomų prieštankinių raketų paleidimo įrenginį 9P135, tačiau neturėjo nė vienos prieštankinės raketos⁴⁷⁴. 1995 m. gegužės mėnesį buvo sunaudoti 12 vnt. granatsvaidžių RPG-18⁴⁷⁵, o 3 vnt. (iš turėtų 9) granatsvaidžių RPG-2 iš brigados Klaipėdos bataliono perduoti Karinei jūrų pajėgų flotilei⁴⁷⁶. 3 vnt. granatsvaidžių RPG-2 buvo Kauno Vytauto Didžiojo atskirojo jėgerių bataliono, išskirto iš brigados sudėties, ginkluotėje⁴⁷⁷. Po šių pakeitimų „Geležinio Vilko“ brigadoje liko tik 3 granatsvaidžiai RPG-2, 40 vienkartinį granatsvaidžių RPG-18 ir vienas valdomų prieštankinių raketų paleidimo įrenginys 9P135 be raketų⁴⁷⁸. Lietuvos kariuomenės arsenale buvo saugomas vienintelis prieštankinis ginklas – mokomasis vienkartinis prieštankinis granatsvaidis RPG-18⁴⁷⁹. Šie skaičiai iliustruoja, koks katastrofiškas buvo prieštankinių priemonių ir, apskritai, ginkluotės trūkumas Lietuvos kariuomenėje. Tokia pati padėtis buvo ir Savanoriškojoje krašto apsaugos tarnyboje. 1998 m. gegužę SKAT mokymo centro vyresnysis leitenantas G. Trakimas „Savanorio“ korespondentui vykstant granatsvaidininkų-instruktorių kursui su RPG-2, nusiskundė, kad „su mūsų turimais granatsvaidžiais tobulėti sunku“⁴⁸⁰. Tuo metu SKAT ginkluotės arsenale buvo tik nedidelis kiekis senų sovietinių granatsvaidžių RPG-2, nebeturinčių realios kovinės vertės, ir taip pat keletas vienkartinį granatsvaidžių.

⁴⁷³ STANKEVIČIUS, Č. Krašto apsaugos pertvarka ir plėtotė 1997–2000 metais. In *Lietuva ir NATO – 10 metų kartu*. Vilnius, 2014, p. 36.

⁴⁷⁴ Šaunamųjų ginklų ataskaita, 1995-01-25, Nr. 2s, „Slaptai“ (išslaptinta), *KAA*, f. 4, ap. 1, b. 15, l. 9-13.

⁴⁷⁵ Šaunamųjų ginklų ataskaita, 1995-05-26, Nr. 22s, „Slaptai“ (išslaptinta), *KAA*, f. 4, ap. 1, b. 15, l. 218.

⁴⁷⁶ Motorizuotosios pėstininkų brigados „Geležinis Vilkas“ Klaipėdos bataliono perduotų Karinei jūrų pajėgų flotilei ginklų numerių sąrašas, 1995-05-29, Nr. 22s, „Slaptai“ (išslaptinta), *KAA*, f. 4, ap. 1, b. 15, l. 230-237.

⁴⁷⁷ Ataskaita, 1995-06-20, Nr. 29s, „Slaptai“ (išslaptinta), *KAA*, f. 4, ap. 1, b. 15, l. 268-271.

⁴⁷⁸ Šaunamųjų ginklų ataskaita, 1995-06-23, Nr. 28s, „Slaptai“ (išslaptinta), *KAA*, f. 4, ap. 1, b. 15, l. 284-288; Šaudmenų ataskaita, 1995-06-23, Nr. 26s, „Slaptai“ (išslaptinta), *KAA*, f. 4, ap. 1, b. 15, l. 277-278.

⁴⁷⁹ Šaunamųjų ginklų ataskaita Nr. 14, 1995-03-28, Egz. Nr. 1, „Slaptai“ (išslaptinta), *KAA*, f. 4, ap. 1, b. 15, l. 134-137.

⁴⁸⁰ Su mūsų antikvariniais granatsvaidžiais tobulėti sunku. *Savanoris*, 1998-05-07, Nr. 9 (186), p. 1.

1995 m. birželį Lietuvos kariuomenės arsenalą pasiekė parama iš Čekijos Respublikos – 108 vnt. buvusioje Čekoslovakijoje sukurtų ir gamintų vienkartinį granatsvaizdžių RPG-75 ir 60 vnt. kulkosvaizdžių VZOR 43⁴⁸¹. Reikia pažymėti, kad iki tol „Geležinio Vilko“ brigadoje buvo tik 3 universalūs kulkosvaizdžiai PKM, 2 sunkieji kulkosvaizdžiai DŠK, 13 sunkiųjų kulkosvaizdžių KPVT ir 12 kulkosvaizdžių PKT (KPVT ir PKT montuojami į šarvuotuosius transporterius BTR-60PB).

Ginklų trūkumo Lietuvos kariuomenėje problemai spręsti buvo įvykdytas pirmasis didelis naujų ginklų pirkimas. Kadangi lėšų įsigyti prieštankinėms priemonėms ir technikai nebuvo, 1996 m. gegužės 23 d. Valstybės gynybos tarybos posėdyje buvo nuspręsta, kad Lietuvos Respublikos Vyriausybė suteiktų garantiją amunicijai pirkti – 4 mln. JAV dolerių granatsvaizdžiams, 1,6 mln. dolerių visureigiams „Land Rover“ ir 1,4 mln. dolerių kitiems pirkimams. Finansų ministerijai buvo pavesta apmokėti 15 proc. pirkimų sumų iš 1996 m. valstybės biudžeto⁴⁸².

Šie pirkimai tapo rimtu išbandymu Lietuvos krašto apsaugos sistemai. Siekiant įsigyti prieštankinių priemonių, buvo kreiptasi į 17 užsienio įmonių, prašant pateikti siūlymus. Verta pastebėti, kad tuo metu dar nebuvo apsispręsta, ką reikėtų pirkti – valdomas prieštankines raketas ar prieštankinius granatsvaizdžius, o pastarieji galėjo būti pasiūlyti tiek vienkartiniai, tiek daugkartinio naudojimo. Įmonių sąrašas taip pat buvo įdomus – jame buvo ne tik pagrindiniai ginklų gamintojai, bet ir perparduodančios firmos, o kai kurios jų neaiškios kilmės. Tarp įmonių buvo Kinijos ginklų koncernas „Norinco“, tačiau į sąrašą nebuvo įtraukta nė viena Rusijos valstybinė įmonė ar privati firma. Iš septyniolikos adresatų (ginklus gaminančių ar jais prekiaujančių užsienio įmonių) pasiūlymus atsiuntė dvylika pretendentų. Gavus pasiūlymus, Lietuvos ginklų fondas atliko analizę ir pateikė išvadą – buvo nuspręsta pirkti nevaldoma amunicija šaudančius prieštankinius granatsvaizdžius bei buvo pasirinktas firmos „SAAB Bofors Infantry Weapons“ gaminamas granatsvaizdis „Carl Gustaf“ M3. Tokį pasirinkimą lėmė geros kovinės ginklų charakteristikos, patikimumas ir kokybė, pasiūlytas kreditavimas bei ta aplinkybė, kad ginklus iš Švedijos buvo patogiu atgabenti į Klaipėdos jūrų uostą.

Vykdamas ginklų pirkimus iš užsienio šalių buvo bandoma skatinti vietinę gamybos pramonę taikant ofsetą, t. y. reikalaujant į ginklų ir jų priedų gamybą įtraukti Lietuvos, perkančios šalies, įmones. Taip 1998 metų gegužę sudarant sutartį dėl granatsvaizdžių „Carl Gustaf“ įsigijimo, buvo numatytas ir ofsetas, sudarantis 60 proc. bendros sutarties sumos, siekiančios 31749 249 Lt (61 744 940 švedišku kronų). Vykdyti ofseto įsipareigojimus buvo pasirinkta UAB „Stigma“, su kuria „Saab Bofors“ 1999-01-18 sudarė sutartį plastiko konteineriams granatų saugojimui gaminti, kurios bendra suma – 19 049 550 Lt. 30 proc. ofseto (20656 konteineriai) buvo tiesioginis

⁴⁸¹ Šaunamųjų ginklų ataskaita Nr. 17, 1995-06-26, Nr. 33, Egz. Nr. 1, „Slaptai“ (išslaptinta), *KAA*, f. 4, ap. 1, b. 15, l. 300–303.

⁴⁸² Dėl Krašto apsaugos ministerijos ginkluotės (granatsvaizdžių) pirkimo patikrinimo rezultatai, 1996-11-08, Nr. 110-43-84s, išslaptinta, *KAA*, f. 2, ap. 7, b. 108, l. 3.

(t. y. tiesiogiai skirtas vykdomam užsakymui) ir 30 proc. (21375 konteineriai) netiesioginis (užsakymai nesusiję su Lietuvos kariuomenės pirkimu). Tai sukūrė 16 naujų darbo vietų, o konteinerius UAB „Stigma“ koncernui „Saab Bofors“ gamino ir vėliau, jau pasibaigus ofseto sutarčiai⁴⁸³. Tokių ginkluotės pirkimo būdą įvertintume kaip gerą pavyzdį, kadangi apginkluojant kariuomenę kartu buvo skatinama vietos gynybos pramonė ir kuriamos darbo vietos.

Pagal 1996 m. birželio 18 d. Lietuvos ir Švedijos įmonės „Bofors“ sutartį, kurią pasirašė tuometinis krašto apsaugos ministras Linas Linkevičius, buvo įsigyti 108 prieštankiniai granatsvaidžiai „Carl Gustav“ ir 1620 prieštankinių granatų už 4,747 mln. USD (18,8 mln. Lt)⁴⁸⁴. Jiems įsigyti 1996 m. liepos 5 d. tarp Lietuvos ir „Svenskhandelnsbanken“ AB buvo pasirašyta sutartis 4 mln. 305 tūkst. JAV dolerių paskolai gauti 7 metų laikotarpiui su 9 proc. palūkanomis. 1996 m. spalį į Lietuvą buvo pristatyta pirmoji ginklų partija, kurią išbandant simboliškai dalyvavo Lietuvos Respublikos prezidentas Algirdas Mykolas Brazauskas. Pirmi devyni granatsvaidžiai buvo perduoti motorizuotųjų pėstininkų brigadai „Geležinis Vilkas“⁴⁸⁵.

1995 metais kaip neatlygintina parama iš Lenkijos ir Čekijos buvo gauta po 18 120 mm minosvaidžių⁴⁸⁶. Iš viso 1995 m. gegužę iš Čekijos buvo gauta 2 mln. kronų vertės parama ginklais (minosvaidžiai, granatsvaidžiai, automobiliai ir kita ginkluotė)⁴⁸⁷. Gautų minosvaidžių pagrindu buvo suformuotos baterijos pėstininkų batalionuose, vėliau pervadintos būriais. Tiriamuoju laikotarpiu beveik visose NATO šalyse, Rusijoje, NVS ir Europos valstybėse kiekviename pėstininkų, motorizuotųjų ar mechanizuotųjų pėstininkų batalione buvo integruotas minosvaidžių padalinys, baterija arba būrys⁴⁸⁸, turintis 6 vnt. 120 mm minosvaidžių. Tai reiškia, kad statistiškai gautais iš Čekijos ir Lenkijos minosvaidžiais buvo galima apginkluoti 6 pėstininkų batalionus. Išanalizavus ginklų sąrašus padaliniuose, nustatyta, kad minosvaidžiai buvo paskirstyti tokiu būdu – 30 vnt. perduota „Geležinio Vilko“ brigadai⁴⁸⁹, 2 vnt. – Lie-

⁴⁸³ Dėl informacijos apie bendradarbiavimą su Švedija pateikimo, 2001-03-19 Nr. 1RN, „Slaptai“ (išslaptinta), *KAA*, f. 2, ap. 7, b. 150, l. 8.

⁴⁸⁴ 1996-06-06 Contract No. CGLT9606/0, anglų k., „Slaptai“ (išslaptinta), *KAA*, f. 2, ap. 7, b. 101, l. 1-114.

⁴⁸⁵ Šaunamųjų ginklų ir šaudmenų suvestinė, 1996-11-27, Nr. 54s, „Slaptai“ (išslaptinta), Egz. Nr. 1, *KAA*, f. 2, ap. 7, b. 107, l. 51–55.

⁴⁸⁶ Šaunamųjų ginklų ataskaita Nr. 17, 1995-06-26, Nr. 33, „Slaptai“ (išslaptinta), Egz. Nr. 1, *KAA*, f. 4, ap. 1, b. 15, l. 300–303.

⁴⁸⁷ Čekų ginklai Lietuvos kariuomenei. *Karys*, 1995, Nr. 6, p. 13.

⁴⁸⁸ Baterijomis minosvaidžių padaliniai vadinami tik Sovietų Sąjungos, Rusijos ir kai kurių kitų buvusių sovietinių respublikų kariuomenėse, NATO ir Vakarų šalių kariuomenių batalionuose analogiško dydžio minosvaidžių padaliniai vadinami būriais [aut. past.].

⁴⁸⁹ Šaunamųjų ginklų ir šaudmenų suvestinė, 1996-11-27, Nr. 54s, „Slaptai“ (išslaptinta), Egz. Nr. 1, *KAA*, f. 2, ap. 7, b. 107, l. 51-55.

tuvos karo akademijai⁴⁹⁰, 3 vnt. – Lietuvos kariuomenės Puskarininkių mokyklai⁴⁹¹, o 1 vnt. paliktas arsenale⁴⁹². 1998 metais penki mechanizuotosios pėstininkų brigados „Geležinis vilkas“ batalionai (išskyrus Šiaulių batalioną) sunkiosios ginkluotės kuopose jau turėjo minosvaidžių būrius (po 6 120 mm minosvaidžius kiekviename). Buvo planuojama įsigyti 12 naujų 120 mm minosvaidžių Bulgarijoje ir jais apginkluoti Šiaulių ir Klaipėdos⁴⁹³ įgulų batalionus⁴⁹⁴. Minosvaidžių ir jų padalinio neturėjo ir Kauno Vytauto Didžiojo atskiras jėgerių batalionas, tačiau tai buvo susiję su jam keliamais skirtingo pobūdžio uždaviniais.

120 mm minosvaidžiai buvo pirma sunkesnė ginkluotė, kuri leido suformuoti naują, itin svarbų paramos ugnimi pajėgumą. Iki tol Lietuvos kariuomenė turėjo tik lengvus šaunamuosius ginklus: automatinius šautuvus, kulkosvaidžius ir prieštankinius granatsvaidžius.

1999 m. Didžiosios kunigaikštienės Birutės mechanizuotasis pėstininkų batalionas gavo šešis 120 mm Bulgarijoje pagamintus minosvaidžius⁴⁹⁵. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo mechanizuotajam pėstininkų batalionui paremti netiesiogine ugnimi kaip parama iš Švedijos buvo naudojami švediški 120 mm m41/D minosvaidžiai⁴⁹⁶.

Pastebėsime, kad tais pačiais 1995 m. metais Latvija iš Čekijos Respublikos gavo 26 analogiškus 120 mm minosvaidžius ir 26 100 mm prieštankinius pabūklus vz. 53⁴⁹⁷. Kadangi minėtus pabūklus buvo galima naudoti kaip lauko artilerijos, Latvija įgijo galimybę sukurti artilerijos pajėgas (artilерijos pajėgos Lietuvos kariuomenėje buvo sukurtos tik 2002 m., t. y. po septynių metų).

Suformuoti Estijos artilerijos pajėgas padėjo Suomijos parama – 19 vnt. 105 mm lauko haubicų: 6 gautos 1997⁴⁹⁸, 13 vnt. – 1998 metais⁴⁹⁹, o 14 vnt. 120 mm minosvaidžių įsigyta 1997 m. Bulgarijoje⁵⁰⁰.

⁴⁹⁰ Šaunamųjų ginklų ir šaudmenų suvestinė, 1996-12-23, Nr. 60s, „Slaptai“ (išslaptinta), Egz. Nr. 1, KAA, f. 2, ap. 7, b. 107, l. 97-99.

⁴⁹¹ Ginklų numerių sąrašas, 1996-12-23, Nr. 51s, „Slaptai“ (išslaptinta), Egz. Nr. 1, KAA, f. 2, ap. 7, b. 107, l. 100-107.

⁴⁹² Šaunamųjų ginklų ataskaita Nr. 10, 1996-11-26, Nr. 114s, „Slaptai“ (išslaptinta), Egz. Nr. 1, KAA, f. 2, ap. 7, b. 107, l. 31-33.

⁴⁹³ Klaipėdos 7-asis dragūnų Pamario gynybos batalionas.

⁴⁹⁴ VITKŪNAS, M. Artilerija – ugninis kariuomenės kumštis, *Karys*, 1998, Nr. 35, p. 6.

⁴⁹⁵ Gauta minosvaidžių siunta, *Karys*, 1999, Nr. 25, p. 6.

⁴⁹⁶ JONAITIS, A. Kovinio šaudymo pratybos, *Karys*, 2010, Nr. 5, p. 47.

⁴⁹⁷ Latvijos pranešimas JT įprastinių ginklų registrai [interaktyvus], 1995 [žr. 2016-05-21]. Prieiga per internetą: <<https://www.unroca.org/latvia/report/1995/>>; analogišką pranešimą pateikė ir Čekijos Respublika.

⁴⁹⁸ Estijos pranešimas JT įprastinės ginkluotės registrai [interaktyvus] 1997 [žr. 2016-05-21]. Prieiga per internetą: <<https://www.unroca.org/estonia/report/1997/>>

⁴⁹⁹ Estijos pranešimas JT įprastinės ginkluotės registrai [interaktyvus] 1998 [žr. 2016-05-21]. Prieiga per internetą: <<https://www.unroca.org/estonia/report/1998/>>

⁵⁰⁰ Estijos pranešimas JT įprastinės ginkluotės registrai [interaktyvus] 1997 [žr. 2016-05-21]. Prieiga per internetą: <<https://www.unroca.org/estonia/report/1997/>>

Tiriamuoju laikotarpiu itin papildytas Lietuvos kariuomenės autotransporto parkas. 1996 m. liepos 12 d. buvo pasirašyta sutartis dėl visureigių „Land Rover“ pirkimo ir metų pabaigoje už 1,277,329 svarus sterlingų įsigyti 97 „Land Rover Defender“ automobiliai⁵⁰¹. Automobiliai buvo reikalingi Lietuvos karių kontingentui taikos palaikymo misijose aprūpinti.

1993 m. lapkričio 19 d. per pirmąjį Baltijos valstybių gynybos ministrų susitikimą buvo susitarta iš visų trijų valstybių karinių padalinių sudaryti jungtinį taikos palaikymo pajėgų batalioną⁵⁰². 1994 m. birželio 3 d. Švedijoje, Visbyje, buvo pasirašytas Tarpusavio supratimo memorandumas, kuriame buvo išdėstyti bendradarbiavimo rengiant Jungtinių Tautų taikos palaikymo pajėgas principai. 1994 m. rugsėjo 11 d. Kopenhagoje Didžiosios Britanijos, Šiaurės ir Baltijos valstybių gynybos ministrai pasirašė naują Tarpusavio supratimo memorandumą. 1994 m. rugsėjo 13 d. Rygoje Baltijos valstybių ministrai pirmininkai pasirašė trišalį Lietuvos, Estijos ir Latvijos susitarimą dėl bendro taikos palaikymo dalinio įsteigimo ir suformavimo. Buvo parengta Lietuvos krašto apsaugos ir Estijos bei Latvijos gynybos ministerijų bendradarbiavimo sutartis⁵⁰³.

Prisijungus prie „Partnerystės taikos labui“ programos, Lietuvos kariuomenė dalyvavo daugelyje NATO rengiamų pratybų užsienyje ir Lietuvoje: „Baltic Challenge ‘98“ Lietuvoje, „Best Effort ‘97“ Latvijoje, „Amber Hope ‘99, ‘98, ‘97, ‘96“ Lietuvoje, „Winter Forest ‘96“⁵⁰⁴ ir kt.

1995 m. bendradarbiavimo susitarimą pasirašė Lietuvos kariuomenės „Geležinio Vilko“ brigada ir Lenkijos kariuomenės 15-oji Varmijos-Mozūrų V. Jogailos vardo mechanizuotoji divizija. Lenkijos kariai padėjo Lietuvos kariškiams siekti NATO standartų ir suteikė paramą ginklais ir technika⁵⁰⁵.

1994 m. kovo 11 d. pasirašyta karinio bendradarbiavimo sutartis su Danija, kuri buvo pirmoji tokio pobūdžio sutartis su NATO valstybe⁵⁰⁶. Sudarydama sutartį, Danija siekė padėti atkurti Lietuvos ginkluotąsias pajėgas ir jas modernizuoti, integruotis į Šiaurės Atlanto kolektyvinės gynybos struktūrą ir siekti NATO narystės⁵⁰⁷.

⁵⁰¹ 1996-12-07 Agreement No. 9607/3, *KAA*, f. 2, ap. 7, b. 103, l. 1–16.

⁵⁰² CIGANOVŠ, J. *The Latvian Army*. Riga, 2019, p. 189.

⁵⁰³ Baltijos Asamblėjos rezoliucija dėl Baltijos valstybių karinio bendradarbiavimo. *Valstybės žinios*, 1994-11-25, Nr. 91-0; ŽIGARAS, F. *Baltijos šalių institucinis...*, p. 285.

⁵⁰⁴ MERECKIS, D. K. Lithuania as a NATO partner. *Lithuanian Foreign Policy Review*, Vol. 4, p. 4 [interaktyvus] 1999 [žr. 2016-07-19]. Prieiga per internetą: <<http://lfpr.lt/wp-content/uploads/2015/07/LFPR-4-Mereckis.pdf>>

⁵⁰⁵ MODZELEWSKI, W. T. Dwie dekady stosunków Polski z Litwą – wymiar polityczny. *SP*, 2012, 3., p. 297–298. [interaktyvus] 2012 [žr. 208-12-06]. Prieiga per internetą: <https://www.researchgate.net/publication/274099761_Dwie_dekady_stosunkow_Polski_z_Litwa_-_wymiar_polityczny_Two_decades_of_Polish-Lithuanian_relations_-_political_dimension>

⁵⁰⁶ ŽIGARAS, F. *Baltijos šalys...*, p. 298.

⁵⁰⁷ New Bilateral Cooperation Agreement on Defence between Denmark and Lithuania. [interaktyvus], 2015-02-06 [žr. 2017-09-22]. Prieiga per internetą: <<https://litauen.um.dk/en/news/newsdisplaypage/?newsID=3915CB91-3CE7-4322-A6D4-1C2C5032A4E6>>

Ši sutartis sudarė teisinės prielaidas kartu su Danijos kariais dalyvauti taikos palaikymo misijose bei parengti joms karius Danijoje. 1994–1995 metais trys Lietuvos kariuomenės pėstininkų būriai (LITPLA-1, -2 ir -3) Danijos taikdarių bataliono sudėtyje dalyvavo UNPROFOR misijoje Kroatijoje. 1996 m. LITPLA-4 būrys (34) dalyvavo IFOR misijoje Bosnijoje ir Hercegovinoje Danijos bataliono sudėtyje NORDPOL brigadoje. Vėliau būrys buvo pakeistas kuopa (145 kariai). 1997 m. LITPLA-5 ir LITPLA-6 (atitinkamai 40 ir 41 karys) dalyvavo SFOR misijoje. 1998 m. SFOR dalyvavo LITPLA-7⁵⁰⁸.

BALTBAT

1998 m. spalio 1 d. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo batalionas tapo formuojamo tarptautinio dalinio BALTBAT pagrindu. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo bataliono veikla ir organizacinė struktūra pakito dar 1994 metais, prasidėjus Lietuvos stojimo į NATO procesui: I, II ir III kuopos buvo pavadintos mechanizuotosiomis, IV liko motorizuotoji⁵⁰⁹.

Prie Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo bataliono buvo priskirtas inžinerijos būrys, pėstininkų kuopa, minosvaidžių būrys iš Estijos, būstinė ir paramos padaliniai, štabo karininkų grupė iš Latvijos. Kaip šis dalinys yra kuriamas ir mokomas, stebėjo Danijos, Švedijos, Norvegijos ir Jungtinės Karalystės stebėtojai, o jo struktūra buvo tobulinama pagal NATO standartus. JAV skyrė finansavimą ir padėjo aprūpinti batalioną nauja įranga⁵¹⁰. Centrinį valdymą užtikrino valdymo grupė, štabas, tarptautinių operacijų skyrius, štabo ir aprūpinimo kuopa, dvi pėstininkų kuopos, sunkiosios ginkluotės kuopa, priskirti inžinerijos ir karo medicinos būriai⁵¹¹. Žiūrint iš dabarties perspektyvos, pastaroji BALTBAT funkcija buvo kur kas svarbesnė nei veiksnus kovinio trišalio bataliono sukūrimas. Tačiau tuo metu svarbiausias dėmesys buvo skirtas būtent tarptautinių operacijų batalionui parengti. Visos į projektą įdėtos pastangos ir investuotos lėšos turėjo būti įprasminotos BALTBAT išsiuntimu į JT taikos operaciją⁵¹².

Palaiptiesiems vis didesnę pagalbą Lietuvai ėmė skirti pagrindinė NATO jėga – JAV. 1995 m. gruodį buvo įkurtas Saugumo paramos biuro (angl. *Security Assistance Office* (SAO)) skyrius, koordinuojantis sutarčių su JAV įmonėmis karinei technikai ir įrangai gauti finansavimą pagal programą, žinomą kaip „Varšuvos iniciatyvinis fondas“. Pagal šią programą Lietuva per 5 metus nuo 1996 iki 2001 metų gavo 24,5 mln.

⁵⁰⁸ MERECKIS, D. K. Lithuania as a NATO partner. *Lithuanian Foreign Policy Review*, Vol. 4, p. 4 [interaktyvus] 1999 [žr. 2016-07-19]. Prieiga per internetą: <<http://lfpr.lt/wp-content/uploads/2015/07/LFPR-4-Mereckis.pdf>>

⁵⁰⁹ RAKUTIS, V., VAIČENONIS, J. *Algirdo bataliono...*, p. 117, 118.

⁵¹⁰ *Congressional Presentation for Foreign Operations*, be datos, numanomai – 1997, KAA, f. 2, ap. 7, b. 110, l. 18.

⁵¹¹ RAKUTIS, V., VAIČENONIS, J. *Algirdo batalionas...*, p. 118.

⁵¹² ŠAPRONAS, R. Baltijos karinis bendradarbiavimas – kelio į NATO pradžia. In *Lietuva ir NATO – 10 metų kartu*, Vilnius, 2014, p. 20.

(98 mln. Lt) JAV dolerių paramą, iš jų – 1996 m. 1,25 mln. taktinio ryšio priemonėms įsigyti; 1997 m. 1,5 mln. taktinio ryšio priemonėms įsigyti (trys sausumos pajėgų batalionai aprūpinti moderniomis operacinio ryšio nešiojamosiomis, automobilinėmis ir stacionariosiomis HARRIS korporacijos radijo stotimis bei garso, teksto ir vaizdo duomenų terminalais); 1998 m. 5,7 mln. (RASCC (Regioniniam oro kontrolės centrui), Kartografijos centrui įrengti)⁵¹³.

Pagal IMET programą 1995 metais buvo skirti 200 tūkst., 1996 m. – 498 tūkst., 1997 m. – 520 tūkst. ir 1998 m. – 650 tūkst. JAV dolerių. Iš viso 1995–1998 m. pagal šią programą buvo skirta 1,868 mln. JAV dolerių (7,472 mln. Lt)⁵¹⁴. 1999 m. skirti 729 tūkst. JAV dolerių⁵¹⁵. Pažymėtina, kad vienas iš rodiklių, pagal kuriuos JAV vertino savo pagalbos Lietuvos krašto apsaugai efektyvumą, buvo pagal IMET programą baigusių karo mokslus JAV mokymo įstaigose karininkų paskyrimas į vadovaujamas pareigas Lietuvos kariuomenėje ir Krašto apsaugos ministerijoje⁵¹⁶.

Karinės oro pajėgos

1995 m. gegužės 4 d. pratybose mokomuoju-koviniu lėktuvu L-39C buvo mėginama nutupdyti orlaivį-pažeidėją. Paaiškėjo, kad tikimybė tai padaryti yra maža, nes turimomis ryšių priemonėmis neįmanoma užtikrinti sąveikos tarp radiolokacinio posto, karo aviacijos valdymo punktų ir civilinės aviacijos dispečerių, o turimi etatai ir lėšos neleido organizuoti ilgalaikių tokio pobūdžio budėjimų⁵¹⁷. KOP vadui pateikus išvadas kariuomenės vadui, šis atsakė itin iškalbinga rezoliucija: „Laikas galvoti, kad kariuomenė skirta kovos užduotims vykdyti, o ne sodo nameliams saugoti. Kodėl gi jūsų etatai neatitinka užduočių?“⁵¹⁸ Tačiau vien sarkastiška rezoliucija ant dokumento išspręsti aprūpinimo problemas neįmanoma. Galima pacituoti Haroldą Hoibacką, kuris teigė, kad visose ginkluotuosiose pajėgose yra sukurta sistema, kurioje kovojama dėl pinigų, dėl programų ir dėl ginkluotės sistemų⁵¹⁹.

⁵¹³ URBELIS, V. JAV didžiosios strategijos kaita ir jos pasekmės Lietuvai. *Lietuvos metinė strateginė apžvalga*, 2002 m. Vilnius, 2003, p. 62.

⁵¹⁴ URBELIS, V. JAV didžiosios strategijos kaita ir jos pasekmės Lietuvai. *Lietuvos metinė strateginė apžvalga*, 2002 m. Vilnius, 2003, p. 62.

⁵¹⁵ *Congressional Budget Justification for Foreign Operations, Fiscal Year 2001*. U. S. Department of State, [interaktyvus] 2000-03-15 [žr. 2019-03-25]. Prieiga per internetą: <https://1997-2001.state.gov/budget/fy2001/fn150/forops_full/150fy01_fo_military-asst.html>

⁵¹⁶ Congressional Presentation for Foreign Operations, be datos, numanomai – 1997, KAA, f.2, ap.7, b.110, l. 19.

⁵¹⁷ *Du dešimtmečiai padangės...*, p. 88.

⁵¹⁸ *Du dešimtmečiai padangės...*, p. 88.

⁵¹⁹ HOIBACK, H. *Understanding Military Doctrine. A multidisciplinary approach*. Routledge, 2013, p. 175.

Karinės oro pajėgos Lietuvoje buvo vystomos keletu kryptių. Viena jų buvo naujų karo lėktuvų įsigijimas. 1998 metais Čekijoje buvo įsigyti du lengvieji atakos lėktuvai L-39ZA „Albatros“⁵²⁰. Dėl nežinomų priežasčių apie šių lėktuvų įsigijimą Lietuva nepranešė Jungtinių Tautų įprastinės ginkluotės registrai, nors Čekijos Respublikos 1998 m. pranešime jie buvo nurodyti⁵²¹.

Tačiau ginkluotė lėktuvams perkama nebuvo. 1995 m. pradžioje Karinės oro pajėgos, buvusio KOP vado plk. Jono Marcinkaus duomenimis, turėjo ginkluotę, įsigytą dar 1992 metais iš išvedamų Rusijos kariuomenės pajėgų⁵²²: penkis 30 mm aviacinius pabūklus GŠ-30, keturis 23 mm aviacinius pabūklus GŠ-23, aštuonis raketų paleidimo blokus UB-16-57U⁵²³ bei aviacinių šaudmenų: 245 vnt. įvairios paskirties 30 x 165 mm aviacinių sviedinių ir 9632 vnt. 23 x 110 mm aviacinių pabūklų sviedinių, 69 aviacines nevaldomas 82 mm raketas S-8 ir 222 aviacines nevaldomas 57 mm raketas S-5, iš jų 16 be sprogdiklių⁵²⁴. Taigi, vienam 23 mm pabūklui teko 2408 sviediniai, vienam 30 mm pabūklui – 49 sviediniai, visiškai užtaisius turimus nevaldomų raketų paleidimo blokus (kiekvienas užtaisos 16 vnt. raketų), likdavo tik 80 raketų, t. y. jų užteko antrą kartą užtaisyti tik 60 proc. Šaudyti raketomis S-8 nebuvo galimybės, kadangi nebuvo joms tinkamų paleidimo blokų. Ginklų ir šaudmenų skaičiai nepakito ir vėliau⁵²⁵. Pažymėtina, kad ilgą laiką ginkluotė net nebuvo naudojama pratybose. Tik 1998 m. gegužės 6 d. virš Baltijos jūros buvo išbandyta sraigtasparnio Mi-8T ginkluotė – raketos S-5, o 1999 m. gegužės 12 d. lėktuvu L-39ZA buvo apskraidintos⁵²⁶ mokomosios bombos⁵²⁷.

Viena aktualiausių saugumo srityje buvo Lietuvos oro gynybos problema – galima teigti, kad galimybių ginti oro erdvę tuo metu praktiškai nebuvo, nes nebuvo specializuotų priemonių, galinčių pažeisti prieš orlaivius. Neturėta nė vieno oro gynybos padalinio, ginkluoto priešlėktuviniais artilerijos pabūklais ar raketomis. Šiuo klausimu Lietuvos kariuomenės atstovai plačiai diskutavo su užsienio partneriais ir ekspertais ir domėjosi siūlomos pirkti ginkluotės pavyzdžiais. 1995 m. balandį Lietuvos kariuo-

⁵²⁰ GAMZIUKAS, A. *Padangės sargyboje:...*, p. 57.

⁵²¹ Čekijos Respublikos pranešimas Jungtinių Tautų įprastinės ginkluotės registrai. [interaktyvus] 1998 [žr. 2017-02-15]. Prieiga per internetą: <<https://www.unroca.org/czech-republic/report/1998/>>

⁵²² Interviu su ats. plk. Jonu Marcinkumi, 2019-02-25.

⁵²³ Šaunamųjų ginklų ataskaita Nr. 19-2, 1995-02-27, *KAA*, f. 4, ap. 1, b. 15, l. 65.

⁵²⁴ Šaudmenų ataskaita Nr. 19, 1995-02-27, „Slaptai“ (išslaptinta), Egz. Nr. 1, *KAA*, f. 4, ap. 1, b. 15, l. 61.

⁵²⁵ Šaudmenų ataskaita Nr. 20, 1995-03-27, „Slaptai“ (išslaptinta), Egz. Nr. 1, Nr. 32s, *KAA*, f. 4, ap. 1, b. 15, l. 128; Šaunamųjų ginklų ataskaita Nr. 20-2, 1995-03-27, „Slaptai“ (išslaptinta), Egz. Nr. 1, Nr. 33s, *KAA*, f. 4, ap. 1, b. 15, l. 131–132.

⁵²⁶ Apskraidintos – reiškia, kad mokomosios bombos buvo tik pakabintos ant laikiklių po sparnais, išbandant galimybę lėktuvui su jomis atlikti skrydį, tačiau numestos į taikinį nebuvo.

⁵²⁷ *Lietuvos karinės oro pajėgos*. Ats. redaktorius Eugenijus Raubickas. Kaunas, 2003, p. 32.

menės ir Vidaus reikalų ministerijos dalinių atstovus KOP štabe Šveicarijos firmos „Oerlikon Contraves AG“ komercijos direktorius W. Bitterlis supažindino su šios įmonės gaminamomis oro gynybos sistemomis⁵²⁸. Galima daryti prielaidą, kad Šveicarija, skirtingai nuo NATO, galėjo parduoti Lietuvai ginklus, nekreipdama dėmesio į politinius santykius su Rusija. Tačiau toks sudėtingų ir brangių ginklų pirkimas buvo negalimas dėl lėšų trūkumo.

Šiuo laikotarpiu Rusija neatsisakė savo planų įtraukti Lietuvą į savo įtakos sferą, viliodama dalyvavimu buvusios Sovietų Sąjungos erdvėje veikiančių tarptautinių organizacijų karinio pobūdžio veikloje. 1995 m. vasario mėn. 10 d. Almatoje, Kazachstane, vykusiame Nepriklausomų valstybių sandraugos vadovų susitikime buvo svarstomos Lietuvos galimybės prisijungti prie šio susitikimo metu pasirašyto NVS priešlėktuvinės gynybos sistemos susitarimo⁵²⁹. Vėliau prie jos oficialiai buvo pasiūlyta prisijungti Lietuvai. Susitarime buvo numatyta dalyvių priešlėktuvines gynybos sistemas sujungti į bendrą tinklą, bendrai ginti oro erdvę ir kontroliuoti, vykdyti bendrą judėjimo valstybių dalyvių oro erdvėje kontrolę⁵³⁰. Iš esmės tai reiškė, kad prisijungusi prie šio susitarimo Lietuva patikėtų suverenios oro erdvės kontrolę ir gynybą savo vieninteliam eventualiam priešui. Natūralu, kad Lietuvos Respublika šį pasiūlymą atmetė, o Užsienio reikalų ministerijos sekretorius Albinas Januška pareiškė, kad apie tai negali būti nė kalbos, nes tai prieštarautų 1992 m. birželio 8 d. Konstituciniam aktui dėl nesijungimo į posovietines Rytų sąjungas ir aiškiam šalies apsisprendimui tapti NATO ir ES nare⁵³¹.

Vietoje tokių Rusijos siūlomų projektų, siekiant Lietuvos gynybos infrastruktūrą integruoti į NATO gynybos sistemas, buvo išsikeltas prioritetas uždavinys NATO standartus atitinkančios Baltijos valstybių oro erdvės kontrolės sistemos BALTNET (angl. *Baltic Network*) sukūrimas.

1994 m. rugpjūčio 25 d. Lietuvos oro erdvės kontrolės tarnyba parengė studiją „Oro erdvės kontrolės sistemos analizė, vystymo etapai, variantai struktūra“, kurioje įvertino, kokios oro stebėjimo sistemos reikėtų, kadangi egzistuojanti daugiausia civilinės aviacijos priemonėmis besiremianti sistema nebuvo pajėgi sudaryti ištisinio radiolokacinio lauko virš Lietuvos⁵³². 1995 m. rugpjūčio 21 d. iš civilinės aviacijos

⁵²⁸ GAMZIUKAS, A. Padangių vyčiai..., p. 72–73.

⁵²⁹ Соглашение о создании объединенной системы противовоздушной обороны государств – участников Содружества Независимых Государств/. [interaktyvus] 1995-02-10 [žr. 2019-07-04]. Prieiga per internetą: <<http://www.cis.minsk.by/page/19178>>

⁵³⁰ Ten pat, 2 sutarties straipsnis. Соглашение о создании объединенной системы противовоздушной обороны государств – участников Содружества Независимых Государств/. [interaktyvus] 1995-02-10 [žr. 2019-07-04]. Prieiga per internetą: <<http://www.cis.minsk.by/page/19178>>

⁵³¹ Prie NVS oro erdvės kontrolės nesijungsimė. *Diena*, 1995-02-18.

⁵³² Interviu su Antanu Rimšeliu, 2019-12-20; GAMZIUKAS, A. *Padangės sargyboje...*, p. 59–60.

buvo perduotos dvi civilinės radiolokacinės stotys (P-37 ir „Koren“). 1996 m. Lenkija padovanojo 9 radiolokacines stotis: 2 „Jawor-2“, 2 P-40, 2 P-18 ir 2 aukštimačius PRW-16, tai leido suformuoti pirmą–penktą radiolokacinius postus⁵³³.

1998 m. balandžio 16 d. Estijos, Latvijos ir Lietuvos vyriausybės sudarė sutartį dėl Baltijos oro erdvės stebėjimo ir valdymo sistemos (BALTNET) sukūrimo⁵³⁴. Šis tinklas, kaip ir Lietuvos regioninis oro erdvės kontrolės tinklas, bus įtrauktas į bendrą NATO ankstyvojo aptikimo ir stebėjimo tinklą⁵³⁵. Ši sistema ilgam tapo prioritetiniu projektu, itin remiamu JAV. Joje buvo numatyta įsteigti bendrą oro erdvės kontrolės centrą, kuris vėliau būtų įtrauktas į bendrą NATO oro erdvės stebėjimo tinklą. Tarp Baltijos valstybių kilo ginčai, kur tokį centrą reikėtų įrengti – kiekviena valstybė norėjo jį įsteigti savo teritorijoje. Latvija siūlė tam pasinaudoti Rygoje buvusiu regioniniu SSRS civilinės aviacijos valdymo centru, tačiau Lietuvos atstovams pavyko argumentuotai įtikinti partnerius steigti tokį centrą Lietuvoje – Karmėlavoje⁵³⁶. Karmėlava buvo pasirinkta dėl to, kad BALTNET ateityje sujungti su NATO sistema techniškai ir geografiškai buvo įmanoma tik per Lenkijos teritoriją ir su ja aktyviai bendradarbiaujant⁵³⁷. Verta pastebėti, kad NATO, ypač JAV, buvo labai suinteresuotos tokios oro stebėjimo sistemos sukūrimu – jau 1998 m. JAV skyrė 5,7 mln. JAV dolerių (22,8 mln. Lt) paramą Regioniniam oro kontrolės centrui (angl. *Regional Air Surveillance and Control Center* (RASCC) ir Kartografijos centrui įrengti, o 2000 m. skyrė dar 4,4 mln. JAV dolerių (17,6 mln. Lt) RASCC įrangai pirkti⁵³⁸.

Jau minėto LR Seimo ir JAV gynybos departamento delegacijų susitikimo 1998 m. Vašingtone metu į Lietuvos atstovų paklausimą dėl oro gynybos buvo pastebėta, kad „ne raketos šiandien jums turi būti svarbiausia, svarbiausias tikslas – jūsų galimybė matyti integruotą oro erdvės vaizdą“. Kartu buvo atkreiptas Lietuvos delegacijos dėmesys į tai, kad patiems teks įsigyti oro erdvės stebėjimo radarus, nes jie nėra įtraukti į JAV teikiamos paramos sąrašą⁵³⁹. Tik 2001 m. rugsėjo 4 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu Nr. 1060-19 leista radarus pirkti, o 2001 m. gruodžio 7 d. KAM ir Vokietijos įmonė „European Aeronautic Defence and Space Company Deutschland GmbH“ pasirašė sutartį Nr. 8ST-KF dėl trijų vidutinio nuotolio 3D radarų TRML-

⁵³³ Interviu su Antanu Rimšeliu, 2019-12-20; GAMZIUKAS, A. *Padangės sargyboje:...*, p. 166–167.

⁵³⁴ GAMZIUKAS, A. *Padangės sargyboje:...*, p. 167.

⁵³⁵ KRIVAS, A. *Lithuanian-Polish Military ...*, p. 36.

⁵³⁶ Interviu su Antanu Rimšeliu, 2019-12-20.

⁵³⁷ KRIVAS, A. *Lithuanian-Polish Military ...*, p. 36.

⁵³⁸ URBELIS, V. JAV didžiosios strategijos kaita ir jos pasekmės Lietuvai. *Lietuvos metinė strateginė apžvalga*, 2002 m., Vilnius, 2003, p. 62.

⁵³⁹ Lietuvos Respublikos Seimo ir JAV gynybos departamento delegacijų susitikimo, įvykusio 1998 m. kovo 30 d., atmintinė, 1998-03-30. Nr. 03-203, naudotis tarnyboje (apribojimas panaikintas), KAA, f.2, ap.7, b.119, l. 5.

3D/32, montuojamų sunkvežimiuose, įsigijimo. Tai buvo pirma vakarietiška KOP įranga, tačiau eksploatacijos metu atsiskleidė daugelis jos defektų⁵⁴⁰.

Karinės jūrų pajėgos

Vakarų šalims iš anksto pritarus, 1996 m. buvo inicijuota bendros Baltijos šalių priešmininės karo laivų eskadros BALTRON (angl. *Baltic Squadron*) programa. Lietuva, Latvija ir Estija, padedamos Vakarų valstybių, 1997 m. pradėjo kurti jungtinę laivyno eskadrą, kuri vykdytų išminavimo (EOD) operacijas Baltijos jūroje ir dalyvautų taikos operacijose. BALTRON buvo sudaryta iš Lietuvos, Latvijos ir Estijos laivų (Lietuva skyrė vieną bendrosios paramos laivą). Vokietija vadovavo BALTRON projektui (ji 1999 m. perdavė vieną Lindau klasės išminavimo laivą). Estija buvo oficialiai inauguruota vadovauti eskadrai 1998 m. rugpjūčio mėnesį Taline. Eskadra veikė pagal kasmetinius veiklos planus, kurie buvo tvirtinami visų trijų šalių ginkluotųjų pajėgų vadų⁵⁴¹.

1997 metais, padedant Danijai ir Švedijai, buvo pradėta eksploatuoti įrengta teritorinės jūros ir ekonominės zonos stebėjimo sistema su radarais Nidoje, Melnragėje ir Nemirsetoje, telekomunikaciniu tinklu sujungtais su KJP informaciniu valdymo centru⁵⁴². Visuose KJP laivuose buvo įrengti iš Danijos įsigyti modernūs radarai TERMA.

Apibendrinant, galima konstatuoti, kad 1994–1998 m. toliau vyko Lietuvos kariuomenės plėtra, kuriant naujas organizacines struktūras ir dalinius, orientuotus į Lietuvos teritorinę gynybą. Prasidėjo pirmieji pirkimai Vakarų šalyse, kurie tapo rimtu iššūkiu krašto apsaugos sistemai. Dėl nepakankamo finansavimo Valstybės gynimo tarybos sprendimu lėšos ginklams, šaudmenims ir karinei technikai įsigyti buvo skolinamos iš užsienio bankų. Tai leido bent iš dalies patenkinti prieštankinės ginkluotės ir transporto poreikius. Paramą sunkiaisiais kolektyviniais ginklais šiame etape Lietuvai teikė tik Lenkija ir Čekija, o jų perduoti 120 mm minosvaidžiai leido suformuoti būtinas paramos pajėgas. NATO ir jai nepriklausančios Vakarų šalys kovinių ginklų iš savo atsargų vis dar nedovanojo, išskyrus retus atvejus, kai nedideli jų kiekiai buvo perduodami tarptautinėse misijose dalyvaujantiems kariams apginkluoti. Tačiau NATO šalių parama rengiant karius, formuojant ir plėtojant kitus, netiesioginės paramos komponentus, ryšių, oro ir jūrų erdvės stebėjimo sistemas, buvo labai sviri ir reikalinga – be šios paramos Lietuva pati viena sukurti tokių pajėgumų nebūtų įstengusi. Šiuo laikotarpiu Lietuva įrodė esanti patikima NATO partnerė, o dalyvavimas tarptautinėse misijose bei karių rengimas Vakarų šalyse leido padaryti didelį kokybinį

⁵⁴⁰ *Du dešimtmečiai padangės...*, p. 90.

⁵⁴¹ Lietuvos pasirengimo narystei NATO programa. Vilnius, 1999. *KAA*, f. 2, ap. 7, b. 122, l. 69–70.

⁵⁴² Lietuvos pasirengimo narystei NATO programa. Vilnius, 1999. *KAA*, f. 2, ap. 7, b. 122, l. 100.

proveržį. 1998 m. sausio 16 d. Vašingtone buvo pasirašyta Jungtinių Amerikos Valstijų, Estijos Respublikos, Latvijos Respublikos bei Lietuvos Respublikos partnerystės chartija. Ją pasirašius atsirado teisinė galimybė įsigyti modernių ginklų iš JAV, kurie anksčiau nebuvo tiekiami.

2.5. Pasirengimo narystei NATO programa, planai ir jų įgyvendinimas

1999 metais Lietuvos kariuomenės vystymasis, kaip niekada anksčiau, priklausė nuo pasirengimo stoti į NATO siekio. Vienu iš svarbiausių postūmių tapo 1999 m. balandžio mėn. NATO šalių vadovų susitikime Vašingtone patvirtintas Narystės veiksmų planas, padedantis Lietuvai pasirengti stoti į NATO. 1999, 2001 ir 2002 metais Lietuvos Respublikos parengtuose dokumentuose – trijose Lietuvos pasirengimo narystei NATO programose – buvo nubrėžtos aiškios gairės, tiesiogiai susijusios su mokymo ir rengimo planais bei tolimesniais ginklų ir karinės technikos pirkimais⁵⁴³.

Rengiant šias programas buvo atsižvelgta į JAV gynybos ministerijos atstovų 1998 m. kovą išsakytas rekomendacijas dėl tolimesnio Lietuvos kariuomenės vystymosi. Viena iš rekomendacijų buvo stiprinti puskarininkių korpusą ir gerinti karių rengimą⁵⁴⁴.

1999 m. pabaigoje Rukloje buvo įsteigtas Didžiojo Lietuvos etmono Jonušo Radvilos mokomasis pulkas⁵⁴⁵. Tuo metu vientisai karių mokymo ir rengimo sistemai buvo priskirti Mokomasis pulkas Rukloje, Generolo Stasio Raštikio puskarininkių mokykla Kaune, Generolo Adolfo Ramanausko kovinio rengimo centras Nemenčinėje, Karo inžinerijos mokykla Kaune, Centrinis poligonas Pabradėje ir Kairių poligonas Klaipėdoje⁵⁴⁶.

Lietuvai sėkmingai vykdant partnerystės įsipareigojimus, buvo įgytas kitų valstybių politinis ir karinis pasitikėjimas. Užsienio partnerių vertinimas buvo susijęs tiek su dalyvavimu karinėse misijose, tiek su skaidriu ir efektyviu lėšų panaudojimu. 1999 metais atvykusi JAV delegacija Lietuvoje ypač palankiai atsiliepė apie FMF (Užsienio šalių finansavimo programos) skirtų lėšų panaudojimą⁵⁴⁷. Šiuo laikotarpiu gauta itin daug paramos ginklais ir karine technika bei vykdyti dideli naudotos ir modernios ginkluotės pirkimai.

⁵⁴³ Lietuvos pasirengimo narystei NATO programa. Vilnius, 1999. *KAA*, f. 2, ap. 7, b. 122; Lietuvos pasirengimo narystei NATO programa (2001–2002 m.). Vilnius, 2001. *KAA*, f. 2, ap. 7, b. 139; Lietuvos pasirengimo narystei NATO programa (2002–2003 m.). Vilnius, 2002. *KAA*, f. 2, ap. 7, b. 166.

⁵⁴⁴ Lietuvos Respublikos Seimo ir JAV gynybos departamento delegacijų susitikimo, įvykusio 1998 m. kovo 30 d., atmintinė, 1998-03-30. Nr. 03-203, naudotis tarnyboje (apribojimas panaikintas), *KAA*, f.2, ap.7, b.119, l. 3.

⁵⁴⁵ STANKEVIČIUS, Č. Krašto apsaugos pertvarka ir plėtotė 1997–2000 metais. In *Lietuva ir NATO – 10 metų kartu*. Vilnius, 2014, p. 28.

⁵⁴⁶ STANKEVIČIUS, Č. Krašto apsaugos pertvarka ir plėtotė 1997–2000 metais..., p. 28.

⁵⁴⁷ ŽIGARAS, F. *Lietuvos bendradarbiavimas ...*, p. 155.

Lietuvos kariuomenės vystymasis buvo vienas iš kertinių aspektų, sprendžiant klausimą dėl valstybės priėmimo į NATO. Pasak JAV valstybės sekretorės Margaretos Albright padėjėjo Europos klausimais Ronaldo Asmuso, vieną dieną JAV kariuomenės vadas turės ateiti į Senatą ir atsakyti į tris klausimus: „ar (Lietuva) gali prisiimti Aljanso partnerystės įsipareigojimus, ar gali lygiaverčiai prisidėti prie bendrų tikslų įgyvendinimo, ar yra pakankamai gynybiškai pajėgi“, ir į visus šiuos klausimus jis turės duoti tik vieną atsakymą – „taip, Sere“⁵⁴⁸.

1999 m. balandžio 6 d. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė nutarimą dėl kariuomenės principinės struktūros 1999 metais. Šiuo nutarimu buvo nustatyta tokia Lietuvos kariuomenės struktūra:

- 1) sausumos pajėgos:
 - a) 2 motorizuotosios pėstininkų brigados (7 batalionai),
 - b) mokomasis pulkas (3 batalionai),
 - c) 4 specialiosios paskirties (Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino štabo, jėgerių, inžinerijos, medicinos) batalionai,
 - d) arsenalas;
- 2) Krašto apsaugos savanorių pajėgos – 10 krašto apsaugos savanorių pajėgų rinktinių;
- 3) karinės oro pajėgos:
 - a) 3 aviacijos bazės,
 - b) radijo technikos bazė,
 - c) priešlėktuvinės gynybos batalionas;
- 4) karinės jūrų pajėgos:
 - a) flotilė (2 karinių laivų divizionai ir katerių grupė),
 - b) jūros ir pakrančių stebėjimo tarnyba⁵⁴⁹.

Atkreiptinas dėmesys į numatytas toliau eksploatuoti tris aviacijos bazines, nors JAV gynybos ministerijos atstovų rekomendacijose buvo atkreiptas dėmesys, kad jų skaičius yra per didelis⁵⁵⁰.

Ši Lietuvos kariuomenės struktūra buvo įtraukta ir į pirmą Pasirengimo narystei NATO 2000–2001 metais programos, parengtos 1999 metais, etapą. Joje buvo patikslinta, kad Lietuvos kariuomenę sudaro 9700 karių, iš jų 3500 šauktinių, o 6200 profe-

⁵⁴⁸ Dariaus Degučio ir Dariaus Semaškos surašytas sutikimo apibendrinimas, 1998-04-09, kopija, be numerio, be parašų, naudotis tarnyboje (apribojimas panaikintas), *KAA*, f.2, ap.7, b.119, l. 14

⁵⁴⁹ Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas dėl kariuomenės principinės struktūros, Vilnius, 1999-04-06, Nr. Nr. VIII-1125, *Valstybės žinios*, 1999-04-14, Nr. 33-955.

⁵⁵⁰ Lietuvos Respublikos Seimo ir JAV gynybos departamento delegacijų susitikimo, įvykusio 1998 m. kovo 30 d., atmintinė, 1998-03-30. Nr. 03-203. Naudotis tarnyboje (apribojimas panaikintas), *KAA*, f.2, ap.7, b.119, l. 3.

sionalios tarnybos karių. PKT skaičių per ateinančius ketverius metus buvo numatoma padidinti iki 8500, o šauktnių – iki 7760 žmonių. Pagal planus, rezerve turėjo likti 38000 rezervo karių, atlikusių tarnybą Lietuvos kariuomenės arba Vidaus reikalų ministerijos daliniuose. Sausumos pajėgas turėjo sudaryti 5000 karių, „Geležinio Vilko“ brigada ir trys atskiri batalionai. Pagal planus, turėjo būti formuojama „Vakarų“ brigada, kuriai 1999 m. būtų priskirti du „Geležinio Vilko“ brigados batalionai ir Pamario gynybos dragūnų batalionas. Ateityje Sausumos pajėgos turėjo būti performuotos į 3 brigadas (karines apygardas) ir vieną greitojo reagavimo brigadą. Buvo planuojama, kad kiekviena brigada turės oro gynybos pajėgumų⁵⁵¹. Siekis suformuoti 4 brigadas buvo labai ambicingas, tačiau nerealaus, tokie pajėgumai nėra pasiekti ir šiuo metu.

KJP Sudaro 560 karių (be Pamario gynybos dragūnų bataliono):

* Flotilė

1) 2 „Griša“ klasės fregatos, moderni ryšių įranga ir elektronika, ginkluotės sistema, įskaitant SAM, ASW, CIWS;

2) laivyno paramos laivas, priskirtas BALTRON kaip vadovavimo laivas, gali atlikti nedidelio masto išminavimo operacijas ir patruliavimo užduotis. Jo ryšių įranga atitinka NATO reikalavimus;

3) minininkas;

4) 4 patruliniai laivai ir kateriai;

* Jūros stebėjimo ir ryšių tarnyba (3 radarų stotys) (1999 m. struktūros lentelėje – Jūros stebėjimo ir ryšių valdyba);

* Laivų eksploatacijos vienetai;

* Aprūpinimo tarnyba (1999 m. struktūros lentelėje – Logistikos valdyba);

* Bei Pamario gynybos dragūnų batalionas – KJP pajėgų vienetas sausumoje, atliekantis pakrantės apsaugos funkciją⁵⁵².

Svarbiausi daugiašaliai projektai, kuriuose dalyvavo Lietuva, – BALTBAT, BALTRON, BALTNET ir BALTDEFCOL.

Baltijos eskadra (BALTRON). Lietuva, Latvija ir Estija, padedamos Vakarų valstybių, 1997 m. pradėjo kurti jungtinę laivyno eskadrą, kuri turėjo vykdyti išminavimo (EOD) operacijas Baltijos jūroje ir dalyvauti taikos operacijose. BALTRON susidėjo iš Lietuvos, Latvijos ir Estijos laivų. Vokietija vadovavo BALTRON projektui. Estija tapo šio projekto koordinatore. Estija buvo oficialiai inauguruota 1998 m. rugpjūčio mėnesį Taline. Eskadra veikė pagal kasmetinius veiklos planus, kurie yra tvirtinami visų trijų šalių ginkluotųjų pajėgų vadų. BALTRON vadu paskirtas Latvijos jūrų kapitonas Ilmars Lescinskis. 1999 m. spalio mėnesį jį pakeitė Lietuvos atstovas⁵⁵³.

⁵⁵¹ Lietuvos pasirengimo narystei NATO programa. Vilnius, 1999. KAA, f. 2, ap. 7, b. 122, l. 69–70.

⁵⁵² Ten pat, l. 69–70.

⁵⁵³ Lietuvos pasirengimo narystei NATO programa. Vilnius, 1999. KAA, f. 2, ap. 7, b. 122, l. 69–70.

Išminavimo pajėgų Baltijos jūroje stiprinimas buvo minimas viename iš JAV gynybos departamento rekomendacijos punktų⁵⁵⁴.

BALTBAT tapo baziniu vienetu tarptautinėms misijoms. Iš bataliono karių buvo sudaryti BALTCO-1, BALTCO-2 ir BALTCO-3⁵⁵⁵. Po ilgų diskusijų buvo nuspręsta pasitenkinti nacionalinių pėstininkų kuopų vienos paskui kitą išsiuntimu į SFOR (angl. *Stabilization Force*) operaciją Bosnijoje 1999 m. balandžio mėn. Darnijos bataliono sudėtyje. BALTBAT pėstininkų kuopos dalyvavo SFOR operacijoje 1998–2000 m., ir tai faktiškai tapo BALTBAT projekto pabaiga. Bataliono štabas į misiją taip ir neišvyko. 1999–2001 m. BALTBAT iš taikos palaikymo bataliono buvo pertvarkytas į viso pajėgumo pėstininkų batalioną su integruotais prieštankiniais ir ugnies paramos padaliniais, galintį vykdyti visų rūšių taikos palaikymo operacijas⁵⁵⁶.

Nominaliai BALTBAT egzistavo iki jo uždarymo 2003 m. rugsėjo 26 d., tačiau politinis interesas jį tęsti buvo išnykęs gerokai anksčiau, o karinio, kaip minėta, niekada ir nebuvo.

Dar vienu tarptautinių operacijų daliniu ir vienu svarbiausių dvišalių tarptautinių projektų tapo Lietuvos ir Lenkijos batalionas LITPOLBAT, įkurtas 1999 metais o bataliono štabas dislokuotas Oržyše, Lenkijoje. Bataliono įkūrimas sudarė galimybę Lietuvos ir Lenkijos kariams kartu pasirengti pagal specialią programą ir dalyvauti taikos palaikymo misijoje Kosove. Nuo 1999 m. rudens trisdešimties Lietuvos karių būrys kartu su Lenkijos kontingentu dalyvauja KFOR misijoje Kosove. Būrys rotuojasi kas pusę metų⁵⁵⁷. Bataliono sudėtyje veikiančiai Lietuvos karių kuopai apginkluoti 2000 m. gegužę Lenkija Lietuvai padovanojo 10 MTLB⁵⁵⁸, 2 60 mm minosvaidžius LB-60K. Taip pat 80 automatinių šautuvų wz. 96 „Beryl“ ir 10 kompaktinės klasės automatinių šautuvų wz. 96 „Mini Beryl“. Kartu su jais buvo perduoti 10 po vamzdžiu tvirtinamų 40 mm granatsvaidžių wz. 1974 „Pallad“ bei 10 vnt. optinių taikiklių PCO. Tai buvo pirmosios „Beryl“ serijos ginklai, naudoti Lietuvos specialiųjų operacijų pajėgų Afganistane iki 2002 m., kada juos pakeitė vokiški automatiniai šautuvai G36 ir G36K. Tuo metu tai buvo vieninteliai modernūs 5,56 mm NATO šaudmenis nau-

⁵⁵⁴ Lietuvos Respublikos Seimo ir JAV gynybos departamento delegacijų susitikimo, įvykusio 1998 m. kovo 30 d., atmintinė, 1998-03-30. Nr. 03-203, naudotis tarnyboje (apribojimas panaikintas), *KAA*, f.2, ap.7, b.119, l. 3.

⁵⁵⁵ RAKUTIS, V., VAICENONIS, J. *Algirdo batalionas...*, p. 136.

⁵⁵⁶ Baltijos taikdarių batalionas – vienas sėkmingiausių Lietuvos projektų. *Krašto apsauga*, Vilnius, 2002, p. 158.

⁵⁵⁷ KRIVAS, A. *Lithuanian-Polish Military...*, p. 35–36.

⁵⁵⁸ Sovietų Sąjungoje sukurtas lengvas vikšrinis šarvuotasis transporteris-vilkikas (rus. *MT-ЛБ, Многоцелевой Тягач Лёгкий Бронированный*), skirtas pervežti kariams, tempti artilerijos pabūklams bei montuoti įvairiai specialiai ginkluotei ir įrangai. Pagal licenciją gaminti Lenkijoje, *Huta Stalowa Wola* gamykloje [aut. past.].

dojantys automatiniai šautuvai Lietuvos ginkluotosiose pajėgose⁵⁵⁹. Šie ginklai buvo skirti LITPOLBAT ginkluotei suvienodinti. LITPOLBAT aprūpinimo klausimas buvo iškeltas ir Lietuvos Respublikos Seimo delegacijos, vadovaujamos Seimo pirmininko pavaduotojo Andriaus Kubiliaus, susitikime su JAV Nacionalinės saugumo tarybos direktoriumi Vidurio ir Rytų Europos klausimams Stefanu Flanaganu⁵⁶⁰.

Rusijos karinėje periodikoje konstatuota, kad LITPOLBAT sudarytas iš Lenkijos kariuomenės 15-osios mechanizuotos divizijos 4-osios tankų brigados ir Lietuvos kariuomenės „Geležinio Vilko“ brigados padalinių. Informuota, kad pirmose pratybose dalyvaus 1998 m. spalį, o veikti bus visiškai pasiruošęs 1999 m. sausio 1 dieną⁵⁶¹.

1999 m. pasirengimo narystei NATO programoje buvo suformuluoti pagrindiniai aspektai, į kuriuos būtina atsižvelgti vykdant ginkluotės ir technikos pirkimus:

- a) būtiniausi kariuomenės poreikiai;
- b) Lietuvos ekonomikos raidos perspektyvos;
- c) užsienio pagalbos mastas.

Įsigijimo politika turėjo remtis trimis pagrindiniais principais:

- a) mažinti ginkluotės ir technikos rūšių ir tipų įvairovę;
- b) užtikrinti mažas išlaidas, aptarnavimo ir remonto sąnaudas;
- c) atitikti NATO standartus.

Atsižvelgiant į jau turimą ginkluotę ir įrangą, buvo nustatyti įsigijimo prioritetai:

- a) ryšių įranga,
- b) transporto priemonės,
- c) priešlėktuviniai ginklai,
- d) prieštankiniai ginklai,
- e) artilerija ir šarvuotoji technika,
- f) lengvoji ginkluotė⁵⁶².

Vakarietiškos ginkluotės įsigijimas buvo viena iš privalomų sąlygų priartėti prie NATO šalių kariuomenių standarto, nes, anot buvusio krašto apsaugos ministro V. Č. Stankevičiaus, „buvo aišku, kad ji galės būti pakviesta į Aljansą tik tada, kai, pirma, ji bus pasiryžusi ir tinkamai pasirengusi ginklu ginti savo teritoriją; antra, jos

⁵⁵⁹ G36 dla Litwy. [interaktyvus] 2007-11-28 [žr. 2018-10-11]. Prieiga per internetą: <https://www.altair.com.pl/news/view?news_id=389>

⁵⁶⁰ Dariaus Degučio ir Dariaus Semaškos surašyta susitikimo Pro memoria, 1998-04-08, kopija, be numerio, be parašų. Naudotis tarnyboje (apribojimas panaikintas), KAA, f.2, ap.7, b.119, l. 10.

⁵⁶¹ ТУШИН, В. Учение польско-литовского батальона. *Зарубежное военное обозрение*, 1998, № 7, с. 56.

⁵⁶² Lietuvos pasirengimo narystei NATO programa. Vilnius, 1999. KAA, f. 2, ap. 7, b. 122, l. 69–70.

karinės pajėgos bus parengtos patikimai veikti operacijose kartu su NATO narių pajėgomis. Todėl kariuomenės ir kitos krašto apsaugos struktūros 1997–2000 m. buvo plėtojamos taip, kad tenkintų abu minėtus svarbiausius kriterijus⁵⁶³.

2000 metais Lietuvos kariuomenę sudarė:

Motorizuotoji pėstininkų brigada „Geležinis vilkas“ (4 pėstininkų batalionai);

Motorizuotoji pėstininkų brigada „Žemaitija“ (3 pėstininkų batalionai);

Karinės oro pajėgos;

Karinės jūrų pajėgos;

Krašto apsaugos savanorių pajėgos;

Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino štabo batalionas;

Vytauto Didžiojo jėgerių batalionas;

J. Vitkaus inžinerijos batalionas, įskaitant Karo inžinerijos mokyklą;

Aprūpinimo daliniai: Aprūpinimo departamentas, Transportavimo tarnyba, Arsenalas, Karo medicinos tarnyba, Karių reabilitacijos centras, Karo kartografijos centras;

Mokymo ir doktrinų valdyba bei karių mokymo įstaigos: Didžiojo Lietuvos etmono J. Radvilos mokomasis pulkas, Div. gen. St. Raštikio puskarininkių mokykla, Gen. Adolfo Ramanausko karių profesinis tobulinimo centras ir Centrinis poligonas;

Karo policija;

kitos tarnybos.

Gen. Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, Civilinės saugos departamentas, Mobilizacijos departamentas pavaldūs krašto apsaugos ministrui⁵⁶⁴.

2000 metais Lietuvos kariuomenėje pradėti kurti Lauko pajėgų štabas, Artilerijos batalionas, Karinių oro pajėgų priešlėktuvinės oro gynybos batalionas, Karo kartografijos centras⁵⁶⁵.

Vykdam užsibrėžtus karinius prioritetus, toliau vyko Lietuvos kariuomenės perginklavimas. Lietuva JAV ir Baltijos valstybių partnerystės chartiją vertino kaip ypatingą konsultacijų forumą, suteikiantį galimybę bendradarbiauti politikos, saugumo ir ekonomikos klausimais⁵⁶⁶, tačiau, verta pastebėti, kad po šios Chartijos pasirašymo prasidėjo ir kovinių ginklų tiekimas iš JAV. 1999 metų pabaigoje iš JAV buvo atgabenti ir neatlygintinai perduoti 40000 šautuvų M14 ir 2 mln. vnt. amunicijos. Ši svarbi siunta leido Lietuvos kariuomenei pereiti prie NATO kalibro šaudmenis naudojančių

⁵⁶³ STANKEVIČIUS, V. Č. Krašto apsaugos pertvarka ir plėtotė 1997–2000 m. *Lietuva ir NATO – 10 metų kartu*. Konferencijos medžiaga. Vilnius, 2014, p. 27–28.

⁵⁶⁴ Lietuvos pasirengimo narystei NATO programa. Vilnius, 1999. *KAA*, f. 2, ap. 7, b. 122, l. 69–70.

⁵⁶⁵ 2000 metų Nacionalinio saugumo sistemos būklės ir plėtros ataskaita, lrs.lt

⁵⁶⁶ Lietuvos pasirengimo narystei NATO programa (2002–2003 m.), *KAA*, f. 2, ap. 7, b. 166, l. 17.

ginklų, atsisakant sovietinių automatinių ginklų, kurių, be to, ištekliai jau buvo daugiau ar mažiau išnaudoti.

2000 m. birželio 10 d. krašto apsaugos ministras Č. V. Stankevičius, viceministras R. Kilikauskas ir kariuomenės vadas gen. J. Kronkaitis Vašingtone susitiko su JAV gynybos departamento direktoriumi W. Cohenu. Be kitų klausimų, buvo aptarta ir galima JAV pagalba įsigyjant priešlėktuvinę („Stinger“) ir prieštankinę (vidutinio ir tolimo nuotolio, tokios sistemos kaip TOW-2B) ginkluotę. W. Cohenas pastebėjo, kad priešlėktuvinės ginkluotės vystymas yra brangus dalykas, bet paminėjo galimą JAV pagalbą pagal FMF (*Foreign Military Financing*) projektą. Viceministras R. Kilikauskas akcentavo, kad nuo 1995 m. apie 600 Lietuvos karių dalyvavo tarptautinėse taikos palaikymo operacijose (kuriomis buvo suinteresuota JAV), o W. Cohenas pritardamas pažymėjo, kad yra ir NATO šalių, kurios nepadarė tokio didelio įnašo į taikos palaikymo misijas, kaip Lietuva⁵⁶⁷.

1998–2000 metais Sausumos pajėgoms aprūpinti Švedijoje buvo įsigyta ir modernizuota 100 vnt. prieštankinių granatsvaidžių „Carl Gustav“ M1, 165 vnt. granatsvaidžių „Carl Gustav“ M3, 400 vnt. granatsvaidžių RPG-7, 2000 vnt. kulkosvaidžių MG3, o Bulgarijoje nupirkti 20 vnt. 120 mm minosvaidžių. 2000 metais buvo sudaryta sutartis 90 vnt. 60 mm minosvaidžių įsigyti⁵⁶⁸.

Švedija perdavė Lietuvos kariuomenei 100 vnt. prieštankinių beatošliaužių 90 mm kalibro pabūklų ir amunicijos⁵⁶⁹. Iš viso pagal 1999 m. kovo 29 d. Lietuvos kariuomenės ir Švedijos ginkluotųjų pajėgų sutartį už 100 vnt. 84 mm granatsvaidžių „Carl Gustav“ M1 ir 100 vnt. 90 mm beatošliaužių pabūklų, atsarginių dalių jiems, 3082 vnt. 84 mm prieštankinių ir mokomųjų granatų bei 7000 vnt. 90 mm prieštankinių ir mokomųjų sviedinių buvo sumokėta simbolinė 233 000 litų suma. 2000 m. gruodžio 18 d. tarp abiejų kariuomenių buvo pasirašyta nauja dovanojimo sutartis, pagal kurią gauta 260 vnt. granatsvaidžių „Carl Gustav“ M1 ir M2, 15 mln. 7,62 mm šovinių ir 5000 vnt. šalmų⁵⁷⁰. Šie 2000 m. iš Švedijos gauti 90 mm beatošliaužiai prieštankiniai pabūklai itin padidino Lietuvos kariuomenės prieštankinės ginkluotės galimybes kovoti su potencialaus agresoriaus šarvuota technika⁵⁷¹. Bataliono BALTBAT Lietuvos

⁵⁶⁷ 2000-06-10 krašto apsaugos ministro Č. V. Stankevičiaus susitikimo su JAV gynybos departamento sekretoriumi Williamu Cohenu atmintinė, Nr. 1336NT, Egz. Nr. 1, riboto naudojimo, išslaptinta, f.2, ap.7, b.133, l. 14–15.

⁵⁶⁸ STANKEVIČIUS, V. Č. Krašto apsaugos sistemos modernizacija ir plėtra 1997–2000 m. *Krašto apsaugai – 15 metų*, 2005 m. balandžio 22 d. konferencijos medžiaga. Vilnius, 2005, p. 58.

⁵⁶⁹ STANKEVIČIUS, V. Č. Krašto apsaugos pertvarka ir plėtotė 1997–2000 m. *Lietuva ir NATO – 10 metų kartu*, konferencijos medžiaga, Vilnius, 2014, p. 36.

⁵⁷⁰ Dėl informacijos apie bendradarbiavimą su Švedija pateikimo, 2001-03-19 Nr. 1RN, [išslaptinta], KAA, f. 2, ap. 7, b. 150, l. 6–7.

⁵⁷¹ 1998 m. vasario 2 d. SKAT buvo pervadinta į Krašto apsaugos savanorių pajėgas [aut. pastaba].

kuopai Švedijoje buvo įsigyti 86 vnt. 84 mm vienkartinį granatsvaidžių AT-4 (52 vnt. prieštankinių su kumuliatyviniu užtaisais HEAT ir 34 vnt. su dūmų užtaisais CS HP, mokymo įranga, užsakymo Nr. 991115)⁵⁷².

Iš Švedijos neatlygintinai gautus naudotus granatsvaidžius „Carl Gustav“ M1 ir M2 reikėjo modernizuoti ir standartizuoti su įsigytais naujesnio modelio ginklais. Modernizuotas granatsvaidis buvo 4,5 karto pigesnis už naują M3, todėl Lietuvos Respublikos Vyriausybė 2001 m. vasario 27 d. nutarimu leido juos modernizuoti, įsigyjant papildomą įrangą (teleskopinius ir atvirus taikiklius, pernešimo rankeną) iš Švedijos firmos „Saab Bofors Dynamics“ AB už 7116375 Švedijos kronų⁵⁷³.

2002 m. Švedija perdavė Lietuvos kariuomenei ginkluotę, skirtą apginkluoti Vakarų apygardos Žemaitijos brigadai⁵⁷⁴. Perduotas didelis kiekis automatinių šautuvų AK4 leido perginkluoti jais kariuomenę ir savanorius. Reikėtų pažymėti, kad 1996 m. parengtoje įtakingo JAV *Think tank* RAND studijoje, kuri tuo metu įvertinta kaip nepalanki Lietuvos aspiracijai siekti narystės NATO, buvo siūloma „vystyti Baltijos ir Šiaurės valstybių bendradarbiavimą, kadangi tai sustiprintų abiejų pusių saugumą ir nesukeltų Maskvos nepasitenkinimo“⁵⁷⁵. 1999–2004 metais vis stiprėjantis Švedijos karinis bendradarbiavimas su Lietuva atitiko šį siūlymą.

Tuo metu buvo įsigyta modernių karinių transporto priemonių: 1998 ir 2000 metais buvo nupirkta 40 vnt. sunkvežimių „Pinzgauer 710“ ir 140 vnt. sunkvežimių „Unimog S“, 2000 m. – 67 vnt. šarvuotųjų personalo transporterių M113 (49 po remonto, tinkamų naudoti, ir 18 dalimis). Jų remontui numatyta 343 tūkst. Vokietijos markių suma⁵⁷⁶. Iš viso 2000–2001 numatyta įsigyti 154 Bundesvero naudotus šarvuotus transporterius M113, tam skiriant 1 mln. 310 000 Lt sumą. Šarvuočiai turėjo būti pradėti perduoti 1999 m., tačiau nespėta gauti Vokietijos leidimo⁵⁷⁷. M113 pirkimas sudarė sąlygas įgyvendinti 1999–2000 m. programoje užsibrėžtą tikslą du pėstininkų batalionus performuoti į du mechanizuotuosius pėstininkų batalionus⁵⁷⁸.

⁵⁷² KAM ministro Č. Stankevičiaus pasirašytas *Declaration by end user*, blanko Nr. 005045, anglų k., KAA, f.2, ap. 7, b. 134, l. 35.

⁵⁷³ KAM viešojo pirkimo komisijos 2001-03-08 posėdžio protokolas Nr. 4. Išslaptintas, KAA, f. 2, ap. 7, b. 150, l. 4-5.

⁵⁷⁴ JOKUBAUSKAS, V., VAIČENONIS, J., VAREIKIS, V., VITKUS, H. *Valia priešintis. Paramilitarizmas ir Lietuvos karinio saugumo problemos*. Klaipėda, 2015, p. 179.

⁵⁷⁵ ASMUS, R. D., NURICK, R. *NATO enlargement and the Baltic States*. Santa Monica, 1996.

⁵⁷⁶ Vokietijos Federatyvinės Respublikos federalinės gynybos ministerijos ir Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerijos 2000 m. kovo 12 d. susitarimas dėl Bundesvero karinės technikos perdavimo, KAA, f. 68, ap. 7, l. nesunumeruoti.

⁵⁷⁷ KAM ministro Č. Stankevičiaus aiškinamasis raštas [be datos, be numerio], KAA, f. 68, ap. 7, l. nesunumeruoti.

⁵⁷⁸ Lietuvos pasirengimo narystei NATO programa. Vilnius, 1999. KAA, f. 2, ap. 7, b. 122, l. 64.

Vystant kariuomenę numatytas Ryšių batalionas. Šio karinio vieneto sukūrimo svarbą ne kartą pabrėžė NATO ekspertai⁵⁷⁹. Tačiau toks dalinys, turėjęs rūpintis saugia kariuomenės vidaus komunikacija, buvo įkurtas tik 2019 metų sausio 8 d.⁵⁸⁰

2002 m. rugsėjo 2 d. Klaipėdoje įvyko Danijos artilerijos ir kitos ginkluotės perdavimo Lietuvos kariuomenei ceremonija. Ginkluotės perdavimo dokumentą pasirašė Lietuvos lauko pajėgų vadas brig. gen. Valdas Tutkus ir Danijos kariuomenės Aprūpinimo valdybos vadas gen. Jensas Frandsenas. Buvo perduota ginkluotės už beveik 27 mln. Lt, joje buvo apie 130 transporto priemonių: visureigių ir sunkežimių⁵⁸¹. Pirmą kartą po Nepriklausomybės atgavimo Lietuvos kariuomenė įgijo artilerijos pajėgumų. Iš viso buvo gautos 72 105 mm haubicos M50, iš kurių 18 buvo netinkamų naudoti, numatytų kaip atsarginių dalių šaltinis⁵⁸². Taip buvo suformuotas dar vienas, per visą nepriklausomybės laikotarpį iki šiol neturėtas karinis pajėgumas.

2002 m. spalį Lietuva įvykdė tarptautinį įsipareigojimą parengti vieną batalioną, galintį vykdyti Šiaurės Atlanto sutarties 5-ojo straipsnio operacijas, juo tapo „Geležinio Vilko“ brigadai priklausantis Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo mechanizuotasis batalionas. Didžiausią paramą suteikė projektui vadovavusi Danijos Karalystė⁵⁸³.

Karinės oro pajėgos

Kaip jau esame minėję, nuo pat Lietuvos kariuomenės atkūrimo buvo pabrėžiama būtinybė ne tik stebėti oro erdvę radiotechninėmis priemonėmis, bet ir turėti galinčias numušti prieš orlaivius ugnies priemones. Priminsiu, kad dar 1996 m. konstatuota būtinybė organizuoti svarbių valstybinę ir strateginę reikšmę turinčių objektų (sostinės Vilniaus, Ignalinos valstybinės atominės elektrinės, Kauno užtvankos, Klaipėdos jūrų uosto bei Karo aviacijos bazės) priedangą nuo užpuolimo iš oro⁵⁸⁴. Oro gynyba buvo vienas iš pagrindinių KOP vystymosi elementų. A. Gamziukas mini 1998 metų NATO ekspertų nuomonę, kad geriausiai svarbiausių Lietuvos objektų apsau-

⁵⁷⁹ Report of Lithuania's Annual Programme (2000–2001) Implementation (September 2000–January 2001), KAA, f.2, ap. 7, b. 145, l. 8–9.

⁵⁸⁰ Lietuvos kariuomenėje įkurtas Ryšių ir informacinių sistemų batalionas, interaktyvus, 2019-01-08 [žr. 2019-01-08]. Prieiga per internetą: <http://kam.lt/lt/naujienos_874/aktualijos_875/lietuvas_kariuomeneje_ikurtas_rysiu_ir_informaciniu_sistemu_batalionas.html?pbck=0>

⁵⁸¹ Danija Lietuvos kariuomenei perdavė artilerijos ginkluotę. *Krašto apsauga*, 2002, Nr. 20, p. 22.

⁵⁸² Lietuvos Respublikos pranešimas JTO įprastinės ginkluotės registruui [interaktyvus] 2002 [žr. 2016-03-10]. Prieiga per internetą: <<https://www.unroca.org/lithuania/report/2002/>>

⁵⁸³ Lietuva įvykdė tarptautinį įsipareigojimą parengti vieną batalioną, galintį vykdyti Šiaurės Atlanto sutarties 5-ojo straipsnio operacijas. *Krašto apsauga*, 2002, p. 335–337.

⁵⁸⁴ JURGAITIS, A. Lietuvos kariuomenės vystymosi iki 2005 m. kryptys bei etapai. Pranešimas mokslinėje konferencijoje „Lietuvos gynybos problemos“. Vilnius, 1996, p. 39–50.

gą užtikrintų keturios „triados“, sudarytos iš zenitinės raketinės baterijos „Patriot“, dviejų zenitinių raketinių baterijų „Hawk“ ir septynių skyrių nešiojamųjų zenitinių raketinių kompleksų „Stinger“ kiekvienoje⁵⁸⁵. Deja, tokia tiksliai nenurodytų ekspertų nuomonė vertintina kaip neatitinkanti tikrovės dėl itin didelių sistemų įsigijimo ir eksploatacijos sąnaudų, be to, ji neatitinka anksčiau minėtų 1998 m. JAV gynybos departamento ekspertų rekomendacijų⁵⁸⁶ ir niekaip neatsispindi Pasiruošimo narystei NATO programoje. Pažymėtina, kad oro gynybos sistemomis MIM-104 „Patriot“ tik 1994 m. buvo baigtos perginkluoti JAV ginkluotosios pajėgos ir galimybės jų gauti naudotų nebuvo, o nešiojamąsias sistemas JAV Vyriausybė vengė pardavinėti trečiuosiams šalims dėl grėsmės, kad patekusios į teroristų rankas jos būtų labai pavojingos tiek civilinei, tiek ir karinei aviacijai.

1998 m. Švedija priėmė sprendimą Lietuvos kariuomenei perduoti 18 priešlėktuvinų 40 mm L-70 pabūklų, 9 radiolokatorius, 12 000 sviedinių, palapines, kompiuterius ir kitą turtą⁵⁸⁷. Kaip visada, tokie patys bataliono komplektai buvo pasiūlyti ir Latvijai bei Estijai⁵⁸⁸. Ši parama ginklais leido suplanuoti naują oro gynybos pajėgumą⁵⁸⁹ ir įsteigti specializuotą oro gynybos dalinį. Su šiais pabūklais Lietuvos kariuomenės atstovai susipažino 1997 m. Vengrijoje⁵⁹⁰. Krašto apsaugos ministro įsakymu 2000 m. rugsėjo 1 d. buvo įsteigtas Oro gynybos batalionas⁵⁹¹. 2000 m. rugpjūčio 23 d. krašto apsaugos ministro įgaliotas Gynybos štabo viršininkas plk. A. Jurgaitis su Švedijos ginkluotųjų pajėgų aukščiausiojo vado pavaduotoju viceadmirolu Franku Roseniusu pasirašė sutartį dėl m/48 sistemos su įranga perdavimo. Pirmoji siunta iš Švedijos buvo gauta 2000 m. rugsėjo 21 d., kai ši Skandinavijos šalis perdavė Lietuvai priešlėktuvinės sistemos m/48 ginkluotę ir inventorių, kuriuos sudarė 40 mm zenitiniai pabūklai L-70, ugnies valdymo radarai CIG-790, 50 kW generatoriai „Elverk“, apžvalgos radarai PS-70⁵⁹². Vietoje vieno numatyto bataliono komplekto Lietuvai buvo perduoti du, kadangi vieno iš jų atsisakė Estija, motyvuodama tuo, kad sistema sena

⁵⁸⁵ GAMZIUKAS, A. *Padangių vyčiai ...*, p. 72.

⁵⁸⁶ Lietuvos Respublikos Seimo ir JAV gynybos departamento delegacijų susitikimo, įvykusio 1998 m. kovo 30 d., atmintinė, 1998-03-30. Nr. 03-203, naudotis tarnyboje (apribojimas panaikintas), *KAA*, f.2, ap.7, b.119, l. 5.

⁵⁸⁷ VITKŪNAS, M. Vakarietiška technika – Lietuvos kariuomenei. *Karys*, 1999, Nr. 1 (1800), p. 14.

⁵⁸⁸ 2020-04-14 interviu su buvusiu Oro gynybos bataliono kariu, ats. kpt. Virgilijumi Isoda.

⁵⁸⁹ Lietuvos pasirengimo narystei NATO programa. Vilnius, 1999. *KAA*, f. 2, ap. 7, b. 122, l. 63–64.

⁵⁹⁰ SENDŽIKAS, S. *Lietuvos kariuomenės Karinių oro pajėgų Oro gynybos bataliono metraštis*. Kaunas, 2011, p. 1.

⁵⁹¹ Krašto apsaugos ministro įsakymas dėl oro gynybos bataliono steigimo, 2000-08-09, Nr. 903. In GAMZIUKAS, A. *Padangių vyčiai ...*, p. 218.

⁵⁹² SENDŽIKAS, S. *Lietuvos kariuomenės Karinių oro pajėgų Oro gynybos bataliono metraštis*. Kaunas, 2011, p. 1.

ir kariniu požiūriu neperspektyvi. Todėl iš viso buvo gauti, ne 18, o 36 pabūklai ir atitinkamai du kartus didesnis radarų skaičius (dviem pabūklams buvo skirtas vienas ugnies valdymo radaras ir vienai baterijai – vienas taikinių aptikimo radaras). Kartu buvo gauta ryšių technika, ryšių visureigiai ir sunkvežimiai technikai ir įrangai transportuoti⁵⁹³.

2000 m. iš Švedijos gavus 36 priešlėktuvines patrankas ir 6 priešlėktuvinius kompleksus (radarus, sukomplektuotus su ugnies valdymo sistemomis), 2000 m. rugsėjo 1 d. Mumaičiuose, Šiaulių raj., buvo įsteigtas Oro gynybos batalionas ir suformuotas jo branduolys, pirmuoju bataliono vadu paskirtas plk. ltn. Remigijus Daujotas⁵⁹⁴. Taip buvo įgyvendinti 1999–2000 m. Pasirengimo narystei NATO programoje numatyti oro gynybos stiprinimo prioritetai ir tikslai⁵⁹⁵.

Zenitinė raketinė gynyba organizuojama svarbių valstybinę ir strateginę reikšmę turinčių objektų priedangai nuo užpuolimo iš oro. Tokie objektai yra valstybės valdymo organai (sostinė Vilnius), Ignalinos valstybinė atominė elektrinė (Visaginas), Kauno užtvanka, Klaipėdos jūrų uostas bei Karo aviacijos bazės. Gynybai tikslinga turėti keturias zenitines raketines baterijas, ginkluotas vidutinio tolumo savaeigiais zenitiniais raketiniais kompleksais (po 4 kiekvienoje), kurių formavimas numatomas po 2005 m. Karo aviacijos aerodromų priedangai skiriama zenitinė artilerija bei nešiojamieji zenitiniai raketiniai kompleksai.

Tačiau ieškota būdų sustiprinti oro gynybą ir raketinėmis sistemomis. 2000 m. spalio 18 d. krašto apsaugos ministras Č. Stankevičius raštu kreipėsi į Vokietijos gynybos ministrą R. Scharpingą dėl raketinių oro gynybos sistemų „Roland“⁵⁹⁶ įsigijimo, o KAM Tarptautinių ryšių departamento direktorius A. Krivas raštu kreipėsi į Vokietijos gynybos ministeriją, patikslindamas, kad Lietuva planuoja įsigyti 45–60 tokių sistemų⁵⁹⁷. Nenustatyta, kada ir koks atsakymas gautas iš Vokietijos, tačiau šių oro gynybos sistemų nebuvo įsigyta. Vokietija ir neturėjo galimybės parduoti tokį skaičių „Roland“ sistemų, kadangi jų Bundesvero ginkluotėje turėta tik 140 vnt. Jos buvo paskirstytos į tris korpusams priklausančius oro gynybos pulkus, po 36 vnt. kiekviename, likę sutelkti 6-ojoje tankų divizijoje ir mokymo įstaigose, o nuo ginkluotės nuimtos tik 2005 metais⁵⁹⁸. Be

⁵⁹³ 2020-04-14 interviu su buvusiu Oro gynybos bataliono kariu, ats. kpt. Virgilijumi Isoda.

⁵⁹⁴ *Lietuvos karinės oro pajėgos...*, p. 37.

⁵⁹⁵ Lietuvos pasirengimo narystei NATO programa. Vilnius, 1999. *KAA*, f. 2, ap. 7, b. 122, l. 70, 71, 76.

⁵⁹⁶ Oro gynybos sistemos „Roland“ buvo mobilios ir skirtos veikti bet kokių oro. Sistemą sudarė 8 raketų paleidimo įrenginys ir radiolokacinė stotis, sumontuotos ant vikšrinės šarvuotosios mašinos „Marder“ važiuoklės, ji galėjo apšaudyti oro taikinius, esančius iki 8 km atstumu ir skrendančius iki 6 km aukštyje.

⁵⁹⁷ KAM Tarptautinių ryšių departamento direktoriaus A. Krivo 2000-10-19 raštas Vokietijos gynybos ministerijai, Nr. 149NT, vokiečių k., riboto naudojimo (išslaptintas), Egz. Nr. 2, *KAA*, f.2, ap. 7, b. 134, l. 37.

⁵⁹⁸ BLUME, P. *Flugabwehrpanzer der Bundeswehr, 1956 – Heute*. Erlangen, 2008, p. 48.

to, net ir naudotos šios sistemos kainavo itin brangiai, o lėšų tam nebuvo numatyta. Kadangi toks įsigijimas nebuvo numatytas nei Pasirengimo narystei programoje, nei aptartas su NATO ekspertais, ši atvejį laikytume atsitiktiniu, nepagrįstais lūkesčiais paremtu mėginimu sustiprinti oro gynybos galimybes, pasibaigusiu nesėkme.

Po 2001 m. rugsėjo 11 d. teroristinio išpuolio JAV ką tik suformuotas Oro gynybos batalionas 2001 metais spalio 15 d. išskyrė vieną būrį su 2 pabūklais ir viena radiolokacine stotimi Ignalinos AE apsaugai⁵⁹⁹. Karine prasme toks nedidelis, senais pabūklais ginkluotas padalinys užtikrinti efektyvios oro apsaugos negalėjo⁶⁰⁰, tačiau, Lino Linkevičiaus teigimu, tai buvo labai svarbi žinutė NATO bloko šalims, kad Lietuva savarankiškai gali ginti strateginius objektus iš oro⁶⁰¹.

2000 m. birželio 6 d., įgyvendinant BALTNET projektą, Karmėlavoje atidarytas Baltijos regiono oro erdvės stebėjimo koordinavimo centras, kuriame tarnybą pradėjo Estijos, Latvijos ir Lietuvos kariai⁶⁰². Tai itin padidino visų Baltijos šalių valstybių oro erdvės stebėjimo galimybes.

2001 m. gruodžio 7 d. KAM ir Vokietijos įmonė „European Aeronautic Defence and Space Company Deutschland GmbH“ pasirašė sutartį Nr. 8ST-KF dėl trijų vidutinio nuotolio 3D radarų TRML-3D/32, montuojamų sunkvežimiuose, įsigijimo. Tai buvo pirma vakarietiška KOP įranga, tačiau eksploatacijos metu atsiskleidė daugelis jos defektų⁶⁰³. Šis pirkinys, vėlgį, buvo 1998 m. JAV delegacijos pateiktų rekomendacijų įgyvendinimas⁶⁰⁴.

2002 m. rugsėjo 30 d. Lietuvos Vyriausybės nutarimu buvo patvirtinta Lietuvos integracijos į NATO koordinavimo komisija prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir parengta Pasirengimo narystei NATO programa 2002–2003 m.⁶⁰⁵ Joje numatytas tolimesnis dalyvavimas kovos su terorizmo ir taikos palaikymo operacijose. 2002 m. spalio mėnesį 12 Lietuvos karo medikų dalyvavo 6 mėnesius trunkančioje tarptautinėje operacijoje „Saugi laisvė“ Centrinės ir Pietų Azijos regione Čekijos karo ligoninės sudėtyje, 4 medikai – JT vadovaujamoje Tarptautinių saugumo pagalbos pajėgų (ISAF) operacijoje Afganistane, taip pat Čekijos karo ligoninės personalo sudėtyje, 40 specialiosios paskirties karių (iš Ypatingosios paskirties tarnybos ir Vytauto Didžiojo jėgerių bataliono) minėtoje operacijoje „Saugi laisvė“⁶⁰⁶.

⁵⁹⁹ SENDŽIKAS, S. *Lietuvos kariuomenės karinių...*, p. 9.

⁶⁰⁰ 2020-04-14 interviu su buvusiu Oro gynybos bataliono kariu, ats. kpt. Virgilijumi Isoda.

⁶⁰¹ Interviu su buvusiu krašto apsaugos ministru Linu Linkevičiumi, 2018-07-10.

⁶⁰² *Lietuvos karinės oro pajėgos, ...*, p. 37.

⁶⁰³ *Du dešimtmečiai padangės...*, p. 90.

⁶⁰⁴ Lietuvos Respublikos Seimo ir JAV gynybos departamento delegacijų susitikimo, įvykusio 1998 m. kovo 30 d., atmintinė, 1998-03-30. Nr. 03-203, naudotis tarnyboje (apribojimas panaikintas), *KAA*, f.2, ap.7, b.119, l. 5.

⁶⁰⁵ 2002-11-11 Užsienio reikalų ministerijos sekretoriaus Giedriaus Čekuolio raštas [paskirtiems atsakingais už programos vykdymą LR institucijose asmenims, 20 adresatų – aut. past.] Nr. 02-8-654RN, išslaptintas, *KAA*, f. 2, ap. 1, b. 166, l. 15.

⁶⁰⁶ Lietuvos pasirengimo narystei NATO programa (2002–2003 m.), *KAA*, f. 2, ap. 7, b. 166, l. 1.

Lietuvos kariai toliau aktyviai dalyvavo taikos palaikymo misijose: NATO vadovaujamoje Stabilizavimo pajėgų (SFOR) misijoje Bosnijoje Danijos bataliono sudėtyje BALTSQN-4 dalyvavo 2 kariai, 95 kariai sudarė BALTSQN-4 pagrindą, BALTSQN-6 tarnavo 2 kariai⁶⁰⁷.

NATO vadovaujamoje Kosovo pajėgų (KFOR) taikos operacijoje „Joint Guardian“ nuo 1999 m. 30 karių būrys rotacijos principu tarnauja Lenkijos bataliono sudėtyje⁶⁰⁸.

Nuo 2001 m. balandžio 4 d. Lietuvos kariuomenės Karinių oro pajėgų transportinis lėktuvas An-26 su 5 karių įgula ir 2 karių antžeminio aptarnavimo personalu dalyvauja NATO vadovaujamose KFR/SFOR operacijose⁶⁰⁹. Iki 2003 m. liepos 3 d. lėktuvas buvo dislokuotas Neapolyje ir vykdė užduotis Serbijos Kosovo provincijoje bei Bosnijoje ir Hercegovinoje. Misijos metu pasikeitė 14 personalo pamainų (iš viso – 98 kariai), atliko daugiau kaip 1000 skrydžių, perskraidino daugiau nei 13000 keleivių ir daugiau nei 360 tonų krovinių⁶¹⁰.

Bendras Baltijos valstybių projektas BALTNET įvertintas kaip jau 2002 m. galintis būti įtrauktas į NATO bendrą oro erdvės apsaugos sistemą⁶¹¹.

2002 metų pradžioje Lietuvos Respublikos Seimas priėmė Tarptautinių operacijų, pratybų ir kitų karinio bendradarbiavimo renginių įstatymo⁶¹² pakeitimus, kurie sudarė galimybes priimti Nepriklausomų valstybių sandraugos (NVS) karinius dalinius dalyvauti Lietuvoje vykstančiose pratybose ir siųsti Lietuvos karius į NVS valstybėse organizuojamas karines pratybas⁶¹³.

Visuomenės informavimo Lietuvos Respublikos integracijos į NATO klausimais programai (bendri Užsienio ir Krašto apsaugos ministerijų bei nevyriausybinių organizacijų projektai) 2003 metais buvo skirta 715 000 Lt⁶¹⁴.

Be karinių klausimų, buvo įvertinta ir būsima administracinė našta. Remiantis Lenkijos, Čekijos ir Vengrijos patirtimi prognozuota, kad po pakvietimo 2002 metais į NATO Lietuvai teks dalyvauti daugiau nei 400 NATO komitetų veikloje, o įvairių raštų skaičius per metus gali siekti 40 tūkst., todėl buvo numatyta Lietuvos užsienio ir Krašto apsaugos ministerijų administracinių padalinių restruktūrizacija⁶¹⁵. Jos metu prioritetinėmis sritimis nustatyta Lietuvos kariuomenės plėtra, logistikos, mobilizacinė ir medicinos sistemos. Ginkluotės ir įrangos įsigijimo planai buvo peržiūrėti

⁶⁰⁷ Lietuvos pasirengimo narystei NATO programa (2002–2003 m.), *KAA*, f. 2, ap. 7, b. 166, l. 16.

⁶⁰⁸ Lietuvos pasirengimo narystei NATO programa (2002–2003 m.), *KAA*, f. 2, ap. 7, b. 166, l. 16.

⁶⁰⁹ Lietuvos pasirengimo narystei NATO programa (2002–2003 m.), *KAA*, f. 2, ap. 7, b. 166, l. 16.

⁶¹⁰ *Du dešimtmečiai padangės...*, p. 50.

⁶¹¹ Lietuvos pasirengimo narystei NATO programa (2002–2003 m.), *KAA*, f. 2, ap. 7, b. 166, l. 18.

⁶¹² Lietuvos Respublikos tarptautinių operacijų, pratybų ir kitų karinio bendradarbiavimo renginių įstatymo Nr. I-555 2002-01-15 redakcija Nr. IX-703, *Valst Žin.*, 2002, Nr. 13-465 (2002-02-06).

⁶¹³ Lietuvos pasirengimo narystei NATO programa (2002–2003 m.), *KAA*, f. 2, ap. 7, b. 166, l. 25.

⁶¹⁴ Ten pat, l. 25.

⁶¹⁵ Ten pat, l. 50.

atsižvelgiant į poreikį ateityje pakeisti senstančią standartų neatitinkančią anksčiau dovanotą įrangą⁶¹⁶.

Kariuomenės plėtros planuose, atsižvelgiant į rekomendacijas, buvo toliau ruošia ma Nuolatinės parengties brigada (NPBr), kuri turėjo būti visiškai paruošta sąveikai su NATO 2006 metais. Lietuvos ginkluotųjų pajėgų struktūra turėjo remtis dviejų regioninių karinių apygardų struktūra, kuriose jau įdiegti pagrindiniai vadovavimo ir kontrolės elementai. Didžiausi pakeitimai buvo numatyti diegiamoje trijų lygių logistikos sistemoje, kuri visiškai pradėjo veikti 2010 metais. Programos parengimo metu turėjo būti įdiegti pagrindiniai sistemos elementai, leidžiantys ribotus transportavimo, išlaikymo, tiekimo ir medicinos pajėgumus, prioritetą teikiant partnerių priėmimui ir priimančiosios šalies paramai (angl. k. *Host National Support*, sutr. HNS)⁶¹⁷.

Karinių pajėgų plėtros planams vykdyti ir pajėgoms išlaikyti reikėjo užtikrinti optimalų finansavimą. Be to, vienas iš stojimo į NATO reikalavimų buvo skirti 2 proc. BVP finansavimą krašto apsaugai. Toks palaipsnis gynybai skiriamos BVP dalies didėjimas buvo užtikrintas parlamentinėms partijoms pasirašius susitarimą dėl ne mažesnio nei 2 proc. BVP finansavimo⁶¹⁸.

Krašto apsaugos sistemos finansavimo didėjimo dinamika pavaizduota 2-oje (absoliučiais skaičiais) ir 3-ioje (procentine BVP dalimi) diagramose. Verta atkreipti dėmesį, kad 2 proc. krašto apsaugos finansavimas buvo pasiektas tik įtraukus į jį su gynyba susijusius projektus, vykdomus kitų institucijų (vidaus reikalų sistema: vidaus tarnybos pulkai, Valstybės sienos apsaugos tarnybos rinktinės, Lietuvos šaulių sąjunga, šaudmenų gamyklos statybos, pasirengimo narystei NATO ir kovos su terorizmu finansavimas)⁶¹⁹. Kiek vėliau, 2011 m. buvęs krašto apsaugos viceministras, JAV ats. plk. Romas Kiliuskas tai įvardino kaip „LDDP vyriausybės laikus, kai buvo daromi įvairūs triukai padidinti KAM biudžetą. Finansų žinovai į KAM biudžetą įtraukė įvairiausių išlaidų, kurios nieko bendro su krašto gynyba neturėjo. Šitokie triukai nieko gero neatnešė, o tik parodė, kad Lietuva daug kalba, bet nenori visiškai finansuoti savo gynybos. Nedaug laiko praėjo, kai NATO atstovai sužinojo apie minėtus biudžetinius triukus ir Lietuvai tiesiai šviesiai pasakė – jeigu norite įstoti į NATO, reikia rimtai finansuoti ir modernizuoti kariuomenę“⁶²⁰. 1999 m. parengtoje Pasirengimo narystei NATO programoje (2000–2001 m.) krašto apsaugos finansavimo 2 proc. BVP ribą planuota pasiekti jau

⁶¹⁶ Ten pat, l. 56.

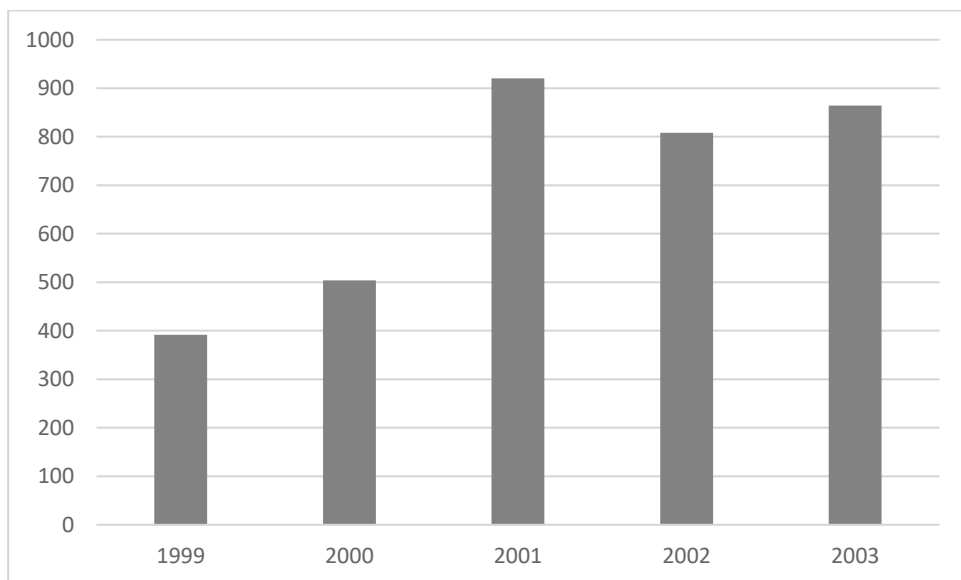
⁶¹⁷ Ten pat, l. 57.

⁶¹⁸ Lietuvos parlamentinių partijų susitarimas dėl Lietuvos gynybos politikos 2001–2004 m. *Baltoji Lietuvos gynybos politikos knyga*. Vilnius, 2002, p. 67–69.

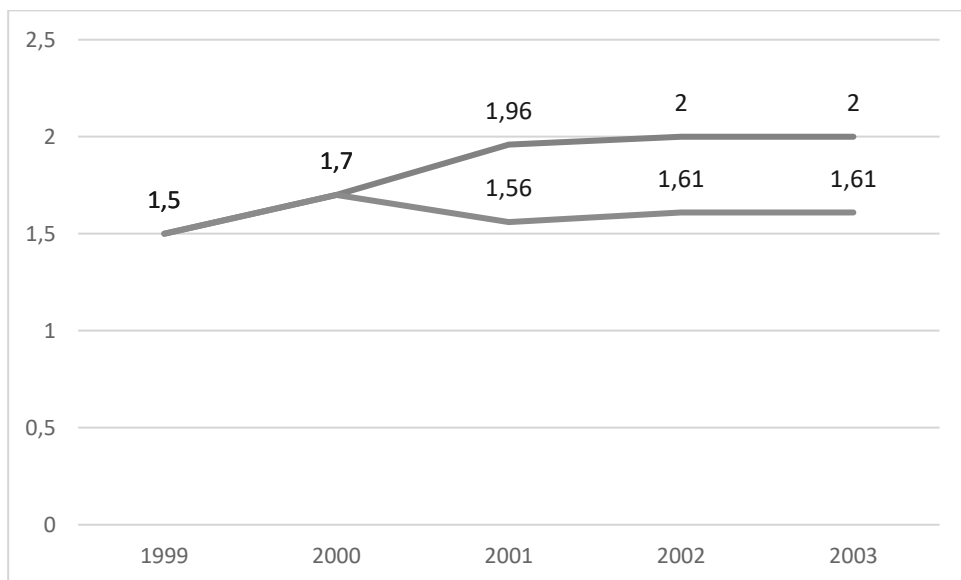
⁶¹⁹ Lietuvos pasirengimo narystei NATO programa (2002–2003 m.), *KAA*, f. 2, ap. 7, b. 166, l. 94.

⁶²⁰ KILIKAUSKAS, R. Siūlau krašto apsaugos klausimą kelti dažniau. *Draugas* [interaktyvus]. 2011-07-28 [žr. 2018-06-15]. Prieiga per internetą: <<http://www.draugas.org/legacy/07-28-11kilikauskas.html>>

2. Lietuvos gynybinės galios transformacija 1994–2004 m.

2 pav. Krašto apsaugos ministerijos asignavimai 1999–2003 m., mln. Lt

3 pav. Krašto apsaugos ministerijos asignavimai 1999–2003 m., proc. nuo BVP.

2001 m., ir po to šią dalį didinti iki 2,2 proc., tačiau vėliau šis terminas perkeltas į 2002 m., jau nenumatant didesnio nei 2 proc. BVP finansavimo⁶²¹.

2001 m. birželio 25 d. Vilniuje įvyko KAM ministro L. Linkevičiaus, viceministrų V. Sarapino ir J. Gečo susitikimas su JAV kariuomenės pagalbos saugumui valdybos (US Army Security Assistance Command USASAC) viršininku gen. mjr. B. Scottu. Svečias pasidžiaugė sėkmingu programų IMET (*International Military Education and Training*) bei *Military to Military* įgyvendinimu. Be to, JAV Vyriausybė planavo skirti daugiau lėšų FMF (*Foreign Military Finance*) programai bei prieštankinėms raketoms „Javelin“ ir priešklėktuvinėms raketoms „Stinger“ įsigyti⁶²².

2001 m. gruodžio 3 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybė leido įsigyti sistemų „Javelin“, o Krašto apsaugos ministerija 2000 m. gruodžio 17 d. pasirašė sutartį su JAV Vyriausybe dėl sistemų „Javelin“ įsigijimo už 9630 478 mln. JAV dolerių⁶²³ (38,5 mln. Lt). Sistemos Lietuvai turėjo būti pristatytos iki 2002 m. spalio mėnesio. Šiuo modernaus ginklo pirkimu ne mažiau nei Lietuvos kariai buvo patenkinta ir JAV. „Mes esame labai patenkinti, jog Lietuvos kariuomenė nusprendė įsigyti prieštankinių „Javelin“ sistemų, ir tikimės, jog įsigis ir „Stinger“ sistemą“, – sakė Vilniuje 2002 metų vasarį lankydamasis JAV ambasadorius prie NATO Nikas Bernsas⁶²⁴. Tai buvo istorinis pirkimas, kadangi Lietuvos kariuomenė tapo pirmąja valstybe po JAV kariuomenės, turinčia tokias modernias sistemas. Sutartis dėl „Stinger“ pirkimo buvo pasirašyta 2002 m. lapkričio 13 d., tačiau šios oro gynybos sistemos kelias iki Lietuvos kariuomenės buvo ilgas, jos gautos tik 2007 metais⁶²⁵. Prieš perduodant sistemas Lietuvai, buvo įvertintos net jų saugojimo sąlygos, turėjusios atitikti itin griežtus reikalavimus⁶²⁶.

Lietuvos kariuomenei buvo aktualūs šovinių gamybos ir įsigijimo klausimai, tad Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. balandžio 27 d. nutarimu buvo įsteigta šaudmenų gamybos valstybinė įmonė ir nurodyta vykdyti viešąjį pirkimą konkurencinių derybų būdu⁶²⁷. Konkursą laimėjo Prancūzijos įmonės „Manurhin“ ir SOFEM.

2001 metais paaiškėjo, kad „Giraitės ginklų gamyklai“ užsakyta įranga nebetinkama, kadangi ji buvo skirta 7,62 x 39 mm kalibro sovietinio tipo šoviniams gaminti, o Lietuvos kariuomenė nuo 1999 m. persiginklavo užsienio valstybių nemokamai perduotais šautuvais ir kulkosvaidžiais, šaudančiais standartiniais NATO 7,62 x 51 mm

⁶²¹ Lietuvos pasirengimo narystei NATO programa (2000-2001 m.), *KAA*, f. 2, ap. 7, b. 122, l. 107.

⁶²² 2001-07-02 atmintinė, Nr. 612RN, išslaptinta, *KAA*, f.2, ap.7, b. 154, l. 44–45.

⁶²³ 2002-05-21 Krašto apsaugos ministro L. Linkevičiaus teikimas Finansų ministerijai Nr. 56RN, riboto naudojimo, Egz. Nr. 2, išslaptintas, *KAA*, f. 2, ap. 7, b. 174, l. 85.

⁶²⁴ ŽIGARAS, F. *Lietuvos bendradarbiavimas...*, p. 152.

⁶²⁵ MANPADS, A. Terrorist Threat to Civilian Aviation? Bonn International Center for Conversation, brief 47, P. 46, [interaktyvus] [žr. 2018-09-06]. Prieiga per internetą: <https://www.bicc.de/uploads/tx_bicctools/BICC_brief_02.pdf>

⁶²⁶ Arsenale lankėsi STINGER projekto darbo grupė. *Krašto apsauga*, 2006, Nr. 9 (100), p. 7.

⁶²⁷ *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 38-1162.

kalibro šoviniais. Prancūzijos įmonė „Manurhin“, sumontavusi šovinių gamybos įrangą, pasiūlė ją parduoti kitam užsienio pirkėjui, o vietoje jos sumontuoti reikiamo tipo šoviniams gaminti reikalingą liniją⁶²⁸. Lietuvos Respublikos Vyriausybės Strateginio planavimo komiteto 2002 m. sausio 8 d. posėdyje buvo nurodyta pateikti siūlymus, kaip spręsti šią problemą. Lietuvos Respublikos ginklų fondas pasiūlė 7,62 x 39 mm šovinių gamybą nutraukti, o turimus gamybos įrenginius parduoti⁶²⁹.

Lietuvos Respublikos Vyriausybės sekretorius 2002 m. kovo 18 d. sudarė tarpžinybinę grupę, į kurią įėjo Ginklų fondo, Krašto apsaugos, Ūkio, Vidaus reikalų ir Finansų ministerijų atstovai⁶³⁰. Ši darbo grupė, išnagrinėjusi firmos „Manurhin Equipment“ pasiūlymą grąžinti naudojamą įrangą, o mainais gauti kitą, nustatė, kad parduodamos įrangos vertė būtų 6,3 mln. Lt, o naujai įsigijamos – 25,5 mln. Lt, ir konstatavo, kad įvykdyti tokį pakeitimą būtų tikslinga, tačiau tam nėra galimybių, nes Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymo 18 str. 2 d. įtvirtinta nuostata, kad vykdant mainus kainų skirtumas negali viršyti 5 procentų⁶³¹.

„Giraitės ginklų gamykla“ susidūrė su Lietuvos kariuomenės užsakymų trūkumo problema. Gamyklos direktorius A. Zinkevičius informavo Krašto apsaugos ministerijos sekretorių apie tai, kad NATO valstybėse įprasta, jog vietinėms ginkluotosioms pajėgoms užsakoma apie 40 proc. pagamintos produkcijos kiekio, o Lietuvos kariuomenė užsako gerokai mažesnę skaičių, dėl to gamyklai kyla sunkumų, nes reikia atsiskaityti jau padarytų užsakymų užsienio tiekėjams⁶³².

1999–2004 metais matomas ryškus proveržis gaunant neatlygintą paramą ginklais iš NATO ir užsienio šalių. Pirmą kartą neatlygintą paramą šaunamaisiais suteikė Vokietija, 2000 metais perdavusi didelį kiekį kulkosvaidžių MG-3, ir JAV, 1999 metais perdavusi 40 tūkst. pusiau automatinių šautuvų M14. 2002 metais Danijos perduotos 105 mm haubicos su visa batalionui funkcionuoti reikalinga įranga leido pirmą kartą suformuoti artilerijos pajėgumus, be kurių nė viena NATO kariuomenė negali

⁶²⁸ 2001-12-17 firmos „Manurhin“ atstovo R. Nguyeno raštas Nr. MR/RN/2152 Lietuvos Respublikos ginklų fondo direktoriui R. Rudžioniui, anglų k., *KAA*, f. 2, ap. 7, b. 174, l. 44.

⁶²⁹ 2002-02-07 Lietuvos Respublikos ginklų fondo direktoriaus R. Rudžionio raštas Krašto apsaugos ministerijai Nr. 29RN „Dėl LRV Strateginio planavimo komiteto posėdžio protokolo vykdymo“, riboto naudojimo, išslaptintas, *KAA*, f. 2, ap. 7, b. 174, l. 41–42.

⁶³⁰ 2002-03-13 Lietuvos Respublikos ginklų fondo direktoriaus R. Rudžionio raštas Vidaus reikalų, Krašto apsaugos, Finansų ir Ūkio ministerijoms Nr. 29RN „Dėl darbo grupės sudarymo“, riboto naudojimo, Egz. Nr. 2, išslaptinta, *KAA*, f. 2, ap. 7, b. 174, l. 54.

⁶³¹ 2002-06-24 Darbo grupės ataskaita, priedas prie 2002-06-25 Darbo grupės vadovo V. Drupto rašto Nr. 114RN Krašto apsaugos ministerijai, riboto naudojimo, Egz. Nr. 1, išslaptinta, *KAA*, f. 2, ap. 7, b. 174, l. 137–138.

⁶³² 2002-06-06 „Giraitės ginklų gamyklos“ direktoriaus A. Zinkevičiaus raštas Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerijos valstybės sekretoriui V. Sarapinui Nr. 01RN „Dėl šovinių gamybos užsakymų 2002 ir 2003 metams“, riboto naudojimo, Egz. Nr. 2, išslaptinta, *KAA*, f. 2, ap. 7, b. 174, l. 131.

funkcionuoti. Didelės apimties paramą suteikė Švedija, perdavusi šaunamuosius ginklus, minosvaidžius ir 40 mm automatinius pabūklus „Bofors“ su radarais „Girafe“ ir kita technika. Ši dovana leido suformuoti Oro gynybos batalioną, taip pirmą kartą po 1990 metų Lietuvos kariuomenei įgyjant oro gynybos pajėgumus.

Tuo pat metu buvo pradėtas ir ginklų ir karinės technikos pirkimas NATO šalyse. Vokietija pardavė didelį kiekį šarvuotųjų transporterių M113, užtikrinančių iki tol neturėtą dalinių apsaugą ir mobilumą eventualaus mūšio lauke. Taip pat įsigyta minosvaidžių Bulgarijoje. Tačiau svarbiausiais ginklų pirkimais tapo tuo metu pačios moderniausios pasauliniu mastu prieštankinės valdomų raketų sistemos „Javelin“ ir priešlėktuvinės valdomų raketų sistemos „Stinger“ (tiesa, pastarosios buvo pristatytos tik po penkerių metų). Lietuva tapo pirmąja užsienio valstybe, kuriai JAV sutiko parduoti „Javelin“ sistemas, ir tokia išliko dar ilgą laiką. Net ir šiandien, praėjus penkiolikai metų, „Javelin“ tebėra vienas geriausių prieštankinių ginklų pasaulyje ir veiksminga atgrasymo priemonė.

2001 m. lapkričio 11 d. Lietuvos krašto apsaugos ministras Linas Linkevičius patvirtino Krašto apsaugos gaires 2002–2005 m., kuriomis nurodoma vadovautis rengiant 2002–2005 m. plėtros planus, programas ir biudžeto projektus⁶³³.

Sausumos pajėgas turėjo sudaryti šie padaliniai:

Nuolatinės parengties brigada (NPB) „Geležinis Vilkas“: Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo mechanizuotasis pėstininkų batalionas Rukloje (toliau – Algirdo batalionas), Karaliaus Mindaugo mechanizuotasis pėstininkų batalionas Panevėžyje (toliau – Mindaugo batalionas), Didžiosios kunigaikštienės Birutės motorizuotasis pėstininkų batalionas Alytuje (toliau – Birutės batalionas), Artilerijos ir Logistikos batalionai Rukloje bei kovos paramos ir aprūpinimo vienetai;

Rytų karinė apygarda: Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytenio motorizuotasis pėstininkų batalionas Marijampolėje (toliau – Vytenio batalionas) bei KASP Vilniaus, Alytaus, Panevėžio, Utenos ir Kauno apskričių rinktinės;

Vakarų karinė apygarda: Lietuvos kunigaikščio Butigeidžio dragūnų batalionas Klaipėdoje (toliau – Dragūnų batalionas), Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio motorizuotasis pėstininkų batalionas Tauragėje (toliau – Kęstučio batalionas), Kunigaikščio Vaidoto motorizuotasis pėstininkų batalionas Šiauliuose (toliau – Vaidoto batalionas) bei KASP Telšių, Klaipėdos, Šiaulių, Marijampolės ir Tauragės rinktinės;

du atskirieji specializuoti batalionai: Juozo Vitkaus inžinerijos Kaune (toliau – Inžinerijos) ir Vytauto Didžiojo jėgerių Kaune (toliau – Jėgerių);

Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino štabo batalionas Vilniuje (toliau – Štabo batalionas)⁶³⁴.

⁶³³ Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministro įsakymas dėl krašto apsaugos sistemos 2002–2005 m. plėtros gairių Nr. 1541. [interaktyvus] 2001-11-21 [žr. 2017-12-10]. Prieiga per internetą: <<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.1086C2AD1584>>

⁶³⁴ Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministro įsakymas dėl krašto apsaugos sistemos

Tai buvo paskutiniai struktūriniai Lietuvos ginkluotųjų pajėgų pakeitimai transformuojant jas ir pritaikant kolektyvinei gynybai, t. y. priimti savo šalyje sąjungininkų pajėgas, o prireikus Lietuvos greitojo reagavimo pajėgas permesi ten, kur reikalauja kolektyvinis gynybos interesas. Kęstutis Paulauskas, prieš pat tampant NATO nare, įvertino, kad Lietuva, siekdama narystės NATO, jos padrąsinta, atsisakė ankstesnės teritorinės gynybos koncepcijos. Jo nuomone, dabar Lietuvai reikia atsikratyti savo praeities šešėlio ir pasitikti nenuspėjama ateitį⁶³⁵.

Buvęs Lietuvos kariuomenės vadas ats. gen. lt. Arvydas Pocius konstatavo, kad pagrindinis Lietuvos kariuomenės transformacijos principas yra ne struktūrų ir kiekybės didinimas, o galimybių ir kokybės vystymas. Ypatingas Lietuvos gynybos reformos tikslas yra siekis sukurti mažas, modernias, gerai ekipuotas, mobilias pajėgas, galinčias dalyvauti visų lygių Aljanso operacijose. Tapusi NATO nare Lietuva bus mažas, bet tvirtas, aktyvus ir patikimas sąjungininkas⁶³⁶.

2002–2005 m. plėtros gairių Nr. 1541. [interaktyvus] 2001-11-21 [žr. 2017-12-10]. Prieiga per internetą: <<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.1086C2AD1584>>

⁶³⁵ PAULASKAS, K. The Driving Logic Behind the Defence Reform in Lithuania: Building the Future Military. *Baltic Defence Review*, 2003, Vol. 1, No. 9.

⁶³⁶ POCIUS, A. *Joining NATO: transforming the Lithuanian armed forces for new tasks*. Carlisle barracks, 2004, 33 p. Autoriaus kolekcija, parsisiųsta iš *US War College*.

III.

Teritorinė gynyba: asimetrinis atsakas

Istorijos eigoje ginkluotosios gynybos organizavimas niekada nebuvo vien kariuomenės veikimo sritis. Beveik visada į ginkluotą kovą būdavo įtraukiama ir tam tikra visuomenės dalis, kuri taip duodavo atsaką priešiškos kariuomenės savivalei ir plėšikavimams, o kartais gyventojai reaguodavo organizuodami ginkluotą gynybą atsidūrę „pilkojoje zonoje“ arba okupacijos sąlygomis. XIX a. pradžioje Ispanijoje įsiplieskus sėkmingam didelės gyventojų dalies pasipriešinimui (*guerila*) Prancūzijos pajėgoms, tokiam ginkluotam visuomenės veikimui apibūdinti buvo imtas naudoti terminas „partizaninis karas“ (angl. k. – *guerilla warfare*)⁶³⁷. Šiek tiek anksčiau, XVIII a. pabaigoje, tokia taktika buvo plačiai naudojama Amerikoje, tiek kolonijinių Britanijos, tiek amerikiečių pajėgų. 1812 m. Napoleono kariuomenė įsiveržusi į Rusiją, laimėjo keletą didesnių mūšių ir netrukus užėmė Maskvą, tačiau prancūzų pajėgoms veržiantis gilyn, Rusijoje prasidėjo partizaninis karas. Iš pradžių jis vyko spontaniškai, ginantis nuo maisto ieškančių ir plėšikaujančių prancūzų, tačiau netrukus pasipriešinimą ėmėsi organizuoti valstybė. Partizaniniame kare dalyvavo ne tik civiliai gyventojai, bet ir specialiai pasiųsti kariuomenės daliniai, kurie puldinėjo prancūzų kariuomenės dalinius, dezorganizavo tiekimo komunikacijas, todėl galima kalbėti nebe apie partizaninę taktiką, bet apie koncepciją, kuri vėliau buvo išplėta A. Davydovo⁶³⁸ ir A. H. de Jominio⁶³⁹ darbuose.

⁶³⁷ *Guerilla warfare. 200 years of covert resistance*. New York, 1985, p. 1.

⁶³⁸ ДАВЫДОВ, Д. В. *Военные записки*. Москва, 1982; ДАВЫДОВ, Д. В. *Опыт теории партизанского дѣйствия*. Москва, 1821.

⁶³⁹ ЖОМИНИ, Г. *Краткое начертание военного искусства или новый аналитический обзор главных соображений стратегии, высшей тактики и военной политики*.

Terminą *partizaninis karas* apibrėžia keletas aplinkybių. Pirmą – partizaniniai veiksmai vyksta okupuotoje teritorijoje bei kovojama naudojant skirtingą taktiką nei reguliariosios kariuomenės. Rusijoje partizaniniame kare dalyvavo ir reguliariosios kariuomenės daliniai, tačiau jie taip pat veikė kitaip nei konvencinės to meto kariuomenės mūšio lauke.

Kita svarbi aplinkybė yra karių savanoriškumas. Tai reiškia, kad visuomenė vykdo ginkluotą pasipriešinimą savanoriškai. Iš esmės t. y. spontaniškas visuomenės atsakas į kilusias grėsmes, tačiau galimas ir planingas veikimas, kurį numatė ar net koordinuoja centrinė valdžia bei karinė vadovybė⁶⁴⁰.

Savanoriškų formuočių karo teritorija labai dažnai yra „pilkosios zonos“, tai yra teritorijos, kuriose nėra jokios tvirtos karinės jėgos ir / arba nėra legitimizuotos valdžios. 1919 m. pradžioje tokios „pilkosios zonos“ susidarė Nepriklausomybę paskelbusios Lietuvos Respublikos pasienio rajonuose, kai vietos gyventojai, identifikuojantys save su atkurta valstybe tautiniu pagrindu, buvo priversti ginti save ir savo turtą ginčytinose teritorijose.

1990 metais atkūrus Lietuvos Respublikos Nepriklausomybę ir Sovietinei kariuomenei pasitraukus iš Lietuvos, iš Sovietų Sąjungos nebuvo paveldėta jokių organizuotų karinių struktūrų, jokių ginkluotės ir karinės technikos, o Lietuvos kariuomenė pradėta kurti *ex nihil*. Nebuvo jokios lietuviškos karinės doktrinos, pritaikytos moderniai karybai, karinių teorinių bei istorinių tyrimų. Perimta sovietinė karinė infrastruktūra Lietuvoje dažnai buvo įrengta ne tose vietovėse, kur reikėjo atsikuriančioms Lietuvos karinėms pajėgoms, ne visada geros būklės, be to, dar ir specialiai niokojama ir gadinama išeinančios Sovietinės armijos karių. Taigi, ginkluotosios pajėgos buvo nepajėgios apginti valstybės konvencinėmis priemonėmis, metodais ir pajėgomis. Atsakymu į tokią padėtį tapo *teritorinės gynybos* ir *partizaninio karo* koncepcija. Ši koncepcija ir terminologija tarsi tapo neaktuali 2004 metais Lietuvos Respublikai įstojus į NATO. Tačiau 2014 m., kada įvykiai Ukrainoje supurtė, atrodė, tokią patikimą, kolektyvinio saugumo sistemą, o agresyvūs Rusijos veiksmai, kuriems buvo pritaikytas bendrinis terminas *hibridinis karas*, privertė ieškoti naujų būdų gynybos sistemai sustiprinti. Tad šiuo metu yra vėl sugrįžta prie *teritorinės gynybos* koncepcijos, kuri tampa vienu svarbiausių gynybos veiksmų beveik visose posovietinės erdvės NATO valstybėse.

Kyla probleminiai klausimai – kokia *teritorinė gynyba* buvo kuriama Lietuvoje po 1990 metų? Problema yra gilesnė, negu gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Pirmą, reikia nustatyti apibrėžimą, kas yra *teritorinė gynyba* ir ar ji buvo suvokiama vienuo- dai, koks yra jos santykis su *partizaniniu karu* ir kokiomis istorinėmis patirtimis bei kokiomis žiniomis galėtume pasiremti, analizuodami *teritorinės gynybos* koncepcijos įgyvendinimą Lietuvoje. Manytume, kad atsakant į iškeltus klausimus būtų tikslinga

Санкт-Петербург, 1840; ЖОМИНИ, Г. *Стратегия и тактика в военном искусстве*. Москва, 2009.

⁶⁴⁰ JOKUBAUSKAS, V. *Teritorinė gynyba ir partizaninis ...*, p. 364.

aptarti teritorinės gynybos sąvoką ir išnagrinėti istorines patirtis bei procesus, vykusius:

1) tarpukario Lietuvoje, koncentruojantis į paskutinius XX a. 4-ojo dešimtmečio metus, kada teritorinės gynybos pajėgos pasiekė aukščiausią efektyvumo lygį;

2) šaltojo karo laikotarpiu (1948–1991);

3) atkurtoje Lietuvoje 1990–2004 m, nuo transformacijos iki stojimo į NATO.

Pirma, Lietuva turi vertingą patirtį, organizavusi *teritorinę gynybę* 1919–1940 metais beveik tos pačios teritorijos ribose, kaip ir šiandien. Manytume, kad Lietuvos ir kitų to meto Baltijos regiono valstybių *teritorinės gynybos* koncepcijų ir praktikos lyginamoji analizė leistų įvertinti tada generuotas galimybes ir padarytas klaidas, kurios galėtų būti svarbios ir šiandien, taip pat – kiek šia patirtimi galėjo būti ir buvo pasinaudota kuriant ir vystant teritorinę gynybę 1990–2004 m.

Antra, 1948–1991 metais vykstant šaltajam karui, NATO šalys susidūrė su analogiškomis *teritorinės gynybos* problemomis, kurias tenka spręsti ir dabar.

Trečia, *teritorinės gynybos* praktika ir teorija atkurtoje Lietuvos Respublikoje buvo tapusi pradiniu planavimo išeičiai tašku, kuri rėmėsi veiksmy Rusijos ir Čėčėnijos kare patirtimi ir buvo toliau tobulinama.

Teritorinės gynybos samprata

Atrodytų, atsakyti į klausimą, kas yra *teritorinė gynyba*, turėtų būti paprasta, tačiau netgi Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos išleistame *Enciklopediniame karybos žodyne* pateikiamas apibrėžimas visiškai neatitinka esmės. Jame yra teigiama, kad *teritorinė gynyba* yra tokia koncepcija, kai reguliariosios ginkluotosios pajėgos skiriamos tik pirmajam priešui smūgiui atremti ir tuo sudaryti sąlygas teritorinės gynybos pajėgoms išsiskleisti ir pasiręgti kovai, o pastarosios kovoja taikydamos manevrinės gynybos taktiką ir partizaninės kovos būdus⁶⁴¹. Tai visiškai prieštarautų tarpukario Lietuvos atvejui, kada teritorinės gynybos veiksmai turėjo sudaryti sąlygas reguliariosioms pajėgoms mobilizuotis ir išsiskleisti. Manytume, kad Lietuvoje terminas *teritorinė gynyba* turi gerokai platesnę prasmę, nei yra įprasta kitų šalių karybos teorijose. Iš esmės tas pats terminas turi dvi reikšmes: visos šalies gynybą, kartais dar vadinamą *aktyviąja teritorine gynyba*, ir *teritorinę gynybę* labiau įprasta jos reikšme. Manytume, kad terminas *teritorinė gynyba* Lietuvoje naudojamas pernelyg išplėstai. Tradiciškai „teritorinė / totalinė gynyba“ yra laikoma skandinavišku modeliu, kartais pavadinant jį „suomišku-švedišku keliu“, kuris nesvetimas ir Šveicarijai, kai totalinė gynyba yra suvokiama kaip integrali nacionalinio plano, kaip apginti šalis, dalis, o veiksmai gali apimti ir karinius, ir nesmurtinio pasipriešinimo aktus⁶⁴². Tačiau mūsų atveju yra nagrinėjami kariniai teritorinės gynybos aspektai.

⁶⁴¹ *Enciklopedinis karybos žodynas*. Vilnius, 2008, p. 167.

⁶⁴² DAVIS, M. D. *An historical and political view...*, p. 365.

Analizuodami teritorinės gynybos koncepciją ir jos pritaikymą Lietuvoje išskirtume kelis pagrindinius atvejus:

- 1) karinius arba sukarintus dalinius, komplektuojamus teritoriniu principu;
- 2) karinius veiksmus, susijusius su kokios nors teritorijos ar jos dalies gynyba;
- 3) įvairių objektų apsaugą;
- 4) kovinės paramos funkcijas.

Tai yra tik pagrindinės teritorinės gynybos kryptys, kadangi ji gali būti suprantama gerokai plačiau. Plk. lt. Jurgis Norgėla teritorinę gynybą laiko dvinare sistema – civilinė gynyba, civilinėmis priemonėmis, vadovaujant vidaus reikalų ministrui, ir karine gynyba, vadovaujant ginkluotųjų pajėgų vadui⁶⁴³. Specialiai teritorinei gynybai skirti daliniai skiriasi nuo reguliariosios kariuomenės dalių, kurie taip pat gali būti formuojami ir / ar mobilizuojami teritoriniu principu.

Lietuvos kariuomenės doktrinoje yra naudojamas naujas terminas: *Teritorinė (ap)sauga ir gynyba bei pilietinis pasipriešinimas ir gynyba* (angl. *Territorial based protection, defence and civil resistance and defence approach*)⁶⁴⁴. Pastebėtina, kad skirtingose doktrinos dalyse pateikiant vertimą anglų kalba, jis šiek tiek skiriasi – iš prieš tai buvusiame sakinyje panaudotos frazės iškrito žodis *based*, ir liko *Territorial protection and defence*⁶⁴⁵. 208 straipsnyje doktrinos *teritorinė apsauga ir gynyba* apibrėžiama kaip „nacionalinės visuotinės ir besąlyginės gynybos dalies, organizavimas ir praktikavimas“, t. y. teritorine gynyba vadinama visos šalies besąlygiška gynyba.

3.1. Teritorinės gynybos istorinė(-ės) patirtis(-ys) Baltijos regiono kontekste

Tarpukario laikotarpiu mažųjų šalių gynybos planuose teritorinė gynyba vaidino labai svarbų vaidmenį. Tai buvo vienintelis galimas atsakas į daug stipresnio agresoriaus invaziją. Tačiau pats terminas *teritorinė gynyba* to meto Lietuvos ir kitų šalių kariuomenėse bei specialioje literatūroje plačiai naudojamas nebuvo. Nepaisant to, Lietuvoje, o ir kitose Baltijos šalyse, egzistavo klasikinė *teritorinės gynybos koncepcija*: specialiai tam pritaikytos savanoriškos pajėgos, veikiančios pagal klasikinę teritorinės gynybos schemą. Tai buvo *Kaitseliit* (Estija), *Aizsargs* (Latvija) ir Lietuvos šaulių sąjunga (Lietuva). Todėl, minėdami *teritorinės gynybos* pajėgas, kurias atitiko šios sukarintos savanoriškos organizacijos, jas dažniausiai vadiname bendriniumi *para-*

⁶⁴³ NORGĖLA, J. *Teritorinė gynyba kaip viena valstybėms nacionalinio saugumo užtikrinimo dalių*. Mokslinės konferencijos „Lietuvos Respublikos gynybos problemos“ medžiaga. Vilnius, 1996, p. 33.

⁶⁴⁴ *Lietuvos karinė doktrina*. Vilnius, 2016, 4.3.2.7 dalis, p. 4–25.

⁶⁴⁵ *Lietuvos karinė doktrina...*, 455 str., p. 4–25.

militarinių organizacijų vardu. Ši tradicija naudoti terminą *paramilitarizmas* Lietuvos istoriografijoje atsirado neseniai, į mokslinį diskursą ji buvo įtraukta apie 2012–2014 metus ir užfiksuota jau pačių tyrimų apie paralimitarizmo istoriją Lietuvoje bei užsienyje pavadinimuose⁶⁴⁶. Šių organizacijų susikūrimo ir veikimo aspektai yra labai detalai išnagrinėti⁶⁴⁷, todėl jų plačiai neaptarsime, atkreipdami dėmesį į padėtį prieš sovietinę okupaciją, kadangi tuo metu teritorinės gynybos koncepcija ir praktika buvo pasiekusios aukščiausią strateginio ir taktinio išsivystymo lygį.

Tarpukario Lietuvoje svarbūs teritorinės gynybos elementai buvo Lietuvos šaulių sąjunga ir Pasienio apsaugos batalionai (PABn). Iš viso turėjo būti formuojama 12 tokių batalionų prie sienos su Vokietija ir Lenkija, o batalionuose buvo po 2–3 apsaugos kuopas, kurias sudarydavo pasienio policijos pareigūnai (kurių dauguma buvo Lietuvos šaulių sąjungos nariai), tikrieji Šaulių sąjungos nariai ir pasienio ruože gyvenantys rezervistai. Tai buvo priedangos daliniai, kurie turėjo stabdyti priešų puolimą, rengti ir ginti kliūtis. Lietuvos šaulių sąjungos nariai turėjo priešų jau užimtose teritorijose pradėti partizaninį pasipriešinimą⁶⁴⁸. Paminėtina „celių“ taktika, kuri tarsi voratinklis turėjo uždengti visą valstybės teritoriją. „Celė“ apėmė 20–150 km² teritoriją, kurioje gyveno apie 2500 gyventojų ir kurioje turėjo veikti 40–60 šaulių būrys. Iš viso turėjo būti apie 750 „celių“ (be Klaipėdos ir Vilniaus kraštų), maždaug tiek būta ir šaulių būrių⁶⁴⁹. Tarpukariu Lietuvoje buvo suformuota teritorinė kavalerija Šaulių sąjungos sudėtyje ir atskira teritorinių dragūnų tarnyba⁶⁵⁰. Labai panaši padėtis buvo Estijoje ir

⁶⁴⁶ Žr.: JOKUBAUSKAS, V. „Mažųjų kariuomenių“ galia ir paramilitarizmas. *Tarpukario Lietuvos atvejis*, Klaipėda, 2014; JOKUBAUSKAS, V., VAIČENONIS, J., VAREIKIS, V., VITKUS, H. *Valia priešintis. Paramilitarizmas ir Lietuvos karinio saugumo problemos*, Klaipėda, 2015; in *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*. Klaipėda, 2014, Vol. XXVIII.

⁶⁴⁷ Žr.: JOKUBAUSKAS, V. „Mažųjų kariuomenių“ galia ir paramilitarizmas. *Tarpukario Lietuvos atvejis*, Klaipėda, 2014; JOKUBAUSKAS, V., VAIČENONIS, J., VAREIKIS, V., VITKUS, H. *Valia priešintis. Paramilitarizmas ir Lietuvos karinio saugumo problemos*, Klaipėda, 2015; *Paramilitarism in the Eastern Baltics, 1918–1940: Cases Studies and Comparisons = Paramilitarizmas Rytų Baltijos regione 1918–1940: atvejo studijos ir lyginimai*, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, Vol. XXVIII, red. V. JOKUBAUSKAS, V. SAFRONOVAS, V. VAREIKIS. Klaipėda, 2014; JOKUBAUSKAS, V. Veikti šauliškai: sportas ir karinis parengimas tarpukariu Lietuvoje, *Istorija*, 2015, t. 98, Nr. 2, p. 5–35; JOKUBAUSKAS, V. *The Concept of Guerrilla Warfare in Lithuania in the 1920–1930s, Baltic Region*, 2012, No. 2 (12), p. 32–43; JOKUBAUSKAS, V. „Vieni vieni“: šaulių rengimas partizaniniam karui 1924–1940 m. Lietuvoje, *Istorija*, 2012, t. LXXXVI, p. 11–24, ir kt.

⁶⁴⁸ JOKUBAUSKAS, V. *Teritorinė gynyba ir partizaninis ...*, p. 350.

⁶⁴⁹ JOKUBAUSKAS, V., VAIČENONIS, J., VAREIKIS, V., VITKUS, H. *Valia priešintis...*, p. 89.

⁶⁵⁰ JOKUBAUSKAS, V. Lietuvos kariuomenės kavalerija tarpukariu: reguliarieji pulkai, šauliai dragūnai ir teritorinių dragūnų tarnyba. *Karo archyvas*, 2015, t. XXX, p. 238–288; KURKLIETIS, I. Šauliai-dragūnai. *Trimitas*, 1931, gegužės 7 d., Nr. 19, p. 366.

Latvijoje, kur buvo sukurtos analogiškos *Kaitseleit* ir *Aizsargi* organizacijos⁶⁵¹. Tokiu būdu iki sovietinės okupacijos 1940 m. trijose mažose Baltijos valstybėse susiformavo tvari teritorinės gynybos sistema, paremta savanoryste ir paramilitarine galia.

Visiškai kitokia situacija susiklostė Lenkijoje. Čia buvo sukurta didelė, visos valstybės teritorijoje veikianti organizacija *Związek Strzelecki* (liet. Šaulių sąjunga), vienijanti daugiau kaip 500 tūkst. narių, ją sudarė pavadinimais kariuomenės padalinius atitinkantys padaliniai (skyrius, būrys, kuopa), ir buvo vykdomas dalies narių pradinis karinis parengimas⁶⁵². Tačiau konstatuotume, kad Lenkijos šaulių sąjunga nebuvo įtraukta į valstybės gynybą nei plačiąja prasme, nei siaurąja – jai nebuvo skirti jokie teritorinės gynybos uždaviniai, ir organizacijos veikla buvo nukreipta beveik išskirtinai į patriotizmo ugdymą. Darytume prielaidą, kad tokia organizacija nebuvo reikalinga dėl didelio skaičiaus į Lenkijos kariuomenę mobilizuojamų rezervistų, tarp jų ir visų rezervistų, priklausančių Šaulių sąjungai. Kariuomenės mobilizaciją rytuose turėjo pridengti stiprus Pasienio apsaugos korpusas (lenk. *Korpus Ochrony Pogranicza*, KOP). Korpusą sudarė brigados, kurių sudėtyje buvo pulkai, batalionai ir kavalerijos eskadronai, savo organizacija ir struktūra atitinkantys tokius pat kariuomenės junginius, dalinius ir padalinius. Taikos metu pasienio apsauga turėjo saugoti sieną, o priešui užpuolus – stabdyti jo puolimą. Iš esmės – vykdyti teritorinę gynybą apibrėžtoje teritorijoje, t. y. pasienio ruože. Vėlgi, matome analogišką kitų Baltijos regiono šalių atvejį, kada teritorinės gynybos privalumai išnaudojami siekiant pridengti pagrindinių ginkluotųjų pajėgų mobilizaciją. Tačiau didžioji dalis KOP pajėgų buvo skirta mobilizuojamoms 33-iajai, 35-ajai, 36-ajai ir 38-ajai rezervinėms pėstininkų divizionams komplektuoti. Taigi, Pasienio apsaugos korpusas vykdė ne teritorinės gynybos užduotis, o suformavo 4 iš 39 mobilizuojamų pėstininkų ir rezervinių pėstininkų divizionų, arba apie 10 proc. visų mobilizuotų Lenkijos kariuomenės divizionų.

Ketvirto dešimtmečio viduryje Vokietijai ir Sovietų Sąjungai sparčiai didinant karines pajėgas ir ginkluojantis, Lenkijoje imta ieškoti papildomų priemonių savo saugumui sustiprinti. 1937 m. pradžioje nuspręsta įkurti naujo tipo savanoriškąsias pajėgas – *Obrona Narodowa* (ON, liet. – Tautos gynyba). Tai buvo ginkluotųjų pajėgų dalis, tarsi labiausiai pritaikyta teritorinės gynybos uždaviniams vykdyti, tačiau iš esmės tapusi teritoriniu principu formuojamu rezervu ar papildymu reguliariajai kariuome-

⁶⁵¹ Pl. žr.: SALO, U. *Kaitseleit* vaidmuo Estijos gynybos sistemoje 1918–1940 metais. In *Paramilitarism in the Eastern Baltics, 1918–1940: Cases Studies and Comparisons = Paramilitarizmas Rytų Baltijos regione 1918–1940: atvejo studijos ir lyginimai, Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, Vol. XXVIII, Klaipėda, 2014, SALO, U. *Eesti kaitseväe valmisolek sõjaks ja vastupanuvõimalused 1939. aastal. Magistro baigiamasis darbas*. Tartu, 2005;

⁶⁵² Pl. žr.: REZMER, W. Lenkijos šaulių sąjungos struktūra 1919–1939 metais. In *Paramilitarism in the Eastern Baltics, 1918–1940. Paramilitarizmas Rytų Baltijos regione 1918–1940: atvejo studijos ir lyginimai, Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, Vol. XXVIII, Klaipėda, 2014.

nei⁶⁵³. Kadangi Lenkijos kariuomenė turėjo daug parengtų rezervistų, tačiau nebuvo pajėgi jų visų panaudoti mobilizuojamiems daliniams užpildyti, dalį jų priskyrė ON daliniams ir padaliniams, formuojamiems Karinėms apygardoms (DOK – *Dowództwo Okręgu Korpusu*) pavaldžiuose administraciniuose teritoriniuose vienetuose. Kiekvienoje iš dešimties apygardų suformuota po vieną ar kelis ON junginius – brigadas arba pusbrigades, kurias sudarė 83 ON batalionai ir 117 kuopų, 1600 karininkų ir 50000 puskarininkų ir kareivių⁶⁵⁴ (į šį karių skaičių ON daliniuose vertėtų atkreipti dėmesį – jis beveik tiksliai atitinka naujai sukurtų Teritorinės gynybos pajėgų (lenk. *Wojsko Obrony Terytorialnej*, WOT) planuotą turėti 2019 m. karių skaičių – 53000 karių, sutelktų 17 brigadų ir 63 batalionuose⁶⁵⁵). Tokiu būdu, beje, 1937 m. mėginta spręsti ir nedarbo problemą. Tačiau trūkstam savanorių ir pageidaujančių tarnauti bedarbių, į ON rezervistai buvo paskiriami ir priverstinai⁶⁵⁶.

Galima konstatuoti, kad Lietuvoje veikė klasikinės savanoriškosios teritorinės gynybos pajėgos, susiorganizavusios teritoriniu, „savo kiemo“ gynybos principu, o Lenkijoje dalis teritorinės gynybos pajėgų buvo panaudota formuojant rezervines pėstininkų divizijas ir kitus reguliariosios kariuomenės dalinius.

Teritorinės gynybos organizavimas šaltojo karo metais

Po Antrojo pasaulinio karo perbraižius sienas padėtis Europoje pasikeitė. Sovietinis blokas iš esmės atsisakė teritorinės gynybos principo – suakumuliotos konvencinės karinės jėgos pranašumas buvo toks didelis, kad nebuvo jokios karinės gynybos poreikio milžiniškos teritorijos gilumoje. Agresyviai nusiteikusiam totalitariniam režimui reikėjo tik represinių vidaus reikalų sistemos pajėgų tvarkai palaikyti, beveik neišsenkami gyvosios jėgos ištekliai leido formuoti daug sausumos pajėgų divizijų, tačiau tarp jų teritorinės gynybos padalinių nebuvo⁶⁵⁷.

⁶⁵³ ON daliniams oficialiai buvo skiriami tokie patys uždaviniai, kaip ir reguliariajai kariuomenei, o dalis jų buvo panaudota pėstininkų pulkams rezervinėse pėstininkų divizijose formuoti (pvz., 201-ajam pėstininkų pulkui 55-ojoje rezervinėje pėstininkų divizijoje), dalis buvo priskirta pėstininkų divizijoms, tačiau dėl mažesnio karių ir ginklų skaičiaus buvo laikomos antraeiliais daliniais, ribotai tinkamais dalyvauti karo veiksmuose ir dažnai panaudojami tik objektų sargybai ir apsaugai vykdyti.

⁶⁵⁴ JURGA, T. 1939, *obrona Polski i Europy*. Warszawa, 2014, s. 71.

⁶⁵⁵ Lenkijos krašto apsaugos ministro Antonio Macierewicziaus pasisakymas Lenkijos Seimo posėdyje. [interaktyvus] 2016-11-03 [žr. 2017-02-11]. Prieiga per internetą: <http://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/wypowiedz.xsp?posiedzenie=29&dzien=1&wyp=227&symbol=R WYSTAPIENIA_WYP&id=228>

⁶⁵⁶ *Obrona narodowa II RP 1937-1939*. [interaktyvus], [žr. 2016-08-14]. Prieiga per internetą: <<http://obronanarodowa1939.pl/historia-formacji.html>>

⁶⁵⁷ Žr.: ФЕСЬКОВ, В. И., КАЛАШНИКОВ, К. А., ГОЛИКОВ, В. И. *Советская Армия в годы «холодной войны» (1945–1989)*. Томск, 2004.

Vakarų Europos šalys į eventualios agresijos grėsmę buvo priverstos reaguoti atvirkštinėmis priemonėmis – čia teritorinė gynyba tapo svarbiu nacionalinio saugumo veiksmu. Tačiau daugelyje NATO ir Skandinavijos šalių teritorinės gynybos pajėgos buvo skirtos parengti rezervui ir jį mobilizuoti, aprūpinant personalu mobilizuojamus naujus junginius ir dalinius. Sovietų Sąjungos kariškiai, vertindami NATO teritorinės gynybos pajėgas, jas pirmiausia laikė rezervu, baze formuoti papildomiems koviniams junginiams ir daliniams⁶⁵⁸. Informacija apie NATO šalių teritorinės gynybos pajėgas laikyta svarbia, tad ir buvo pateikiama nuolatos. Taip vien 1979 m. buvo pateikta informacija apie Ispanijos⁶⁵⁹, Prancūzijos⁶⁶⁰ bei Vokietijos⁶⁶¹ teritorinės gynybos pajėgas. Tuoj pat buvo užfiksuoti ir numatyti Vokietijos teritorinės gynybos pajėgų struktūriniai pokyčiai – suformuoti 6 sunkiuosius teritorinės gynybos pėstininkų pulkus gynybai reguliariosios kariuomenės korpusų užnugaryje, 15 apsaugos pėstininkų pulkų, 150 atskirų motorizuotųjų apsaugos kuopų⁶⁶². Pasibaigus šaltajam karui informacijos apie teritorinę gynybą sovietinėje (vėliau – Rusijos) karinėje spaudoje gerokai sumažėjo, tačiau buvo aptariamai visi svarbesni pokyčiai, vykę NATO šalyse, tokie kaip numatytas Vokietijos sausumos ir teritorinės gynybos pajėgų suliejimas į vieną komponentą 1994 m., numatant išformuoti Šlezvigo-Holšteino, Šiaurės ir Pietų teritorinės gynybos vadovybes, o vadovavimą pavesti kuriamoms korpuso teritorinėms vadovybėms⁶⁶³. Taip pat buvo aptartas Didžiosios Britanijos Teritorinės armijos (TA) vaidmuo, pasikeitęs prasidėjus karui Afganistane. Jeigu anksčiau rezervistai vykdė sąlyginai įprastą ir saugią nacionalinės teritorijos apsaugos funkciją, prasidėjus karui Afganistane, teritoriniams padaliniais buvo skirtas uždavinys paremti ir papildyti reguliariąsias pajėgas vykdant karines operacijas⁶⁶⁴.

Mano tyrime yra naudinga kaip pavyzdį paminėti Vakarų Vokietijos teritorinės gynybos pajėgas šaltojo karo metais, kurios patirtis buvo vertinga ir Lietuvos atsikuriančioms pajėgoms. Priešingai nei dažnai įprasta manyti, šios pajėgos nebuvo numatytos kovoti priešakinėse fronto linijose, o kovinės brigados ir pulkai (*Heimatschutzbrigaden* ir *Heimatschutzregimenten*) bei jėgerių batalionai (*Jägerbataillonen*) turėjo veikti pagrindinių pajėgų užnugaryje, kovodami su diversiniais būriais. Didžiąją pajė-

⁶⁵⁸ ГОЛОВНИН, И. Объединенные вооруженные силы НАТО в Европе. *Зарубежное военное обозрение*, 1979, No. 1, с. 9.

⁶⁵⁹ ЮРЬЕВ, Ю. Сухопутные войска Испании. *Зарубежное военное обозрение*, 1979, No. 4, с. 29–30.

⁶⁶⁰ ВАСИЛЬЕВ, Г. Военные расходы Франции на 1979 г. *Зарубежное военное обозрение*, 1979, No. 5, с. 24.

⁶⁶¹ БЕГЛОВ, В. Состояние и перспективы строительства вооруженных сил ФРГ. *Зарубежное военное обозрение*, 1979, No. 8, с. 11.

⁶⁶² БЕГЛОВ, В. Состояние и перспективы строительства..., с. 10.

⁶⁶³ БЕГЛОВ, В. Состояние и перспективы строительства..., с. 10.

⁶⁶⁴ КУЛИКОВ, П. Организованный резерв вооруженных сил Великобритании. *Зарубежное военное обозрение*, 2007, No. 12, с. 34.

gų dalį sudarė įvairūs paramos vienetai, turėję suteikti logistinę paramą savo ir sąjungininkų reguliariosioms pajėgoms bei užtikrinti jų judėjimą per Vokietijos teritoriją ir jų bei svarbių objektų apsaugą⁶⁶⁵.

3.2. Lietuvos teritorinės gynybos kūrimas ir transformacija 1990–2004 m.

Teritorinė gynyba tapo asimetriniu atsaku į eventualią Sovietų Sąjungos, o vėliau – Rusijos grėsmę. Atrodytų logiškas istorinis tęstinumas teritorinės gynybos funkcija būtų patikėti 1989 metais atsikūrusiai Lietuvos šaulių sąjungai. Tačiau pastarajai atsakius integruotis į krašto apsaugos sistemą, 1991 m. sausio 17 d. buvo įkurta Savanoriškoji krašto apsaugos tarnyba (SKAT), kuri ir tapo pagrindine *teritorinės gynybos* dalimi, šaulius išstumdamą iš istorinės paramilitarizmo tradicijos lauko. Buvo teigiama, kad SKAT yra prieškarinio Lietuvos šaulių sąjungos tradicijų pagrindinė tęsėja, turinti panašų statusą krašto apsaugos sistemoje⁶⁶⁶.

1998 metais SKAT buvo reorganizuota į KASP⁶⁶⁷ ir tapo kariuomenės sudedamąja dalimi, o 2003 metais KASP buvo integruota į sausumos kariuomenės sudėtį⁶⁶⁸.

SKAT/KASP personalo dinaminė kaita 1990–2004 metais grafiškai pateikta 4 paveiksle⁶⁶⁹.

Tyrimo metu išryškėjo išskirtinis požiūris į *teritorinę gynybą* atkurtojoje Lietuvoje. Tačiau šis terminas dažnai naudotas ir kalbant apie *partizaninį karą*. Iš esmės iki dabar egzistuoja terminų dualizmas, visus galimus partizaninius veiksmus vadinant bendriniu *partizaninio karo* terminu, o šį, savo ruožtu, tiesiogiai susiejant su *teritorine gynyba*. Išanalizavę teritorinės gynybos šaltinius galime konstatuoti, kad 1991–1995 m. visas dėmesys buvo skiriamas partizaninio tipo veiksmams.

Neatrodo keista, kad 1993 metais išleistoje knygoje anglų kalba Anatolis Lievenas pažymėjo, kad Baltijos valstybių karinės pajėgos negalėtų išsilaikyti mūšio lau-

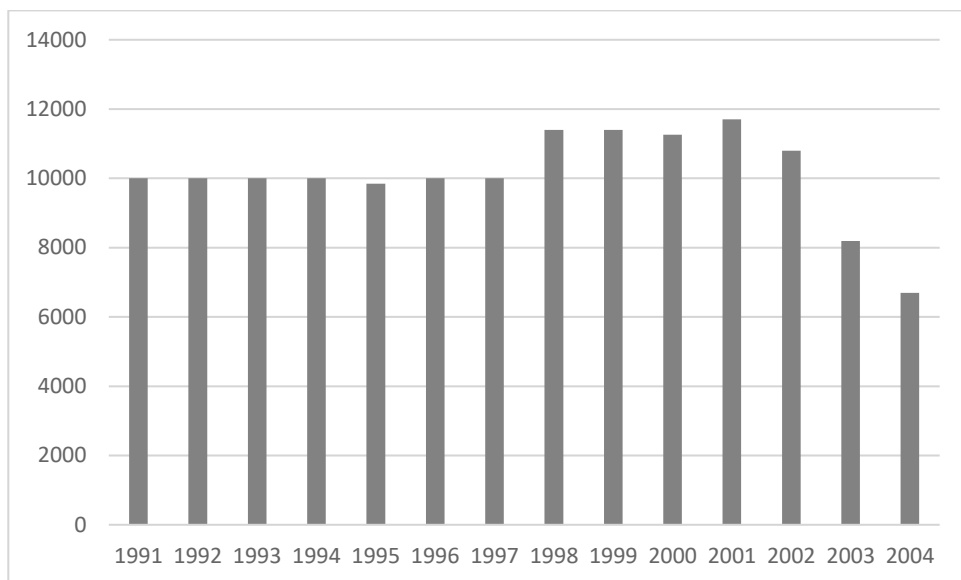
⁶⁶⁵ Žr.: DRAGONER, O. W. Die Bundeswehr 1989, Organisation und Ausrüstung der Streitkräfte der Bundesrepublik Deutschland zum Ende des Kalten Krieges. Teil. 2.2. [interaktyvus] 2012 [žr. 2016-03-02]. Prieiga per internetą: <http://www.relikte.com/_basis/docs/bw_2_2-4.pdf>

⁶⁶⁶ Voveris, V. Mano namai – mano tvirtovė. *Karys*, 1994, Nr. 9, p. 14.

⁶⁶⁷ KASP – krašto apsaugos savanorių pajėgos.

⁶⁶⁸ Krašto apsaugos savanorių pajėgos minėjo 19-ąsias įkūrimo metines. *Krašto apsauga*, 2010, Nr. 2, p. 7.

⁶⁶⁹ JOKUBAUSKAS, V., VAIČENONIS, J., VAREIKIS, V., VITKUS, H. *Valia priešintis. Paramilitarizmas ir Lietuvos karinio saugumo problemos*. Klaipėda, 2015, p. 195–196; Lietuvos kariuomenė. *Karys*, 1996, Nr. 9, p. 11; Savanoriškoji krašto apsaugos tarnyba. *Karys*, 1996, Nr. 9, p. 20; *Krašto apsauga*, 2010, Nr. 8, p. 17. Skaičiai ir faktai. [interaktyvus][2016 10 05]. Prieiga per internetą: <http://www.kam.lt/lt/personalo_politika_512/skaiciai_ir_faktai_537.html>

4 pav. SKAT/KASP personalo dinamika 1991–2004 m.

ke prieš likusios Rusijos kariuomenės likučius, nes jos yra negausios, nekontroliuoja savo oro erdvės, neturi tankų ir sunkiosios artilerijos, o užpuolimo atveju visų trijų valstybių strategija būtų surengti trumpą formalų pasipriešinimą pabrėžiant tautos vilią priešintis, skirtingai negu 1940 metais, ir tuomet kariauti partizaninį karą⁶⁷⁰.

Ypač aktyviai *teritorinės gynybos* temą propagavęs Stanislovas Adamonis rėmėsi išskirtinai 1944–1953 m. *partizaninio karo* patirtimi. Vienų straipsnių antraštės valstybės teritorinę gynybą prilygino aiškiai partizaniniam karui⁶⁷¹, kituose tarsi bandyta nagrinėti teritorinės gynybos strategijos ir taktikos klausimus⁶⁷², tačiau visuose šiuose straipsniuose buvo aptariami tik praktiniai smulkių partizanų padalinių taktikos klausimai. 1995 metais įvyko Anykščių rajono teritorinės gynybos (RTG) bataliono pratybos pagal pratybų legendą, gavus informaciją apie „baudėjų būrį“, buvo išsiųstas smulkus

⁶⁷⁰ LIEVEN, A. *Pabaltijo revoliucija. Estija, Latvija, Lietuva – kelias į nepriklausomybę*. Vilnius, 1994, p. 334–335.

⁶⁷¹ ADAMONIS, S. Apsupimas ir prasiveržimas teritorinėje gynyboje. *Savanas*, 1995-06-15, Nr. 11 (116), p. 3.

⁶⁷² ADAMONIS, S. Teritorinė gynyba: strategija ir taktika. *Savanas*, 1994-11-17 Nr. 21 (103), p. 2; ADAMONIS, S. Teritorinės gynybos strategija ir taktika. *Savanas*, 1995-04-13, Nr. 7 (112); ADAMONIS, S. Teritorinės gynybos strategija ir taktika. *Savanas*, 1995-04-27, Nr. 8 (113), p. 3.

padalinys organizuoti jiems pasalą⁶⁷³. Kitame pratybų etape pagal legendą „partizanų“ būrio vadas turėjo priimti sprendimą prasiveržti iš apsupimo⁶⁷⁴. Tokiu būdu karinis vienetas – batalionas – iš anksto mokėsi veikti tarsi partizanų būrys okupuotoje teritorijoje, ne atremdamas prieš reguliariųjų pajėgų puolimą, bet naikindamas okupantus-baudėjus bei verždamasis iš represinių pajėgų apsupimo.

Teoriniam požiūriui, kad teritorinė gynyba yra partizaninio karo prototipas, pritarė ir Lietuvos karo akademijos prorektorius mokslui Stasys Puškorius, kurio teigimu, „Lietuva turi tik vieną kelią – teritorinėje gynyboje numatytą kelią – visos tautos ginkluoto ir neginkluoto pasipriešinimo kelią“, pabrėždamas, kad „sėkmingas kovos būdas gali būti tik partizaniniai veiksmai“⁶⁷⁵. Apie visuotinę gynybą ir pilietinį pasipriešinimą, kaip teritorinės gynybos pagrindą, tuo pačiu metu kalbėjo ir tuometinis Generalinio štabo viršininkas plk. V. Tutkus⁶⁷⁶. Atkreipsime dėmesį, kad S. Puškorius vienu metu kalbėjo ir apie visuotinę gynybą bei pilietinį pasipriešinimą, ir apie teritorinę gynybą, ir apie partizaninius veiksmus, tiesiogiai susiedamas šiuos veiksmus į vieną visumą.

Labai panašiai pasipriešinimo organizavimą 1995 metais matė ir Lietuvos kariuomenės vadas gen. Jonas Andriškevičius, kuris išskyrė dvi oficialaus pasipriešinimo dalis. Pirmąją, kurią jis pavadino agresijos pradžia, o galbūt ir pabaiga, įvertino tik kaip faktinį agresijos fiksavimą, kai reguliariosios pajėgos, artimai sąveikaudamos su teritorinės gynybos pajėgomis, priešinasi iki numatytos netekties laipsnio. Antroji dalis buvo įvardinta, kaip visų pasipriešinimo pajėgų perėjimas į teritorinės gynybos rajonus, kur prasideda kova, „sujungianti visus galimus ir negalimus veiksmus“⁶⁷⁷. Kaip matome, gen. J. Andriškevičiaus vizijoje buvo trumpas pasipriešinimas visomis pajėgomis ir greitas perėjimas prie partizaninio karo taktikos. Tačiau įvertinę tai, kad šiuo laikotarpiu SKAT buvo ginkluota tik lengvaisiais šaunamaisiais ginklais, tarp jų Antrojo pasaulinio karo laikų karabinais ir mažo kalibro šautuvais⁶⁷⁸, o reguliariosios kariuomenės pajėgos buvo silpnos, tai buvo realios padėties esamu metu konstatavimas. Tuo labiau kad tuo laikotarpiu daugumoje Lietuvos vietovių nebuvo reguliariųjų Lietuvos kariuomenės pajėgų, o tik SKAT padaliniai⁶⁷⁹.

⁶⁷³ PETRAŠKA, S. SKAT bataliono pratybos. *Savanoris*, 1995-10-19, Nr. 20 (125), p. 4.

⁶⁷⁴ PETRAŠKA, S. SKAT bataliono pratybos. *Savanoris*, 1995-11-23, Nr. 22 (127), p. 4.

⁶⁷⁵ PUŠKORIUS, S. Mažų šalių gynimo problemos. *Teritorinė gynyba*, 1995 m. sausio 25 dienos seminaro medžiaga, Vilnius, 1995, p. 7.

⁶⁷⁶ Nepriklausomybę gins visa tauta. *Savanoris*, 1995-05-25, Nr. 10 (115), p. 1.

⁶⁷⁷ ANDRIŠKEVIČIUS, J. Regioniniai konfliktai. Jų galima raida. Lietuvos Respublikos gynybos sistemos ypatumai. *Teritorinė gynyba*, 1995 m. sausio 25 dienos seminaro medžiaga, Vilnius, 1995, p. 15.

⁶⁷⁸ 1993-11-16 LR KAM Ginkluotųjų pajėgų štabas, Patikrinimo aktas Nr. 9S, 1 priedas, išslaptinta. *KAA*, f. 4, ap. IŠSSL, b. 32, l. nesunumeruotas.

⁶⁷⁹ BANDARAVIČIUS, E. Diversijos žvalgybos grupių veikla teritorinėje gynyboje. *Savanoris*, 1996-06-20, Nr. 12, p. 1.

Toks teritorinės gynybos lyginimas su partizaniniu karu leidžia išvelgti ne tik asimetrinio atsako paieškas, bet ir nepagrįstą 1944–1953 metų partizaninio karo taktikos idealizavimą, kurį galbūt galėjo lemti istorinis didvyriško, bet kruvino partizaninio karo naratyvas. Mūsų nuomone, partizaninis karas galėtų padėti pasiekti pergalę tik tada, kai šalia veikia savos ar sąjungininkų kariuomenės pajėgos, ir partizaninis karas yra sudėtinė jų veikimo dalis. Vytautas Jokubauskas pastebėjo, kad 1919–1923 m. ir 1941 m. partizanų formuotės Lietuvoje veikė sėkmingai, kai greta jų kariavo reguliariosios pajėgos, o 1944–1953 m., nepaisant Lietuvos partizanų veikimo efektyvumo ir gebėjimo ilgai nepralaimėti, jie pergalės (atkovoti Lietuvos Nepriklausomybę) negalėjo pasiekti ir nepasiekė, todėl ir XXI a. prioritetiškai galima svarstyti pirmąjį karybos modelį⁶⁸⁰.

Lietuvos karinėms pajėgoms stiprėjant, imtasi labiau gilintis į teritorinės gynybos klausimus, nagrinėti ir teorinius bei praktinius teritorinės gynybos aspektus. 1993 m. gegužės 11 d. KAM ir Ginkluotųjų pajėgų štabas organizavo seminarą „Lietuvos Respublikos teritorinės gynybos koncepcija“, kurio metu siekta aptarti organizacinius teritorinės gynybos principus. Teritorinės gynybos principų apmatai sieti su SKAT organizaciniu vystymusi, o *partizaninis karas* buvo numatytas kaip sudėtinė Lietuvos Respublikos gynybos koncepcijos dalis⁶⁸¹.

1995 metais Lietuvos karo akademijoje buvo surengtas seminaras „Teritorinė gynyba“⁶⁸², kurio metu tikėtasi suformuoti „bendrą požiūrį į teritorinę gynybą, reguliariosios kariuomenės ir teritorinės gynybos padalinių struktūrą bei sąveiką ...“ Pažymėtina, kad buvo diskutuojama ne tik apie SKAT ir kariuomenės, bet ir apie galimas Pasienio policijos departamento užduotis teritorinės gynybos atveju⁶⁸³.

A. Tamošiūnas iškėlė kelias itin aštrias su SKAT susijusias problemas. Pirmoji, buvo ta, kad KAM, Generaliniame štabe ir SKAT nėra sukurtos vieningos valdymo struktūros, išskyrus „apglebusius, sumoteriškėjusius štabus“, SKAT yra pajėgos, „turinčios šiojų tokį ginklą“, tačiau neturinčios ryšio priemonių. Kaip dar vieną problemą jis įvardijo prieštankinių ir priešlėktuvinių ginklų trūkumą bei draudimą SKAT savanoriams ginklus laikyti namie bei siūlė sudaryti realų ginklų įsigijimo planą ir jo nuosekliai laikytis, o ne kurti „fantastiškus ateities ir ginkluotės planus“. Visgi didžiausia jo atskleista problema – bendrų gynybos planų ir elementarios sąveikos nebuvimas su reguliariosiomis kariuomenės dalimis, visų pirma su „Geležinio Vilko“ brigada“⁶⁸⁴.

⁶⁸⁰ JOKUBAUSKAS, V. *Teritorinė gynyba ir partizaninis ...*, p. 350.

⁶⁸¹ 1993-04-30 seminaro planas. *KASPA*, f. 1., ap. 2., b. 46., l. 22.

⁶⁸² *Teritorinė gynyba*, 1995 m. sausio 25 dienos seminaro medžiaga, Vilnius, 1995.

⁶⁸³ KRANČIUKAS, F. Galimos pasienio policijos užduotys, iškilus karinio užpuolimo grėsmei. *Teritorinė gynyba*, 1995 m. sausio 25 dienos seminaro medžiaga, Vilnius, 1995, p. 25–27.

⁶⁸⁴ TAMOŠIŪNAS, A. Teritorinės gynybos planavimo problemos. *Teritorinė gynyba*, 1995 m. sausio 25 dienos seminaro medžiaga, Vilnius, 1995, p. 30–33.

A. Tamošiūno išsakytos mintys tiesiogiai koreliuoja su „Geležinio Vilko“ brigados vado plk. Jono Vytauto Žuko požiūriu į teritorinės gynybos problemas. Brigados vadas Jonas Vytautas Žukas taip pat informavo apie ginkluotės trūkumą ir būtinybę nuosekliai įsigyti ginkluotę ir techniką bei akcentavo tris galimus gynybos scenarijus:

1. Teritorinė gynyba. „Geležinio Vilko“ brigados batalionai ginasi savo dislokacijos rajonuose kartu su čia dislokuotais SKAT padaliniais;

2. Stabdymo veiksmai visoje Lietuvoje, vykdomi SKAT, o motorizuotoji brigada gina sostinę Vilnių;

3. Bendra gynyba su sąjungininkais, tačiau ji tuo metu buvo neaktuali.

Plk. J. V. Žukas atskleidė skaudžią problemą, kad teritorinės gynybos atveju nėra numatyti jokie bendri veiksmai, neaišku, kas vadovaus, kai kartu veiks brigados ir SKAT padaliniai, yra neaiškus Karinių oro ir Karinių jūrų pajėgų vaidmuo gynyboje⁶⁸⁵.

1996 metais Lietuvos karo akademijoje įvyko mokslinė konferencija „Lietuvos Respublikos gynybos problemos“, kurioje teritorinė gynyba buvo įvardinta kaip viena iš valstybės nacionalinio saugumo užtikrinimo dalių, kalbėta ir apie Lietuvos šaulių sąjungos narių dalyvavimą teritorinėje gynyboje ir būtinybę juos integruoti į krašto apsaugos sistemą⁶⁸⁶. Darytina prielaida, kad šioje konferencijoje iškelta problema paskatino kariuomenės vadovybę pagreitinti šaulių sugrąžinimą į teritorinės gynybos pajėgų sudėtį. 1996 m. gruodžio 19 d. buvo priimtas Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatymas, kuriame numatyta, kad krašto apsaugos ministras kariuomenės vado teikimu skiria apygardos teritorinės gynybos vadą, kuris formuoja apygardos teritorinę gynybos štabą (TGŠ) ir vadovauja jo darbui. Įvedus karo padėtį ar ginkluotos gynybos nuo agresijos (karo) metu ginkluotosioms pajėgoms priskiriami koviniai Šaulių sąjungos būriai, o TGŠ palaiko ryšius su vietiniais Šaulių organizacijos būriais ir visuomene⁶⁸⁷. Šiame įstatyme buvo numatyta valstybės gynybai rengtis remiantis „šiuolaikiniu karybos mokslu“, tačiau kartu ir „tautos dešimtmete pokario partizaninės kovos prieš Sovietų Sąjungos kariuomenę ir okupacinį režimą patirtimi“⁶⁸⁸. Svarbi įstatymo nuostata, susijusi su Vidaus reikalų ministerija: atsisakyta šiai sistemai priklausiusių karinių dalinių, joje buvę privalomosios tarnybos kariai su ginkluote perkeliama į kariuomenės dalinius, Pasienio policijos, o prireikus ir kiti specializuoti policijos daliniai karo padėties ir valstybės gynybos (karo) metu priski-

⁶⁸⁵ ŽUKAS, J. V. Reguliarious kariuomenės ir teritorinės gynybos dalinių sąveikos problemos. In *Teritorinė gynyba*, 1995 m. sausio 25 dienos seminario medžiaga, Vilnius, 1995, p. 34–36.

⁶⁸⁶ Mokslinės konferencijos „Lietuvos Respublikos gynybos problemos“ medžiaga. Vilnius, 1996.

⁶⁸⁷ Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatymas, 1996 m. gruodžio 19 d., Nr. VIII-49, *Valstybės žinios*, 1997-01-08, Nr. 2–16.

⁶⁸⁸ Ten pat.

riami ginkluotosioms pajėgoms, policijos padaliniai formuojami tik profesionaliosios tarnybos pagrinduais⁶⁸⁹.

1997 m. buvo priimtas Lietuvos šaulių sąjungos įstatymas, aiškiau reglamentuojantis LŠS įtraukimą į valstybės gynybą⁶⁹⁰. Buvo reorganizuota Lietuvos šaulių sąjungos struktūra, rinkinių skaičius sumažintas iki 10, o jų ribos pritaikytos prie Lietuvos administracinio suskirstymo – apskričių⁶⁹¹, buvo numatyta, kad šaulių kuopą sudaro ne mažiau kaip 47 šauliai, būrį ne mažiau kaip 16, skyrių – 7, o grandį – ne mažiau kaip trys šauliai⁶⁹². Lietuvos šaulių sąjungos koviniai padaliniai (būriai ir skyriai) turėjo būti įtraukti į KASP kuopų sudėtį, taip suvienodinant bei palengvinant karinį rengimą bei užtikrinant šaulių sąveiką su kariuomene⁶⁹³. Istoriografijoje įsitvirtino požiūris, kad Lietuvos šaulių sąjunga buvo įtraukta į krašto apsaugos sudėtį⁶⁹⁴, tačiau iš tiesų pati organizacija liko nevyriausybinė, o įstatymas numatė tik ribotą jos pavaldumą krašto apsaugos ministrui. Teritorinės gynybos srityje pagrindine struktūra ir toliau išliko SKAT⁶⁹⁵.

2001 m. Lietuvos karo akademija organizavo konferenciją „Teritorinė gynyba“⁶⁹⁶, kurioje buvo pateikti skirtingi požiūriai į teritorinės gynybos sampratą, ketinta priėti prie bendrų išvadų ir suformuluoti teorinius *teritorinės gynybos* koncepcijos rengimo pagrindus. Pirmą kartą konferencijos darbe dalyvavo politinė šalies valdžia, o Lietuvos Respublikos Seimo NSGK pirmininkas Alvydas Sadeckas pripažino, kad teritorinė gynybos koncepcija yra vienas iš fundamentalių krašto apsaugos sistemos elementų, apie kurį kalbama Nacionalinio saugumo pagrindų įstatyme, karinėje gynybos strategijoje ir kituose dokumentuose⁶⁹⁷.

Šioje konferencijoje pirmą kartą buvo paminėtas *Aktyviosios teritorinės gynybos (ATG) modelis*, kurį pristatė Gynybos štabo viršininkas plk. Antanas Jurgaitis. Pasak jo, visuotinę gynybą sudaro *karinė gynyba* ir *piliečių pasipriešinimas*. Karinė gynyba – tai ir yra *Aktyviosios teritorinės gynybos modelis*, kurį sudaro du komponentai: *teritorinė gynyba* ir *manevrinės pajėgos*⁶⁹⁸.

⁶⁸⁹ Ten pat.

⁶⁹⁰ Lietuvos Respublikos Lietuvos šaulių sąjungos įstatymas, 1997 m. liepos 2 d., Nr. VIII-375, *Valstybės žinios*, 1997-07-23, Nr. 69-1736.

⁶⁹¹ BAKAITIS, L. Šaulių sąjungos pertvarkymo naujovės. *Trimitas*, 1998, Nr. 2, p. 10.

⁶⁹² GEČAS, J. LŠS įstatymas ir Vyriausybės nutarimai – šaulių veiklos pagrindas. *Trimitas*, 2000, Nr. 2, p. 7.

⁶⁹³ BAKAITIS, L. Dalykiškas savanorių ir šaulių pasitarimas. *Trimitas*, 1998, Nr. 6, p. 2–3.

⁶⁹⁴ JOKUBAUSKAS, V., VAIČENONIS, J., VAREIKIS, V., VITKUS, H. *Valia priešintis. Paramilitarizmas ir Lietuvos karinio saugumo problemos*. Klaipėda, 2015, p. 168.

⁶⁹⁵ LŪŽYTĖ, M. Visi kartu už Lietuvą. *Trimitas*, 1998, Nr. 3, p. 10–12.

⁶⁹⁶ Konferencijos medžiaga. *Teritorinė gynyba*. Vilnius, 2001.

⁶⁹⁷ SADECKAS, A. Sveikinimo žodis konferencijos dalyviams. Konferencijos medžiaga. *Teritorinė gynyba*. Vilnius, 2001, p. 5.

⁶⁹⁸ JURGAITIS, A. Aktyviosios teritorinės gynybos modelis. Konferencijos medžiaga. *Teritorinė gynyba*. Vilnius, 2001, p. 9–14.

Pastebėtina, kad buvo pagarsintos dvi teritorinės gynybos sampratos, iš kurių viena suprantama kaip įprastinė teritorinė gynyba, o *aktyviaja teritorine gynyba* pavadinami ne tik visos valstybės teritorijos gynimas, bet ir apskritai visa karinė ginkluotųjų pajėgų veikla.

Tačiau panašiu metu periodiniame Baltijos gynybos koledžo leidinyje publikuotame JAV ginkluotųjų pajėgų plk. ltn. Rono LaGrone straipsnyje kalbant apie aktyviają teritorinę gynybą, ji buvo suprantama kaip nedidelių, skyriaus dydžio padalinių aktyvūs veiksmai vykdant teritorinę gynybą⁶⁹⁹.

Gynyba vykdoma karinių apygardų teritorijose, ginant kiekvienai iš jų priskirtą teritoriją, sekinant priešą bei stabdant jo skverbimąsi į šalies gilumą, mažinant jo puolamąją galią.

Šią koncepciją reikėtų vertinti kritiškai, kadangi kiekviena karinė apygarda tarsi susitelkia tik į savo teritoriją, koncentruodama jėgas vien apygardos, bet ne visos Lietuvos teritorijai ginti. Tai neleidžia manevruoti pajėgomis, sutelkti jas kontrpuolimui pasirinktoje vietoje ir pasirinktu laiku. Renkantis vien gynybą iš anksto atiduodama iniciatyva priešui, be to, išsikeliamas tikslas ginti visą Lietuvą iš karto. O kas gina viską, tas neapgina nieko.

Panašų, bet šiek tiek kitokią, detalesnę, suteikiančią daugiau iniciatyvos, aktyviosios teritorinės gynybos modelį, parengtą Baltijos gynybos koledže (BGK), pristatė šio koledžo studentai mjr. Almantas Leika ir mjr. Artūras Leita, kurie pateikė apibrėžimą, kad „ATG – valstybės ginkluotos gynybos koncepcija, kurią įgyvendinant siekiama nugalėti priešininką, pasitelkiant mobiliąsias teritorines pajėgas, išnaudojant palankias vietovės sąlygas, kontratakuojant tinkamu laiku ir reikiamoje vietoje bei neleidžiant priešininkui kontroliuoti užimtos / okupuotos teritorijos (giluminis mūšis), tuo pat metu kovojant su juo artimajį mūšį ir ginant gyvybiškai svarbius objektus savo užnugaryje (užnugario mūšis)“⁷⁰⁰. Deividas Šlekys atkreipė dėmesį į faktą, kad dar 1997 m. vasarą sprendžiant koledžo įkūrimo klausimą buvo sutarta perimti Skandinavijos teritorinės gynybos patirtį, ir „kad mokymas turi remtis totalinės gynybos modeliu [...], išplėtotu Šiaurės valstybėse“⁷⁰¹.

Motorizuotosios pėstininkų brigados „Žemaitija“ vadas plk. ltn. Česlovas Šlėgaitis pristatė parengtą apygardos koncepciją ir, pasak pranešėjo, rėmėsi „daugiau praktiniais regiono gynybos aspektais“. Regiono gynybines pajėgas jis suskirstė į dvi dalis: mobiliąsias reguliariąsias pajėgas ir stacionarias KASP pajėgas, į kurias įeitų ir teritoriniai LŠS, specialiuju policijos ir pasienio policijos pajėgų padaliniai, kurios galėtų atlikti stacionarios teritorinės gynybos, žvalgybos užduotis, sudaryti svarbiausių teritorijos objektų įgulas⁷⁰².

⁶⁹⁹ LaGrone. Deep Operations and Active Territorial Defence: Some ideas for the Baltic States. *Baltic Defence Review*, No. 4, 2000, p. 122–128.

⁷⁰⁰ LEIKA, A., LEITA, A. Baltijos gynybos koledžo aktyviosios teritorinės gynybos (ATG) operacinė koncepcija. Konferencijos medžiaga. *Teritorinė gynyba*. Vilnius, 2001, p. 15–28.

⁷⁰¹ ŠLEKYS, D. *Mąslaus Vỹčio beieškant...*, p. 122.

⁷⁰² ŠLĖGAITIS, Č. Regiono gynybos organizavimas. Konferencijos medžiaga. *Teritorinė gynyba*. Vilnius, 2001, p. 29–37.

Karo akademijos viršininko pavaduotojas kariniam rengimui Arūnas Dudavičius pristatė teritorinės gynybos istorines patirtis Lietuvoje ir savo teritorinės gynybos praktinių aspektų viziją⁷⁰³.

Būtina pažymėti, kad šioje konferencijoje minėti pranešėjai itin daug dėmesio skyrė teritorinės gynybos ir reguliariųjų pajėgų sąveikai. Tačiau skirtingai, nei anksčiau minėtose konferencijose, buvo kalbama ne apie tokios sąveikos trūkumą, o apie jos praktinius aspektus. Darytume prielaidą, kad anksčiau įvardinta problema buvo sprendžiama organizuojant bendrus mokymus. Pvz., 2001 m. vyko bendra motorizuotosios pėstininkų brigados „Geležinis Vilkas“ ir KASP štabų treniruotė pagal vieningą apygardos mokymo planą bei jungtiniai štabų mokymai, kuriuose dalyvavo teritorinės gynybos ir reguliariosios pajėgos⁷⁰⁴.

KASP štabo viršininkas mjr. Gintautas Zenkevičius pateikė teritorinės gynybos koncepciją, pavadintą „voratinklio“ vardu. Pasak jo, sulaukymo pajėgos turėjo būti sudarytos iš 2 gynybos ešelonų (žiedų). Pirmasis turėjo būti išdėstytas valstybės pasienio rajonuose, kurių kiekviename būtų dislokuota po vieną teritorinės gynybos pėstininkų batalioną, kuris ir būtų pagrindinis vienetas. Antrąjį gynybos ešeloną (žiedą) sudarytų vidiniuose valstybės rajonuose dislokuoti batalionai. Pirmąjį žiedą turėtų sudaryti 25–30 batalionų, apie 22500–27000 karių, šios pajėgos leistų sėkmingai kovoti (sutriuškinti) apie 30 prieš šarvuotųjų batalionų. Antrąjį žiedą sudarytų apie 35–40 pėstininkų batalionų, apie 31500–36000 karių. Iš viso „voratinklio“ teritorinei gynybai reikėtų apie 60–70 teritorinės gynybos batalionų ir aprūpinimo padalinių, o tai sudarytų apie 60000–70000 karių. Papildomai prie šių pajėgų reikėtų šarvuotosios brigados, kuri galėtų būti panaudota ribotai kontratakai prieš prasiveržusius prieš padalinius⁷⁰⁵.

Deividas Šlekys šį G. Zenkevičiaus pranešimą vertina kaip „aukšto lygio koncepcinę (ekspertinę) publikaciją⁷⁰⁶. O tai [...] buvo labai retas reiškinys to meto karinėje bendruomenėje“⁷⁰⁷. Pripažindami pristatyto projekto apimtį ir išbaigtumą, vis dėlto tuomečio majoro G. Zenkevičiaus teoriją laikytume nerealia jau vien dėl reikalaujamo skaičiaus karių ir jiems reikalingų ginklų bei technikos, ypač atsižvelgiant į tai, kad tuo metu reguliariąsias pajėgas sudarė vos 14,5 tūkst. karių. Svarbiausia, kad toks tolygus vienodų padalinių išdėstymas visoje valstybės teritorijoje vėlgi visą iniciatyvą atidavė priešininkui, sudarant jam sąlygas koncentruotais smūgiais statiškas teritorinės gynybos pajėgas „supjaustyti“ dalimis ir sunaikinti kiekvieną jų atskirai, dėl mažo mobilumo ir

⁷⁰³ DUDAVIČIUS, A. Teritorinė gynyba. Konferencijos medžiaga. *Teritorinė gynyba*. Vilnius, 2001, p. 59–80.

⁷⁰⁴ Lietuvos pasirengimo narystei NATO programa (2001–2002 m.). Vilnius, 2001. KAA, f. 2, ap. 7, b. 139, l. 25.

⁷⁰⁵ ZENKEVIČIUS, G. Teritorinės gynybos koncepcija. *Konferencijos medžiaga. Teritorinė gynyba*. Vilnius, 2001, p. 38–58.

⁷⁰⁶ Greičiausiai D. Šlekys kartu kalba ir apie kiek vėliau pasirodžiusią G. Zenkevičiaus publikaciją periodiniame leidinyje *Savanoris*.

⁷⁰⁷ ŠLEKYS, D. *Mąslaus Vychio beieškant...*, p. 128–129.

plačios dislokacijos padaliniais neturint galimybės paremti vienas kitą. Pažymėtina, kad tuo metu, 2001 m., vykdant Pasirengimo narystei NATO programą (2001–2002 m.) KASP pajėgos buvo perginkluojamos iš Švedijos gautais 90 mm beatošliaužiais prieš-tankiniais pabūklais, 60 mm minosvaidžiais⁷⁰⁸ ir prieštankiniais granatsvaidžiais RPG-7⁷⁰⁹, taip itin sustiprinant jų galimybes vykdyti teritorinės gynybos užduotis.

Dim. plk. Feliksas Vaitkus pristatė šiek tiek pakoreguotą 2000 m. Seime pavišintą *Teritorinės gynybos koncepciją*, kuri, vėlgi, buvo grįsta išimtinai partizaniniu karu. Numatytas tikslas – naikinti okupacinės valdžios ir tvarkos palaikymo įstaigas bei kovoti su kolaborantais. Manytume, kad ši koncepcija buvo parengta visiškai neat-sižvelgiant nei į Lietuvos ginkluotųjų pajėgų sustiprėjimą, nei į pakitusias sąlygas, pasirenkant stojimą į NATO ir kolektyvinės gynybos sistemą⁷¹⁰.

Nesutiktume su dr. Deivido Šlekio teiginiu, kad dėl nesutarimų tarp savanorių, šaulių ir reguliariosios kariuomenės „įvairios karinės koncepcijos, ypač teritorinės gynybos, buvo siūlomos norint įgyti politinį pranašumą, o ne siekiant sukurti realistiškus gynybos planus, procedūras“⁷¹¹. Manytume, kad labiausiai šioms teorijoms įtakos turėjo karinė mintis, besivystanti atkurtoje nuo nulio Lietuvos krašto apsaugos sistemoje, ir kuklios valstybės finansinės galimybės, o ne politinė takoskyra tarp koncepcijos autorių, nepaisant to, kad ideologiniai skirtumai ir egzistavo.

G. Zenkevičius savo teritorinės gynybos koncepciją pavišino leidinyje „Savanoris“⁷¹², tačiau įgyvendinti jos taip ir neteko – po apsilankymo NATO štabe Briuselyje 2003 m. sausio 9–11 d. pateikta struktūrinė organizacija (kartu ir koncepcija) buvo sukritikuota, o KASP laukė savanorių skaičiaus mažinimas ir esminiai pokyčiai, kuriuos pats G. Zenkevičius įvardijo kaip perėjimą nuo *teritorinės gynybos prie teritorinės apsaugos*⁷¹³. 2003 m. kovą NATO pajėgų planavimo komitete aptariant Lietuvos gynybos planus buvo pažymėta, kad planuojamos sumažinti iki 6 tūkst. rezervo pajėgos vis dar yra per didelės, o joms skiriami išteklių padėtų greičiau sukurti šiuolaikinius karybos kriterijus atitinkančią ir kolektyvinei gynybai parengtą kariuomenę, buvo gerai įvertintas sprendimas atsisakyti teritorinės gynybos doktrinos⁷¹⁴.

Lietuvoje *teritorinės gynybos* koncepcija nuosekliai plėtota nuo pirmų atkurtų ginkluotųjų pajėgų dienų, kaip mažos šalies atsakas į didelės kaimyninės šalies keliamą

⁷⁰⁸ Dokumente klaidingai nurodytas 66 mm kalibras.

⁷⁰⁹ Lietuvos pasirengimo narystei NATO programa (2001–2002 m.). Vilnius, 2001. *KAA*, f. 2, ap. 7, b. 139, l. 25.

⁷¹⁰ VAITKAITIS, F. Teritorinės gynybos projektas. Konferencijos medžiaga. *Teritorinė gynyba*. Vilnius, 2001, p. 81–88.

⁷¹¹ ŠLEKYS, D. *Mąslaus Vyčio beieškant...*, p. 16.

⁷¹² ZENKEVIČIUS, G. Teritorinės gynybos koncepcija. *Savanoris*, 2002-01-10, Nr. 1 (277) ir 2002-01-24 Nr. 2 (278), p. 4.

⁷¹³ Kryptis aiški. *Savanoris*, 2003-01-23, Nr. 2 (302), p. 2.

⁷¹⁴ NATO Lietuvos gynybos planus jau vertina kolektyvinės gynybos kontekste. *Krašto apsauga*, 2003, Vilnius, p. 246.

karinio įsiveržimo ir pakartotinės okupacijos grėsmę. Pradiniame, individualios gynybos, etape *teritorinė gynyba* buvo tiesiogiai siejama su *partizaniniu karu*. Atsižvelgiant į milžinišką Lietuvos Respublikos ir potencialaus agresoriaus karinių pajėgų skirtumą, toks požiūris vertintinas kaip vienintelis galimas ir teisingas. Stiprėjant ginkluotosioms pajėgoms, buvo pasirinktos dvi iš pirmo žvilgsnio tarsi panašios, tačiau realiai besiskiriančios koncepcijos. Lietuvos kariuomenė numatė *aktyviąją teritorinę gynybą*, o KASP – „voratinklio“ koncepciją, labai panašią į tarpukario Lietuvos šaulių sąjungos naudotą „celių“ praktiką. Tačiau tokia koncepcija reikalavo pernelyg daug pajėgų, kurios dėl naujų karinių technologijų ir taktinių-operacinių priešininko galimybių negalėjo būti panaudotos efektyviai. Toks „voratinklis“ būtų „suplėšytas“ ir sutriuškintas dalimis, nesant galimybių pajėgas koncentruoti pasirinktoje vietoje ir pasirinktu laiku. Suprantama, kad vykstant Lietuvos Respublikos ginkluotųjų pajėgų transformacijai į atitinkančias NATO standartus, tokia koncepcija buvo atmesta. 2004 m. KASP tapo specialiai *teritorinei gynybai* rengiama integruota Lietuvos kariuomenės dalis, grįsta savanoriškumo principu. Palyginti su lėšomis ir ištekliais, reikalingais profesionaliajai ir pradinei privalomajai karinei tarnybai išlaikyti, tai leidžia labai sutaupyti. Nedidelis šalies plotas leidžia tikėtis efektyviai panaudoti visoje šalyje išdėstytas savanorių pajėgas. Nors, manytume, iškilus tokiai būtinybei, galimybė laikinai permesti savanorių padalinius, pvz., iš Mažeikių į Druskininkus, taip pat turėtų būti siekiama. KASP yra sustiprinama LŠS kovinių šaulių padaliniais. Vienodas savanorių ir kovinių šaulių parengimas, apginklavimas ir ekipuotė yra įveikiamas iššūkis, kurį turėtų palengvinti didinamas krašto apsaugos finansavimas.

Lietuvos šaulių sąjunga yra ne tik savanoriška, bet ir visuomeninė sukarinta organizacija. Tai leidžia į valstybės gynybą įtraukti visus piliečius, nekeliant jiems tokių griežtų reikalavimų kaip KASP. Todėl LŠS įgijo didelį potencialą organizuoti pilietinį pasipriešinimą, taip pat numatytą Lietuvos karinėje doktrinoje kaip sudėtinę *teritorinės gynybos* dalį. Tačiau 1990–2004 m. nebuvo išvystytos galimybės teikti logistinę paramą savo ginkluotosioms pajėgoms bei priimančios šalies paramą kitų NATO šalių pajėgoms, krizės ar karo veiksmų atveju eventualiai atsiunčiamoms į Lietuvą, nors egzistuojanti Vakarų Europos šalių, pvz., Vokietijos, patirtis rodo, kad būtent *teritorinės gynybos* pajėgos leidžia tai padaryti efektyviai ir daug mažesnėmis sąnaudomis bei ištekliais nei nuolat išlaikomi profesionaliosios ir privalomosios karo tarnybos pajėgumai.

1990–2004 metais vystantis teritorinės gynybos koncepcijai ir praktikai, KASP ir LŠS tapo tradicinėmis, savanorišku principu veikiančiomis, tačiau viena su kita nekonkuruojančiomis organizacijomis, kurių bendradarbiavimas ateityje sudaro sąlygas organizuoti efektyvią *teritorinę gynybą* ir (ap)saugą Lietuvos Respublikoje.

Išvados

1. Atkūrusi valstybingumą Lietuvos Respublika susidūrė su saugumo iššūkiais – jos suverenioje teritorijoje stovėjo okupacinė nepriklausomybės nepripažįstančios Sovietų Sąjungos kariuomenė, veikė jos specialiosios tarnybos bei visos valdžios administracinės institucijos. Sovietinis Valstybės saugumo komitetas siekė diskredituoti atsikuriančias Lietuvos valstybės institucijas ir politikus. Lietuvos kariuomenės atkūrimas sukėlė aštrias politikų diskusijas. Aukščiausiojoje Taryboje kilusi diskusija dėl Lietuvos gynybinės galios koncepcijos ir atkūrimo sutrukdė atkurti Krašto apsaugos ministeriją, kaip pirmosios Lietuvos Respublikos institucijos tęsėją, vietoje jos buvo įkurtas Krašto apsaugos departamentas. Atkuriant Lietuvos kariuomenę buvo maskuotasi sporto ir techninių klubų veikla bei svarbių valstybės objektų apsaugos poreikiu. Po nepavykusio 1991 m. rugpjūčio mėnesio pučo Sovietų Sąjungoje, Lietuvos kariuomenė pradėta kurti atvirai bei buvo suformuotos sausumos, oro ir jūrų pajėgos. Lietuvos šaulių sąjungos vietą valstybės gynybos sistemoje užėmė Savanoriškoji krašto apsaugos tarnyba. Atkuriant ginkluotąsias pajėgas grėsme tapo civilinė (pilietinė) dalies ginkluotųjų pajėgų kontrolė, kai 1993 m. rugsėjį dalis savanorių savavališkai pasitraukė iš tarnybos, sukeldami politinę krizę. Iš kilo priešprieša tarp po nepriklausomybės savo karinę karjerą pradėjusių karių ir karininkų, neretai neturinčių reikiamo karinio išsilavinimo, ir Sovietinėje kariuomenėje tarnavusių bei karinį išsilavinimą įgijusių karininkų („raudonųjų pulkininkų“).

Krašto apsaugos sistemos apginklavimas pradiniam jos atkūrimo etape buvo didelė problema, pradžioje dėl sovietinių jėgos struktūrų spaudimo, o vėliau – dėl neoficialaus užsienio valstybių embargo ginklų pardavimui ir sunkios ekonominės padėties. 1993 m išvedus Rusijos armiją bei atkūrus Lietuvos kariuomenę, atsirado prielaidos bendradarbiauti su užsienio šalimis gynybos srityje, gauti iš jų paramą, dalyvauti tarptautinėse taikos palaikymo operacijose bei ieškoti kolektyvinio saugumo sprendimų.

2. Išvedus Rusijos kariuomenę iš Lietuvos, valstybės gynybinė galia pradėta konstruoti dviem lygiagrečiais vektoriais – aktyviai siekiant tapti Šiaurės Atlanto sąjungos nare ir kolektyvinės gynybos sistemos dalimi bei vystant ir apginkluojant savo karines pajėgas, kuriant teritorinės gynybos koncepciją. Tuo metu buvo priimtas konsoliduotas politinis sprendimas, kad Lietuvos Respublikos saugumą gali užtikrinti tik narystė NATO, ir pradėtas nuoseklus šios narystės siekis. Prisijungimas prie NATO pasiūlytos „Partnerystės taikos labui“ programos tiesiogiai nesuteikė saugumo garantijų ir savaime neužtikrino narystės Aljanse, tačiau politinio ir karinio veiksnių sinergija itin didino Lietuvos gynybinę galią.

NATO plėtra ir Lietuvos narystės siekis tapti Aljanso nare sulaukė kategoriško Rusijos Federacijos pasipriešinimo. Jeigu Lietuva narystę NATO matė kaip „civilizacinio“ grįžimo į Vakarų komponentą, Rusija NATO plėtrą Rytų kryptimi laikė grėsme savo nacionaliniam saugumui. Tačiau Rusija baiminosi ne karinės NATO agresijos, o nerimavo dėl įtakos praradimo buvusios Sovietų Sąjungos ir socialistinių valstybių bloko teritorijoje. Nepaisant Aljanso pastangų įtraukti Rusiją į diskusijas saugumo klausimais ir sprendimų priėmimo procesus, Rusijos valdžia priešinosi Lietuvos ir kitų Baltijos šalių priėmimui į NATO ir mėgino įtraukti į Rytų saugumo sistemos struktūras bei suteikti Baltijos valstybėms vienašales Kremliaus saugumo garantijas, grasinusias palikti jas Rusijos „artimo užsienio“ zonoje. JAV buvo pagrindinės Baltijos šalių narystės NATO siekio rėmėjos, o Lietuvos politinė valdžia ėmėsi diplomatinių priemonių, skatinančių JAV dar aktyviau paremti jos narystės NATO idėją, konsolidavo kitų šalių kandidačių pastangas tapti NATO narėmis. Svarus Lietuvos ginkluotųjų pajėgų indėlis į tarptautines taikos palaikymo ir kovos su terorizmu operacijas padėjo užsitarnauti patikimo partnerio reputaciją, palengvinusią siekti narystės NATO. Įstojusi į Aljansą, Lietuvos Respublika išsprendė savo nacionalinio saugumo problemas ir neutralizavo eventualias grėsmes. Kolektyvinė gynyba pasiteisino kaip potencialaus agresoriaus atgrasymo priemonė, garantuojanti neišvengiamą atsaką bet kokio ginkluoto (konvencinio ar hibridinio) užpuolimo atveju.

3. Karinės galios plėtra Lietuvoje vyko nusistačius atitikti NATO reikalavimus. „Partnerystės taikos labui“ programa sudarė galimybes Lietuvai aktyviai bendradarbiauti su NATO priklausančių šalių kariuomenėmis, dalyvauti taikos palaikymo misijose, įgyti patirties ir priartėti prie NATO kariuomenės keliamų standartų. Pirmą kartą istorijoje buvo suformuoti bendri Baltijos šalių visų kariuomenės rūšių pajėgu-

mai (BALTBAT – sausumos, BALTRON – jūros, BALTNET – oro erdvės kontrolės – oro pajėgose). Pirmą kartą po Pirmojo pasaulinio karo buvo suformuotas bendras Lietuvos ir Lenkijos karinis junginys. Lietuvos ir Lenkijos batalionas (LITPOLBAT) tapo pirmuoju bendru Lietuvos ir NATO valstybės kariniu daliniu. Trys pasirengimo narystei NATO programos, kurių eiga ir pasiekimai buvo vertinami kartu su Aljansu, sudarė sąlygas nuosekliai transformuoti Lietuvos kariuomenę, pereinant nuo individualios teritorinės prie kolektyvinės gynybos. Pradėjusi atkurti karinę galią, Lietuva susidūrė su būtinybe apginkluoti ir aprūpinti ginklais ir technika karines pajėgas. Dėl ekonominės atsikūrusios valstybės būklės nebuvo galimybės sugeneruoti tam reikalingų lėšų, todėl labai svarbi tapo užsienio šalių karinė parama. Didžiosioms šalims vengiant konfrontuoti su Rusija, pirmosios karinę pagalbą Lietuvai pradėjo teikti Lenkija ir Čekija, o svarbią paramą nekovine technika suteikė neutrali Švedija. Proveržiu tapo JAV ir Baltijos valstybių chartija, kurią pasirašius, iš JAV pradėti gauti reikalingi koviniai ginklai – šautuvai, modernios prieštankinės ir priešlėktuvinės priemonės.

1999 m. balandį NATO šalių vadovų susitikime Vašingtone buvo patvirtintas Narystės veiksmų planas, padedantis Lietuvai pasirengti stojimui į NATO, po kurio prasidėjo tikslinė, planinga ir nukreipta į konkrečių tikslų įgyvendinimą karinė NATO valstybių ir Švedijos parama. Kiekvienai kariuomenei būtini artilerijos, oro gynybos pajėgumai buvo sukurti ir išvystyti tik dėl užsienio šalių paramos.

Karinis gynybinės galios dėmuo nuo pat pradžių buvo kuriamas siekiant atitikti NATO reikalavimus, krašto apsaugos sistemos vystymas buvo planuojamas atsižvelgiant į gaunamą karinę paramą, o parama buvo teikiama sritims, atitinkančioms NATO lūkesčius ir atskirais atvejais konfrontuojančioms su išsikeltais ambicingais Lietuvos krašto apsaugos sistemos planais.

4. Teritorinė gynyba Lietuvoje ir kaimyninėse Baltijos valstybėse buvo tradicinis asimetrinis atsakas į didžiųjų kaimynų keliamas karinio pobūdžio grėsmes. Atkurtojoje Lietuvoje teritorinė gynyba buvo tapatinama su partizaninio karo pavyzdžiais. Lietuvos karinio saugumo koncepcijoje ieškota reguliariųjų (kariuomenės) ir savanoriškųjų (SKAT, LŠS, kitų ginkluotųjų valstybės tarnybų) pajėgų sinergijos galimybės. Bendradarbiaujant su NATO valstybėmis, buvo sukurta aktyvios teritorinės gynybos koncepcija, konfrontavusi su SKAT siūloma „voratinklio“ koncepcija. Vykdamas pasirengimo stoti į NATO programą, nuo Lietuvos karinės galios atkūrimo pradžios vystytos teritorinės gynybos, turėjusios užtikrinti asimetrinę valstybės gynybinę galią, vaidmuo sumažėjo, perėjus prie tarptautinės kolektyvinės gynybos principo ir transformuojantis nuo teritorinės gynybos doktrinos į pajėgas, galinčias dalyvauti visų lygių Aljanso operacijose.

Šaltinių ir literatūros sąrašas

1. Šaltiniai

1.1. Archyvų dokumentai

Krašto apsaugos archyvas prie Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerijos (KAA)

1. f.2 – Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija
2. f.4 – Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerijos Kariuomenės vadovybė
3. f.22. – Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerijos Arsenalas
4. f.58 – Lietuvos kariuomenės Vakarų karinė apygarda
5. f.68 – Įsigijimų tarnyba prie Krašto apsaugos ministerijos

Lietuvos ypatingasis archyvas (LYA)

1. f. V-105 – Susirašinėjimas su SSRS VRM
2. f. V-141 – LSSR VRM sekretoriatas

1.2. Šaltiniai internete

1. Clinton Digital Library, prieiga per internetą: <clinton.presidentiallibraries.us>

2. Danijos ambasados Lietuvoje internetinė svetainė, prieiga per internetą: <litauen.um.dk>
3. Didžiosios Britanijos ministro pirmininko archyvas, prieiga per internetą: <https://www.nationalarchives.gov.uk>
4. Estijos ginkluotųjų pajėgų puslapis, prieiga per internetą: <mil.ee>
5. JAV valstybės departamento svetainė, prieiga per internetą: <state.gov>
6. Jungtinių Tautų įprastos ginkluotės registras (UN *Register of Conventional Arms*, UNROCA), prieiga per internetą: <www.unroca.org>
7. Karinis informacinis portalas, prieiga per internetą: <altair.com>
8. Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerijos internetinė svetainė, prieiga per internetą: <kam.lt>
9. Lietuvos Respublikos Seimo internetinė svetainė, prieiga per internetą: <lrs.lt>
10. Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos internetinė svetainė, prieiga per internetą: <urm.lt>
11. NATO internetinė svetainė, prieiga per internetą: <nato.int.org>
12. Nepriklausomų valstybių sandraugos Vykdomojo komiteto internetinė svetainė, prieiga per internetą: <cis.minsk.by/>
13. Rusijos prezidento internetinė svetainė, prieiga per internetą: <en.kremlin.ru>
14. Žinių portalas *Delfi*, prieiga per internetą: <delfi.lt>
15. Žinių portalas *Kauno diena*, prieiga per internetą: <kaunodiena.lt>
16. Žinių portalas *Vakarų ekspresas*, prieiga per internetą: <ve.lt>

1.3. Interviu metodu gauti atsiminimai

1. Antano Rimšelio atsiminimai, fiksuoti 2019-12-20.
2. Algirdo Petrusevičiaus atsiminimai, fiksuoti 2019-02-10.
3. Audriaus Butkevičiaus, buvusio krašto apsaugos ministro, atsiminimai, fiksuoti elektroninio susirašinėjimo būdu, 2019-02-04.
4. Česlovo Stankevičiaus, buvusio krašto apsaugos ministro, atsiminimai, fiksuoti elektroninio susirašinėjimo ir pokalbių būdu, 2015-05-17.
5. Dariaus Degučio, Užsienio reikalų ministerijos pareigūno, atsiminimai, fiksuoti susitikimo metu, 2018-07-10.
6. Dariaus Užkuraičio, Lietuvos kariuomenės pulkininko, atsiminimai, fiksuoti elektroninio susirašinėjimo ir pokalbių metu, 2018-08-09, 2019-01-09, 2019-02-10, 2019-03-15.
7. Jono Kronkaičio, ėjusio Lietuvos kariuomenės vado pareigas, atsiminimai, fiksuoti susitikimo metu, 2015-06-10.
8. Jono Marcinkaus, Lietuvos kariuomenės ats. plk., atsiminimai, fiksuoti 2019-02-25.

9. Lino Linkevičiaus, ėjusio krašto apsaugos ir užsienio reikalų ministro pareigas, atsiminimai, fiksuoti susitikimo metu, 2018-07-10.
10. Ričardo Dapkaus, Lietuvos kariuomenės ats. št. serž., atsiminimai, fiksuoti 2017-05-04.
11. Romualdo Petkevičiaus, Lietuvos kariuomenės pulkininko, atsiminimai, fiksuoti susitikimo metu, 2019-11-05.
12. Ryto Paulausko, Užsienio reikalų ministerijos pareigūno, atsiminimai, fiksuoti susitikimo metu, 2019-10-10.
13. Virgilijaus Isodos, Lietuvos kariuomenės ats. kpt., atsiminimai, fiksuoti 2020-04-14.

2. Publikuoti šaltiniai

2.1. Periodiniai leidiniai

1. *Diena* (1990–2004)
2. *Kardas* (1991–2020)
3. *Karys* (1991–2020)
4. *Kauno diena* (1990–2004)
5. *Krašto apsauga* (1990–2020)
6. *Lietuvos aidas* (1990–2004)
7. *Lietuvos rytas* (1990–2004)
8. *Respublika* (1990–2004)
9. *Savanoris* (1991–2020)
10. *Tiesa* (1990–2004)
11. *Trimitas* (1990–2020)
12. *Valstybės žinios* (1990–2004)
13. *Vakarų ekspresas* (2017)
14. *Žinios* (1990–2004)
15. *Studies in Intelligence* (2006)
16. *Зарубежное военное обозрение* (1990–2020)

2.2. Dokumentų rinkiniai

1. 1999 m. nacionalinio saugumo sistemos būklės ir plėtros ataskaita. Vilnius, 2000.
2. 2001 m. nacionalinio saugumo sistemos būklės ir plėtros ataskaita. Vilnius, 2002.
3. 2002 m. nacionalinio saugumo sistemos būklės ir plėtros ataskaita. Vilnius, 2003.
4. Baltoji Lietuvos gynybos politikos knyga. Vilnius, 2002.
5. Baltoji knyga: Lietuvos gynybos politika. Ats. red. K. Paulauskas, Vilnius, 2006.

6. A Charter of partnership among the United States of America and the Republic of Estonia, Republic of Latvia, and Republic of Lithuania. [interaktyvus] 1998-01-16 [žr. 2018-12-04]. Prieiga per internetą: <https://1997-2001.state.gov/www/regions/eur/ch_9801_baltic_charter.html>
7. *KGB slaptieji archyvai 1954–1991*. Sudarytojos dr. Kristina Burinskaitė ir Lina Okuličiūtė. Vilnius, 2011.
8. Lietuvos Respublikos Lietuvos šaulių sąjungos įstatymas, 1997 m. liepos 2 d., Nr. VIII-375, *Valstybės žinios*, 1997-07-23, Nr. 69-1736.
9. Krašto apsaugos departamento generalinio direktoriaus įsakymai 1990–1991. Ats. red. ir sud. G. Surgailis. Vilnius, 2003, 222 p.
10. Krašto apsaugos ministro įsakymai. T. 1. 1991 Nr. 222–355, 1992 Nr. 01–479. Sudarytojas Gintautas Surgailis, V., 2004, 492 p.
11. Krašto apsaugos ministro įsakymai. T. 2. 1991 Nr. 222–355, 1992 Nr. 01–479. Sudarytojas Gintautas Surgailis, V., 2004, 492 p.
12. Krašto apsaugos ministro įsakymai. T. 2. 1992 Nr. 480–749. Sudarytojas Gintautas Surgailis, V., 2006, 374 p.
13. Krašto apsaugos ministro įsakymai. T. 3. 1992 Nr. 750–975. Sudarytojas Gintautas Surgailis, V., 2006.
14. *Rusijos kariuomenės išvedimas dokumentuose*. Sudarytojai Algis Balaišis ir Gintautas Surgailis, V., 2005, 472 p.
15. *Lietuvos karinė doktrina*. Vilnius, 2010.
16. *Lietuvos karinė doktrina*. Vilnius, 2016.
17. Public Papers of the Presidents of the United States. Washington, 2005 [e-book, Google Play skaityklė].

2.3. Memuaristika

1. ADAMKUS, V. *Penkeri darbo metai. Kalbos, interviu, laiškai*. Vilnius, 2002.
2. BRAZAUSKAS, A. *Penkeri Prezidento metai: įvykiai, prisiminimai, mintys*. Vilnius, 2007.
3. DAUGIRDAS, A. *Vilniaus pedagoginio universiteto studentų-savanorių kuopa 1991–1996 m.* Vilnius, 2011.
4. EIDINTAS, A. *Diplomatų šypsenos ir pokštai*. Vilnius, 2020.
5. MISIUKONIS, M. *Lemtingi metai. VRM istoriniuose įvykiuose*. Vilnius, 2018.
6. NORKUS, C. *Tėvynės labui*. Klaipėda, 1999.
7. POCIUS, A. *Nematomuose apkasuose: kaip mes atkūrėme Lietuvos kariuomenę*. Vilnius, 2017.
8. OZOLAS, R. *Ant imperijos slenkščio. Lietuvos gyvenimo Europos Sąjungoje užrašai. Faktai ir mąstymai*. 2009 metai. Vilnius, 2010.

9. SKUČAS, A. A. *Pėstininko užrašai*. Vilnius, 2012.
10. SKUČAS, A. A. *Nepriklausomybės gvardija*. Vilnius, 2018.
11. RAUBICKAS, E. *Ženklas ant munduro*. Vilnius, 2005.

2.4. Publikacijos

1. *Armáda České Republiky 1993–2012*. Praha, 2013.
2. ANDRIŠKEVIČIUS, J. *Nuo krašto apsaugos mokyklos iki akademijos (1990–1994 m.)*. Vilnius, 2019.
3. ANDRIŠKEVIČIUS, J. *Regioniniai konfliktai. Jų galima raida*. Lietuvos Respublikos gynybos sistemos ypatumai. Teritorinė gynyba, 1995 m. sausio 25 dienos seminaro medžiaga, Vilnius, 1995.
4. *Angelo sargo skrydis. Lietuvos policijos kronika*, I dalis, 1988–1990. Parengė Zurabas Džavachišvilis. Vilnius, 2004.
5. *Angelo sargo skrydis. Lietuvos Policijos kronika*, II dalis, 1991–1992. Parengė Zurabas Džavachišvilis. Vilnius, 2005.
6. *Antrojo operatyvinių tarnybų departamento prie Krašto apsaugos ministerijos grėsmių nacionaliniam saugumui vertinimas*. Vilnius, 2014.
7. ARLAUSKAITĖ, I., KŠANYTĖ-AMSTRONG, R. *Okupacinė kariuomenė Lietuvoje*, Vilnius, 2007.
8. ASMUS, R. D., LARRABEE, S. F. *NATO and the have-nots: reassurance after enlargement*. Santa Monica, 1997.
9. ASMUS, R. D., NURICK, R. *NATO enlargement and the Baltic States*. Santa Monica, 1996.
10. ASMUS, R. D., KUGLER, R. L., LARRABEE, STEPHEN. F *What will NATO enlargement cost?* Santa Monica, 1997.
11. *Baltic security prospects at the turn of the 21st century*. Ed. A. LEJINS, 2000.
12. BALTUŠKA, R. *Lietuvos pajūrio gynyba*. Pranešimas mokslinėje konferencijoje „Lietuvos gynybos problemos“. Vilnius, 1996.
13. BATŪRA, R. *Į Laisvę Baltijos keliu 1989–2009*. III knyga. Vilnius, 2009.
14. BERNDTSON, E. Finlandization: Paradoxes of External and Internal Dynamics. *Government and Opposition*, Vol. 26, No. 1, p. 21–33, [interaktyvus], 1991 [žr. 2018-05-17]. Prieiga per internetą: <<https://www.jstor.org/stable/44482552?read-now=1&seq=1>>
15. BEACH, D., PEDERSEN, B. R. *Process-tracing methods. Foundations and guidelines*. Michigan, 2013.
16. BLANK, S. J. *NATO enlargement and the Baltic states: what can the great powers do?* Carlisle, 1997.

17. BLAŽYTĖ-BAUŽIENĖ, D., GIMŽAUSKAS, E., LAURINAVIČIUS, Č., MAČIULIS, D., RUDIS, G., SVARAUSKAS, A., VAIČENONIS, J. *Lietuvos istorija. Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*. Vilnius, 2013, t. X, I dalis.
18. BARTKEVIČIUS, K. *Lietuvos kariuomenės kūrimo problemos 1991–1995 metais*. [Magistrinis darbas, VDU]. Kaunas, 2004.
19. BLUME, P. *Flugabwehrpanzer der Bundeswehr; 1956 – Heute*. Erlangen, 2008.
20. BOOT, M. *Invisible Armies*. New York, London, 2013.
21. BUGAJSKI, J. *Šaltoji taika. Naujasis Rusijos imperializmas*. Westport, Connecticut, London, 2006.
22. *Building Sustainable and Effective Military Capabilities*. Edit. Kristine Spohr Readman. Amsterdam, 2004.
23. BUTKEVIČIUS, A. *Sąjūdis, politiniai sprendimai. Krašto apsaugos sistema 1990–1940 m.* In Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas 1989–1993 metais, Vilnius, 2015.
24. BUZAN, B., WAEVER, O. *Regions and powers: the structure of international security*. Cambridge, 2003.
25. CEBROWSKI, A. K., GARSTKA, J. J. Network-Centric Warfare: Its Origin and Future, *Proceedings magazine*, 1998, Vol. 124.
26. *Dešimtmetis po NATO plėtros: retrospektyvos ir vizija*. Vilniaus konferencijos „NATO atveria duris: dešimt metų po „didžiojo sprogimo“ 2014 m. balandžio mėn. 3–4 d. pranešimų santrauka. Vilnius, 2014.
27. CIGANOVŠ, J. *The Latvian Army*. Riga, 2019.
28. DAVIS, M.D. An historical and political view of the reserve and guard forces of the Baltic States at the beginning of the twenty-first century. *Journal of Baltic studies*, 2006, Vol. 37, No. 4, pp. 363–387.
29. DOBRYNINAS, A., DRAKŠIENĖ, A., GAIDYS, V., VILEIKIENĖ, E., ŽILINSKIENĖ, L. *Pasitikėjimo Lietuvos teisėsauga profiliai*. Vilnius, 2012.
30. DRAGONER, O.W. Die Bundeswehr 1989, *Organisation und Ausrüstung der Streitkräfte der Bundesrepublik Deutschland zum Ende des Kalten Krieges*. Teil. 2.2. [interaktyvus] 2012 [žr. 2016-03-02]. Prieiga per internetą: <http://www.relikte.com/_basis/docs/bw_2_2-4.pdf>
31. DYKYI, E. *Hibridinis Rusijos karas: Ukrainos patirtis Baltijos šalims*. Vilnius, 2016.
32. EIDINTAS, A. *Žydai, lietuviai ir Holokaustas*, Vilnius, 2002.
33. *Exiting the Cold War, Entering a New World*. Edit. Daniel S. Hamilton and Kristina Spohr. Washington, 2019.
34. *Formowanie Obrony terytorialnej (Polskiej Gwardii Narodowej) – potencjal inicjatywny oddolne“*, Kalisz, 2016.
35. FORSTER, A. *Armed Forces and Society in Europe*. Houndmills, 2006.
36. GAŠKA, K. *Civilinė ginkluotųjų pajėgų kontrolė*. Pranešimas mokslinėje konferencijoje „Lietuvos gynybos problemos“. Vilnius, 1996.

37. *Guerilla warfare. 200 years of covert resistance*. New York, 1985.
38. GORSKII, V. *Problems and Prospects of NATO-Russia Relationship: the Russian Debate*. Moscow, 2001, 63 p. [interaktyvus], [žr. 2018-12-11]. Prieiga per internetą: <<https://www.nato.int/acad/fellow/99-01/gorskii.pdf>>
39. GRIGAITIS, V. *Ginkluotės gamybos Lietuvoje problemos*. Pranešimas mokslinėje konferencijoje „Lietuvos gynybos problemos“. Vilnius, 1996.
40. HALL, G. NATO and Russia, Russians and NATO: A turning point in Post-Cold war East- West relations? *World Affairs*, 1999, Vol. 162, No. 11.
41. HOBBS, T. *Leviathanas*. Vilnius, 1999.
42. HOIBACK, H. *Understanding Military Doctrine. A multidisciplinary approach*. Routledge, 2013.
43. HUNTINGTON, S. P. *Civilizacijų susidūrimas ir pasaulio pertvarka*. Vilnius, 2011.
44. ITKOWITZ SHIFRINSON, J.R. Deal or No Deal? The End of the Cold War and the U.S. Offer to Limit NATO Expansion. *International Security*, Spring 2016, Vol. 40, No. 4, pp. 7–44. [interaktyvus], 2016, [žr. 2017-12-28]. Prieiga per internetą: <https://www.mitpressjournals.org/doi/pdf/10.1162/ISEC_a_00236>.
45. JACOBY, W. *The enlargement of the European union and NATO. Ordering from the menu in Central Europe*. Cambridge, 2004.
46. JAKNIŪNAITĖ, D. A Small State in the Asymmetrical Bilateral Relations: Lithuania in Lithuanian-Russian Relations Since 2004. *Baltic Journal of Political Science*. 2015, No. 4, pp. 70–93.
47. JANOWSKI, K. B. *Kultura polityczna Polaków... Pomiędzy integracją a konfliktem*. Warszawa, 2020.
48. JANOWSKI, K. B. *Źródła i przebieg zmiany politycznej w Polsce (1980–1989)*. Toruń, 2003.
49. JARMOLENKO, V. The withdrawal of the Soviet/Russian armed forces and the end of the occupation. *Romanian Journal for Baltic and Nordic Studies*. 2016, No. 2, p. 103–111.
50. JEZERSKAS, Č. Nuo sporto-techninių klubų iki Lietuvos kariuomenės. Sausumos kariuomenės kūrimas, *Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas 1989–1993 metais*. Vilnius, 2015.
51. JOKUBAUSKAS, V. Atkurtosios Lietuvos Respublikos kariuomenės pajėgumai: finansavimas, personalas ir ginkluotė. *Lietuvos metinė strateginė apžvalga*. T. XIII: 2014–2015. Vilnius, 2015.
52. JOKUBAUSKAS, V. „Mažųjų kariuomenių“ galia ir paramilitarizmas. *Tarpukario Lietuvos atvejis*. Klaipėda, 2014.
53. JOKUBAUSKAS, V. Lietuvos kariuomenės kavalerija tarpukariu: reguliarieji pulkai, šauliai dragūnai ir teritorinių dragūnų tarnyba. *Karo archyvas*, 2015, t. XXX.
54. JOKUBAUSKAS, V. Lietuvos kariuomenės „R“ planas (1939–1940 m.). *Istorija*, 2014, t. XCIII, Nr. 1.

55. JOKUBAUSKAS, V. Lietuva ant karo slenksčio: 1939 m. kariuomenės mobilizacija. *Karo archyvas*, 2012, t. XXVII, p. 276–332.
56. JOKUBAUSKAS, V. Karinė doktrina: tarpukario Lietuvos kariuomenės atvejis (1923–1940 m.). *Karo archyvas*, 2014, t. XXIX.
57. JOKUBAUSKAS, V. The Concept of Guerrilla Warfare in Lithuania in the 1920–1930s. *Baltic Region*, 2012, No. 2 (12).
58. JOKUBAUSKAS, V. Teritorinė gynyba ir partizaninis pasipriešinimas (Lietuvos patirtis). *Lietuvos metinė strateginė apžvalga*. T. XVI: 2017–2018. Vilnius, 2018, p. 327–365.
59. JOKUBAUSKAS, V. Tuščias šūvis: galimybės atremti Vokietijos karinę grėsmę 1939 metai. *Istorija*, 2009, t. LXXIII.
60. JOKUBAUSKAS, V. Žvelgiant į ateitį: partizaninės kovos taktikos sklaida Lietuvoje ir jos įgyvendinimas 1944–1953 m. *Genocidas ir rezistencija*, 2011, Nr. 1 (29).
61. JOKUBAUSKAS, V., VAREIKIS, V. Research into military history: its status and prospects in Lithuania. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, 2014, t. 28, p. 309–319.
62. JOKUBAUSKAS, V., VAIČENONIS, J., VAREIKIS, V., VITKUS, H. *Valia priešintis. Paramilitarizmas ir Lietuvos karinio saugumo problemos*. Klaipėda, 2015.
63. JURGAITIS, A. *Lietuvos kariuomenės vystymosi iki 2005 m. kryptys bei etapai*. Pranešimas mokslinėje konferencijoje „Lietuvos gynybos problemos“. Vilnius, 1996, p. 39.
64. JURGAITIS, A. *Aktyviosios teritorinės gynybos modelis*. Konferencijos medžiaga. *Teritorinė gynyba*. Vilnius, 2001, p. 9–14.
65. JURGA, T. *1939, obrona Polski i Europy*. Warszawa, 2014.
66. *Lietuvos karinės jūrų pajėgos*. Atsakingasis redaktorius Audrius Vitkauskas. Vilnius, 2016.
67. JURGELEVIČIŪTĖ, D. *Istorinės analogijos užsienio politikos formavimo ir įgyvendinimo procese: šaltojo karo istorinės analogijos atvejis*. Daktaro disertacija, Vilnius, 2011. [interaktyvus] 2011 [žr. 2019-09-22]. Prieiga per internetą: <<https://epublications.vu.lt/object/elaba:2003567/index.html>>
68. JURGELIONIS, K. *Klaipėdos atskirasis motodesantinis batalionas*. In Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas 1989–1993 metais. Vilnius, 2015.
69. JUODIS, D. KGB prieš Krašto apsaugos departamentą 1990–1991 m.: informacijos rinkimas ir mėginimai veikti. *Karo archyvas*, 2019, XXXIV, p. 240–261.
70. KAČINSKAS, R. Lithuanian Public View on National Security in a Changing Environment. *Lithuanian Foreign Policy Review*, Vol. 2 [interaktyvus] 1998 [žr. 2016-08-29]. Prieiga per internetą: <<http://lfpr.lt/wp-content/uploads/2015/07/LFPR-2-Kacinskas.pdf>>
71. KAGAN, R. *Apie rojų ir galių. Amerika ir Europa naujojoje pasaulio tvarkoje*. Vilnius, 2004.

72. KAGAN, R. Power and Weakness. *Policy Review*, No. 113. [interaktyvus] 2002 [žr. 2018-10-24]. Prieiga per internetą: <<https://www.ies.be/files/documents/JMCdepository/Robert%20Kagan,%20Power%20and%20Weakness,%20Policy%20Review,%20No.%20113.pdf>>
73. KANAUKA, V. A. *Baltijos šalių strateginė svarba Vakarams*. Pranešimas mokslinėje konferencijoje „Lietuvos gynybos problemos“. Vilnius, 1996.
74. KASPARAVIČIUS, A. *Lietuva 1938–1939 m. Neutralumo iliuzijos*. Vilnius, 2010.
75. KASTECKAS, P. *Vilniaus motodesantinis batalionas*. In Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas 1989–1993 metais. Vilnius, 2015.
76. KAŠAUSKIENĖ, V. *Lietuvos Respublikos vyriausybės. Jų kaita ir veiklos bruožai 1990–2007*. Vilnius, 2007.
77. KATILIUS, M. *Lietuvos Respublikos krašto apsaugos departamento Mokomasis junginys 1990–1991 m. Istorinė apybraiža, atsiminimai, dokumentai*. Vilnius, 2011.
78. KATILIUS, A., TININIS, V. *Lietuvos kariuomenės karių uniformos, ženklai ir vėliavos. 1990–2010. V.*, 2014.
79. KISSINGER, H. *Diplomatija*, Vilnius, 2004.
80. KNUGSEN, O. F. *Stability and security in the Baltic Sea region*. London, 1999.
81. KOJALA, L. *Baltieji rūmai ir Lietuva: Bushas, Obama, Trumpas...?* Vilnius, 2020.
82. KRAMMER, M. NATO, the Baltic states and Russia: A framework for sustainable enlargement. *International Affairs*, Vol. 78, No. 4, 2002.
83. KRĒSLIŅŠ, K., PAVLOVIČS, A., KRĒSLIŅA, I. Defence of the Latvia: Past, Present and Future. *Baltic Security and Defence Review*, Vol. 13, Issue 2, 2011, p. 110–127.
84. KRANČIUKAS, F. Galimos pasienio policijos užduotys, iškilus karinio užpuolimo grėsmei. *Teritorinė gynyba*, 1995 m. sausio 25 dienos seminario medžiaga, Vilnius, 1995, p. 25–27.
85. KRIVAS, A. Lithuanian-Polish Military Cooperation. *Lithuanian foreign policy review*, 2001, Vol. 7.
86. KORZENIEWSKA-WOLEK, K. Leaving history behind? Poles and Lithuanians in the year 2001. *Lithuanian foreign policy review*, 2001, Vol. 7.
87. KROESSEN, F. W. The Military Aspects of NATO Expansion. *NATO After Enlargement: New Challenges, New Missions, New Forces*, Carlisle, 1998.
88. *Krašto apsaugai – 15 metų*. 2005 m. balandžio 22 d. konferencijos medžiaga. Sudarytojas GINTAUTAS SURGAILIS. Vilnius, 2005.
89. *Krašto apsaugos savanorių pajėgos 1991–2001*. Vilnius, 2001, 170 p.
90. KRONKAITIS, J. Pagrindiniai Lietuvos kūrimo principai, užtikrinę integraciją į NATO. *Krašto apsaugai – 15 metų*. 2005 m. balandžio 22 d. konferencijos medžiaga. Sud. G. SURGAILIS. Vilnius, 2005, p. 65–69.

91. KRONKAITIS, J. Development of the Lithuanian Armed Forces - an Important Step for Regional Security and Stability. *Lithuanian Foreign Policy Review*, Vol. 2, 1998.
92. KUDŪKIS, A. Suomijos santykiai su Rusija po SSRS žlugimo. *Jaunujų politologų almanachas*, t. 1, [interaktyvus], 2004 [žr. 2018-11-15]. Prieiga per internetą: <<https://www.vdu.lt/cris/handle/20.500.12259/32316>>
93. KUPIECKI, R. *NATO w polskiej perspektywie 1989–2019*. Warszawa, 2019.
94. KUNDERA, M. Un Occident kidnappé ou la tragédie de l'Europe centrale, *Le Débat*, 1983, 5, No. 27.
95. LAMOREUX, J., GALBREIT, D.J. The Baltic states as „small states“: negotiating the „East“ by engaging the „West“. *Journal of Baltic studies*, 2008, Vol. 39, No. 1, pp. 1–14.
96. LaGrone. Deep Operations and Active Territorial Defence: Some ideas for the Baltic States. *Baltic Defence Review*, No. 4, 2000, p. 122–128.
97. LANDSBERGIS, V. *Kaltė ir atpirkimas. Apie Sausio 13-ąją*. Vilnius, 2012.
98. LANDSBERGIS, V. *Lietuvos kelias į NATO. 1992–2004 m. Idėjos, dokumentai, liudijimai*. Vilnius, 2005.
99. LANE, T., PABRIKS, A., PURS, A. *The Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania*. Routledge, 2013.
100. LAŠAS, A., MATONYTĖ, I., JANKAUSKAITĖ, V. Facing past, present, and future: the role of historical beliefs and experiences in the Lithuanian public perception of military threats. *Journal of Baltic studies*, 2020, Vol. 51, No. 2, p. 199–221.
101. LAURĖNAS, V. Politinė krizė Lietuvoje 2003–2004 metais. *Politologija*, 2004, Nr. 3, p. 3–36.
102. LAURINAVIČIUS, Č. SIRUTAVIČIUS, V. *Lietuvos istorija. Sąjūdis: nuo persitvarkymo iki kovo 11-osios*. Vilnius, 2008.
103. LAURINAVIČIUS, Č., MOTIEKA, E., STATKUS, N. *Baltijos valstybių geopolitikos bruožai. XX amžius*. Vilnius, 2005.
104. LEHTI, M. Protege or go-between? The role of the Baltic states after 9/11 in EU-US relations. *Journal of Baltic studies*, 2007, Vol. 38, No. 2, pp. 127–151.
105. LEHTI, M. Possesing a Baltic Europe: Retold National Naratives in the European North, in *Post-Cold War Identity Politics. Northern and Baltic Experiences*. Ed. LEHTI, M. & SMITH, D. J. London, 2003, p. 11–49.
106. LEIKA, A., LEITA, A. Baltijos gynybos koledžo aktyviosios teritorinės gynybos (ATG) operacinė koncepcija. *Konferencijos medžiaga. Teritorinė gynyba*. Vilnius, 2001, p. 15–28.
107. LESČIUS, V. *Lietuvos kariuomenė kovose dėl nepriklausomybės 1918–1920 m.* Vilnius, 2004.

108. LESČIUS, V. Lietuvos kariuomenės organizavimo, dislokavimo ir ginkluotės pokyčiai 1938–1940 m. *Karo archyvas*, 2009, t. 24, p. 116–205.
109. LESČIUS, V. Lietuvos kariuomenė sovietinės okupacijos išvakarėse. *Karo archyvas*, 2010, t. 25, p. 249–365.
110. LESČIUS, V. Lietuvos kariuomenės aprūpinimas (1921–1940). *Karo archyvas*, 2011, t. 26, p. 114–271.
111. LETKO, P. Rosja wobec krajów Bałtyckich - główne problemy w stosunkach dwustronnych w roku 2004. *Przegląd Wschodnioeuropejski*, 2012, Nr. 3, s. 203–222 [interaktyvus], 2012 [žr. 2018-12-06]. Prieiga per internetą: <http://www.uwm.edu.pl/cbew/PW_2012_III.pdf>
112. *Lietuvos karai. Lietuvos XIX–XX a. nacionalinių karų sisteminė kiekybinė analizė*. Sudarė GEDIMINAS VITKUS. Vilnius, 2014.
113. *Lietuvos karinės oro pajėgos*. Ats. redaktorius Eugenijus Raubickas. Kaunas, 2003.
114. *Lietuvos šaulių sąjunga valstybės ir visuomenės tarnyboje 1919–2004 m.* Sud. Vilius Kavaliauskas, Juozas Širvinskas, Sigitas Jegelevičius. Kaunas, 2005.
115. LIEVEN, A. *Pabaltijo revoliucija. Estija, Latvija, Lietuva – kelias į nepriklausomybę*. Vilnius, 2004.
116. LIUBERTAS, P., MANČINSKAS, Č. *Lietuvos policija atkūrus nepriklausomybę*. Vilnius, 2004.
117. MALCOLM, N. Et al., *Internal factors in Russia foreign policy*. Oxford university press, 1996.
118. *Mechanizuotoji pėstininkų brigada „Geležinis Vilkas“*. Atsakingasis redaktorius kpt. Vaidas Žiogas. Vilnius, 2016.
119. *Mes – savanoriai. Savanoriškoji krašto apsaugos tarnyba 1991–1995 m.* Vilnius, 1995.
120. MEYER, K. R. US Support for Baltic Membership in NATO: What Ends, What Risks? *Parameters*, No. 01, p. 67–82, [interaktyvus] 2000 [žr. 2017-09-21]. Prieiga per internetą: <<http://www.bits.de/NRANEU/docs/Meyer2000.htm>>
121. MISIUNAS, R., TAAGEPERA, R. *The Baltic states. Years of dependence. 1940–1990*. University of California press, 1992.
122. MINIOTAITĖ, G. Kariuomenės modelio konstravimas Lietuvos politiniame diskurse. *Lietuvos metinė strateginė apžvalga* 2008. Vilnius, 2009, t. VII, p. 197–214.
123. MINIOTAITĖ, G. Lietuvos saugumo ir gynybos politika: raida ir perspektyvos. *Lietuvos metinė strateginė apžvalga* 2006. Vilnius, 2007, p. 161–174.
124. MINIOTAITĖ, G. Tapatybės paieškos šiuolaikinėje Lietuvos užsienio politikoje: tarp Šiaurės ir Rytų dimensijų. *Lietuvos metinė strateginė apžvalga*, 2004, Vilnius, 2005, p. 82–97.
125. MORAVCSIK, A. *The choice for Europe*. Ithaca, 1998.

126. MORRIS, H. M., MADE, V. Emigres, Dissidents and International Organisations, *The Baltic Question during the Cold War*. Eds. HIDDEN, J., MADE, V. & SMITH, D. J. London, 2008.
127. MÜNKLER, H. *Der Wandel des Krieges. Von der Symmetrie zur Asymmetrie*. Weilerswist 2006.
128. NORGĖLA, J. Teritorinė gynyba kaip viena valstybės nacionalinio saugumo užtikrinimo dalių. *Mokslinės konferencijos „Lietuvos Respublikos gynybos problemos“ medžiaga*. Vilnius, 1996, p. 33–35.
129. NORKUS, Z. *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai*. Vilnius, 2014.
130. NORKUS, R. The U. S. Role in Lithuania's Foreign and Security Policy. *Lithuanian Foreign Policy Review*, [interaktyvus] 2015 [žr. 2019-04-21]. Prieiga per internetą: <<http://lfpr.lt/wp-content/uploads/2015/07/LFPR-3-Norkus.pdf>>
131. OLDBERG, I. *Reluctant Rapprochement: Russia and the Baltic States in the context on NATO and EU Enlargements*. Stockholm, 2003.
132. ORENIUS, A. 1990–2002 m. Lietuvos krašto apsaugos politikos raidos analizė. *Viešoji politika ir administravimas*, 2003, Nr. 6.
133. ORENIUS, A. Lietuvos Respublikos ir Baltijos šalių geopolitinė padėtis. Grėsmė Lietuvos saugumui. *Teritorinė gynyba, 1995 m. sausio 25 dienos seminario medžiaga*, Vilnius, 1995, p. 10–11.
134. ORENTAS, Z. *Šiaulių apskrities komendantūra. In Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas 1989–1993 metais*, Vilnius, 2015.
135. PADRTOVÁ, B. *NATO-Russia relations. In NATO's future partnerships*. Bratislava – Warszawa, 2012, p. 24.
136. PAKALKA, A. Lietuvos kariuomenės užnugario tarnybos atkūrimas. *Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas 1989–1993 metais*. Vilnius, 2015.
137. PAPEČKYŠ, E. Karinio veiksnio reikšmė Baltijos šalių Sąjungos kūrimui. *Karo archyvas*, 2014, t. XXIX, p. 308–343.
138. PAPEČKYŠ, E. Neatsakyti ir diskutuoti klausimai tarpukario Lietuvos kariuomenės (1938–1940) istoriografijoje. *Karo archyvas*, 2010, t. XXV, p. 366–390.
139. PAPEČKYŠ, E. Lietuvos Respublikos krašto apsaugos sistemos ginklų ir karo technikos įsigijimo 1990–2004 m. ypatumai. *Karo archyvas*, 2020, t. XXXV, p. 343–406.
140. PAULAUSKAS, K. The Driving Logic Behind the Defence Reform in Lithuania: Building the Future Military. *Baltic Defence Review*, 2003, No. 9, Vol. 1.
141. PETRAITYTĖ-BRIEDIENĖ, A. *Kita karta. Lietuvos diplomatinė tarnyba 1990–1995 metais*. Kaunas, 2017.
142. POCIUS, A. Lietuvos kariuomenės kelias į NATO. *Lietuva ir NATO: 10 metų kartu. Konferencijos medžiaga*, Vilnius, 2014.
143. POCIUS, A. *Joining NATO: transforming the Lithuanian armed forces for new tasks*. Carlisle barracks, 2004.

144. *Polska Gwardia Narodowa jako komponent wsparcia Sił Zbrojnych – wybrane problemy*. Kalisz, 2015.
145. PONSARD, L. *Russia, NATO and Cooperative Security – Bridging the Gap*. Routledge, 2006.
146. PUŠKORIUS, S. Mažų šalių gynimo problemos. *Teritorinė gynyba, 1995 m. sausio 25 dienos seminaro medžiaga*, Vilnius, 1995, p. 4–9.
147. SAFRONOVAS, V., JOKUBAUSKAS, V., VAREIKIS, V., VITKUS, H. *Didysis karas visuomenėje ir kultūroje: Lietuva ir Rytų Prūsija*. Klaipėda, 2018.
148. SAPRONAS, R. *The costs of NATO enlargement to the Baltic States*. [interaktyvus], Washington, 2000, [žr. 2018-06-11]. Prieiga per internetą: <<https://www.nato.int/acad/fellow/98-00/sapronas.pdf>>
149. SCMIDT, C. *The Theory of the Partisan A Commentary / Remark on the Concept of the Political*. Michigan, 2004.
150. SPOHR READMAN, K. *Germany and the Baltic Problem After the Cold War: The Development of a New Ostpolitik, 1989–2000*. Routledge, 2004.
151. STANKEVIČIUS, Č. *Derybos su Rusija dėl kariuomenės išvedimo iš Lietuvos*. Vilnius, 2002.
152. STANKEVIČIUS, Č. Krašto apsaugos pertvarka ir plėtotė 1997–2000 metais. *Lietuva ir NATO – 10 metų kartu*. Vilnius, 2014, p. 27–38.
153. SURGAILIS, G. *Lietuvos karinis laivynas 1935–1940 m.* Vilnius, 2003.
154. SURGAILIS, G. Krašto apsaugos departamentas ir jo veikla 1990–1991 m. *Karo archyvas*, Vilnius, 2004, t. XIX.
155. SURGAILIS, G. *Rusijos kariuomenės išvedimas 1990–1993*. Vilnius, 2005.
156. SURGAILIS, G. *Valstybės sienos apsauga 1990–1994 metais*. Vilnius, 2008.
157. *Rusijos kariuomenės išvedimas dokumentuose*. Sudarytojai Algis Balaišis ir Gintautas Surgailis, V., 2005.
158. SURGAILIS, G. Jono Užurkos knygos „Lietuvos kariuomenės atkūrimas 1988–1991 metais“ recenzija. *Karo archyvas*, 2005, t. XX, p. 331–341.
159. ŠAPRONAS, R. Baltijos karinis bendradarbiavimas – kelio į NATO pradžia. *Lietuva ir NATO – 10 metų kartu*, Vilnius, 2014, p. 19–26.
160. ŠLEKYS, D. *Mąslaus Vyčio beiėškant*. Vilnius, 2015.
161. ŠLEKYS, D. *Military as the Forgotten Dimension of Political Theory* [Daktaro disertacija]. Vilnius, 2012.
162. ŠLEKYS, D. *Karinis veiksnys kaip užmirštoji politinės teorijos dimensija*. [Daktaro disertacijos santrauka]. Vilnius, 2012.
163. ŠLEKYS, D. Lithuania’s Balancing Act. *Journal on Baltic Security*. 2017, Nr. 3(2), p. 43–54.
164. ŠLĖGAITIS, Č. *Tauragės motodesantinis batalionas*. Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas 1989–1993 metais. Vilnius, 2015.

165. ŠLĖGAITIS, Č. Regiono gynybos organizavimas. *Konferencijos medžiaga. Teritorinė gynyba*. Vilnius, 2001, p. 29–37.
166. RADU, M. Why Eastern and Central Europe looks West. *Orbis*, 1997, Vol. 41, No. 1.
167. RAKUTIS, V. *Karo meno istorijos tyrimų metodika*. Vilnius, 2006.
168. RAKUTIS, V., VAIČENONIS, J. *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo mechanizuotojo pėstininkų bataliono istorija. Dvidešimtmetį minint*. Vilnius, 2012, 196 p.
169. RAMAŠKA, A. Alytaus motodesantinis batalionas. *Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas 1989–1993 metais*. Vilnius, 2015.
170. RIBAKAS, V. Kauno motodesantinis batalionas. *Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas 1989–1993 metais*. Vilnius, 2015.
171. RUPP, R. Lithuania's Campaign for NATO Membership. *Lituanus*. [interaktyvus] 2002, Volume 48, No. 2 [žr. 2018-09-15]. Prieiga per internetą: <http://www.lituanus.org/2002/02_2_04.htm>
172. *Taikos sargyboje: Lietuvos kariai tarptautinėse operacijose 1994–2014 m.* Atsakingieji redaktoriai ir sudarytojai: dr. Gražvydas Jasutis, Jurgis Stanaitis. Vilnius, 2014, 109 p.
173. TAMULAITIS, G. Padalinių, vykdančių teritorinę gynybą, organizacinė struktūra ir ginkluotė. In *Teritorinė gynyba. 1995 m. sausio 25 dienos seminaro medžiaga*, Vilnius, 1995, p. 16–18.
174. TEFFT, J. F. Lithuania and the United States: an Evolving Partnership. *Lithuanian Foreign Policy Review*, [interaktyvus] 2015 [žr. 2019-04-21]. Prieiga per internetą: <<http://lfpr.lt/wp-content/uploads/2015/07/LFPR-11-12-Tefft.pdf>>
175. TELEP, D. *Ewolucja struktur organizacyjnych sił zbrojnych RP w systemie bezpieczeństwa państwa*. Rozprawa doktorska, Siedlce, 2014.
176. TOMASZEWSKI, P. Siły zbrojne w polskiej myśli politycznej od roku 1989 do wyborów parlamentarnych w 2011 r. *Historia i Polityka*, 2013, Nr. 9 (16), s. 45–57.
177. *Ten Years in the Euro-Atlantic Community: Riga Conference Papers 2014*. Scientific editors: Andris Spruds, Karlis Bukovskis. Riga, 2014.
178. *The Military Balance 1993-1994*. Routledge, 1993, Vol. 93.
179. *The Nordic Countries and the European Security and Defence Policy*. Ed. Alyson J. K. Bayles, Gunilla Herolf and Bengt Sundelius, Oxford, 2006.
180. TŪMA, M., JANOŠEC, J., PROCHÁZKA, J. *Obranná politika Československé a České republiky (1989–2009)*, Praha, 2009.
181. URBELIS, V. JAV didžiosios strategijos kaita ir jos pasekmės Lietuvai. *Lietuvos metinė strateginė apžvalga, 2002 m.* Vilnius, 2003, p. 33–66.
182. URBELIS, V. *Lietuvos vieta JAV didžiojoje strategijoje*. Vilnius, 2006.
183. URBELIS, V. Lietuvos atgrasinimo strategija. *Lietuvos metinė strateginė apžvalga*. t. XIII: 2014–2015. Vilnius, 2015.

184. VAIČENONIS, J. Dvi kariuomenės – dvejopi tyrimai. *Darbai ir dienos*, 2000, t. 24.
185. VAIČENONIS, J. *Lietuvos karyba nuo baltų iki XXI amžiaus*. Vilnius, 2011.
186. VAIČENONIS, J. Lietuvos kariuomenės skaičiai 1920–1939 m. *Karo archyvas*, 2002, t. 27, p. 144–180.
187. VAIČENONIS, J. Lietuvos šaulių sąjunga valstybės gynyboje 1935–1940 metais. *Lietuvos šaulių sąjungos istorijos fragmentai: konferencijos pranešimų medžiaga*, 2002 m. kovo 7 d. Kaunas, 2002, p. 110–119.
188. VAIČENONIS, J. Lietuvos šaulių sąjungos integracijos į valstybės gynybos sistemą XX a. 3–4-uoju dešimtmečiais proceso bruožai, *Paramilitarizmas rytų Baltijos regione 1918–1940: atvejo studijos ir lyginimai. Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, Vol. XXVIII, Klaipėda, 2014, p. 125–139.
189. VAIKSNORAS, V. The Role of Baltic Defence Co-operation for the Security of Estonia, Latvia and Lithuania. Vilnius [interaktyvus] 2001 / 2002 [žr. 2018-03-22]. Prieiga per internetą: <<https://www.nato.int/acad/fellow/99-01/Vaiskno.pdf>>
190. VAITKAITIS, A. Lietuvos karo mokyklos įkūrimas. *Lietuvos krašto apsaugos sistemos atkūrimas 1989–1993 metais*, Vilnius, 2015.
191. VAITKAITIS, F. Teritorinės gynybos projektas. *Konferencijos medžiaga. Teritorinė gynyba*. Vilnius, 2001, p. 81–88.
192. *Valstybės sienos apsaugos istorija*. Kolektyvinė monografija. Vilnius, 2010.
193. VAN CREVELD, M. *The Culture of War*, New York, 2008.
194. VAN CREVELD, M. *The Transformation of War*, New York, 2009.
195. VAREIKIS, V. Bandyamas apčiuopti šaknis: ideologinės Lietuvos šaulių sąjungos ištakos, *Paramilitarizmas rytų Baltijos regione 1918–1940: atvejo studijos ir lyginimai. Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, t. XXVIII. Klaipėda, 2014, p. 19–40.
196. VAREIKIS, V. Ką atsiminti? Holokausto tyrimai Lietuvoje: problemos ir kontroversijos. *Holokaustas nacių okupuotose Rytų ir Vakarų Europos valstybėse: tyrimai ir atmintis*, Kaunas, 2017, p. 25–35.
197. VAREIKIS, V. Išėjimas iš Donelaičio gatvės: Lietuvos šaulių sąjungos karinė veikla 1919 m., *Kauno istorijos metraštis*, Kaunas, 2013, t. 13, p. 147–161.
198. VAREIKIS, V. Politiniai ir kariniai Klaipėdos krašto praradimo aspektai 1938–1939 metais, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis. Ekonominiai, socialiniai, kariniai Klaipėdos krašto užėmimo aspektai*. T. XXI, 2010, p. 69–84.
199. VAREIKIS, V. Dėl „lango į platųjį pasaulį“: Lietuvos šaulių sąjunga 1923 metų Klaipėdos sukilimo metu, *Lietuvos šaulių sąjunga: praeitis, dabartis, ateitis. Leidinys skirtas Lietuvos šaulių sąjungos gyvavimo 90-mečiui*. Mokslinių straipsnių rinkinys, Kaunas, 2009, p. 57–76.
200. VAREIKIS, V. Lietuvos Šaulių sąjunga Lietuvos ir Lenkijos konflikto metu (1920–1923 m.), *Šauliškumas, tautiškumas ir Lietuvos nepriklausomybė*. Vilnius, 1993, p. 51–69.

201. VILPIŠAUSKAS, R. Lithuanian-Russian economic relations in the context of Lithuania's EU membership process. *Lithuanian Foreign Policy Review*, 2000, No. 5, pp. 91–142.
202. VILPIŠAUSKAS, R. The dilemmas of Transatlantic relations after the EU enlargement and implications for Lithuania. *Lithuanian Foreign Policy Review*, 2003, No. 1–2, pp. 90–100.
203. WILSON, J. R. *Building an international Alliance. 60 Years of Leadership. NATO 1949–2009*. Tampa, 2009.
204. WINKLER, H. A. *Germany: The Long Road West: Volume 2: 1933–1990*. Oxford, 2007.
205. VITAL, D. *The survival of small states: studies in small power/great power conflict*. Oxford, 1971, p. 120–124.
206. VITKUS, G. *Diplomatinė aporija: tarptautinė Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos perspektyva*. Vilnius, 2006.
207. VITKUS, G. High Time for Reflection: 15 Years of Lithuanian-Russian Relations. *Lithuanian Foreign Policy Review*, 2006, No. 17, pp. 140–150.
208. WALCZAK, L. *NATO Enlargement: Strategic Impact on Poland's Security*. Quantico, 2004.
209. ŽALYS, V. Dėl karinio bendradarbiavimo Baltijos antantės sistemoje (1939–1940 m.). *Lietuvos istorijos metraštis*, 1988 metai, 1989, p. 59–78.
210. ŽALYS, V. Lietuvos neutralumas ir jos saugumo problemos 1938–1940 m. *Lituanistica*, 1990, nr. 1, p. 39–51.
211. ŽIGARAS, F. *Baltijos šalys: saugumas ir gynyba 1990–2002*. Vilnius, 2002.
212. ŽIGARAS, F. *Baltijos šalių institucinis bendradarbiavimas 1990–2010 m.* Vilnius, 2010.
213. ŽUKAS, J. V. Reguliarios kariuomenės ir teritorinės gynybos dalinių sąveikos problemos. In *Teritorinė gynyba*, 1995 m. sausio 25 dienos seminario medžiaga, Vilnius, 1995, p. 34–36.
214. UŽURKA, J. *Lietuvos kariuomenės atkūrimas 1988–1991 metais*, Vilnius, 2004.
215. ДАВЫДОВ, Д. В. *Военные записки*. Москва, 1982.
216. ДАВЫДОВ, Д. В. *Опыт теории партизанского дѣйствия*. Москва, 1821.
217. ФЕСЬКОВ, В. И., КАЛАШНИКОВ, К. А., ГОЛИКОВ, В. И. *Советская Армия в годы «холодной войны» (1945–1989)*. Томск, 2004.
218. ЙОКУБАУСКАС, В. Военная доктрина и оборонительные планы Литвы в конце 30-ых годов XX века. *Исследования Балтийского региона: вестник Социально-гуманитарного парка БФУ им. И. Канта*, 2011, № 2 (8), с. 27–49.
219. ПАПЕЧКИС, Э. Развитие концепции территориальной обороны в Литовской Республике в 1990–2004 гг. *Scriptorium nostrum*, 2018, № 2 (11) 340, с. 340–349.

220. ЖОМИНИ Г. *Краткое начертание военного искусства или новый аналитический обзор главных соображений стратегии, высшей тактики и военной политики*. Санкт-Петербург, 1840.
221. ЖОМИНИ, Г. *Стратегия и тактика в военном искусстве*. Москва, 2009.

2.5. Publicistika

1. ADAMONIS, S. Apsupimas ir prasiveržimas teritorinėje gynyboje. *Savanas*, 1995-06-15, Nr. 11 (116).
2. ADAMONIS, S. Teritorinė gynyba: strategija ir taktika. *Savanas*, 1994-11-17 Nr. 21 (103).
3. ADAMONIS, S. Teritorinės gynybos strategija ir taktika. *Savanas*, 1995-04-13, Nr. 7 (112).
4. ADAMONIS, S. Teritorinės gynybos strategija ir taktika. *Savanas*, 1995-04-27, Nr. 8 (113).
5. ADOMAVIČIUS, R. Susipažinkite su Lietuvos karo aviacijos pilotais ir „Albatrosais“. *Krašto apsauga*, 1993-02-04, Nr. 4 (82).
6. BALDIŠIS, V. 1991 m. sausio 13-oji – mūsų Pergalės diena. [interaktyvus], 2015-01-11 [žr. 2020-01-12]. Prieiga per internetą: <<http://alkas.lt/2015/01/11/v-baldisis-1991-m-sausio-13-oji-musu-pergales-diena/>>
7. BAKAITIS, L. Šaulių sąjungos pertvarkymo naujovės. *Trimitas*, 1998, Nr. 2, p. 10.
8. BAKAITIS, L. Šaulių sąjungos atkūrimas ir veikla 1989–1999 metais. *Trimitas*, 1999, Nr. 9, p. 3.
9. BANDARAVIČIUS, E. Diversijos žvalgybos grupių veikla teritorinėje gynyboje. *Savanas*, 1996-06-20, Nr. 12 (141).
10. Bilateral Cooperation. [interaktyvus], 2016 [žr. 2017-09-17]. Prieiga per internetą: <https://kam.lt/en/international_cooperation_1089/bilateral_cooperation.html>
11. BRIDGE, A. Baltic states pin their hopes on Clinton visit. *Independent* [interaktyvus] 05-06-1994 [žr. 2016-08-21]. Prieiga per internetą: <<https://www.independent.co.uk/news/world/europe/baltic-states-pin-their-hopes-on-clinton-visit-1411701.html>>
12. BRZEZINSKI, Zbigniew. The Premature Partnership. *Foreign Affairs*, Volume 73, No. 2, p. 67–82. [interaktyvus] March/April, 1994 [žr. 2019-02-17]. Prieiga per internetą: <<https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/1994-03-01/premature-partnership>>
13. BRZEZINSKI, Zbigniew. A Plan for Europe: How to Expand NATO. *Foreign Affairs*, Volume 74, No. 1 [interaktyvus] January/February 1995, p. 26–42. [žr. 2019-02-17]. Prieiga per internetą: <<https://www.foreignaffairs.com/articles/poland/1995-01-01/plan-europe-how-expand-nato>>

14. Būsime ginami, jei mokėsime gintis patys. *Diena*, 1995-12-07, Nr. 279 (408), p. 1, 5.
15. Danijos suteikta parama turėjo lemiamos svarbos Lietuvos kariuomenės ateičiai. *Krašto apsauga*, 2002, Nr. 22, p. 7.
16. GAIŽAUSKAITĖ, V. Sutarta kartu žengti į NATO, bet ne drauge gintis. *Lietuvos rytas*, 1995-02-28.
17. GEČAS, J. LŠS įstatymas ir Vyriausybės nutarimai – šaulių veiklos pagrindas. *Trimitas*, 2000, Nr. 2, p. 7.
18. DRIŽIUS, A. Lietuva išleidžia gynybai mažiau, nei kainuoja vienas lėktuvas F-16. *Krašto apsauga*, 1993-09-16, Nr. 31 (109).
19. GAIVENIS, V. Po valstybės padu. *Respublika*, 1992-12-16.
20. G. W. Bušas: „Lietuvos priešas taps JAV priešu“. *Delfi* [interaktyvus] 2002-11-22 [žr. 2019-02-21]. Prieiga per internetą: <<https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/gwbushas-lietuvos-priesas-taps-jav-priesu-atnaujinta.d?id=1603993>>
21. JAKAVONIS, G. Stok, šausiu. *Krašto apsauga*, 1993-01-13, Nr. 52 (79).
22. KEMPSTER, N. Clinton May Offer U.S. Aid to Repatriate Russian Troops. *Los Angeles Times* [interaktyvus] March 31, 1993 [žr. 2016-05-07]. Prieiga per internetą: <<https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1993-03-31-mn-17223-story.html>>
23. KILIKAUSKAS, R. Siūlau krašto apsaugos klausimą kelti dažniau. *Draugas* [interaktyvus]. 2011-07-28 [žr. 2018-06-15]. Prieiga per internetą: <<http://www.draugas.org/legacy/07-28-11kilikauskas.html>>
24. Krašto apsaugos savanorių pajėgos minėjo 19-ąsias įkūrimo metines. *Krašto apsauga*, 2010, Nr. 2, p. 7.
25. Krašto apsaugos ministerijos Gynybos štabui – 15 metų. *Krašto apsauga*, 2006, Nr. 9 (100).
26. Kryptis aiški. *Savanoris*, 2003-01-23 Nr. 2 (302).
27. Kuidas hindate tana 1993. aasta Iisraeli relvatehingut? *EestiPäevaleht* [interaktyvus] 2000-01-02 [žr. 2016-11-19]. Prieiga per internetą: <<https://epl.delfi.ee/artikkel/50782567/kuidas-hindate-tana-1993-aasta-iisraeli-relvatehingut>>
28. KURKLIETIS, I. Šauliai-dragūnai. *Trimitas*, 1931, gegužės 7 d., Nr. 19, p. 366.
29. LŪŽYTĖ, M. Visi kartu už Lietuvą. *Trimitas*, 1998, Nr. 3, p. 10–12.
30. MIKŠIŪNAS, G. Baltijos šalių karinė sąjunga dar tik generolų diskusijose. *Lietuvos aidas*, 1995-12-02.
31. OZOLAS, R. *Ant imperijos slenkščio. Lietuvos gyvenimo Europos Sąjungoje užrašai. Faktai ir mąstymai. 2009 metai.* Vilnius, 2010.
32. PETRAŠKA, S. SKAT bataliono pratybos. *Savanoris*, 1995-10-19, Nr. 20 (125).
33. PETRAŠKA, S. SKAT bataliono pratybos. *Savanoris*, 1995-11-23, Nr. 22 (127).
34. Prie NVS oro erdvės kontrolės nesijungsime. *Diena*, 1995-02-18.

35. Priėmimą į NATO švęsti per anksti. *XXI amžiaus horizontai*, 2002, gruodžio 4 d., Nr. 43 (43) [interaktyvus]. 2002 [žr. 2018-04-29]. Prieiga per internetą: <http://www.xxiamzius.lt/archyvas/priedai/horizontai/2002_43_43/01.html>
36. Po tarnybinio tyrimo atleidžiamas Karinių oro pajėgų vadas. *Vakarų ekspresas* [interaktyvus] 2017-02-10 [žr. 2017-02-10]. Prieiga per internetą: <<https://www.ve.lt/naujienos/lietuva/lietuvos-naujienos/po-tarnybinio-tyrimo-atleidziamas-kariniu-oro-pajegu-vadas-1530435/>>
37. MALAKAUSKAS, P. Namų darbai, rengiantis narystei NATO. *Kardas*, 2003, Nr. 2, p. 3.
38. Nuojauta neapvylė. *Krašto apsauga*, 1993-03-25, Nr. 10–11, p. 4.
39. Nepriklausomybę gins visa tauta. *Savanas*, 1995-05-25, Nr. 10 (115), p. 1.
40. New Bilateral Cooperation Agreement on Defence between Denmark and Lithuania. [interaktyvus], 2015-02-06 [žr. 2017-09-22]. Prieiga per internetą: <<https://litauen.um.dk/en/news/newsdisplaypage/?newsID=3915CB91-3CE7-4322-A6D4-1C2C5032A4E6>>
41. NORKUS, R. *Defense Transformation: A Lithuanian Perspective*. Garmisch-Partenkirchen, Vokietija. [interaktyvus] 2006-04-09 [žr. 2017-05-21]. Prieiga per internetą: <https://kam.lt/lt/naujienos_874/kalbos_878/2006_m_kalbos/defense_transformation_a_lithuanian_perspective._mr_renatas_norkus.html>
42. R. Ozolas turi žinių, kad į NATO mūsų nepriims. *Lietuvos aidas*, 1995-12-15.
43. SHENON, P. U. S. Says Baltic Nations ‘Not Ready’ for NATO Membership. *The New York Times*, September 28, 1996 [interaktyvus] 1996-09-28 [žr. 2018-10-11]. Prieiga per internetą: <<https://www.nytimes.com/1996/09/28/world/us-says-baltic-nations-are-not-ready-for-nato.html>>
44. STRAVINSKAS, K. Kur suka ponas A. Trimakas. *Krašto apsauga*, 1993-03-25, Nr. 13–14, p. 7.
45. SULICK, M. J. Remembering 15 years ago. As the USSR Collapsed: A CIA Officer in Lithuania. *Studies in Intelligence*, Vol. 50, No. 2 [interaktyvus]. 2006 [žr. 2016-10-11]. Prieiga per internetą: <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/csi-studies/studies/vol50no2/html_files/CIA_Lithuania_1.htm>
46. Su mūsų antikvariniais granatsvaidžiais tobulėti sunku. *Savanas*, 1998-05-07, Nr. 9 (186), p. 1.
47. Šiaurės šalis remis Baltijos šalis derybose dėl stojimo į ES. *Lietuvos aidas*, 1996-04-16.
48. TRAKIMAS, G. Kaip buvo ginkluoti savanoriai. *Savanas*, 2017, Nr. 4–5.
49. Trojos arklio istorija nepamiršta. [interaktyvus], 2003-07-24, [žr. 2019-02-12]. Prieiga per internetą: <<https://kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/trojios-arklio-istorija-nepamirsta-439390>>

50. URMAS, A. Vene sugemetega soomukid sõitsid taas Eesti pinnal. *Sõdur*, 2017, No. 4, p. 17–20.
51. VAITOŠKIENĖ, A. Kaip ginsime Lietuvos sienas. *Savanoris*, 1991-10-10, Nr. 16.
52. VITKŪNAS, M. Iš lėto skrendame į ateitį. *Karys*, 1998, Nr. 32.
53. VITKŪNAS, M. Vakarietiška technika – Lietuvos kariuomenei. *Karys*, 1999, Nr. 1 (1800).
54. VOVERIS, V. Mano namai – mano tvirtovė. *Karys*, 1994, Nr. 9, p. 14.
55. ZEGERIENĖ, L. Du komentarai. *Krašto apsauga*, 1993-03-25, Nr. 10–11 (88–89).
56. ZENKEVIČIUS, G. Teritorinės gynybos koncepcija. Konferencijos medžiaga. *Teritorinė gynyba*. Vilnius, 2001, p. 38–58.
57. ZENKEVIČIUS, G. Teritorinės gynybos koncepcija. *Savanoris*. 2002-01-10, Nr. 1 (277).
58. ZENKEVIČIUS, G. Teritorinės gynybos koncepcija. *Savanoris*. 2002-01-24 Nr. 2 (278).
59. ŽALYS, K. Vokietijos kariškių ir žurnalistų viešnagė. *Krašto apsauga*, 1993-03-04, Nr. 8 (86).
60. БЕГЛОВ, В. Состояние и перспективы строительства вооруженных сил ФРГ. *Зарубежное военное обозрение*, 1979, No. 8.
61. ВАСИЛЬЕВ, Г. Военные расходы Франции на 1979 г. *Зарубежное военное обозрение*, 1979, No. 5.
62. ГОЛОВНИН, И. Объединенные вооруженные силы НАТО в Европе. *Зарубежное военное обозрение*, 1979, No. 1, с. 9.
63. ГУЛЬКО, А., ВАСИЛЬЕВ, А. Новые аспекты военной доктрины НАТО. *Зарубежное военное обозрение*, 1992, № 1, с. 3–4.
64. ЮРЬЕВ, Ю. Сухопутные войска Испании. *Зарубежное военное обозрение*, 1979, No. 4.
65. Из компетентных иностранных источников. *Зарубежное военное обозрение*, 1993, № 6.
66. КОЛЬЧУГИН, И. Военные контакты стран Балтии с Западом. *Зарубежное военное обозрение*, 1993, № 6.
67. КУЛИКОВ, П. Организованный резерв вооруженных сил Великобритании. *Зарубежное военное обозрение*, 2007, No. 12.
68. ТРЕНИН, Д. 20 лет Владимира Путина: трансформация внешней политики. *Ведомости*, [interaktyvus], 2019-08-14, [žr. 2019-09-08]. Prieiga per internetą: <<https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2019/08/14/808755-20-let-putina>>
69. ТУШИН, В. Учение польско-литовского батальона. *Зарубежное военное обозрение*, 1998, № 7.

Priedai

1 priedas. Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministrai (1992–2004)

Audrius Butkevičius	1992 m. liepos 23 d.–1993 m. spalio 28 d.
Linas Antanas Linkevičius	1993 m. spalio 28 d.–1996 m. gruodžio 4 d.
Česlovas Stankevičius	1996 m. gruodžio 4 d.–2000 m. spalio 27 d.
Linas Antanas Linkevičius	2000 m. spalio 27 d.–2004 m. lapkričio 29 d.

2 priedas. Lietuvos Respublikos kariuomenės vadai (1990–2004)

Jonas Andriškevičius	1993 m. spalio 20 d.–1999 m. liepos 1 d.
Jonas Kronkaitis	1999 m. liepos 1 d.–2004 m. birželio 30 d.

Santrumpos

ATAS – Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos apsaugos skyrius

Ats. – atsargos

BALTBAT – (angl. *Baltic Peacekeeping Batallion*) Baltijos taikos palaikymo batalionas

BALTDEFCOL – (angl. *Baltic Defence College*) Baltijos gynybos koledžas

BALTNET – (angl. *Baltic Airspace Surveillance Network*) Baltijos oro erdvės stebėjimo sistema

BALTRON – (angl. *Baltic Naval Squadron*) Baltijos karinė jūrų eskadra

BALTSEA – (angl. *Baltic Security Assistance Management Group*) Paramos Baltijos šalių saugumui koordinavimo grupė

Brig. – brigados

ES – (angl. *European Union*) Europos Sąjunga

FMF – (angl. *Foreign Military Financing*) Užsienio šalių karinio finansavimo programa

Gen. – generolas

Gen. ltn. – generolas leitenantas

Gen. mjr. – generolas majoras

Gen. plk – generolas pulkininkas

IMET – (angl. *International Military Education and Training program*) Tarptautinė karinė švietimo ir mokymo programa

IFOR – (angl. *Implementation Force*) NATO vadovaujamos daugianacionalinės Deitono taikos susitarimo Bosnijoje ir Hercegovinoje įgyvendinimo pajėgos

ISAF – (angl. *International Security Assistance Force*) Tarptautinės saugumo palaikymo pajėgos

JAV – (angl. *United States of America*) Jungtinės Amerikos Valstijos

JT – (angl. *United Nation*) Jungtinės Tautos
 JTO – (angl. *United Nation Organization*) Jungtinių Tautų Organizacija
 KA – karinė apygarda
 KAA – Krašto apsaugos archyvas prie Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerijos
 KAM – Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerija
 KASP – Krašto apsaugos savanorių pajėgos
 KGB – (rus. КГБ, Комитет Государственной Безопасности) Valstybės saugumo komitetas prie SSRS Ministrų Tarybos
 KFOR – (angl. *Kosovo Force*) NATO vadovaujamos taikos palaikymo pajėgos Kosove
 KJP – Karinės jūrų pajėgos
 Kpt. – kapitonas
 KOP – Karinės oro pajėgos
 LDDP – Lietuvos demokratinė darbo partija
 LITPLA – (ang. *Lithuanian platoon*) Lietuvos taikos palaikymo būrys
 LR AT – Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba
 LŠS – Lietuvos šaulių sąjunga
 Ltn. – leitenantas
 LTSR / LSSR – Lietuvos Tarybų / Sovietų Socialistinė Respublika
 Mjr. – majoras
 MVD – (rus. *Министерство внутренних дел*) Vidaus reikalų ministerija
 NACC – (angl. *North Atlantic Cooperation Council*) Šiaurės Atlanto bendradarbiavimo taryba
 NATO – (angl. *North Atlantic Treaty Organization*) Šiaurės Atlanto sutarties organizacija
 NORDPOL – (angl. *Nordic Polish*) Bendra Šiaurės šalių ir Lenkijos brigada
 NVS – Nepriklausomų valstybių sandrauga
 PfP – (ang. *Partnership for Peace*) Partnerystė taikos labui
 Plk. – pulkininkas
 Plk. ltn. – pulkininkas leitenantas
 PTL – Partnerystė taikos labui
 RASCC – (angl. *Regional Air Surveillance and Control Center*) Regioninis oro erdvės stebėjimo ir kontrolės centras
 SAO – (angl. *Security Assistance Office*) Saugumo paramos biuras
 SFOR – (angl. *Stabilization Force*) NATO vadovaujamos taikos palaikymo pajėgos Bosnijoje ir Hercegovinoje
 SKAT – Savanoriškosios krašto apsaugos tarnyba
 SP – Sausumos pajėgos
 Srž. – seržantas
 Št. – štabo
 TSRS / SSRS – Tarybų / Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjunga
 UNPROFOR – (angl. *United Nation Protection Force*) Jungtinių Tautų saugumo pajėgos
 URM – Užsienio reikalų ministerija
 VRM – Vidaus reikalų ministerija
 VSK – Valstybės saugumo komitetas prie SSRS Ministrų Tarybos (KGB)
 Vyr. ltn. – vyresnysis leitenantas

DOKTORANTO MOKSLINIŲ PUBLIKACIJŲ DISERTACIJOS TEMA SĄRAŠAS

1. PAPEČKYS, Egidijus. Развитие концепции территориальной обороны в Литовской республике в 1990–2004 гг., *Scriptorium Nostrum*. Электронный исторический журнал. – 2018, Херсон: Херсонський державний університет; № 2 (11), с. 340–349, ISSN 2411-0078.
2. PAPEČKYS, Egidijus. Lietuvos Respublikos krašto apsaugos sistemos ginklų ir karinės technikos įsigijimo ypatumai 1990–2004 m., *Karo archyvas*, ISSN 1392-6489, 2020, t. XXXV, p. 343–376.

Klaipėdos universiteto leidykla

Egidijus Papečkys

LIETUVOS RESPUBLIKOS GYNYBINĖS GALIOS TRANSFORMACIJA 1990–2004 M.:
TARP INDIVIDUALIOS IR KOLEKTYVINĖS GYNYBOS

Daktaro disertacija

Klaipėda, 2021

SL 1335. 2021 02 18. Apimtis 15,33 sąl. sp. l. Tiražas 17 egz.

Klaipėdos universiteto leidykla, Herkaus Manto g. 84, 92294 Klaipėda

Tel. (8 46) 398 891, el. paštas: leidykla@ku.lt, interneto adresas: <http://www.ku.lt/leidykla/>

Spausdino UAB „Druka“, Mainų g. 5, 94101 Klaipėda

